ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

EUROPA DE EST, ARIE DE CONVERGENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR (I)
EM. CONDURACHI
RĂZVAN THEODORESCU

MERCENARII ÎN OȘTILE ROMÂNEȘTI ÎN EVUL MEDIU
CONSTANTIN REZACHEVICI

FRĂMÎNTĂRI POLITICE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA ANULUI 1861. PETIȚIA DE LA 11 IUNIE 1861
DAN BERINDEI

RELAȚII COMERCIALE ROMÂNO-AMERICANE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ
ION STANCIU

VALOAREA MĂRTURIILOR DOCUMENTARE DESPRE EXPEDIȚIA ÎNTREPRINSĂ DE REGELE MATEI CORVIN LA 1407 ÎN MOLDOVA
IOAN AUREL POP

DATE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A OLTENIEI ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE REVOLUȚIEI DE LA 1848
PAUL BARBU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
ÎNSEMNĂRI
RECENZII
BULETIN BIBLIOGRAFIC

1

TOMUL 34 1981

IANUARIE

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIŢĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ŞTEFAN OLTEANU; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export — Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacţiei:
Bdul Aviatorilor nr. 3
71201 — Bucureşti, tel. 50.72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, NR. 1,
ianuarie 1981

SUMAR

EM. CONDURACHI, RĂZVAN THEODORESCU, Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (I) 5

*

CONSTANTIN REZACHEVICI, Mercenarii în oștile românești în evul mediu 37

*

DAN BERINDEI, Frămîntări politice în Țara Românească în primăvara și vara anului 1861. Petiția de la 11 iunie 1861 75

*

ION STANCIU, Relații comerciale româno-americane în perioada interbelică 111

DOCUMENTAR

IOAN AUREL POP, Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă d regele Matei Corvin la 1467 în Moldova 131

PAUL BARBU, Date privind situația economică a Olteniei în perioada premergătoare revoluției de la 1848 141

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică „250 de ani de la nașterea lui Horea — conducătorul răscoalei de la 1784" Ședință publica de comunicări a Secției de științe istorice a Academiei R. S. România consacrată centenarului nașterii lui Ioan Lupaș *(Constantin Damian)*; Sesiunea științifică „locul și rolul lui Ioan Lupaș în cultura românească" *(Ioan Florea)*; Cel de-al XIV-lea Congres internațional de genealogie și heraldică de la Copenhaga *(Dan Berindei)*; Cronica 149

ECENZII

* * * *Bibliografia istorică a României*, vol. V (1974—1979), Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 454 p. *(N. Stoicescu)* 155

STELIAN NEAGOE, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I—II, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 656 p. *(Gh. I. Ioniță)* 158

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă 1821—1859*, Edit. Eminescu, București, 1979, 210 p. *(Lucia Taftă)* 162

www.dacoromanica.ro

TAHSIN GEMIL, *Țările Române în contextul politic internațional 1621—1672*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 232 p. *(Radu Constantinescu)* . . . 164

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI — VASILE NETEA, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980, VIII+253 p. *(Iacob Mârza)*; MIRCEA MUȘAT *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 158 p. *(Nicolae N. Rădulescu)*; C. NEAGU, D. MARINESCU, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1980, 240 p. *(Mihail E. Ionescu)*; **ISTORIA UNIVERSALĂ** — JULIO LE RIVEREND, *Breve historia de Cuba*, La Habana, 1978, 152 p. *(Ovidiu Bozgan)*; MIHAIL GUBOGLU, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei Orientale și Centrale* (1263—1683), București, 1978, 900 p. *(Anca Radu)* . . 167

BULETIN BIBLIOGRAFIC *(Gelu Apostol)* 175

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° 1
janvier 1981

SOMMAIRE

EM. CONDURACHI, RĂZVAN THEODORESCU, L'Europe d'est, aire de convergence des civilisations (I) 5

CONSTANTIN REZACHEVICI, Les mercenaires dans les armées roumaines au moyen-âge 37

DAN BERINDEI, Remous politiques en Valachie au printemps et à l'été 1861. La pétition du 11 juin 1861 75

ION STANCIU, Les relations commerciales roumano-américaines pendant la période de l'entre-deux-guerres 111

DOCUMENTAIRE

IOAN AUREL POP, La valeur des témoignages documentaires concernant l'expédition du roi Mathias Corvin en Moldavie (1467) 131

PAUL BARBU, Données touchant la situation économique de l'Olténie durant la période qui précéda la révolution de 1848 141

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientiphique „250 ans depuis la naissance de Horea — le dirigeant de la revolte paysane de 1784" La séance publique de communications de la Section des sciences historiques de l'Académie de la R. S. de Roumanie consacrée au centenaire de la naissance de Ioan Lupaş *(Constantin Damian)*; La session scientifique „La place et le rôle de Ioan Lupaş dans la culture roumaine" *(Ioan Florea)*; Le XIV-e Congrès international de généalogie et d'héraldique de Copenhague *(Dan Berindei)*; Chronique 149

COMPTES RENDUS

* * * *Bibliografia istorică a României*, (La bibliographie historique de la Roumanie) (vol. V — 1974—1979), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1980, 454 p. *(N. Stoicescu)* 155

STELIAN NEAGOE, *Viaţa universitară clujeană interbelică* (La vie universitaire de Cluj au cours des années de l'entre-deux-guerres), vol. I—II, Editions Dacia,

www.dacoromanica.ro

Cluj-Napoca, 1980, 656 p. *(Gh. I. Ionită)* 158
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă, 1821—1859*, (Les intellectuels roumains des Principautés et la culture grecque, 1821—1859), Editions Eminescu, Bucarest, 1979, 210 p. *(Lucia Taftă)* 162
TAHSIN GEMIL, *Țările Române în contextul politic internațional, 1621—1672*, (Les Pays Roumains dans le contexte politique international, 1621—1672), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 232 p. *(Radu Constantinescu)* 164

NOTES

HISTOIRE DE ROUMANIE — VASILE NETEA, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român* (La conscience de l'origine commune et de l'unité nationale dans l'histoire du peuple roumain), Editions Albatros, Bucarest, 1980, VIII+253 p. *(Iacob Mârza)*; MIRCEA MUȘAT *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român* (Sources et témoignages étrangers concernant les aïeux du peuple roumain), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie Bucarest, 1980, 158 p. *(Nicolae N. Rădulescu)*; G. NEAGU, D. MARINESCU, *Fapte din umbră* (Faits de l'ombre), Editions politiques, Bucarest, 1980, 240 p. *(Mihail E. Ionescu)*; **HISTOIRE UNIVERSELLE**: — JULIO LE RIVEREND, *Breve historia de Cuba*, La Habana, 1978, 152 p. *(Ovidiu Bozgan)*; MIHAIL GUBOGLU, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale* (1263—1685) (La chréstomatie turque. Sources narratives concernant l'histoire de l'Europe orientale et centrale (1263—1685), Bucarest, 1978, 990 p. *(Anca Radu)* 167

BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE *(Gelu Apostol)* 175

www.dacoromanica.ro

EUROPA DE EST, ARIE DE CONVERGENȚĂ A CIVILIZAȚIILOR (I)*

DE

acad. EM. CONDURACHI și RĂZVAN THEODORESCU

Implicațiile multiple ale temei de față cer, de la bun început, o dublă definire : aceea a spațiului geocultural pe care îl avem în vedere și aceea a folosirii conceptului de „civilizație", concept atît de mult dezbătut în istoriografia și culturologia mondială a ultimului secol.

Ne vom grăbi să adăugăm, în ceea ce privește această din urmă chestiune, că vom înțelege mereu aici istoria civilizației în accepțiunea sa cea mai răspîndită și mai firească, cea de istorie culturală în primul rînd, de istorie ce folosește din plin — cum remarca cu două decenii în urmă, într-un text programatic, Fernand Braudel — „toutes les découvertes que les diverses sciences sociales, de naissance plus ou moin récente, viennent de faire dans le domaine inépuisable de la vie des hommes" [1]; în acest fel istoria civilizației înseamnă și pentru noi o sinteză de „istorii particulare", de la aceea a limbii și a literaturii, a științelor și a tehnicii, la cea a artelor și a obiceiurilor, a instituțiilor și a normelor juridice, a credințelor, a doctrinelor și a ideologiilor, a psihologiei și a sensibilității, în sfîrșit, a „mentalității colective", așadar a chipului în care gîndesc prevalent anume societăți omenești [2].

Istoria unui spațiu geografic atît de vast precum acela al Europei răsăritene, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, văzută din perspectiva istoriei civilizației impune de fapt urmărirea liniilor principale ale desfășurării istoriei acelor sfere de creație materială și spirituală —cu evidențierea, aici, mai cu seamă a acestora din urmă datorită caracterului lor exemplar și definitoriu — prin care această jumătate a continentului nostru s-a ilustrat în mod particular, de la creațiile în domeniul vizualului pînă la cele

---

* Raport general susținut la cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice

[1] *L'histoire des civilisations: le passé explique le présent*, în *Ecrits sur l'histoire*, Paris, 1969, 288 — 289.

[2] O asemenea perspectivă este, ni se pare, singura judicioasă și echilibrată, dincolo de încercările diferite, nu o dată excesiv de schematice și artificiale, de a se opera deosebiri tranșante între „cultură" și „civilizație" de a se invoca unul sau altul dintre cei doi termeni pentru sensuri divergente (în funcție, uneori, și de aria lingvistică în care se opera, de la aceea franceză unde ne aflăm în fața unor definiții unitare de la Voltaire pînă la Guizot, la aceea germană unde înțelesul diferă de la Wilhelm von Humboldt și Burckhardt la Spengler și Lamprecht sau la aceea anglo-saxonă pentru care pot fi citate abordările lui Toynbee și cele ale reprezentanților școlii antropologice americane), ca și dincolo de cele mai recente încercări ale teoreticienilor istoriei de a desluși într-o „civilizație" — echivalentă cu un „ansamblu istoric" —, secțiuni verticale, strict delimitate cronologic, corespunzînd la tot atîtea „culturi".

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 1, p. 5 — 35, 1981

www.dacoromanica.ro

din domeniul literar şi ideologic, prin care ea a putut fi, nu o dată, în istoria mondială, aria în care s-au săvîrşit evoluţii şi revoluţii pline de consecinţe pentru aceasta din urmă în întregul ei.

În acelaşi timp, fenomenul de convergenţă a mai multor civilizaţii — specific nu numai Europei de est, nu numai Europei, ci, cu minime excepţii, oricărui spaţiu geografic şi istoric al lumii — are un conţinut general de „aculturaţie", aşa cum a fost aceasta magistral definită de către Alphonse Dupront, cu ani în urmă, la al XII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice (Viena, 1965), dar şi unul particular, de subliniere a capacităţilor de selectare, de opţiune şi de sinteză în materie de istorie culturală a unei zone geografice atît de eterogene sub raport etnic, lingvistic şi confesional, zonă ce unea de fapt un întins continent de străveche cultură, precum Asia, cu micul nostru continent european care veacuri de-a rîndul a fost socotit dătătorul de „modele" culturale pentru întreaga lume.

Cît despre definirea exactă a ceea ce vom înţelege la tot pasul, în acest raport, prin „Europa de est", o altă precizare metodologică se impune. Dacă, în mod firesc, partea orientală a continentului european se defineşte în raport cu Europa occidentală în primul rînd — dar şi cu aceea centrală, cu Scandinavia şi cu aria mediteraneană — , criteriul geografic şi cel etnic trebuie împletit foarte adesea cu acela cultural, rezultanta fiind o evaluare nuanţată şi diferită, de la epocă la epocă, a limitelor acestei Europe de răsărit ce putea să poarte în cuprinsu-i structuri politice şi mentale extrem de deosebite, determinînd o anume, relativă, instabilitate a hotarelor „Orientului european"; este vorba de hotare dinamice, schimbătoare de regulă către marginile vastei arii geografice în discuţie, sub imperiul unor factori ţinînd de sfera politicului, aceasta putînd să cuprindă de fapt, într-o îndepărtată preistorie ca şi în epoca bizantină Asia Mică, în vremea de sfîrşit a evului mediu unele părţi a ceea ce obişnuit denumim „Europa est-centrală" (este cazul Ungariei), iar la începutul epocii moderne părţi ale Peninsulei scandinave şi o parte a ţinuturilor poloneze (acestea din urmă socotite şi ele, de geografia istorică, drept aparţinînd de aceeaşi Europă est-centrală ce a unit dintotdeauna, prin teritoriile ceho-boemo-morave şi prin cele ale Germaniei de răsărit, părţile orientale cu cele occidentale ale continentului).

Pornind de la temeiuri preistorice relativ comune şi unitare, configurînd apoi în cuprinsul său arii de civilizaţie mai restrînse, evidente tot mai mult îndeosebi la sfîrşitul protoistoriei şi în epoca greco-latină — cînd, în timpul lui Ptolemeu, opinia comună aşeza graniţa Europei la Tanais (Donul de azi) şi cînd, în vremea Imperiului roman tîrziu, hotarul ce despărţea „Oriens" de „Occidens" trecea undeva între Sava şi Marea Adriatică — , lumea est-europeană poate fi abordată, socotim, din perspectiva a două mari *subzone* creatoare la rîndul lor de „model cultural", cele pe care le vom cerceta alternativ sau în paralel de-a lungul acestor pagini: este vorba de *Sud-Estul european* — înglobînd teritoriile româneşti, bulgare, sîrbeşti, greceşti, albaneze şi turceşti — şi de *Răsăritul european propriu-zis*, în fapt, de întinsele ţinuturi ruseşti.

Impusă de particularităţile dezvoltării istorice, demarcarea celor două subzone, a celor două „modele" — operată, în alte domenii ale vieţii istorice de alţi specialişti (amintim în acest sens cercetarea fenomenului de modernizare a Europei de est aşa cum a făcut-o, la precedentul Congres,

www.dacoromanica.ro

din 1975, de la San Francisco, Valentin Al. Georgescu) — reprezintă, pe lîngă sugerarea unor situaţii similare din alte părţi ale Europei — foarte instructivă într-o cercetare de istorie comparată a civilizaţiei europene, dar îndepărtată de subiectul nostru actual — , o permanentă, o dialectică raportare a faptelor de cultură din fiecare dintre ele, o cercetare a elementelor comune şi a celor deosebitoare, a legăturilor care, în multe cazuri, au ţinut şi de sfera etnicului, de cea a limbii, de o anume mentalitate şi estetică comună (este cazul, mai ales, al popoarelor de origine slavă, ruşi, bulgari, sîrbi), dar şi a particularizărilor — din nou etnice, lingvistice, moral-intelectuale — specifice acelor popoare ce au rămas adevărate „insule" moştenitoare ale unor complexe politice şi etnice mai vaste din antichitate (albanezii, grecii, românii) sau din evul mediu (turcii).

În termeni geografici vorbind, subzona rusească întîmpină pe istoricul culturii cu vastele orizonturi ale stepei meridionale — dintotdeauna drum al migraţiilor între Eurasia şi Dunăre — şi cu întinderile silvo-stepei ce a jucat un rol fundamental ca arie de creaţie statală în întreaga istorie a Rusiei; în acest peisaj, culturile protoistorice intrate în legături cu Sudul pontic, înainte de toate civilizaţia scitică, mai apoi cea slavă timpurie legată, treptat, de Bizanţ, mai apoi, şi într-o măsură hotărîtoare, cnezatele ruseşti medievale au configurat principalele aspecte de civilizaţie ale acestei subzone, regăsite din Crimeea şi din Sud-Vestul rusesc (Kiev, Halici, Vladimir-Volînsk), pînă în Rusia de Nord-Est (Moscova, Vladimir-Suzdal) şi de Nord (Novgorod), ca şi principalele arii de colonizare culturală şi politică spre Siberia şi spre Caucaz, spre ţinuturile finice din nord şi spre cele „tătăreşti" din sud.

Cît despre subzona sud-est europeană, cuprinzînd, ca două mari entităţi strîns înrudite, regiunea carpato-dunăreană şi aceea balcanică, şi compusă din alte numeroase diviziuni geoistorice mai mici, cu reliefuri şi cu destine felurite — din arhipelagul grecesc şi din Peloponez pînă în Macedonia şi în Albania, în Raška şi în Banat, din zona dalmatină şi muntenegreană pînă în aceea a Dunării şi a „Mesopotamiilor panonice", din Tracia şi din Bulgaria istro-pontică pînă în Transilvania, în Moldova şi în Bugeac — , existenţa aici, secole de-a rîndul, a unui centru cultural unic şi atotputernic aşezat, simbolic parcă, între două mări şi două continente, Constantinopolul, a avut urmări adînci pe planul civilizaţiei chiar şi atunci cînd, după veacul al XII-lea, autonomizările politice şi culturale sud-est europene, emanciparea de Bizanţ, au devenit realităţi istorice de necontestat.

Amintirea în acest context a formelor de relief determinînd un anume spaţiu istorico-geografic poate explica, de altminteri, pentru întreaga Europă răsăriteană anumite permanenţe şi orientări constante ale politicii, ale negoţului, ale civilizaţiei. Dacă lanţurile muntoase, dominantă geografică a sud-estului european (Alpii Dinarici, Balcanii, Pindul, Rodope, Carpaţii) au contribuit hotărîtor la configurarea „autonomiilor" balcanice şi carpato-dunărene; dacă cîmpia este cea care a dat o fizionomie anume spaţiului rusesc european fără frontiere naturale precise, căile de apă sînt cele ce rămîn în Europa de est principalele drumuri de difuziune culturală. Avem în minte, pe de o parte, mările ce limitează părţile orientale ale Europei şi ale căror bazine sînt autentice unităţi cultural-istorice din vechime pînă astăzi — Marea Neagră, unind Mediterana cu Asia, Marea Adriatică,

www.dacoromanica.ro

legînd Peninsula italică cu Asia Mică, Marea Baltică, aducînd într-o aceeaşi comunitate culturală unele ţinuturi scandinave şi ruseşti, ca şi cîmpia poloneză — , pe de altă parte, principalele fluvii şi mari cursuri de apă, cele ale subzonei sud-est europene (Dunărea, Mariţa, Vardarul, Morava, unind Europa centrală cu Marea Neagră şi părţile dunărene cu cele egeice) şi cele ale subzonei ruseşti (Niprul, Donul, Dvina şi Volga, legînd Rusia de spaţiul balcanic, de Marea Neagră, de Marea Baltică şi de Caucaz).

Într-un asemenea cadru geografic propice legăturilor între comunităţile omeneşti mai apropiate sau mai îndepărtate, a fost firesc ca istoria Europei răsăritene să fie o istorie a multiplelor convergenţe de culturi. Substraturile autohtone succesive, ecourile Orientului asiatic şi ale Occidentului european, cele ale lumii mediteraneene şi cele ale Nordului au creat aici de-a lungul timpului — şi îndeosebi în ultimul mileniu — un „facies" cultural inconfundabil, dătător de măsură pentru universalitatea exemplară a acestei jumătăţi a continentului nostru.

PRELUDIU

Conceptul de istorie a civilizaţiilor, aşa cum a fost el definit puţin mai sus, a obligat pe autorii raportului de faţă să acorde un loc, fie şi sumar, celei mai vechi perioade din istoria Europei orientale, cu alte cuvinte, epocilor preistorică şi antică. Nu e vorba desigur de a ne înclina în faţa unor exigenţe derivînd din succesiunea *stricto sensu* cronologică a uneia sau alteia din perioadele istorice pe care le-a traversat de-a lungul secolelor şi mileniilor Europa orientală; nu e vorba, de asemenea, nici de necesitatea de a pune în lumină o seamă de realizări şi de faze de dezvoltare de un interes istoric deosebit, realizări care constituie totodată sinteze culturale de o excepţională valoare şi care aşează uneori Europa orientală la cel mai înalt nivel atins pentru acele perioade de întreaga Europă. E vorba de ceva mai mult şi anume de rădăcinile, uneori foarte adînci, ale unor fenomene caracteristice istoriei atît de complexe a civilizaţiilor Europei orientale. A ignora aceste rădăcini, înseamnă înainte de toate a nu putea aprecia la justa lor valoare nici anumite permanenţe, nici anumite caractere specifice civilizaţiilor care s-au născut şi au înflorit în această parte a lumii, fiecare în concordanţă cu o anumită fază de dezvoltare social-economică şi chiar politică a zonei respective şi care le asigură locul lor propriu în concertul istoriei civilizaţiei mondiale.

Cîteva exemple sînt din acest îndoit punct de vedere elocvente. Ele au fost de altfel aduse în discuţie cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres de arheologie clasică (Paris, 1963), ca şi a două colocvii internaţionale ce au avut loc în România în 1967 şi 1968, sub auspiciile UNESCO şi ale Consiliului Internaţional de Filozofie şi Ştiinţe Umanistice (CIPSH)[3]. Astfel, arheologii au constatat că ceramica gris-cenuşie, comună întregii zone carpato-balcanice în a doua epocă a fierului (La Tène), înlocuită aproape cu totul în epoca stăpînirii romane de o ceramică roşie, bine arsă, specifică producţiei imperiale, reapare într-o tehnică şi în forme aproape neschim-

[3] *Tradition et innovation dans le Sud-Est européen*, ed. AIESEE, Bucureşti, 1969; *Les ources archéologiques de la civilisation européenne*, ed. AIESEE, Bucureşti, 1970.

www.dacoromanica.ro

bate în secolul IV e.n., deci după o aparentă întrerupere de două-trei secole, dovadă a unei continuităţi şi permanenţe care, la nord de Dunăre, în cazul populaţiei dacice, respectiv daco-romane, este încă şi mai semnificativă; ceramica smălţuită, ce apare fără întrerupere în toată această zonă pînă în zilele noastre, derivă direct ca formă, tehnică şi decor din ceramica bizantină; tipul iconografic al uneia dintre figurile cele mai frecvente în arta creştină din toată Europa orientală şi de sud-est şi anume Sf. Gheorghe nimicind balaurul, reprezintă similitudini tipologice elocvente cu numeroasele icoane în piatră ale „cavalerului trac" din sec. II — III e.n., a cărui iconografie derivă la rîndul său din tipul grec clasic al defunctului „eroizat" (de ex. stela lui Dexileos din Atena). Mai mult încă: tipul legendarului erou trac Orfeu, adoptat şi difuzat în întreaga arie mediteraneană de mitologia greco-romană şi de arta clasică antică — fără să uităm, desigur doctrina orfică, ce a derivat din acelaşi context — va fi adoptat *tale quale* de ideologia şi iconografia creştină sub forma „Bunului Păstor". Chipul său, remodelat de arta alexandrină, va purta mai departe peste veacuri întreaga sa semnificaţie simbolică, constituind o contribuţie sud-est europeană de valoare universală la istoria întregii ideologii şi iconografii ale artei figurative europene.

Permanenţe elocvente apar de asemenea şi în istoria costumului unor populaţii din această zonă. Tipică este din acest punct de vedere identitatea constatată între costumul dacilor, aşa cum apare pe Columna Traiană şi în metopele monumentului triumfal roman contemporan de la Tropaeum Traiani (Adamclissi) şi costumul tradiţional al ţăranilor români. În sfîrşit, spre a încheia seria acestor exemple, amintim faptul, nu o dată subliniat de specialişti, că în opera unuia dintre cei mai mari sculptori ai epocii contemporane, Constantin Brâncuşi, se regăsesc motive decorative extrem de vechi, proprii artelor preistorice, preluate şi retopite de geniul său creator într-o nouă şi admirabilă sinteză.

Dincolo însă de aceste exemple, al căror număr ar putea fi sporit, arheologia, istoria artei antice şi iconografia mitologico-religioasă ne oferă numeroase alte dovezi concrete. Ele converg toate în a sublinia o seamă de contribuţii est- şi sud-est europene la istoria civilizaţiei continentului nostru şi a Orientului apropiat. Ele pun de asemenea în lumină cîteva din permanenţele acestei civilizaţii, pe cît de vechi, pe atît de variate şi bogate. Nu putem însă trece sub tăcere, fie măcar spre a le reaminti istoricilor, unele date noi obţinute de cercetarea străvechiului fond de mituri şi credinţe cu privire la originea popoarelor, a statelor şi a dinastiilor, transmise foarte probabil din cea mai veche antichitate şi adoptate, remodelate şi cizelate de tradiţiile populare ale Evului mediu. Considerate înapoi în timp, pentru a le putea regăsi prototipul, aceste mituri şi credinţe transmise sub forma unor legende folclorice, se dovedesc a purta pecetea unor vremuri imemoriale, în care toate popoarele lumii îşi pierd obîrşiile lor într-o străveche umanitate. Acestui gen de mituri îi poate fi integrată tradiţia „vînătorii" — temă potrivită unor societăţi arhaice, pentru care vînătoarea constituia o foarte vie şi pregnantă realitate — în urma căreia ar fi avut loc întemeierea Moldovei medievale de către nobilul român din Maramureş, Dragoş. Urmărind la vînătoare la răsărit de Carpaţi un zimbru — pradă

www.dacoromanica.ro

prin excelenţă princiară — Dragoş a inclus în hotarele noului său stat zona în care a avut loc o întîmplare de acest gen [4].

Cu speranţa că aceste observaţii preliminare au reuşit, dacă nu să cuprindă întreaga gamă de culori a acestui extraordinar spectru al civilizaţiilor est şi sud-est europene, cel puţin să justifice încercarea noastră de a urmări înapoi în timp, atît cît ne-o îngăduie izvoarele arheologice, literare şi artistice, geneza, succesiunea şi interferenţele acestor civilizaţii, ne putem îndrepta atenţia asupra epocii celei mai vechi şi anume epoca în chip nejustificat denumită „preistorică". Este vremea în care s-au manifestat unele dintre cele mai vechi şi mai interesante forme de civilizaţie, proprii societăţilor omeneşti din această vastă zonă a continentului nostru.

Motto: „L'archéologie a revolutionné l'étude de l'histoire. Elle a étendu des horizons presque au même degré que le télescope la vision de l'astronomie dans l'espace, élargi sa perspective dans le passé, tout comme le microscope a révélé à la biologie que, sous l'aspect de grands organismes, se cache la vie des celulles infinitésimales. Enfin, elle a modifié l'étude historique dans la même mesure que la radioactivité l'a fait à l'égard de la chimie" (V.G. Childe).

Pentru a începe chiar cu cele mai îndepărtate vremuri şi anume cu epoca paleolitică, trebuie să amintim cele două probleme fundamentale ale acestei epoci şi anume: 1) apariţia în Europa de răsărit a „paleoanthropului" şi 2) în ce măsură putem vorbi, chiar pentru vremuri atît de îndepărtate, de unele aspecte caracteristice Europei orientale, deosebite de cele ale zonei occidentale ale continentului nostru.

1) Pentru prima dintre aceste probleme putem da astăzi un răspuns pozitiv. Într-adevăr, acum două decenii, în România, pe valea Dîrjovului, au fost descoperite pentru prima oară în această zonă a continentului nostru primele şi cele mai vechi dovezi ale unei activităţi omeneşti conştiente. Alte mărturii în acelaşi sens au fost descoperite în săpăturile de la Ciuperceni (jud. Teleorman). Este vorba de aşa numita „pebble-culture", ale cărei urme s-au descoperit pînă acum doar în trei alte puncte ale Europei: la Vértesöllös, în Ungaria, la Mauer-Heidelberg şi Bilzinsleben în ţinuturile germanice. Această cultură aparţine unei faze prepaleolitice, caracterizate prin fasonarea unor pietre de rîu („choppers" şi „chopping tools"). Identificată mai de mult în Africa Centrală, la Olduvai de exemplu, această fază datează aproximativ de acum un milion de ani.

2) În întreaga Europă de est şi de sud-est, însă, paleoliticul inferior apare atestat prin descoperirile de caracter „acheulean" şi „chelean" din U.R.S.S. de la Luka Vrublevetskaia şi de la Kiik Kova, şi din România (Fărcaşele, Danu etc.). Urmele prezenţei şi activităţii oamenilor paleolitici devin însă relativ frecvente începînd cu epoca paleoliticului mijlociu (80.000 — 40.000 î.e.n.) şi mai ales cu aceea a paleoliticului superior (40.000 — 10.000 î.e.n.), epocă în care a avut loc încheierea procesului evolutiv al

[4] Pentru toate aceste aspecte şi semnificaţii ale unor astfel de mituri, vezi studiul de un interes excepţional al lui M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, Payot, 1970, 131 şi urm., cu indicarea izvoarelor medievale şi a bibliografiei fundamentale a temei. Lucrarea a fost publicată şi în limba română *(De la Zalmoxis la Genghis-Han)*, în Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980, p. 136 şi urm.

www.dacoromanica.ro

omului și în care în toată Europa și-a făcut apariția *homo sapiens fossilis*, tipul omului din zilele noastre. Ceea ce ne interesează însă din punctul de vedere al temei noastre este observația, făcută în 1932 de H. Breuil, observație potrivit căreia deja în această perioadă și desigur în funcție de o seamă de factori ecologici specifici, s-a manifestat o anumită tendință „orientală" în prelucrarea industriei litice. Astfel, s-a putut constat că uneltele cioplite, realizate prin tehnica *lamelară* (uneltele de tip clactonian, constituie o particularitate a celor mai vechi grupuri paleolitice de la nord de Alpi și de Balcani, de Caucaz, Hinducuș și Himalaia, în timp ce grupurile paleolitice din Africa și din Europa occidentală au folosit cu precădere în toată această perioadă toporașul de mînă, realizat prin cioplirea bilaterală a pietrelor de rîu sau a nucleelor de silex [5]. După unii specialiști, aceste două forme particulare, dar contemporane, ale tehnicii uneltelor paleolitice par a reflecta tradiții divergente, urmate de două mari grupuri, relativ distincte, ale umanității primitive, cu fluxuri și refluxuri de la nord la sud și de la sud la nord în perioadele glaciare și postglaciare ale pleistocenului. Cercetările de la Markkleeberg de lîngă Leipzig dovedesc prin prezența simultană a unor unelte lamelare de tip clactonian și a unor toporașe de mînă de tip levalloisian și acheulean că ne aflăm foarte probabil într-o zonă de contact între Europa de răsărit, pe de o parte, Europa centrală și occidentală, pe de altă parte. Persistența unor astfel de tradiții s-a prelungit probabil pînă departe în faza finală a paleoliticului superior, dacă ne gîndim la frecvența tipului uman și a animalelor reprezentate în picturile de la Altamira, Lascaux etc. din Europa occidentală și la absența aproape totală a unor astfel de reprezentări polihrome în grotele din Europa orientală.

Două excepții par, totuși, să contrazică această concluzie. Într-adevăr, s-au descoperit de curînd picturi datînd din paleoliticul superior în două grote situate la est de această linie de demarcație trecînd prin zona Leipzigului. Deși de dimensiuni mai modeste decît marile ansambluri ale artei paleoliticului occidental, aceste picturi sînt, totuși, departe de a fi lipsite de interes, deopotrivă prin subiectul și prin calitatea execuției. Aceste două peșteri sînt situate una la Kapovo, în Uniunea Sovietică, în zona de sud a Uralilor, cealaltă în România, la Cuciulat, în Carpații occidentali. Analogiile cu arta siberiană în primul dintre aceste cazuri, cu cea a Europei occidentale, în cel de-al doilea, par a se justifica. N-ar fi, așadar, excesiv să considerăm picturile de la Cuciulat ca aparținînd — ca și cele de la Markkleeberg, aceleiași zone de contact între est și vest din continentul european. Pe de altă parte, picturile de la Kapovo aparțin ansamblului artei siberiene, ilustrate mai ales de săpăturile de la Malta (în regiunea Irkutsk-ului).

Un loc preponderent în această zonă — ca și în Europa centrală de altfel — îl ocupă gravurile pe os și sculpturile în os și piatră. Acestea din urmă reprezintă în special statuete feminine, a căror semnificație religioasă și socială, legată de ideea fecundității, nu poate fi pusă la îndoială. Nu știm în ce măsură mai putem vorbi, pentru epoca paleolitică, și de alte deosebiri de acest gen, deoarece, cu toate progresele realizate în domeniul

[5] Vezi pentru întreaga discuție, A. Leroi-Gourhan, *La préhistoire*, Paris, 1968, 90 și urm., 321 și urm.

www.dacoromanica.ro

arheologiei epocii paleolitice, numeroase sînt încă lacunele cunoştinţelor noastre, lacune ce ne împiedică să tragem concluzii definitive. O situaţie asemănătoare din acest punct de vedere o prezintă şi epoca epipaleolitică (sau mezolitică), determinată de retragerea gheţurilor spre nordul Europei. Schimbările ecologice ce au intervenit în această perioadă (circa 10.000 — 6.000 î.e.n.) au dus la apariţia unor alte tipuri de unelte, în special a microlitelor, necesare intensificării vînătorii de animale mici, în locul celor mari, retrase spre nord odată cu gheţarii. Locul zonelor care ne interesează aici în acest proces rămîne încă în bună măsură de precizat.

OAMENII PĂMÎNTULUI

Nivelul deosebit de scăzut al forţelor de producţie, aşa cum apare el din gama foarte restrînsă a tipurilor de unelte şi de locuinţă, nu implica desigur prea multe forme particulare, ce colorau cu specificul lor unitatea culturii paleolitice. Cu totul altminteri se prezintă însă situaţia începînd din momentul în care, de pe urma unei dezvoltări mai rapide a forţelor de producţie, poziţia faţă de mediul înconjurător a unor grupuri umane din Africa de nord şi din Orientul apropiat s-a schimbat în chip substanţial în epoca neolitică: din tributar necondiţionat al naturii, omul încearcă să transforme în interesul său măcar o parte din bunurile materiale ce-i erau necesare.

Numărul imens de documente aparţinînd epocii neolitice, în care predomină uneltele de piatră şlefuită şi vasele de pămînt ars, necesare obţinerii şi păstrării hranei, au îngăduit arheologilor să precizeze atît elementele comune civilizaţiei ce a rezultat de pe urma acestor profunde transformări economice şi sociale — în acest sens termenul de *revoluţie neolitică* este justificat — cît şi formele particulare din ce în ce mai variate, care caracterizează grupurile omeneşti, ce au deprins rînd pe rînd, în chip spontan sau în contact unele cu altele, cultivarea primitivă a plantelor şi domesticirea animalelor. Toporul de piatră şlefuită a făcut posibilă prelucrarea lemnului; aşchiile ascuţite de silex, folosite ca secere, au permis strîngerea primelor recolte; lutul frămîntat a luat forma unor recipiente, arse în cuptoare deschise — mai tîrziu în cuptoare cu reverberaţie — a căror construcţie şi funcţionare constituia una dintre cele mai însemnate inovaţii în tehnica oamenilor neolitici. Cultura primitivă a plantelor şi creşterea vitelor domestice, graţie cărora, începînd mai ales din mileniul al VIII-lea î.e.n., în Orientul apropiat omul neolitic a reuşit să-şi constituie rezerve de hrană, au contribuit la eliberarea sa, într-o oarecare măsură, de tirania forţelor naturii.

Cum era şi firesc, acest fapt a avut consecinţe deosebit de însemnate în modul de viaţă al oamenilor, în concepţia lor despre lume şi societate, în domeniul conştiinţei sociale, înainte de toate în religie şi în artă, cu un cuvînt, în toate domeniile civilizaţiei. Pămîntul — acest cel dîntîi şi cel mai vast laborator al tuturor oamenilor — va constitui nu numai izvorul hranei şi vieţii lor, dar şi acela al miturilor şi credinţelor lor. Aşa cum va spune mai tîrziu Eschil, „pămîntul — mamă, care singur dă naştere tuturor fiinţelor, le hrăneşte şi apoi le primeşte din nou germenul fecund" (*Choeforele*, v. 127—128). Experienţa acumulată începînd cu mileniul al VI-lea

www.dacoromanica.ro

de primele grupuri neolitice din Europa orientală, în primul rînd din sud-estul Europei, va îmbogăți pe o cale directă sau indirectă experiența mai recentă a altor grupuri neolitice ce și-au făcut apariția și în restul Europei, în condițiile specifice perioadei de trecere de la epipaleolitic la neolitic.

Acestei unități a modului de producție propriu epocii neolitice îi corespunde însă o mare diversitate de forme regionale sau locale, care ne obligă să vorbim nu de o singură cultură neolitică, ci de culturi neolitice, a căror delimitare în timp și spațiu a făcut și face mereu progrese. Unitatea și diversitatea culturilor neolitice ne oferă, din punctul de vedere care ne interesează, exemple deosebit de caracteristice cu privire la aria lor de formare, de adoptarea formelor lor specifice de către alte populații în curs de „neolitizare" și, în sfîrșit, cu privire la progresele și regresele lor pe vastele întinderi ale Europei de răsărit și de sud-est.

O primă întrebare pe care și-au pus-o stăruitor specialiștii acestei perioade este aceea de a ști dacă apariția în Balcani a primelor semne ale vieții neolitice — agricultura primitivă și creșterea primelor animale domestice, ceramica și uneltele de piatră șlefuită — se datoresc exclusiv unor grupuri de oameni neolitici provenind din Asia Mică sau nu. La această întrebare, răspunsul a fost dat acum mai bine de cinci decenii de către M. Vasić și V. Gordon Childe, care au subliniat legăturile microasiatice ale celui mai vechi neolitic din această zonă a continentului nostru. Aceiași arheologi, urmați mai recent de Vl. Milojčić și M. Garašanin, au pus pe de altă parte în lumină faptul că din Balcani au trecut mai departe, spre centrul și răsăritul Europei, cele mai caracteristice tehnici și modele ale acestui nou mod de viață. Pînă la recentele descoperiri din Grecia — de la Argissa Magula și Nea Nikomedia, sau de pe malul Dunării, de la Lepenski Vir din Iugoslavia — toți arheologii au fost de acord cu această concluzie. Descoperirile amintite mai sus au adus însă o însemnată corecție acestui punct de vedere, în sensul unei apariții spontane, chiar și în Balcani, a primelor forme de viața neolitică. Nu se poate afirma totuși că *întreg* neoliticul balcanic își trage originea din nordul Greciei, unde a avut loc un astfel de fenomen, ce a rămas oarecum izolat. Rămîne în general valabilă concluzia că cele mai numeroase elemente neolitice balcanice au provenit din Asia Mică, fie pe calea mării, peste insulele egeene în Grecia continentală, la o dată ulterioară așezărilor protoneolitice mai sus amintite, fie peste strîmtorile Bosforului, pe valea Mariței și a Vardarului, ca și pe coasta Mării Negre. Mai mult încă : înainte de cristalizarea fazei Starčevo-Criș (după numele a două stațiuni eponime din Iugoslavia și România), considerată drept cea mai veche fază neolitică din Balcani, cercetările recente din Thesalia și din România (Circea Gura Baciului și Ocna Sibiului) au impus concluzia unei subfaze anterioare și a unor legături mai vechi și mai directe între așezările neolitice de tip „Protoseskio" din Grecia și cele din regiunea carpato-dunăreană. Indiferent însă de aceste amănunte, deosebit de interesante în sine, indiferent de dualitatea, fie și pe plan strict local, a începuturilor îndepărtate ale civilizației neolitice sud-est europene — de origine mezolitică în Thesalia, Epir și la Lepenski Vir, de origine microasiatică în restul peninsulei — , un fapt rămîne însă sigur : civilizația neolitică din Balcani a jucat un rol considerabil în difuzarea în toată Europa centrală și de răsărit a unor tehnici, a unor forme

www.dacoromanica.ro

de vase şi unelte, ca şi a unui decor artistic proprii fazei de început a civilizaţiei primilor cultivatori din această parte a continentului nostru.

Nu este desigur locul aici să urmărim mai îndeaproape fazele ulterioare (denumite convenţional neoliticul mijlociu şi recent) ale acestei perioade, caracterizată în întreaga Europă de mutaţii atît de profunde. Considerăm totuşi necesar, pentru a pune mai bine în lumină rolul de „arie de convergenţă" al Europei de răsărit, de a sublinia cîteva din etapele şi aspectele cele mai caracteristice ale evoluţiei civilizaţiilor neolitice din această parte a continentului, evoluţie care a dus, mai ales în cursul mileniilor al IV-lea şi al III-lea î.e.n., la constituirea pe spaţiile întinse ale Europei de răsărit şi de sud-est a unor ample zone de civilizaţie neolitică relativ unitare, rod al unor sinteze îndelung pregătite în cursul epocii anterioare. Documentele cele mai semnificative — dar nu singurele — din acest punct de vedere ni le oferă studiul ceramicei neolitice, ceramică a cărei tehnică, forme şi decor au variat de la o zonă şi de la o perioadă la alta. O studiere mai atentă a evoluţiei sale, ca şi a celorlalte unelte de lucru, a tipurilor de aşezare omenească sau a necropolelor şi riturilor de înmormîntare în timpul a cel puţin trei milenii ne oferă din acest punct de vedere preţioase puncte de reper. Se constată astfel că faza cea mai veche a neoliticului balcanic — Starčevo-Criş — a produs atît o ceramică grosolană, cu decor în „barbotină", cît şi o ceramică roşie, lustruită (red-slipped ware). Chiar din această veche fază de formare a celei mai vechi civilizaţii neolitice din sud-estul Europei, se constată trei direcţii într-o anumită măsură divergente : a) cea balcano-anatoliană, ilustrată de descoperirile de la Čatal-Huyuk şi Hailar (Anatolia), Karanovo I (Tracia bulgară), Protoseskio şi Preseskio în Thesalia greacă şi o enclavă românească (Cîrcea, Gura Baciului şi Ocna Sibiului); b) cea balcano-carpatică (Starčevo în Iugoslavia, Criş în România, Burim în Albania meridională); c) dalmato-adriatică, ilustrată de o ceramică „cardială" (Smilčić I în Dalmaţia, Blaz II în Albania de nord-est). Ceramica fazei mijlocii a neoliticului se caracterizează prin decor în benzi, executat prin linii paralele incizate. Amintim astfel culturile denumite Vinča-Turdaş, răspîndită în Iugoslavia centrală şi orientală, în Albania, ca şi în Bulgaria şi România occidentală; cultura ceramicei lineare „cu capete de note muzicale", ce s-a răspîndit din nordul Carpaţilor în România, ca şi în Polonia şi în Ucraina occidentală; cultura Vădastra şi Butmir, prima în România şi în Bulgaria pînă la Balcani, a doua în vestul Iugoslaviei, caracterizate ambele prin preponderenţa absolută a decorului geometric, la baza căruia pare a fi stat tehnica prelucrării artistice a obiectelor de lemn, transpusă în ceramică prin caneluri fine — de fapt excizii, accentuate de o culoare albă în primul caz, roşie în cel de al doilea. La sud de Balcani, în sfîrşit, domină cultura Karanovo (III), purtînd pecetea unor legături mai strînse cu culturile neolitice şi egeene.

În acelaşi timp, în zona de nord şi de răsărit a Europei, pe măsură ce flora de tundră, proprie perioadei glaciare, va face loc unei foarte bogate vegetaţii de pădure — lemnul va juca timp de milenii un loc preponderent în istoria civilizaţiilor din această zonă —, vor apare primele aşezări neolitice, precum şi primele unelte şi vase — decorate cu „pieptenele". Merită a fi subliniate de asemenea gravurile careliene, apărute într-o epocă ceva mai tîrzie, a căror varietate şi expresivitate contrastează, cel puţin la prima vedere, cu celelalte forme ale civilizaţiilor nordice. Mai la sud, în

www.dacoromanica.ro

zona de silvo-stepă, a fost identificată cultura Niprului și Donețului, căreia i se va suprapune o populație de caracter pastoral, a cărei civilizație este cunoscută sub numele de „civilizația kurganelor", caracterizată printr-o ceramică primitivă, morminte în formă de tumuli (kurgane) — de unde și numele dat acestei civilizații — și presărarea cadavrelor inhumate cu ocru roșu. Zona de stepă de la apus de Nipru, infinit mai receptivă la contactele cu sud-estul european și la adoptarea noilor tehnici, forme de vase și de decor, transmise mai ales prin intermediul civilizațiilor neolitice și eneolitice de pe teritoriul României actuale — în primul rînd Petrești, Gumelnița și Cucuteni — se va integra în cursul mileniului al IV-lea î.e.n. ariei acestor civilizații. Un rol deosebit în aceste contacte și în transmiterea acestor elemente l-a jucat civilizația din epoca neolitică tîrzie, caracterizată printr-o ceramică pictată bicromă și apoi trichromă, cunoscută sub numele de civilizația de tip Cucuteni-Tripolje, după numele a două stațiuni eponime din România și Ucraina. Această civilizație, ce se înscrie prin faptul apariției primelor obiecte de aramă în faza eneolitică, a atins în cursul mileniilor IV și III î.e.n., prin tehnica și decorul exuberant al ceramicei sale polichrome — caracterizat printr-un adevărat „horror vacui" — ca și al coroplasticei, *nivelul cel mai înalt* al civilizației neolitice și eneolitice din întreaga Europă. Cercetările arheologice au putut dovedi calea pe care, într-o fază anterioară anilor 3600 î.e.n., denumită faza precucuteniană, s-a realizat în colțul de sud-est al Transilvaniei și la răsărit de Carpați această splendidă sinteză, ale cărei forme caracteristice s-au răspîndit spre răsărit pînă pe malul drept al Niprului. Ea a dăinuit peste șapte secole, terminîndu-și existența, foarte probabil, în condițiile pătrunderii în zona sa centrală a unor populații de păstori de origine est-europeană, probabil strămoșii triburilor de grai indo-european. Calitățile excepționale ale acestei ceramici pictate, a cărei execuție tehnică și bogăție a decorului polichrom ating în fond perfecțiunea, au impus concluzia unor meșteri itineranți pe aria vastă în care ea a dăinuit. O concluzie asemănătoare se impune și pentru civilizația contemporană de tip Gumelnița, comună într-o primă fază a sa, anterioară Troiei I, întregului spațiu balcanic de la Carpați la Marea Egee.

În aceeași perioadă, la răsărit de Nipru se afirmă civilizația populațiilor nomade, de caracter pastoral, ce se înscriu în marea arie a „kurganelor", a căror evoluție a putut fi urmărită, în bazinul central al Volgii, încă din cursul mileniului V î.e.n. Civilizația „kurganelor" a fost ilustrată în faza sa finală de celebrul mormînt princiar de la Maikop din regiunea Kubanului, mormînt al cărui inventar funerar, excepțional de bogat în podoabe de aur, a aparținut desigur unui puternic șef de trib. S-a pus chiar problema dacă unele dintre aceste splendide podoabe n-au fost aduse la Maikop din Orientul Apropiat. În orice caz, din punct de vedere cronologic ne aflăm în faza finală a epocii de aramă (epoca chalcolithică sau eneolitică), care a precedat cu cîteva secole epoca bronzului. Maikopul se află, pe de altă parte, la capătul dinspre nord al unui drum — acela al Caucazului — ce va juca de acum înainte, în tot cursul antichității și a Evului mediu, un rol considerabil în stabilirea și menținerea unor legături directe între Orientul Apropiat și Mijlociu și nordul Mării Negre. Acest fapt este cu atît mai important cu cît Orientul se va menține, începînd cu această vreme, pentru mai multe milenii la nivelul cel mai înalt al civilizației mon-

www.dacoromanica.ro

diale. Drumul Caucazului va constitui astfel una din căile de acces spre Europa de est a unor noi tehnici şi forme de civilizaţie. O altă cale de acces ducea, din Orientul Mijlociu prin Daghestan, spre zonele Turkmeniei şi Turkestanului sovietic. Această a doua cale a fost ilustrată de armele de aramă, de ceramică pictată şi de splendidele statuete din zona de la răsărit de Marea Caspică, cum au dovedit-o săpăturile de la Altin-tepe.

Nu este însă mai puţin adevărat că cele mai vechi tezaure, ca cel descoperit recent la Varna în Bulgaria şi care, din punctul de vedere cronologic se înscrie în aria şi în perioada civilizaţiei de tip Gumelniţa, dovedesc o experienţă proprie în domeniul metalurgiei aramei. Acest fapt a îngăduit lui O. Renfrew, urmat de M. Garaşanin şi A. Benać, să sublinieze caracterul spontan, local, al începuturilor metalurgiei în Balcani, eliminînd astfel ipoteza mai veche a impactului exclusiv datorat civilizaţiei chalcolitice din Asia Mică, aşa cum se considera pînă nu de mult. Acest fapt, poate, pe de altă parte, explica şi atracţia pe care întreaga regiune balcanică a produs-o asupra Asiei Mici, ai cărei meşteri în prelucrarea aramei îşi vor face simţită prezenţa lor dincolo de strimtori. Este vremea în care se avîntau din Orientul Apropiat, prin văile Caucazului, în răsărit, prin cele ale Mariţei, Vardarului şi Dunării de sud-est, îndrăzneţii căutători ai celor mai preţioase metale, aurul şi arama. Unele descoperiri recente — tabletele sumeriene de la Tărtăria şi sanctuarul de picturi murale de la Căscioarele din România, marele tezaur de piese de aur de la Varna, Bulgaria — dovedesc o reală intensificare a legăturilor cu Orientul Apropiat şi a comerţului cu aceste preţioase materii. Bogatul tezaur de aur, datînd din faza a II-a a Troiei regale, constituie de asemenea o dovadă în acelaşi sens. „Cetatea lui Priam", întemeiată cam pe la 2500 î.e.n., a jucat desigur un rol însemnat în această vehiculare de tehnici, forme şi produse artistice de origine orientală spre zona meridională a Europei de răsărit. Chiar înainte de întemeierea Troiei, civilizaţia eneolitică de tip Gumelniţa, al cărei centru se afla în România, şi anume în zona dintre Dunăre şi Carpaţi, se extinsese pînă departe spre ţărmurile Mării Egee, aşa cum au dovedit-o săpăturile de la Dikili-Tash ale regretatului arheolog francez Deshayes.

EPOCA PRIMILOR FĂURARI

Istoria ultimelor secole ale mileniului al III-lea şi a primelor secole ale mileniului următor, în care se răspîndeşte în Europa de răsărit şi de sud-est tehnica metalurgiei bronzului, a fost întovărăşită de mari perturbaţii etnice şi de profunde schimbări de ordin lingvistic. Ele au fost provocate de înaintarea spre sud-estul şi vestul Europei a triburilor de grai indo-european, al cărui loc de plecare trebuie a fi considerată zona stepelor nord-pontice. Harta civilizaţiilor din această zonă se prezenta în a doua jumătate a mileniului al III-lea sub forma unui adevărat front separat pe valea Niprului. La răsărit de acesta, civilizaţia „kurganelor", exprimînd pe plan arheologic o populaţie relativ primitivă, de caracter păstoresc, dădea primele semne ale unor mişcări centrifugale.

Aceste tendinţe se vor accentua mai ales în urma unei inovaţii cu consecinţe excepţionale — utilizarea calului şi carului — îmbrăcînd astfel forma unei adevărate migraţii ale cărei efecte se vor resimţi deopotrivă

www.dacoromanica.ro

în Europa ca şi în Asia. Dar primele care au suportat consecinţele acestei deplasări au fost triburile de cultivatori locuind la vest de Nipru. Aici înflorea încă din mileniul IV marea civilizaţie Cucuteni-Tripolie, caracterizată prin ceramica pictată, despre a cărei tradiţie şi stabilitate am vorbit puţin mai sus. Începea astfel marea „aventură" indo-europeană, întovărăşită de profunde tulburări nu numai de ordin etnic şi lingvistic, ci şi de ordin tehnic şi artistic. La capătul acestor mari mutaţii se va profila noua epocă — aceea a bronzului — ce constituie în fond marea „revoluţie industrială" a antichităţii.

Aceasta începuse cu cîteva sute de ani mai înainte în Orientul Apropiat. Dar, odată implantată în Europa de est şi sud-est, zonă ale cărei bogăţii în aramă şi aur vor fi curînd cunoscute şi exploatate, metalurgia bronzului împreună cu practicarea tradiţională a cultivării plantelor şi a creşterii vitelor, vor impune o organizare socială mult mai evoluată.

Izvor de bogăţie şi progres, aurul şi arama au suscitat noi tehnici; drumuri noi s-au deschis unor schimburi la mari distanţe. Aceleaşi condiţii impun însă şi o mai bună organizare a apărării : de aici citadelele impunătoare, abundenţa de arme, descoperite pretutindeni în această zonă a Europei. Cîteva veacuri mai tîrziu, epopeea homerică avea să transpună imaginea — sau, mai exact, amintirea — acestor „oameni ai războiului" din al doilea mileniu.

Vor exista însă şi diferenţe importante între marile zone geografice din sud-estul şi din estul Europei. Astfel, în Marea Egee şi Grecia continentală, începuturile bronzului pot fi datate încă din cel de-al III-lea mileniu î.e.n. Faptul acesta se datoreşte, în primul rînd, relaţiilor foarte strînse cu Orientul Apropiat şi cu Egiptul. Pe lîngă Ciclade, Creta este mai ales aceea care, graţie unei poziţii geografice favorabile, va întreţine relaţii comerciale şi de schimb foarte active cu marile civilizaţii din estul şi sudul Mediteranei. Rezultatul a fost o înflorire economică pe atît de intensă pe cît de rapidă, avînd drept urmare apariţia unei organizări sociale şi economice mai avansate. Aici s-au făcut primii paşi ai Europei spre urbanizare, ca, de exemplu, la Lerna, prefigurînd cetăţile miceniene. Astfel se explică faptul că în ciuda unor diferenţe regionale notabile, civilizaţia bronzului timpuriu din Marea Egee ajunge la un stadiu înalt atît în Grecia continentală, cît şi în Creta şi Ciclade. Una din manifestările ei cele mai expresive este aceea reprezentată de idolii cicladici, executaţi de cele mai multe ori în marmură — uneori în dimensiuni naturale. Deşi amintind încă prin formele lor schematizate, cu obrazul triunghiular, braţele încrucişate pe piept şi trupul turtit, unii idoli cu care ne-a familiarizat epoca neolitică — mai ales aceia din grupul de tip Vinča, din Serbia — idolii cicladici se deosebesc totuşi de aceştia prin dimensiuni şi, în special, foarte adesea prin subiectul lor, ei reprezentînd cîte un cîntăreţ din fluier sau nişte figurine stînd jos şi cîntînd la harpă, astfel încît nu te poţi împiedica să nu faci apropierea cu statuetele egiptene („ushabti"), aşezate în morminte pentru a servi defunctului în viaţa lui din lumea de dincolo.

Foarte repede în cursul mileniului al III-lea şi pornind de la aceste începuturi, asistăm la apariţia în Creta a unor centre urbane : Cnossos, Phaistos, Haghia Triada, Mallia ne oferă cele mai bune exemple.

Doar puţin mai tîrziu, Grecia continentală va urma o evoluţie aproape similară. Aceasta începe după 1600 î.e.n., ilustrată de bogatele morminte

www.dacoromanica.ro

de la Micene, dispuse circular, o serie în interiorul cetății, cealaltă la porțile orașului; alături de „Micene cea bogată în aur", Tirintul, Pylos, Orchomenos își înalță fortărețele impunătoare.

Totuși, în timp ce în zona Mării Egee și în Grecia continentală în tot cursul mileniului al II-lea are loc un proces de urbanizare, în interiorul Peninsulei balcanice modul de viață și civilizația păstrează un caracter profund rural. Faptul este manifest în special în regiunile de la Dunăre și din vestul Peninsulei balcanice, zone mai îndepărtate de marile centre de civilizație mediteraneană. Menționăm astfel, în zona de contact dintre bazinul de mijloc și cel de jos al Dunării, cristalizarea în perioada de mijloc a bronzului a culturii denumită Zuto-Brdo-Gîrla Mare, caracterizată prin frecvența unei ceramici împodobite cu motive imprimate sau incizate, incrustate în alb și necropole plane de incinerație, cultură ale cărei origini pot fi urmărite într-o fază anterioară în aria marelui complex cultural de tip Vatina, arie în care pătrunseseră purtătorii ceramicei incrustate de la Dunărea de mijloc.

În zona Dunării de jos, ca și în zona pontică, documentele arheologice proprii perioadei inițiale a bronzului ne pun în fața unor elemente noi, de origine răsăriteană, atestate la Gorodsk-Ussatovo (U.R.S.S.), Folteşti și Cernavoda I (România) caracterizate printr-o ceramică mult mai primitivă și prin mormintele cu ocru. Datorită înaintării lor spre vest, dispar așezările aparținînd culturii eneolitice de tip Gumelnița, ale cărei produse acoperiseră în cursul mileniului al III-lea întreaga zonă balcanică, de la Dunăre la Marea Egee. În schimb, în *hinterlandul* imediat al Mediteranei orientale, influența civilizațiilor superioare ale lumii egeene și anatoliene este deosebit de vizibilă. Astfel, în primul rînd în sudul Albaniei, regăsim mormintele în tumuli funerari, cu un inventar de obiecte de import sau imitații miceniene. Pe de altă parte, Tracia a avut desigur relații foarte strînse cu Troia, într-o vreme cu mult anterioară epocii lui Priam și a „războiului troian". La Mihalić s-au descoperit niște vase foarte caracteristice, cu o siluetă zveltă, dotate cu două toarte, de un tip din cele mai specifice ale cetății Troia II — *dépas amphikýpellos* — din cea de-a doua jumătate a mileniului al III-lea.

Mai la nord, în zona Dunării de jos și spre apus, în primul rînd în partea de miazăzi a Pannoniei, precum și pe valea Moravei, o serie întreagă de diverse grupuri regionale aparținînd epocii bronzului exprimă o civilizație încă rudimentară, dar deținînd totuși secretul metalurgiei. Ele au întreținut relații comerciale și de schimb, uneori chiar strînse, atît între ele, cît și cu bogatele regiuni ale lumii miceniene și egeene. Influența egeeană se manifestă în epoca bronzului încă din formele locale ale ceramicii de la începutul celui de-al II-lea mileniu, în etapa bronzului timpuriu. Ea se dezvăluie în vasele confecționate cu mîna și înzestrate cu două toarte, ca acelea de la Periam din Banat, ale grupului Glina — Schneckenberg din Transilvania, Sărata Monteoru în Muntenia, toate în România, ori în exemplarele aparținînd grupurilor regionale de la Bubanli III pe Morava sau de la Armenochori în Macedonia. Se simte o schimbare semnificativă față de olăria perioadelor precedente, din eneolitic și neolitic. Dispare bogăția de forme și de ornamente din acele timpuri. Acum este vorba de o ceramică în primul rînd funcțională și practic lipsită de decor. Această sărăcire a

www.dacoromanica.ro

decorației exterioare, compensată de eleganța formei vaselor, s-a datorat probabil reproducerii în ceramică, a vaselor de metal.

În perioada următoare, ale cărei începuturi urcă spre 1500 î. e.n., civilizația regiunilor carpato-balcanice și a centrului Peninsulei balcanice apare mai evoluată. Iau naștere acum numeroase grupuri regionale, care lasă să se întrevadă totuși o strînsă înrudire : este vorba fără îndoială de populații înrudite dar care, datorită unui nivel de viață economică mai ridicat, au dat naștere unor forme regionale. Această civilizație este ilustrată în primul rînd prin puternice fortificații naturale, așezate pe înălțimi ce dominau, ca și la Micene și Tirinth, întreaga regiune înconjurătoare. Armele și podoabele de bronz, ca și o seamă de tezaure de aur, dovedesc cristalizarea și progresele social-economice și politice ale unei puternice aristocrații tribale. Nu e astfel de mirare că epopeile homerice, în special Iliada, au putut păstra amintirea unor puternici și bogați traci, aliați ai lui Priam în legendarul război troian. Studiile recente au putut dovedi, pe de altă parte, strînsele legături ale artei bronzului balcanic nu numai cu spațiul egean, dar și cu cel, mai îndepărtat, caucazian. Tot ceramica este aceea care oferă elementul fundamental pentru deosebirea diverselor grupuri de civilizație. În cursul acestei perioade se mai mențin încă formele tipice de vase cu două toarte, pe care le regăsim aproape peste tot, ca în grupul Vatina din Pannonia de sud, care numără unele exemplare minunate ca, de pildă, frumosul vas cu două toarte de la Omoljica, decorat pe pîntece cu linii oblice, care nu pot însemna altceva decît influența decorațiilor de pe vesela de metal. Grupul Tei sau Monteoru din România se remarcă prin unele piese excepționale, de genul acelui vas cu două toarte mai înalte, care se isprăvesc prin două capete de berbec. În alt grup, de felul celui de la Otomani, din regiunile carpatine ale României apusene, influența veselei de metal este și mai evidentă, vasele îmbrăcînd forme în unghiuri și adoptînd motive cu protuberanțe, dispuse pe pîntec și pe umăr, ce amintesc foarte bine ornamentul prin ciocănire al recipientelor de metal. Mai trebuie, în sfîrșit, menționat și grupul Verbicioara, din Oltenia și Banat, a căror ornamentare este mult mai apropiată de aceea a grupului despre care vom vorbi acum și anume acela cunoscut în Iugoslavia sub numele de Dubovac-Žuto Brdo, iar în România sub acela de Gîrla Mare.

Acest grup este răspîndit în regiunile dunărene de la confluența Savei cu Dunărea pînă la Porțile Belgradului, precum și pe cele două maluri ale Porților de Fier. Dar această civilizație ne este mai cu seamă cunoscută prin necropolele lor de incinerație în urne funerare, ca cele de la Korbovo în Iugoslavia, de la Cîrna în România (Oltenia), ori de la Novo Selo, lîngă Vidin, în Bulgaria. La vasele din această categorie, ornamentul incizat și umplut cu vopsea albă, acoperă întregul pîntec al vasului. Tendința de a acoperi întreaga suprafață a vasului cu acest decor bogat și variat, dominat de false spirale legate între ele prin tangente, sau de romburi și linii punctate, frapează atît prin contrastul dintre incrustațiile albe și fondul întunecat, cît și prin diversitatea lui. Bogăția și varietatea sa amintește de caracteristicile ceramicei grecești din perioada geometrică, posterioară acestor grupuri doar cu cîteva secole. Pe de altă parte, această civilizație a dezvoltat și arta figurinelor de teracotă, artă atît de bogat ilustrată în perioadele precedente, dar foarte rare în epoca bronzului. Formele lor foarte schematizate se deosebesc totuși fundamental de acelea

www.dacoromanica.ro

ale figurinelor din neolitic şi eneolitic. Este vorba mai cu seamă de personaje în picioare, îmbrăcate cu un vestmînt în formă de clopot şi bogat împodobit. Uneori, motivele ornamentale imită şi podoabele metalice, ca pandantivele triunghiulare de la cordon sau colanele din fir metalic răsucit din jurul gîtului. O variantă mai simplă, însă tot atît de bogat împodobită, a acestui tip de figurină o reprezintă cea de la Dalj, din Slovenia. Însă exemplarele cele mai importante ale acestei arte sînt cele două care de la Duplaja, în vecinătatea localităţii Vršac, din Banatul sîrbesc. Ele înfăţişează un personaj masculin îmbrăcat într-o haină în formă de clopot, stînd în picioare într-un car tras de nişte păsări de apă. Privindu-le, nu te poţi împiedica să faci o apropiere cu legenda lui Apollo de la Delfi, revenind în sanctuarul lui după şase luni de absenţă, petrecute pe timpul iernii friguroase şi întunecoase în ţara îndepărtată a hiperboreilor.

Cea mai veche asemenea miniatură de astfel de car cunoscută pînă acum — şi, neîndoielnic, legată de practici funerare — este cea descoperită în celebra necropolă de la Maikop ; este vorba de un car fără personaj uman. Un al doilea exemplar, de la Altîn-Tepe, în Siberia occidentală, datează de la sfîrşitul mileniului III î.e.n.

Remarcabilă aici este prezenţa unei protome de cămilă între cele două roţi dinainte ; alte piese de la Altîn-Tepe atestă reprezentarea acestui animal. În sfîrşit, nu putem încheia această trecere în revistă înainte de a menţiona o piesă analogă descoperită recent în România, la Bujoru. De această dată e vorba de un car de bronz la care sînt înhămate tot păsări de apă, exemplarul datînd de la aproximativ 750 î.e.n. Nu putem să nu reflectăm la lungul drum parcurs de acest tip de monument, din Siberia şi nordul Caucazului pînă în România şi Iugoslavia ; de caracter net cultural, acestea mărturisesc o longevitate care merită a fi luată în considerare.

Întorcîndu-ne la civilizaţia bronzului balcanic, alte elemente, ca, de exemplu forma idolilor amintind figurinele cretane — ca acelea de la Cîrna, din România — , stilul decorului şi în special ornamentul meandric cunoscut şi mai tîrziu în Grecia, par şi ele să demonstreze legături strînse cu lumea egeică.

Inventarul în metal de care dispunem pentru această perioadă este mai bogat şi mai felurit. Este vorba de diferite podoabe, brăţări, colane din fire metalice răsucite *(torques)*, mărgele şi pandantive de bronz, ce se leagă adesea de formele tipice din Europa centrală — fapt ce mărturiseşte existenţa unor legături comerciale bine închegate sau a unor meşteri itineranţi, al căror rol în această vehiculare a formelor şi a decorului pare a fi fost considerabil. Asta nu înseamnă că n-ar exista şi forme locale, ca acelea ilustrate prin obiectele de aur formînd tezaurul de la Velika Vrbica, din Iugoslavia, alcătuit din mii de mărgele de aur şi de pandantive semilunare, împodobite cu nişte motive circulare aplicate pe ele, realizate prin ciocănire. Tot aşa şi brăţările executate în tehnica zisă „à cire perdue" şi decorate în stilul specific grupului Dubovac — Žuto Brdo — Gîrla Mare, cu motive realizate uneori prin incrustaţii de aur. Zona lor de răspîndire se concentrează în primul rînd pe valea Moravei.

În ceea ce priveşte armele, printre spadele şi săbiile epocii bronzului din Tracia, multe sînt de tip micenian. Este vorba fie de obiecte de import, rezultat al schimbului, fie, mai ales la nord de Haemus, de imitaţii locale, care nu s-ar putea explica decît prin relaţii foarte strînse cu lumea miceniană.

www.dacoromanica.ro

Una din mărturiile cele mai semnificative în acest sens o constituie tezaurul de aur de la Perşinari (România), constituit dintr-o spadă şi 11 pumnale de tip micenian, tezaur ce a aparţinut, firește vreunui şef de trib local. Merită a fi amintit în aceeaşi ordine de idei şi tezaurul de piese de aur descoperit la Vâlcitrân (Bulgaria). Una dintre aceste piese, decorată în tehnica „a niello" [6], atestată de celebrul pumnal micenian cu scena unei vînători de lei, confirmă intensitatea influenţelor miceniene la nord de Balcani.

Privită în genere, epoca bronzului din sud-estul european poate fi considerată, mai ales în cea de a doua parte a mileniului al II-lea, drept o epocă de stabilitate, cu toate acele numeroase trăsături mărturisind ramificaţii mai mult sau mai puţin regionale, legate în primul rînd de formarea diverselor neamuri indo-europene, strămoşii tracilor, daco-misienilor şi ilirilor. Într-adevăr, această epocă a cunoscut din anume punct de vedere o evoluţie relativ liniştită, întemeiată pe influenţe reciproce, pe relaţii de schimb şi legături comerciale atît între centre mai îndepărtate, cît şi între comunităţi învecinate prin aşezarea lor geografică şi direct legate prin cultura lor. Astfel că, în ciuda unor deosebiri etnice, putem distinge la acea vreme un gen de unitate de civilizaţie, o *koinè* spirituală, în sînul căreia este uneori greu să localizezi particularităţile locale sau grupurile etnice. Unitate realizată prin evoluţia formelor locale, evoluţie grăbită, mai ales după 1500 î.e.n., de impactul contactelor cu puternicele şi bogatele centre miceniene.

Această influenţă miceniană n-a lipsit nici la nordul Mării Negre. Din cauza marilor distanţe şi a drumurilor încă nesigure, această influenţă a fost, fără îndoială, mai slabă. Nu e mai puţin adevărat însă că tezaurul micenian de la Borodino dovedeşte existenţa unor astfel de contacte cel puţin începînd pe la anii 1400—1300 î.e.n. În această perioadă înflorea în regiunea de la nordul Mării Negre civilizaţia pontică a bronzului, ilustrată în special de grupul Komarovo, ale cărui legături cu cel de la Monteoru din România. apar evidente.

Nu mult însă după această dată, stabilitatea şi relativa unitate a epocii bronzului din Europa de sud-est şi de răsărit au fost grav zdruncinate de o amplă mişcare a unor triburi din centrul continentului. Caracterizate prin „cîmpurile de urne funerare", aceste triburi vor exercita timp de mai multe secole, prin migraţia lor spre sud şi vest, o puternică presiune asupra întregii Europe, ba chiar — cel puţin în chip indirect — şi asupra Orientului Apropiat. Efectele ei se vor resimţi nu numai în Balcani şi în Grecia — lor atribuindu-se sfîrşitul dramatic al civilizaţiei miceniene — dar şi în Asia Mică (Troia VII b_2), în Siria şi în Egipt.

NOMAZI SCIŢI, AGRICULTORI AUTOHTONI ŞI NAVIGATORI GRECI

În spaţiul balcanic se vor cristaliza la începutul primului mileniu dinaintea erei noastre formele specifice ale epocii fierului (Hallstatt A—B). Ilirii, tracii, geto-dacii, precedaţi în epoca bronzului de o populaţie înrudită, îşi

[6] Spaţiul restrîns al acestui raport nu ne îngăduie să urmărim mai îndeaproape originea şi mai ales pătrunderea în spaţiul sud-est european a acestui remarcabil procedeu tehnic, realizat prin inserţiunea unei sulfuri metalice topite în cîmpul obiectelor de aur sau de argint. Folosită încă din mileniul al III-lea de arta egipteană şi sumeriană, această tehnică a fost preluată în a doua jumătate a mileniului al II î.e.n. şi de Micene. Cf. Ch. Singer şi colab., *A history of technology*, Oxford, 1975, p. 588 şi urm.

www.dacoromanica.ro

vor căpăta în această perioadă, de fapt teribil de frămîntată, caracterele lor specifice de populaţii paleobalcanice. În zona de răsărit a Europei, purtătorii acestor înnoiri sînt cunoscuţi de izvoarele scrise sub numele de cimerieni. Pentru raidurile lor în Asia Mică, pînă în Urartu, unde vor fi opriţi de asirieni, ei au trebuit să folosească străvechiul drum caucazian. Pe acelaşi drum vor lua contact cu civilizaţia iraniană şi sciţii, care au urmat cimerienilor în nordul Mării Negre. Civilizaţia lor, caracterizată în primul rînd prin „stilul animalier" va constitui o nouă şi excelentă contribuţie a Europei de răsărit la îmbogăţirea patrimoniului cultural din toată această zonă, orientală şi centrală, a continentului nostru.

Toate aceste aspecte vechi şi noi s-au confruntat pe un fond tehnologic şi economic nou şi anume pe acela al înlocuirii treptate a bronzului — aliaj scump şi rar — prin fier. Zăcămintele lui, mult mai numeroase, au impus cu necesitate această înlocuire, ce avea să atragă după sine nu numai sabia de fier, dar şi plugul de fier, cu alte cuvinte, o adîncă transformare al cărei rol în restructurarea vieţii economice, sociale şi politice de-abia dacă mai trebuie subliniat. O astfel de transformare, vizibilă înainte de toate în domeniul strict tehnologic, exprimă de fapt concluzia definitivă a unor contacte dintre civilizaţia bronzului carpato-balcanic cu civilizaţii provenind din zonele periferice ale Europei de răsărit, al căror epicentru se afla, prin secolul al XIV î.e.n., în bazinul central al Volgăi. În această regiune se dezvoltase în perioada de mijloc a bronzului civilizaţia grupului denumit al „mormintelor cu construcţii de lemn" *(srubnie*, în limba rusă), grup ce reprezenta, după toate aparenţele ramura iraniană a indoeuropenilor, prevestind apariţia sciţilor nomazi. Purtătorii celei mai înaintate civilizaţii a bronzului mijlociu şi recent din spaţiul carpatic — civilizaţia de tip Monteoru — se vor ciocni în cursul secolului al XIV undeva, în bazinul de mijloc al Niprului, cu grupul aparţinînd civilizaţiei de tip „srubnie", aflat, la mijlocul secolului al XIV, în plină expansiune. Ciocnire ce se va solda în cursul secolelor următoare cu victoria relativă a acestor elemente răsăritene, de caracter pastoral, extrem de dinamice. E vorba de un proces asemănător celui care, cu un mileniu mai înainte, avusese loc în aceeaşi regiune şi în condiţii similare, între purtătorii, tot de caracter nomad şi păstoresc, ai civilizaţiei „kurganelor" şi agricultorii din ultima fază a eneoliticului carpato-balcanic, admirabil reprezentaţi în această zonă de contact de civilizaţia „ceramicei pictate" de tipul Cucuteni-Tripolje.

Noul complex de civilizaţie, denumit de arheologi Noua-Sabatinovka (după numele a două staţiuni eponime din România şi Ucraina), stă la baza trecerii în aceste regiuni la prima epocă a fierului, a cărei însemnătate atît pe planul tehnologic, cît şi pe acela al evoluţiei lingvistice şi social-economice a triburilor din Europa de răsărit poate fi considerată ca fiind deosebită.

În Grecia va avea loc cam în aceeaşi vreme aşa-zisa „invazie dorică" — formulă căreia i se conferă din ce în ce mai puţin un conţinut etnic — în timp ce în regiunea carpato-balcanică străvechile populaţii, datorită cărora înflorise, adeseori sub influenţa egeică şi mai ales miceniană, tehnologia şi arta bronzului, îşi capătă în condiţiile unor profunde restructurări social-economice şi chiar politice, fizionomia lor definitivă şi individualizarea lor ca triburi denumite în literatura greacă cu numele lor propriu de iliri, traci şi geto-daci. Moştenirea civilizaţiei epocii bronzului apare, cu toate

www.dacoromanica.ro

acestea, evidentă în procesul de cristalizare al civilizației epocii fierului din întreaga Europă de răsărit și sud-est. Nu e mai puțin adevărat însă că trecerea de la o perioadă la alta a fost întovărășită de grave perturbații și restructurări, care au mers de la dărîmarea palatelor miceniene pînă la „tezaurizarea" în Zona carpato-balcanică a unor imense depozite de bronz. Era semnul unor vremuri tulburi și nesigure.

Astfel, în timp ce în zona de la est de Carpați și în Bulgaria de est primele așezări omenești — denumite „cenușare" (zolniki), de pe urma frecventelor incendii ce au distrus modestele locuințe construite din pămînt și trestie — se caracterizează printr-o ceramică primitivă, în zona de la apus de Carpați, în Iugoslavia și în Bulgaria occidentală, datorită tradițiilor epocii bronzului și legăturile reînnoite, s-a putut dezvolta mai repede o primă civilizație a fierului, caracterizată printr-o ceramică mult mai îngrijită și amintind nu odată ceramica specifică epocii finale a bronzului. Confruntarea și apoi contaminarea acestor două curente ale subzonei carpato-balcanice s-a extins și în zona de răsărit a Europei, contribuind în ultimă analiză la cristalizarea definitivă a civilizației hallstattiene din această parte a Europei.

Cercetările arheologice reflectă din plin tabloul acestor restructurări, încît nu e de mirare că de abia începînd cu secolul VIII î.e.n. se poate vorbi din nou în întreaga Europă de răsărit și de sud-est de o societate omenească ce-și reia în condiții oarecum deosebite de la o zonă la alta drumul său ascendent. Cei dintîi care au marcat din acest punct de vedere progrese mai rapide — și, din multe puncte de vedere ,de-a dreptul spectaculoase — au fost grecii, a căror experiență se va face simțită mai ales prin intermediul coloniilor grecești din bazinul de nord al Mării Egee, al Adriaticii și al Mării Negre. Evident, procesul de colonizare greacă nu va putea avea loc decît în măsura în care autohtonii vor realiza, în cursul secolelor VIII — VII î.e.n. acele progrese social-economice și politice, ce făceau nu numai posibile, dar chiar necesare, contactele și schimburile cu cea mai înaintată societate a Europei acelor vremuri și anume societatea greacă.

Ceea ce caracterizează creația culturală a Greciei orașelor — încă de la începuturile sale îndepărtate — este locul privilegiat pe care îl ocupă omul. Dacă ar fi să uităm pentru o clipă reevaluarea radicală a cadrului intelectual al lumii grecești de la sfîrșitul perioadei arhaice, am putea chiar regăsi originea celebrelor cuvinte ale lui Protagoras — „omul, măsură a tuturor lucrurilor" — în opera epică a lui Homer sau Hesiod, care evocă cu o îndrăzneală fără precedent o lume a zeilor modelată după imaginea omului.

Înflorirea cetății — *polis* — , care conferă pentru prima oară în istorie un statut de autonomie social-politică — și, pe acest temei, intelectuală — chiar și celor mai modești dintre cetățeni, reprezintă condiția necesară a unei civilizații novatoare, axată pe om și clădită pe măsura sa.

Precedînd începuturile unei filosofii care, de la Tales la Heraclit, de la Anaximandru sau Pitagora la Democrit sau sofiști, descoperă ordinea naturală a unui univers pe care omul poate să-l cunoască, instituțiile cetății și reflexiunea pe care ele o suscită, împreună cu o literatură tot mereu mai preocupată de activitățile umane, creează cadrul intelectual al unei civilizații dominate de om.

www.dacoromanica.ro

În același sens, evoluția artei grecești, al cărei limbaj mai direct își poate cu ușurință manifesta influențele în afara Eladei, realizează un progres evident spre antropomorfismul definitoriu pentru lumea orașelor. Organicitatea reprezentărilor umane din decorul vaselor, le face să ducă foarte departe ecoul unei experiențe artistice care va ajunge la plenitudinea sa în marile opere din perioada arhaică tîrzie și din epoca clasică.

Ceea ce, în ultimă analiză, caracterizează această revoluție — atît estetică cît și intelectuală — este valorificarea fără precedent a omului. A omului, ca obiect al reprezentării — căci stăpînirea desăvîrșită pe care o exercită artiștii greci asupra materiei conduce la crearea unui univers al perfecțiunii umane. Dar, de asemenea, a omului ca subiect creator al imaginii, pentru că percepțiile sale și propria sa concepție despre lume sînt elementele care fundamentează discursul artei grecești și care se înalță la rangul de normă și ideal estetic.

Desigur, este adevărat că primatul modelului grec în universul formelor a fost adesea contestat, după cum este de asemenea, adevărat, că o astfel de experiență nu putea fi repetată în organicitatea și plenitudinea sa. Totuși, nu e mai puțin adevărat că prin ceea ce are în el mai autentic, mai viu, acest model — răspunzînd ansamblului de revoluții înfăptuite în gîndire de către Elada — constituie o primă civilizație antropocentrica în istorie. De la arta dedalică la acele *korai* arhaice, de la Antenor la Polyclet sau Fidias, descompunerea imaginii-simbol și inventarea unui limbaj artistic care să stăpînească formele, spațiul, universul, sînt mărturia unei experiențe intelectuale care construiește lumea imaginarului pe măsura umanului. Unică, desigur, și irepetabilă, această experiență avea să fecundeze totuși o multitudine de arii istorice.

Fenomenul — nu atît de contemporaneitate, cît de dedublare — prin care meșterii greci creau imaginile unui univers zoomorf emblematic pentru regii sciți ori traci, în vreme ce pentru propria lor civilizație politică aceiași meșteri utilizează un limbaj artistic caracterizat prin antropocentrism— rămîne, în felul lui, exemplar pentru complexitatea problemelor pe care le ridică studiul relațiilor culturale ale Greciei cu spațiul est-european. Căci, să nu uităm, acest spațiu devine de timpuriu și pentru multe secole, o zonă privilegiată a contactelor și confruntărilor între civilizația greacă și vastul orizont cultural iliric, trac și scitic.

S-a vorbit adesea — și, în ultima vreme măcar, cu o înțelegere istorică mai exactă a acestor probleme — de influența culturii grecești asupra zonelor periferice ale spațiului mediteranean. Ne-am putea, dealtminteri, întreba care e semnificația exactă a noțiunii de „periferie", cîtă vreme azi putem inversa termenii și înțelege experiența greacă — oricît de grea de consecințe va fi fost ea — ca pe o dezvoltare de excepție, proprie doar unei înguste zone de coastă, la limita vastei arii continentale, care-și manifestă și ea individualitatea istorică și culturală, și, dacă răspîndirea influențelor grecești rămîne un fapt incontestabil în istoria acestor zone, atît reciprocitatea schimburilor culturale cît și limitele lor respective denotă în ultimă instanță autonomia ariilor de civilizație.

În primul rînd reciprocitatea : amintim că, dacă — de la repertoriul formelor ceramice și tehnici la domeniul atît de fragil al sincretismelor religioase — ecoul influenței grecești se vădește pretutindeni în răsăritul Europei, nu-i mai puțin adevărat că acesta e doar o parte a dialogului

www.dacoromanica.ro

permanent între Grecia şi vasta zonă continentală şi că acest dialog reprezintă o componentă esenţială a avîntului Eladei. O putem afirma pentru schimbul de bunuri materiale — de la minereuri şi grîu la miere şi sclavi — a căror aflux permanent şi tot mai necesar pentru cetăţile Greciei stimulează dezvoltarea producţiei lor meşteşugăreşti. Dar o putem afirma şi sub aspectul raporturilor sociale şi al instituţiilor, căci fără această deschidere către schimburile cu lumea continentală nu s-ar fi afirmat vocaţia meşteşugărească şi comercială a multora dintre cetăţi. Invizibil adesea şi indirect mai totdeauna, acest impact al lumii „barbare" asupra cetăţilor greceşti rămîne fundamental.

În domeniul creaţiei spirituale, aceste schimburi nu sînt atît de directe pe cît se credea cîndva. Să examinăm, de pildă, unul din exemplele cele mai adesea invocate pentru epoca arhaică : dezvoltarea cultului dionisiac şi al curentelor orfice în lumea greacă. Urmînd tradiţia antică, pentru care origina tracă a acestor fenomene era sigură, se credea a se putea identifica astfel mărturia cea mai elocventă a influenţelor exercitate de lumea est-europeană asupra civilizaţiei greceşti. Or, descoperirea unei tablete miceniene cu numele lui Dionysos dovedeşte că reapariţia acestor culte este un fenomen de istorie socială şi religioasă greacă : Dionysos — ca şi Abaris, Orfeu sau Aristeus — sînt numele pe care le dau grecii unor fenomene care nu încap în cadrul cetăţii arhaice, într-un moment în care acest cadru însuşi începe să fie pus sub semnul întrebării. Nu-i vorba atît de zei sau eroi străini în sensul adevărat al cuvîntului, cît *cei ce vin din altă parte*, ipostaze ale *Celuilalt* faţă de lumea unei cetăţi sau a alteia. În tradiţia greacă, Orfeu şi Dionysos nu există decît regîndiţi şi integraţi structurilor durabile ale acestei tradiţii.

Dacă grecii nu puteau asimila influenţele lumii trace sau scite fără a le integra în *polis*, pentru că aceasta era matricea esenţială a civilizaţiei lor — nici ei nu puteau „exporta" într-o altă arie culturală modelul integral al unei creaţii unice, produs al unei infrastructuri cu totul originale. Căci, dacă înflorirea şi creativitatea excepţională a civilizaţiei greceşti nu se poate reduce la structurile socio-politice ale cetăţii — *polis*, acestea rămîn condiţia ei necesară. Antropocentrismul reprezentărilor literare sau plastice, filozofice şi chiar religioase conferă o personalitate unică şi irepetabilă acestei civilizaţii înrădăcinate într-un univers social şi politic în care omul e mainte de toate cetăţean : proprietar al unui lot de pămînt în *chora* politică, oştean al cetăţii şi avînd dreptul de a lua parte la treburile şi deciziile obştiei.

Situat în centrul universului politic, omul grec se poate imagina în centrul universului. Prima sa filosofie, care face să se destrame mitul şi descoperă în cosmos o ordine firească şi familiară ; limbajul său estetic, care descompune imaginea-simbol luînd în stăpînire forme, ritm şi spaţiu ; literatura lui, care pune sub semnul întrebării legendele şi le interpretează în funcţie de *polis* — toate aceste forme multiplicate ale unui avînt cultural inedit care fac ca omul să poată să-şi asume universul nu s-ar putea explica în afara experienţei fundamentale a acţiunii posibile, raţionale şi eficace a cetăţeanului asupra universului politic. Din această pricină, experienţa greacă nu s-a putut nici repeta, nici transfera în altă parte, chiar dacă tehnicile şi mărfurile greceşti au pătruns pînă departe către nordul şi estul continentului. Din această pricină, iarăşi, civilizaţia greacă

www.dacoromanica.ro

nu aparţine decît în parte ariei est-europene. Din această pricină, în fine, nu ne putem reprezenta imensa problemă a contactelor culturale ale Greciei cu lumea tracă, ilirică sau scită în termenii unui simplu dialog, ai cărei interlocutori să fi fost de-o parte strălucirea civilizaţiei egeo-mediteraneene, de-altă parte ţinuturile interioare, limitate la un mimetism periferic şi continental.

Un capitol nou în istoria civilizaţiilor din Europa orientală îl constituie astfel, începînd cu secolul VII î.e.n., epoca întemeierii şi înfloririi coloniilor greceşti din bazinul Mării Adriatice şi al Mării Negre, capitol care va duce nu numai la un intens schimb de bunuri materiale dar şi la pătrunderea în mediul indigen iliric în zona de apus a Balcanilor, scito-sarmatic în nordul Mării Negre, geto-dac şi trac în zona carpato- balcanică, a unor tehnici şi forme noi de civilizaţie, proprii societăţii greceşti ajunsă la nivelul cel mai înalt pentru acea vreme al civilizaţiei europene. Ar fi însă o eroare dacă am considera că aceste contacte şi schimburi s-ar fi desfăşurat într-un sens unilateral, de la grecii dinamici în activitatea lor economică şi creatori în activitatea lor culturală şi artistică, la indigenii multă vreme pe nedrept consideraţi ca beneficiari pasivi ai acestor contacte. Procesul a fost şi a continuat să rămînă secole de-a rîndul foarte complex, deoarece puţine au fost domeniile de activitate economică, politică şi chiar culturală în care echilibrul dintre cele două elemente componente ale noii sinteze — greci şi indigeni — să nu se fi potenţat reciproc, menţinîndu-se permanent la nivelul unor adevărate vase comunicante. Mai mult încă, confruntarea dintre civilizaţia rafinată a grecilor pontici, ce aduceau cu ei întreaga experienţă mediteraneană şi cea, nu mai puţin variată şi înaripată a sciţilor, ce purtau cu ei lumea plină de reprezentări fantastice a Orientului, a dus aici, în Europa de răsărit, la una dintre cele mai strălucite sinteze culturale, exprimată înainte de toate prin arta zoomorfă greco-scitică.

Merită pe de altă parte să subliniem faptul că în cursul primelor secole ale colonizării, ce coincide cu prima epocă a fierului (Hallstatt C—D, secolele VII—V î.e.n.), beneficiarii schimburilor cu produsele greceşti — arme, vase de bronz şi vase pictate, podoabe, vinul şi uleiul grecesc — s-au recrutat exclusiv din rîndurile aristocraţiei tribale. O dovedesc descoperirile de la Demirkapia, Trebeniște, Radolişte şi Novi Pazar din Iugoslavia, ca şi cele de la Duvanli din sudul Bulgariei. Se poate de asemenea afirma că pătrunderea unor astfel de produse greceşti şi mai ales difuzarea unor tehnici şi forme specifice helenice în mediul indigen a avut loc mai ales începînd cu cea de-a doua epocă a fierului (La Tène), cînd limba, tehnica şi arta greacă ocupă pretutindeni în Balcani, ca şi la nordul Mării Negre, un loc preponderent. Se constată în această vreme (secolele IV — I î.e.n.) apariţia a numeroase noi aşezări indigene, ce dovedesc o reală creştere demografică; se constată de asemenea nu numai pătrunderea în mediul indigen pe scară tot mai largă a bunurilor greceşti de consum, dar şi un remarcabil progres al produselor indigene, ilustrat în primul rînd de arme, podoabe şi vase de metal şi de teracotă, ilustrînd o anumită *koiné* culturală, proprie celei de-a doua epoci a fierului. Alături de aceste produse, îşi fac apariţia şi numeroase arme şi mai ales podoabe indigene de aur şi în special de argint, ilustrate de descoperirile de la Trebeniște din Iugoslavia, de la Agighiol şi Peretu în România, de la Ruse în Bulgaria, adevărate exemple de artă princiară, reflectînd un proces înaintat de stratificare socială şi politică.

www.dacoromanica.ro

El a culminat la sud de Balcani cu întemeierea statului tracic al odrizilor, iar la nordul Mării Negre cu o formație politică greco-indigenă *sui generis* și anume regatul bosporan, cu capitala în orașul grec Pantikapaeum, stat condus timp de mai multe secole de dinastia Spartokizilor. Iată deci de ce, urmărind etapele procesului de transformare a vechilor civilizații indigene, ca și noile sinteze realizate mai ales de la mijlocul primului mileniu î.e.n., istoricii Europei de răsărit și a sud-estului trebuie să acorde o atenție bine meritată atît epocii colonizării grecești din bazinul Mării Adriatice și a Mării Negre, cît și impactului civilizațiilor originare din stepele orientale ale Europei asupra regiunilor din sud-estul și centrul continentului nostru.

Punctul de plecare al acestei epoci îl constituie întemeierea în cursul secolului VII î.e.n. a coloniilor grecești din bazinul Mării Adriatice : Epidamnos, Apollonia și Dyrrachium. Pătrunderea primilor colonişti greci în bazinul Mării Negre a fost posibilă după întemeierea celor două colonii din strîmtori și anume Cyzicul și Bizanțul, acesta din urmă adevărată cheie a două mări și a două continente.

Miletul, marea metropolă a Ioniei, în care elenismul a ajuns, mai ales din secolul VII înainte, la cel mai înalt grad de civilizație, a jucat un rol considerabil în colonizarea greacă din bazinul Pontului. Tradiția antică îi atribuia întemeierea a 90 de colonii. Cifră evident exagerată, dar oricum, nimeni n-ar putea subestima importanța și rolul Miletului în această operă de colonizare, care va contribui în cursul secolelor VI — I î.e.n. la modificarea esențială a condițiilor economice și sociale, politice și culturale ale tuturor populațiilor de pe țărmurile Pontului Euxin. „Marea ospitalieră" (Pontos Euxeinos) a devenit într-o anumită măsură un lac grecesc. Olbia și Tyras-ul, Panticapaeum și Fanagoria, Theodosia și Hermonassa pe coasta sovietică, Histria, Tomis, Callatis, Odessos, Mesembria și Apollonia pe țărmul de apus româno-bulgar, Phasis, Pytius și Dioscurias, Synope, Amissos și Trebizonda pe țărmul de est și de sud al aceluiași Pont, au devenit la rîndul lor centre de creație, centre de comerț, adevărate metropole pentru toate populațiile băștinașe dimprejur. Sciții, meoții și sindii, iberii și alte populații din Caucaz, ca și ilirii, tracii și geto-dacii, au fost primii beneficiari ai acestor contacte. Aceasta nu înseamnă însă că ei au primit în chip pasiv toate aceste bunuri, tehnici și idei. Desigur, constatăm răspîndirea vinului și uleiului grecesc, a vaselor și bijuteriilor, a armelor și a pieselor artistice, destinate în special bogatei aristocrații. Desigur, mai ales începînd cu secolul IV î.e.n., progresele acestui comerț și transferul unor tehnici grecești a grăbit evoluția cetăților băștinașe în cea de-a doua epocă a fierului. Nu e mai puțin adevărat însă că aportul economic, politic și artistic al acestor populații locale a fost determinant atît pentru evoluția civilizației din această zonă, cît și pentru rolul jucat de ea în cadrul întregii Europe orientale. E deajuns să amintim din acest îndoit punct de vedere rolul sciților și al tracilor, pentru a avea o idee mai exactă despre această splendidă sinteză, ce avea să aducă alături, reunindu-le pentru prima oară, civilizația stepelor euroasiatice și aceea greacă, nu mai puțin încărcată de tradiții și de simboluri.

Mult înainte de sosirea lor în zona nord-pontică, la capătul unei lungi perioade de peregrinări în căutare de noi pășuni pentru turmele lor, sciții nomazi își formaseră deja o artă proprie. Această regiune se înscrie ca

www.dacoromanica.ro

una din provinciile cele mai bogate şi mai bine cunoscute ale unei imense zone în care secole de-a rîndul a dominat stilul animalier. Preponderenţa acordată firesc creşterii vitelor şi vînătorii s-a concretizat pentru toate aceste populaţii nomade, peregrinînd de-a lungul imenselor stepe, ce leagă şi astăzi Asia de Europa, în simboluri magice comune, exprimate printr-un repertoriu artistic comun, în care animalele constituie elementul precumpănitor. Stilul zoomorf s-a născut astfel *înainte* ca sciţii să ajungă în cursul secolului al VI-lea î.e.n. în regiunea stepelor de la nordul Mării Negre. Sosirea şi mai ales modul lor de viaţă, total deosebit de cel al populaţiilor sedentare, inclusiv al coloniştilor greci recent instalaţi pe coastele Pontului Euxin, a produs îngrijorare şi uimire. Dacă Homer (Iliada XIII, 5—6) nu vorbea decît despre „hippemologii care nu trăiesc decît cu lapte", Eschyle (Prometeu înlănţuit, V, 709—711) putea deja descrie cu suficiente detalii pe aceşti „sciţi nomazi care trăiesc în locuinţe de crengi împletite, cocoţate pe care cu roţi solide şi purtînd pe umerii lor arcul cu bătaie lungă". Uimirea istoricilor şi geografilor greci mergea însă şi mai departe : „Sciţii nomazi, spunea Herodot (IV, 19), nu seamănă nimic". Cîteva secole mai tîrziu, Strabon adăuga însă : aceşti sciţi care „duc fără îndoială o viaţă de nomazi, dar care reuşesc totuşi să trăiască" (III, 1, 17).

În ciuda acestor deosebiri fundamentale, în ciuda neîncrederii iniţiale între populaţii atît de străine unele de altele — neîncredere ilustrată de drama nefericitului Skyles, fiul regelui scit Ariapeithes, căsătorit cu o grecoaică din Histria şi ucis într-un complot organizat de conaţionalii săi iritaţi — a urmat o perioadă de convieţuire, de pe urma căreia au avut de cîştigat şi pe planul material, şi pe cel spiritual, ambele grupuri, sciţi şi greci, în egală măsură. Evoluţia artei scitice, începînd cu secolul al VI î.e.n. înainte reflectă nu numai o astfel de convieţuire, dar şi felul, elocvent pentru punctul de vedere al raportului de faţă, în care două lumi, cu două concepţii deosebite, au fost oarecum obligate să-şi împrumute una alteia cîteva din elementele lor de bază, reunindu-le într-o nouă sinteză, pe care o putem urmări cu ajutorul monumentelor de artă scito-greacă din secolele VI — IV î.e.n.

Aşa precum se ştie, arta zoomorfă a sciţilor începuse să-şi capete, începînd mai ales cu secolul IX — fază cunoscută sub numele de „civilizaţia mormintelor cu acoperiş de lemn" (srubnaia) — trăsăturile sale definitorii. Ele au rezultat de pe urma contactelor cu Orientul Mijlociu şi înainte de toate cu lumea asiriană şi iraniană, aşa cum a dovedit-o studiul tezaurului scitic de la Ziwiye din Kurdistanul iranian. Într-adevăr, chiar după înaintarea sciţilor spre vest, în cele mai vechi complexe scitice din zona pontică (tumulii de la Kelermes din Crimeea şi tezaurul Melgunov de pe malurile Niprului), datate de la începutul secolului al VI î.e.n., predomină formele specifice Asiei Anterioare. Animalele reprezentate pe cupa de aur de la Kelermes, ca şi scenele de cult de pe spada din acelaşi tezaur sau de pe piesele tezaurului Melgunov, amintesc atît prin tematica, cît şi prin stilul lor, vechile reprezentări asiriene şi urartiene. În schimb însă, cerbul de aur de pe scutul de la Kostromskaja, azi la Ermitaj, dovedeşte deja începuturile unei prelucrări locale. Arta scitică îşi începea astfel în acest veac şi în noile condiţii strălucitoarea sa carieră nord-pontică, la capătul căreia, în cursul secolelor VI — IV î.e.n., vom asista la o admirabilă sinteză greco-scitică,

www.dacoromanica.ro

ce trebuie a fi pe drept cuvînt considerată ca un fenomen unic pentru întreaga civilizaţie universală.

Într-adevăr, arta greco-scitică a reprezentat înainte de toate confruntarea a două atitudini mentale total deosebite. Pentru viziunea iraniană a lumii, elementul esenţial l-a constituit, încărcat de simboluri, animalul. Cerbii şi grifonii înaripaţi, cu siluetele lor schematice, jucau desigur un rol magic, după cum acelaşi sens l-au avut întotdeauna măştile de aur sau de argint, decorate cu ochi „apotropaici". Şi unii şi alţii erau socotiţi a asigura atît călăreţului, cît şi calului său, forţă şi îndrăzneală, viteză şi rezistenţă. Oriunde găsim în Europa Centrală, ca şi în Balcani, podoabe de aur sau piese de harnaşament decorate în acest stil zoomorf, avem de a face fie cu o prezenţă reală a sciţilor, fie cu un evident fenomen de aculturaţie, exercitat de sciţi asupra celorlalte populaţii de pe cuprinsul Europei de răsărit şi de sud-est.

Pentru greci însă, omul a fost şi a rămas „măsura tuturor lucrurilor" (Protagoras). Arta acestor două grupuri umane nu putea să nu reflecte, fiecare în sensul său, realitatea lumii înconjurătoare. Realitatea trebuia să se plieze unei viziuni, din care decurgeau în chip inerent un repertoriu şi o sintaxă decorativă total deosebite.

Ajunsă însă la nordul Mării Negre, arta sciţilor va căpăta un nou impuls, de pe urma căruia îşi va îmbogăţi atît repertoriul său iconografic, cît şi capacitatea sa de pătrundere în rîndurile populaţiilor din bazinul Pontului Euxin.

Într-adevăr, produsele scitice realizate la nordul Mării Negre dovedesc trei tendinţe stilistice, deosebit de elocvente pentru procesul de formare al sintezei greco-scitice. O primă tendinţă, în care continuă a predomina gustul artistic oriental, prezintă legături continue cu Asiria şi Urartu iar, într-o fază ulterioară, cu regatul Achemenizilor. Ea se caracterizează printr-un realism expresiv, accentuat de trăsăturile proprii artei monumentale.

Cea de a doua tendinţă e cea elenizantă, în care forma şi decorul unor obiecte de artă şi de tradiţie scitică au fost în aşa de mare măsură contaminate de elemente proprii artei decorative greceşti, încît se poate afirma chiar că astfel de piese au fost realizate de artişti greci pentru clientela lor scitică, recrutată în special în rîndurile aristocraţiei sciţilor „regali". Tumulii de la Solocha, Certomlîk, Kül-Oba şi alţii, cu celebrele lor piese de aur şi de argint, abundă în opere de artă de acest gen.

În sfîrşit, cea de a treia tendinţă poate fi considerată o sinteză a celor anterioare. Ea reprezintă o minunată îmbinare a elementelor decorative de veche inspiraţie orientală, aliate cu subiecte şi forme artistice, în care aportul grecesc nu poate fi tăgăduit.

Evoluţia tracilor şi geto-dacilor, aşezaţi în imediata apropiere a coloniilor greceşti şi ale zonei scitice, reflectă o evoluţie oarecum deosebită, purtînd pecetea influenţei celor două mari civilizaţii, ce se confruntau pe ţărmul de nord al Pontului Euxin. Cercetările arheologice româneşti şi bulgăreşti au dovedit că, începînd mai ales cu secolul VII î.e.n., aristocraţia tribală tracică şi geto-dacică se remarcă printr-o mare capacitate de absorbire a produselor greceşti de lux din Rhodos şi Cyzic, din Chios, din Atena şi din Thasos. Săpăturile arheologice din Dobrogea românească şi înainte de toate de la Histria, ca şi cele bulgăreşti de la Odessos şi Appollonia, ne prezintă ca într-o oglindă pătrunderea acestor bunuri materiale,

www.dacoromanica.ro

care au contribuit esențial la sinteza traco-elenică și daco-elenică din cursul secolelor V — III î.e.n. Sinteză cu atît mai interesantă cu cît, în aceeași perioadă, elementele zoomorfe, create și vehiculate de lumea scitică, pun o pecete specială monumentelor de acest gen din spațiul carpato-balcanic. O dovedesc coifurile de aur, decorate cu elemente zoomorfe, de la Cotnari, de la Coțofenești, Peretu, Agighiol, în România, ca și splendidele piese artistice de la Russe și Duvanli din Bulgaria. Apogeul acestor contacte artistice va fi ilustrat la sud de Balcani de mausoleul regal de la Kazanlîk, împodobit cu splendide picturi, ca și excepționalul tezaur — executat probabil de un artist grec — de la Panaghiurište, aparținînd fără îndoială unuia dintre regii traci din dinastia Odryzilor. Capitala acestui stat — Seuthopolis — a fost sistematic cercetată de arheologii bulgari. Ea ne pune în fața unor realități aulice și urbane, sociale și religioase dintre cele mai interesante pentru sinteza greco-tracică din cursul secolelor IV — III î.e.n.

Situația se prezintă oarecum diferit în zona occidentală a Balcanilor, în care, încă din primele secole ale mileniului I î.e.n., a înflorit o remarcabilă civilizație hallstattiană, cunoscută încă mai de mult, mai ales de pe urma săpăturilor arheologice din imensa necropolă de la Glasinać. Un alt grup hallstattian, puternic influențat de civilizația italică de la Este, s-a constituit în bazinul septentrional al Adriaticei. Contactele directe sau indirecte cu sudul grecesc, mai ales cu Corintul, precum și activitatea metalurgică, de o excepțională bogăție, a triburilor ilirice explică atît rapidele lor progrese realizate în cursul secolelor VI — III î.e.n., cît și adoptarea de către meșterii locali a modelelor grecești, foarte apreciate de războinica și bogata aristocrație ilirică. Inventarul mormintelor de la Trebenište și Radolište, de lîngă lacul Ohrida, ca și cel de la Novi Pazar, ilustrează această activitate. Cîteva secole mai tîrziu, pătrunderea în Europa centrală și de sud-est a triburilor celtice avea să contribuie la dezvoltarea civilizațiilor balcanice, mai ales în cea de-a doua fază a epocii fierului. E vorba de fapt nu numai de o nouă perioadă istorică, dar de apariția unor elemente tehnice și artistice noi, specifice civilizației de tip La Tène în întreaga zonă balcanică și comune atît tracilor și ilirilor, cît și dacilor de la nord de Dunăre și de Carpați. Sub semnul acestei civilizații, au înflorit — pe lîngă monumentele trace de caracter aulic, amintite mai sus — meșteșugurile și arta dacă, ale căror progrese rapide sînt ilustrate înainte de toate de monumentele regale din zona munților Orăștiei, ca și de numeroasele oppida dace de la sud și răsărit de Carpați.

Nu trebuie să uităm pe de altă parte că în toată această perioadă, Trans-Caucazia, Colchida cea bogată în aur a argonauților, a jucat un rol excepțional nu numai prin faptul că a transmis de la sud la nord bunuri grecești, prin intermediul coloniilor de la Phasis, Dioscurias și Pityus, dar că a continuat, ca și în cursul mileniului III și II î.e.n., să transmită spre nord, prin Kuban, elemente noi, legate de arta și tehnica iraniană.

Progrese considerabile atît din punctul de vedere al integrării spațiului pontic în lumea greco-orientală, formată după cucerirea lui Alexandru cel Mare, cît și din acela al îmbogățirii formelor civilizației pontice cu noi elemente orientale, pot fi constatate în tot cursul secolelor III î.e.n. — III e. n. Este vorba înainte de toate de rolul jucat în această parte a lumii de regatul pontic și de regatele, deseori rivale, ale Armeniei și Iberiei. Săpăturile de la Mzketa, capitala regatului iber, ce va deveni mai tîrziu

www.dacoromanica.ro

aliat al statului roman, sînt din acest dublu punct de vedere de un interes excepţional. Statuile greceşti şi mai apoi greco-romane, veşmintele de tradiţie greco-elenistică, ca şi ceramica şi vesela de argint şi de bronz abundă. În epoca romană bărbaţii vor purta togă, în timp ce doamnele de la curte îşi vor coafa părul după moda de la Roma. Dar toate aceste elemente, limitate uneori, e drept, la cercul unei aristocraţii de curte, au fost întovărăşite de o orfevrerie policromă, realizată prin elegante piese de fire şi plăcuţe de aur şi prin inserarea unor pietre colorate semipreţioase. Această tehnică de tip iranian (orfevreria „cloisonnée") va domina în curînd nu numai întregul Orient, dar şi lumea scito-sarmatică din nordul Mării Negre. Graţie atelierelor din Pantikapaeum şi din Olbia, a căror producţie poate fi considerată cu adevărat enormă, graţie aristocraţiei sarmatice şi apoi gotice, orfevreria „cloisonnée" va cunoaşte ulterior o răspîndire excepţională în întreaga Europă.

HOTARUL ROMEI

Înaintarea romană în Balcani şi apoi la nord de Dunăre a avut loc în etape ce s-au succedat începînd cu grelele lupte din zona ilirică, apoi din Macedonia şi din Grecia. În 146 î.e.n., zona occidentală şi meridională a Peninsulei balcanice fusese cucerită de romani. Înaintarea lor spre Dunăre şi Carpaţi s-a izbit de teribila rezistenţă a dacilor, organizaţi acum 2050 de ani sub forma unui stat centralizat de Burebista şi apoi de Decebal, ultimul rege independent, ale cărui lupte împotriva lui Traian (101—102, 105—106 e.n.) sînt ilustrate atît de Coloana cu acelaşi nume de la Roma, cît şi de monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani (Adamclissi). Cetăţile dacice din munţii Orăştiei, construite după principiile cele mai moderne la acea vreme, explică în bună măsură capacitatea de rezistenţă şi tactica de luptă a lui Decebal în cursul celor două războaie cu Roma. Cîteva decenii mai înainte, fostul regat tracic al Odryzilor fusese integrat Imperiului roman, în timp ce regatul bosporan din Crimeea devenea stat „clientelar" al Romei şi accepta garnizoane romane.

Odată terminate însă aceste campanii, a urmat pentru cîteva secole o perioadă de relativă linişte politică, ce a permis Romei să aplice în Balcani şi la nord de Dunăre programul său militar, social şi politic. În Dalmaţia, încă din secolul I î.e.n., în Balcani, mai ales după cucerirea Daciei şi transformarea unei părţi a ei în provincie romană, a început un intens proces de urbanizare după model roman. Într-adevăr, întemeierea unui mare număr de oraşe — populate atît cu foşti soldaţi *(veterani)*, cît şi cu civili provenind „ex toto orbe Romano" — constituie, alături de construirea a numeroase cetăţi *militare* şi drumuri de interes strategic, unul dintre aspectele fundamentale ale civilizaţiei romane şi al procesului de romanizare. Fiecare din aceste noi centre urbane, organizate după modelul Romei, prezintă o fidelă oglindă a modului de viaţă roman, cu străzile şi pieţele publice, împodobite cu statui, cu amfiteatre şi terme, temple şi bazilici, locuinţe, uneori de mari dimensiuni şi vile suburbane. Viaţa economică din aceste provincii şi oraşe, produsele exploatării minelor şi a domeniilor imperiale, siguranţa drumurilor comerciale explică înflorirea excepţională a acestor centre urbane. Ea este ilustrată atît de numeroasele monumente

www.dacoromanica.ro

publice și particulare, de temple, statui și basoreliefuri, cît și de larga difuziune a produselor artizanale de tip greco-roman, suficient de numeroase nu numai pentru a satisface nevoile mereu crescînde ale pieței interne, dar și cele ale lumii extraprovinciale. Sticlăria, ca și ceramica romană roșie, bine arsă, executată mai ales în Pannonia și Dacia, se regăsește pînă departe, dincolo de Carpații septentrionali, în bazinul superior al Vistulei, unde a și fost imitată de meșterii locali. Același fenomen se constată și la nordul Mării Negre, departe de centrele pontice, intrate sub influența directă a stăpînirii romane. Desigur, nu trebuie să exagerăm. Procesul de romanizare n-a fost absolut general. Lumea satelor ilirice și tracice a fost mai puțin receptivă acestui proces de romanizare, pe care îl constatăm însă viu și în continuu progres în orașele din Dalmația, Moesia și Dacia. Aceasta din urmă a constituit un adevărat bastion militar, a cărui organizare a reținut foarte îndeaproape atenția administrației imperiale. Difuzarea produselor și monetelor romane dincolo de hotarele imperiului, pregătind dacă nu integrarea, cel puțin apropierea civilizațiilor indigene de cea romană, constituie un exemplu deosebit de elocvent al acestui fenomen de aculturație, propriu unor anumite zone ale Europei orientale în cursul secolelor II — IV e.n.

În ciuda multor greutăți și mai ales a crizei din secolul III, acest proces se va intensifica după transferarea capitalei imperiului de la Roma la Constantinopol, orașul întemeiat de către Constantin cel Mare pe locul vechii colonii de la Bizanț, atît în Balcani, cît și în bazinul Mării Negre. Începea astfel ultimul mare capitol al civilizațiilor antice din această parte a Europei, capitolul romano-bizantin, al cărui interes pentru evoluția ulterioară a civilizației din sud-estul și răsăritul continentului nostru de abia dacă mai trebuie subliniat. Prin transferarea capitalei imperiului roman la Constantinopol — vechiul Bizanț — regiunea sud-est europeană s-a situat din nou, alături de Asia Mică, Siria și Egipt, în centrul ariei de convergență a marilor civilizații.

Spațiul de care dispunem nu ne îngăduie să stăruim aici, așa cum s-ar fi cuvenit, asupra rolului pe care, începînd cu secolul IV e.n. mainte și în ciuda tuturor vicisitudinilor istoriei sale, l-a jucat timp de mai bine de un mileniu „noua Romă" de pe malurile Bosforului. Numeroasele monografii și studii ce i-au fost închinate sînt justificate de rolul considerabil jucat de „orașul lui Constantin" atît ca un adevărat creuset al sintezei bizantine, realizată prin fericita îmbinare a tradițiilor greco-romane și orientale, cît și ca focar de cultură și de civilizație de o importanță excepțională pentru întraga Europă de răsărit și de sud-est și, desigur, nu numai pentru aceste două zone ale continentului nostru. Rol considerabil prin amploarea, varietatea și durata sa, dacă ținem seama că, chiar după cucerirea Constantinopolului de către otomani, în 1453, i-a urmat, după fericita expresie a lui N. Iorga, „Bizanțul după Bizanț".

Sfîrșitul epocii romane și începuturile celei bizantine au fost pe de altă parte întovărășite în bazinul Mării Negre și în regiunea Dunării de jos de cîteva fenomene, legate de istoria migrațiilor triburilor. Ele au generat totodată și o seamă de aspecte ale civilizației din această parte a continentului nostru, interesante dintr-un îndoit punct de vedere: ele continuau, cu ușoare schimbări, forme mai vechi, tradiționale, ale acestei lumi de hotar, deschizînd totodată drumuri noi, pe care vor pătrunde dinspre

www.dacoromanica.ro

răsărit înspre Europa centrală şi apuseană cîteva dintre elementele cele mai specifice începuturilor Evului Mediu timpuriu.

Primele semne ale acestui fenomen au apărut tot în zona nord pontică, în care cu cîteva veacuri mai înainte avusese loc una dintre cele mai interesante experienţe din istoria civilizaţiei universale. Este vorba de formarea, la nordul Mării Negre, a civilizaţiei pontice, realizată prin preluarea şi prelucrarea de către triburile germanice a vechilor tradiţii scito-greceşti şi apoi sarmato-romane. Crimeea se situa astfel, pentru o perioadă relativ scurtă, pe prima linie a unei noi zone de convergenţă. Într-adevăr, ajunşi în stepele de la nordul Mării Negre, cu o civilizaţie specifică La Tène, aceste populaţii vor prelua cu succes de la predecesorii lor arta orfevreriei policrome, pe care o vor răspîndi, în cursul secolelor IV—VI, în peregrinările lor de-a lungul întregii Europe, în mijlocul tuturor populaţiilor germanice. Tezaurelor de la Pietroasele şi de la Şimleul Silvaniei din România, le vor urma altele, cu piese realizate în aceeaşi tehnică şi cu acelaşi decor, descoperite în Balcani, Italia, şi Galia, culminînd cu tezaurul regilor vizigoţi de la Toledo, în îndepărtata Spanie. Nu e mai puţin adevărat însă că, în afară de aceste tezaure princiare, care urmau tradiţia sarmato-iraniană, la nordul Mării Negre şi la nord de Dunăre există urmele unei civilizaţii locale, cunoscută sub numele ei arheologic de cultura Sîntana de Mureş — Cerniahov, nume dat după cele două staţiuni eponime din România şi RSS Ucraina. Componentele locale ale acestei civilizaţii periferice au fost identificate de arheologi şi ele sînt deosebit de elocvente din punctul de vedere care ne interesează: pe de o parte, componenta locală, pontică şi daco-romană, din care nu lipsesc unele tradiţii mai vechi, proprii epocii La Tène, pe de altă parte, o componentă romano-bizantină, permanent împrospătată de arta din provinciile imperiale din sud-estul Europei. Nu e, desigur, o simplă întîmplare faptul că această civilizaţie, ce a înflorit mai ales în a doua jumătate a secolului al IV-lea şi în cursul secolului al V-lea, s-a dezvoltat în bună măsură în zona carpato-dunăreană şi în zona pontică. Dezvoltarea ei în aceste ţinuturi atît de apropiate de noua capitală imperială de la Constantinopole, ca şi de marile drumuri ale triburilor în migraţie de la începuturile Evului Mediu, a constituit astfel, pentru cîteva secole, o zonă de mai mare unitate şi de mai accentuată convergenţă între civilizaţiile Europei de răsărit şi cea a Bizanţului, ce-şi începea, în această perioadă de profunde restructurări economice, sociale şi politice, excepţionala sa sinteză culturală.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

a) CADRUL ISTORIC. ELEMENTE CULTURALE SPECIFICE

Ancel J., *Peuples et nations des Balkans. Géographie politique*, ed. II-a, Paris, 1941; Bianchi Bandinelli R., *Rome. Le centre du pouvoir*, Paris, 1969; idem, *Storicità dell'arte classica*, Bari, 1973; Brătianu G. I., *La Mer Noire. Dès origines à la conquête ottomane*, Munich, 1969; Catalogue de l'Exposition organisée au Grand Palais (février-avril 1979) à Paris intitulé: *Avant les Scythes. Préhistoire de l'art en U.R.S.S.*, Paris, 1979; Condurachi Em., *I monumenti cristiani nell'Illirico*, în „Ephemeris Dacoromana", IX, 1938; idem, *Influences grecques et romaines dans les Balkans*,

www.dacoromanica.ro

en Hongrie et en Pologne, în „Actes du VIII-e Congrès international d'archéologie classique", Paris, 1965; Condurachi Em., C. Daicoviciu, *Roumanie*, coll. Archaeologia Mundi, Genève, 1972; *Cvijić* J., *La Péninsule Balkanique*, Paris, 1918; *Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen* (ed. G. Reichenkorn, A. Schmaus), Wiesbaden, 1964; Delvoye Ch., G. Roux, *La civilisation grecque de l'Antiquité à nos jours*, Bruxelles, 1969; Dujcev I., *Medioevo bizantino-slavo*, Roma, I, 1965, II, 1968, III, 1971; Dvornik F., *Les Slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970; Eliade M., *De Zalmoxis a Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe orientale* Paris, 1970; George P., *Esquisse sommaire des conditions géographiques du développement des communications et des contacts des civilisations dans la partie orientale de l'Europe centrale*, în *Les fleuves et l'évolution des peuples. Europe orientale, Baltique. Mer Noire*, Paris, 1950, 9—14; Ginouvès R., *L'art grec*, Paris, 1964; Iorga N., *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929; idem, *La création religieuse du Sud-Est européen*, Paris, 1929; Pârvan V., *Getica*, București, 1926; idem, *Dacia, an outline of the Carpato-Danubian Countries*, Cambridge, 1928; Pomerantz G. S., *Théorie des suboecumenes et originalité des cultures orientales*, în „Diogene", 107, 1979, 3—26; *Traditions et innovations dans la culture des pays du Sud-Est européen*, Edit. AIESEE, București, 1969.

b) PRELUDIU: OAMENII PĂMÎNTULUI; EPOCA PRIMILOR „FĂURARI"; NOMAZI SCIȚI, AGRICULTORI AUTOHTONI ȘI NAVIGATORI GRECI; HOTARUL ROMEI

Artamonov M., G. Smirnova. J. Domansky, *Z.* Abramova, *Drevnee Iskusstvo The aawn of art*, Leningrad, 1974; Abramova Z. A., *Paleoliticeskoe iskusstvo na territorii SSSR*, Moscova—Leningrad, 1962; Abramova Z. A., *Paleolithic art in URSS*, în „Arctic Anthropology", IV, 2, 1967; Baler, O. N., în „Sovietskaja Archeologia", 1963, I, 125 sqq. pentru descoperirile de la Kapovo; Benać A. *Studien zur Stein- und Kupferzeit in nord-westlichen Balkan*, 42. Bericht Röm.—Germ. Komm., 1961; Berciu D., *Cultura Hamangia*, București, 1966; idem, *Das trakogetische Fürstenbrab von Aghighiol in Rumänien*, 50. Bericht, Röm.—Germ. Kommission. 1974, 209 sqq.; Blawatsky W., *Le rayonnement de la culture antique dans les pays de la Propontid du Nord*, în „Actes du VIII-e Congrès d'archéologie classique", Paris, 1965, 139 sqq.; Boltounova A. I., *L'influence de l'art antique sur la toréutique du Caucase des I-er — II-e siecles*, în „Actes du VIII-e Congrès d'archéologie classique", Suppl., 11 sqq.; Cernys E. K., *Kistorii naselenija eo liticeskogo vremeni u Srednem Pridnestrov'je*, în „M.I.A.", 102, 1962; idem, *Metallurgiceskie provincii i periodizacija epohi rannego metalla na territorii SSSR*, în „Sovietskaja Arheologija", 1978; Circiumaru M., M. Bitiri, în „SCIVA", 31, 2, 1979, 285 sqq.; Charbonneaux J. R., Martin, Fr., Villard, *Grèce classizue*, Paris, 1969; Gordon Childe V., *The Danube in prehistory*, Oxford. 1929; idem, *The dawn of European civilisation*, Londres, 1947; idem, *The prehistory of European Society*, Londres, 1962; Comșa E., *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974; Daicoviciu C., *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945; idem, *Așezările dacice din Munții Orastiei*, București, 1951; Daicoviciu C., I. Nestor, *Die menschliche Gesellschaft an den unteren Donau in vor- und nach- römischer Zeit*, în „XI-e Congrès international des sciences historiques, Rapports", II, Stockholm, 1960, 117 sqq.; Daicoviciu C. et coll., *Civiltă romana in Romania*, Roma, 1970; Daicoviciu H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; Danov Chr., *Pontos Euxeinos*, în „Paully-Wissowa, Real-Enzykl.", Suppl. IX; idem, *Drevna Trakia*, Sofia, 1968; Demargne P., *Naissance de l'art grec* (Coll. L'univers des formes) Paris, 1964; Deshayes J., *Les outils de bronze de l'Indus au Danube (IV-e — II-e millénaire)*, I II, Paris, 1960; Dimitrov D. P., *La Bulgarie, pays de civilisations anciennes*, Sofia, 1961; idem, *Seuthopolis*, în „Antiquity", 35, 1961, 91 sqq.; Domansky I. V., *Kobanskaia Kultura Kavkaza, Kratkii poutevoditel* Leningrad, 1975; Dumitrescu Vl., *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, în „Bibl. de arheologie", IV, București, 1961; idem, *L'arte preistorica in Romania fino all' inizio dell'età del ferro*, Florența, 1972; *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale* (M. J. Artamonov), VII, 1966, 113—122, S.v. *Scitica arte; Epoque préhistorique et protohistorique en Yugoslavie*, Belgrad, 1971, (études dûes à A. Benać., S. Minitriević, D. Garašanin, M. Garašanin, D. Mano-Zissi, M. Suić, M. Tasić, Ks. Vinski-Gasparini); Filow B., *Die Grabhügelnekropole bei Duvanli in Süd—Bulgarien*, Sofia, 1934; Fol Al. *Trakia i Balkanite prez rannoelinisticeskata epoha*, Sofia, 1975; Gaidukevici B. F., *Bosporskoe tarstvo*, Moscova-Leningrad, 1949; Garašanin M., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 39, Bericht Röm. Germ. Komm., 1958; Gimbutas M., *The prehistory of Eastern Europe*, I, Cambridge, Mass, 1956; Gimbutas M., *Bronze age cultures in Central and Eastern Europe*, Paris—Londres, 1965; Georgiev G., *Kulturgruppen der Jungsteinzeit — und Kupferzein in nord-westlichen Balkan*, în *L'Europe à la fin de l'age de pierre*, Praga, 1961, 45 sqq.; Jessen A. A., *Greceskaia Kolonizația severnogo Pricernomoriea*,

www.dacoromanica.ro

Leningrad, 1947; Kazarov G., *Die Denkmäler der thrakisgchen Reitergottes in Bulgarien*, „Diss. Pann", II, 14, Budapesta, 1938; Leroy-Gourhan, A., *La préhistoire*, Paris, 1968; Mano-Zessi D., L. Popović, *Iliri i Greci*, Belgrad, 1960; Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1979; Mellart J., *Earliest civilizations of the Near East*, London, 1961; Mikov V., *Anticnata Grobnica pri Kazanlik*, Sofia, 1954; Milojčić Vl., *Chronologie der jungeren Steinzeit Mittelund Südosteuropas*, Berlin, 1949; idem, *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, în „Arch. Anz.", 1948/49, col. 1 ssq.; Mitrea B., *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria romana nella Dacia prima della conquista*, în „Ephemeris Dacoromana", X, 1943, 124 sqq.; Mongait A., *L'archéologie en URSS*, Moscova, 1959; Morintz S., *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978; Nestor I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. Bericht der Röm. — Germ. Kommission, 1933; Nicolaescu-Plopşor C. S., *Le paléolithique dans la R.P. Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în „Dacia", N.S., I, 1957, 42—60; idem, *Düs Paleolithikum in Rumänien*, în „Forschungsberichte zur Ur.- und Frühgeschichte", Viena, 1961, 74—95; Passek T. S., *Rannezemledelceskie (tripol' skie) plenema Podnestrov'ja*, în „Materialy i isledovanija po arheologii SSSR (MIA)", 34, 1961; Petrescu-Dîmboviţa M., *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, coll. Prähistorische Bronzefunde", XVIII, I. München, 1978; Preda C., *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1974; Prendi F., *Aperçu sur la civilisation néolithique et l'âge du bronze en Albanie*, Tirana, 1979 (co-rapport présenté au VI-e Congrès de l'AIESEE, Ankara, 1979); Renfrew C., *The emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the third Millenium B.C.*, Londres, 1960; Sakellariou M., *Peuples prehelleniques d'origine indo-européenne*, Athènes, 1977; Sulimirski T., *Prehistoric Russia, an outline*, Londres, 1970; Tallgren A. M., *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, dans „Eurasia Septentrionalis Antiqua", II, 1926, 81; Tsoncev D., *Der Goldschatz von Panagiurište*, Berlin, 1958; Tsontceva M., *Hudojestvenoto nasledstvo na trakijskite zemi*, Sofia, 1971; Venedikov I., T. Gerasimov, *Trakijskoto iskustvo*, Sofia, 1973; Vulpe A., *Die Äxte und Beile in Rumänien*, coll. „Prähistorische Bronzefunde", I—II, München, 1970—75; Vulpe R. *L'âge du fer dans les régions traces de la Peninsule Balkanique*, „Mél. de l'Ec. roum. en France", II, 1929, 339 sqq.; idem, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des fouilles de Poiana, en Basse Moldavie*, în „Dacia", N.S., I, 1957, 143 sqq.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

MERCENARII ÎN OŞTILE ROMÂNEŞTI ÎN EVUL MEDIU

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

Instituţia militară a mercenarilor are o lungă evoluţie, documentată pe plan universal încă din antichitate. Mercenarii (<lat. *mercenarius*; *merx*=preţ; cf. grc. *meiromai*, *merikos* < sanscrit. *mar* = a împărţi) sau *lefecii*, *lefegii* (arab. *ulūfa*(=soldă)>turc, *'ulûfe* >bulg. *lefa* >rom. *leafă*) [1], cum se numeau în ţările române, se întîlnesc în toate oştile medievale, proporţia lor variind însă, în funcţie de specificul organizării armatelor respective şi de diferitele perioade istorice [2].

În cadrul relaţiilor feudale, în care mobilizarea era condiţionată de sistemul legăturilor vasalice, ceea ce limita strict conţinutul, condiţiile de acţiune şi durata mobilizării oştilor de tip feudal [3], comandanţii militari erau nevoiţi să apeleze la oşteni plătiţi — soldaţi (<germ. *Sold*; magh. *sold*, *zsold*; pol. *żołd*; rom. *soldă* [4]). Aceştia le asigurau libertatea de manevră în cazul acţiunilor pe care oştile de tip feudal, sau ridicarea generală la „oastea cea mare" nu erau obligate să le execute, cum ar fi campaniile de durată peste hotare. Astfel, mercenarii, mai întîi ca pedestraşi, sînt documentaţi în Occident de la sfîrşitul secolului al X-lea[5], iar în timpul Cruciadelor (secolele XI—XIII) comandanţii oştilor creştine dispuneau în majoritate de luptători plătiţi sau angajaţi pe principiul voluntariatului. În secolele XII—XIII comunităţile rurale din Franţa furnizau regalităţii un număr stabilit de oşteni, dar mai adesea îşi răscumpărau obligaţiile

---

[1] A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Leipzig, 1901, p. 417. L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, II[2], Bucureşti, 1900, p. 234. Cf. şi sîrb. *ulefa*, rus. *lofa*, pol. *lafa*. I. Bogdan observă că dintre toate popoarele care au împrumutat termenul turcesc pentru plata mercenarilor, numai românii din stînga Dunării au creat cuvîntul *lefegiu* (*Documentul Rîzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. XV*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. II, t. XXX, 1908, p. 416—417). Cf. şi Al. Graur, *Dicţionar de cuvinte călătoare*, Bucureşti, 1978, p. 81.

[2] În toate timpurile însă, mercenarii au fost consideraţi o categorie „aleasă" de oşteni, datorită specializării lor militare, mentalitate care se întîlneşte şi la cronicarii români. Miron Costin referindu-se la oastea polonă din 1617 afirmă că era „mai puţină" decît cea turcă, dar, „mai aleasă, tot lefecii" (*Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 65).

[3] Cf. Langlois, *Le service militaire en vertu de l'obligation féodale*, în *L'armée à travers les âges*, Paris, 1899, p. 65—86.

[4] *Solda* reprezenta totalitatea retribuţiei (în bani, mijloace de întreţinere etc.) acordate soldaţilor (*Dictionnaire militaire ou Recueil alphabetique de tous les termes propres à l'art de la guerre*, Lausanne, Geneve, 1743, p. 521). Pînă în veacul XVIII termenul *soldat*, care ajunsese să desemneze oşteanul ca atare, şi-a păstrat sensul particular de pedestraş (*ibidem*, p. 518).

[5] J. Boussard, *Services féodaux, milices et mercenaires dans les armées en France, aux Xe et XIe siècles*, în *Ordinamenti militari in Occidente nell'Alto Medioevo*, I, Spoleto, p. 160—168.

www.dacoromanica.ro

militare cu o sumă anumită, transformată ulterior într-un impozit extraordinar, devenit mai apoi obişnuit în secolele XIV—XV, care servea puterii centrale pentru angajarea oştenilor de meserie, a mercenarilor, sistem pe care aceasta îl prefera. Chiar nobilimea din Franţa şi Anglia începe să practice în anumite cazuri răscumpărarea serviciului militar.

Sumele astfel strînse erau folosite pentru plata mercenarilor, care cuprindeau categorii foarte diverse, de la cavaleri fără domenii pînă la lefegii de alte neamuri, unite însă printr-o trăsătură comună: buna cunoaştere a meseriei armelor. Numărul acestora a crescut considerabil în vremea Războiului de o sută de ani; încă de la începutul acestuia, la 1338, Filip al VI-lea generalizînd plata soldelor, astfel că începînd din secolul XIV puterea centrală dispunea în Occident de o forţă militară cu caracter semipermanent, capabilă să suplinească oastea de tip feudal, puţin numeroasă şi indisciplinată [6].

La rîndul lor însă, marile unităţi („bandele" sau „companiile") de mercenari: „rutierii" în secolul al XII-lea (< franc. *route*=trupă), „marile companii" şi „briganzii" (franc. *brigandine*=armură uşoară) din secolul al XIV-lea, „écorcheurs" (jupuitorii !) din veacul al XV-lea, elveţienii, landsknechţii germani sau companiile condotierilor (<ital. *condotta*= contract) italieni din secolul al XVI-lea, lefegii Războiului de 30 de ani, pentru a nu aminti decît pe cele mai cunoscute [7], constituiau o grea povară pentru cei care le plăteau, iar după licenţiere se transformau adesea (în legătură cu punctualitatea plăţii soldelor şi posibilitatea obţinerii de noi angajamente) în bande de jefuitori [8]. Nu întîmplător, numele unor categorii de mercenari cunoscute şi în ţările române [9] (hînsarii [husarii] [10] sud-dunăreni, haiducii unguri sau sîrbi [11]) au devenit în anumite perioade sinonime cu cel de tîlhari, în acelaşi fel ca şi cel al „briganzilor" gasconi şi englezi din secolul al XIV-lea, cei din urmă, împreună cu arbaletieri de acelaşi neam, slujind şi în garnizoana cetăţii Bran din Transilvania [12].

---

[6] Langlois, *Le service militaire soldé*, în *L'armée a travers les ages*, p. 90—92; P. Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, II, Paris, 1898, p. 433—435;437; J. Ullrich, *La guerre a travers les ages*, ed. VI-a, Paris, 1942, p. 91—95; F. Lot. R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen Âge*, II, Paris, 1958, p. 520—521; Ph. Contamine, *Guerre, état et société à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1972, p. 55, 94—121, 143, 245—252, 504—515.

[7] *Histoire universelle des armees*, II, Paris, 1966, p. 106—109, 130—134, 136—137, 160—174, 204—211; Langlois, *op. cit.*, p. 90, n. 2; J. Ullrich, *op. cit.*, p. 106—113; G. Castellan, *Histoire de l'armée*, Paris, 1948, p. 71—79; F. Lot, R. Fawtier, *op. cit.*, p. 522—525.

[8] Cf. Langlois, *op. cit.*, p. 100; Gebhard, *Les armées mercenaires de l'Italie (du XIVe siècle a 1527)* în *L'armee a travers les ages*, p. 123—128; F. Lot, R. Fawtier, *op. cit.*, p. 521—524.

[9] Şi pe teritoriul acestora mercenarii erau cunoscuţi sub numele de „aventurieri" (*Călători străini despre ţările române*, III, Bucureşti, 1971, p. 567).

[10] C. Rezachevici, *Despre evoluţia husarilor (hînsarilor) la români în Evul Mediu, în legătură cu instituţia similară la popoarele vecine*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", M.M.C., 4—5/1971—1972, p. 80.

[11] Luptătorii pentru dreptate socială, cunoscuţi în ţările române în veacul al XVIII-lea sub numele de „haiduci", nu au nici o legătură cu mercenarii cu acelaşi nume din secolul anterior, fiind numiţi astfel de către clasele avute, pentru care denumirea de „haiduc" (lefegiu) era sinonim cu „lotru", „tîlhar".

[12] Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. I.G. Schwandtner, I, Viena, 1766, p. 240.

www.dacoromanica.ro

Neplata la timp a mercenarilor putea provoca chiar răscoala acestora. În iulie 1597, Erich Lassota „mustermaister" (cel care se ocupa de înrolări) imperial aflat la curtea lui Mihai Viteazul de la Tîrgoviște, menționează că voievodul întîrziind plata mercenarilor „care se complac în cea mai mare violență și furie... optăsprezece steaguri din ostașii toemiți cu plată de domn, au pornit asupra domnului în palatul său și i-au pretins cu cea mai mare gălăgie, aroganță și amenințare solda lor, care nu fusese la îndemîna ⟨platnicului⟩ chiar atunci și pe care dacă nu ar fi căpătat-o foarte curînd, poate că ar fi făcut mare prăpăd" [13]. În 1602 Simion Movilă, fostul domn al Țării Românești, se plîngea regelui polon de nesupunerea mercenarilor săi poloni și cazaci, care luptă după bunul lor plac, și numai după ce li se plătesc lefurile la zi, care „toată vremea, cît au stat în Muntenia, n-au făcut nimic alta, decît să strice, să prade și nu s-au dat trași nicăiri" [14]. Mai apoi, pentru a obține soldele restante s-au organizat într-o „confederație" independentă (după obiceiul mercenarilor poloni), ocupînd și jefuind pînă în 1603 domeniul Ustie din Polonia, care aparținea lui Ieremia Movilă, domnul Moldovei [15].

Situații asemănătoare se întîlnesc, de altfel, îndeosebi în secolele XIV—XVII, în întreaga Europă, unde mercenariatul a avut o existență neîntreruptă în tot cursul evului mediu, *condiție în care se încadrează și instituția mercenarilor din țările române. Numai cercetarea la nivel european a instituției amintite, îndeosebi în statele din vecinătatea țărilor române, este în măsură să releve trăsăturile comune (numeroase) și particularitățile mercenarilor din țările române și din restul Europei; lefegii străini păstrîndu-și de altfel, obiceiurile și felul de luptă, indiferent de țara în care slujeau.*

Nu doar sub aspectul marilor unități amintite mai sus, ci și sub cel al neamurilor, mercenarii străini erau în evul mediu extrem de diferiți. Brabanți, scoțieni, englezi, raguzani, italieni, germani, elvețieni, unguri, francezi, polonezi, gasconi, navarezi, arabi, albanezi, greci etc., creștini sau păgîni [16], se grupau atît după principiul de neam, cît și după un anumit specific de luptă. De altfel, utilizarea lor în diferite armate era determinată de specialitatea în care excelau și de formele de luptă adoptate în perioada respectivă de armatele care îi foloseau. Astfel, gasconii formau o pedestrime cunoscută pentru iuțeala și rezistența în marșuri, infanteria elvețiană, specializată în spulberarea atacurilor călărimii grele în cîmp deschis, a impus în secolul al XVI-lea în Europa formațiile în careuri mari, dispuse pe trei coloane, după cum cea spaniolă a impus muscheta grea, în mînuirea căreia era socotită a nu avea rival în secolele XVI—XVII. În secolul al XV-lea, arcașii englezi au revitalizat în Europa folosirea arcului lung,

[13] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V, București, 1932, p. 79; *Călători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 62.

[14] I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, în „Codrul Cosminului", X—XII, Cernăuți, 1939, p. 197—210.

[15] I. Corfus, *op. cit.*, p. 178. Pentru „confederațiile" de mercenari poloni cf. și De Hauteville, *Relation historique de la Pologne*. Paris, 1687, p. 227.

[16] Cf. P. Henrard, *Les mercenaires dits Brabançon au Moyen Âge*, în „Annales de l'Academie d'archéologie de Belgique", S. II, t. II (1886), p. 416—435; Gebhard, *Les armées mercenaires de l'Italie*, p. 123—135; T. Macan, *Dubrovački barabanti u XVI stoljeću* (Pedestrașii raguzani în secolul XVI), în „Anali Historijskog Instituta IAZU u Dubrovniku", VIII—IX (1960—1961), p. 301—327.

www.dacoromanica.ro

în timp ce în secolul următor landsknechții germani sau picarzii erau specializați în mînuirea suliței și a spadei. Archebuzierii valoni călări, reiterii silezieni, lăncierii poloni sau unguri, angajați și în țările române în veacul al XVII-lea, aveau specificul lor de luptă. După cum, în secolele XVII—XVIII „steagurile românești" erau apreciate în armatele polonă, suedeză, imperială, prusacă etc. ca o bună călărime ușoară ; în cazul armatei suedeze singura de care aceasta dispunea [17].

Dar în veacurile XVI — XVII mercenarii străini nu se grupau doar după apartenența de neam, ci și în cadrul unor categorii multinaționale. Astfel, de-a lungul liniei de contact între posesiunile Imperiului otoman și statele creștine, mergînd din nord-vestul Mării Negre pînă dincolo de Buda, au luat naștere organizațiile militare ale „cazacilor" (numire turcă, atestată din secolul al XI-lea, cu sensul de „brigand" [18] — ulterior organizare militară neregulată cuprinzînd poloni, ucrainieni, români, turci etc.), „haiducilor" (sîrbi și unguri), „pandurilor" (creștini sud dunăreni în slujba imperialilor) și „martalogilor" (inițial luptători creștini în slujba turcilor). Existența acestor categorii de mercenari a fost determinată de specificul luptelor cu trupele otomane, care a impus în cadrul armatelor europene de tip feudal apariția unei călărimi ușoare de felul pandurilor și a unei pedestrimi rezistente și mobile de tipul celei căzăcești sau haiducești, iar în sînul oștilor otomane, existența unor trupe de frontieră (martalogii, moștenire din organizarea militară bizantină [19]), obișnuite cu felul de luptă al creștinilor. Tot astfel, venețienii foloseau în Morea și Albania călărimea ușoară a „estradioților" (<ital. *strada*, în legătură cu rolul acestora de cercetași în timpul marșurilor) epiroți și dalmați, preluați în 1507 și de armata spaniolă [20].

De altfel, în Europa de sud-est folosirea mercenarilor coboară pînă în vremea înfloririi Imperiului bizantin, care utiliza lefegii europeni și asiatici de diferite neamuri *(héterii)*, a căror plată devenise în secolele XI — XIII o grea povară pentru stat [21]. În Imperiul otoman între 1473 — 1481, pe lîngă Mehmed II sînt documentați „700'ulûfeci, adică mercenari" călări, cu soldă de 5 —6 aspri pe zi, al căror număr sporește în veacul următor, lefuri fiind însă acordate și altor categorii de călăreți de la Poartă [22].

În tot cursul evului mediu, *instituția mercenarilor nu cuprindea numai străini, ci și oșteni plătiți de același neam, care în unele țări, inclusiv în*

[17] Asupra „steagurilor românești" din armatele europene vom reveni într-o altă lucrare (C. Rezachevici, *Oșteni români în armatele străine*, în pregătire pentru tipar).

[18] După J. Dlugosz, o oaste tătărască care a atacat Polonia, în 1469 era formată din *„fugari, hoți și pribegi, care pe limba lor se numesc cazaci" (Historia Poloniae*, II, Leipzig, 1712, col. 449).

[19] Cf. Milan Vasić, *Martalosi u Jugoslovenskim zemljama pod turokom vladovinom* (Martalogii în ținuturile Jugoslaviei sub stăpînirea turcească), Sarajevo, 1967; idem, *The Martoloses in Macedonia*, în *La Macédonie et les macédoniens dans le passé*, Skopje, 1970, p. 103—117. A. Verancsics scria, după 1549, că martalogii din Peninsula Balcanică erau „vlahi" *(Călători străini*, I. București, 1968, p. 403).

[20] Joaquin de Sotto y Montes, *Organizacion militar de los Reyes Católicos (1474—1517)*, în „Revista de historia militar", Madrid, VII (1963), nr. 14, p. 41—42.

[21] L. Bréhier, *Le Monde Byzantin*, II, Paris, 1949, p. 354—355, 400—401; primeau soldă din partea puterii centrale și dreptul de a se împărtăși din capturi (p. 381—382), ca și, ulterior, mercenarii din țările române.

[22] *Ordo Portae. Description grecque de la Porte et de l'armée du sultan Mehmed II*, ed. Șerif Baștav, Budapesta, 1947, p. 7, 9, 21. Cf. și Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1955, p.122—123.

www.dacoromanica.ro

principatele române, erau în anumite perioade chiar mai numeroși decît cei din afară. Astfel, în Imperiul romano-german, mercenarii germani pedeștri purtau numele de landsknechți, în vreme ce străinii (elvețienii) erau numiți Reisläufer [23]. La 1445 Carol VII a creeat în Franța „companiile de ordonanță" plătite, încercînd să renunțe la mercenarii străini [24], iar în Spania s-a răspîndit în secolul XVI sistemul „Voluntariado", de înrolare a lefegiilor spanioli [25]. În Rusia, în afara lefegiilor străini de tip apusean, de felul reiterilor („rejtary"), numiți „slujitori prin angajament" *(služilye ljudi po priboru)*, Ivan IV a organizat corpul de gardă plătit al „streliților" ruși [26], iar în Ungaria, pe lîngă mercenarii străini, sistemul serviciului militar plătit a luat o mare amploare în veacul al XV-lea [27].

Voluntariatul, înrolarea pentru leafă, a constituit în Polonia, în secolele XV — XVIII, principalul factor de completare al efectivelor militare, însuși numele comun al soldatului polon, păstrat pînă astăzi (żołnierz <*żołd* = leafă[28]), amintind aceasta, astfel că soluționarea problemelor bănești legate de plata soldaților a constituit o grea sarcină pentru puterea centrală [29]. Numai între 1648—1700 cheltuielile pentru armată au atins 90% din bugetul țării [30]. În unele cazuri, regele era nevoit să amaneteze tezaurul regal pentru obținerea de fonduri destinate plății soldaților [31]. De aceea, efectivele polone mobilizate în acest fel n-au atins niciodată valori ridicate [32], *în raport cu posibilitățile reale ale Poloniei*.

Spre deosebire de unele sisteme militare amintite, cum ar fi cel polon, bazate într-o măsură însemnată, din veacul al XVI-lea aproape exclusivă, pe oștile plătite, locale sau străine, în Țara Românească și Moldova, unde exista o oaste de țară bine închegată, strîns legată de voievod și slujind pentru scutiri fiscale sau stăpînirea condiționată de pămînturi,

---

[23] J. Ullrich, *La guerre a travers les ages*, p. 106.

[24] *Histoire universelle des armees*, II, p. 134—150; J. Ullrich, *op. cit.*, p. 93; Langlois, *Le service militaire soldé*, p. 107—108.

[25] Astfel de „señores soldados" au fost și Cervantes, Lope de Vega etc. (Joaquin de Sotto y Montes, *Organización militar española de la Casa de Austria (siglo XVI)*, în „Revista de historia militar", IX (1965), nr. 18, p. 71—72, 87.

[26] Al. Eck, *Le Moyen Age Russe*, Paris, 1933, p. 450.

[27] Tóth Zoltán, *Mátyás király idegen zsoldosserege. A fekete sereg* (Armata mercenară a regelui Matias. Ceata neagră), Budapesta, 1925; J. Held, *Military Reform in Early Fifteenth Century Hungary*, în „East European Quarterly", XI (1977), nr. 2, p. 135—136.

[28] *Mała encyklopedia wojskowa* (Mica enciclopedie a armatei), III, Varșovia, 1971, p. 645.

[29] Jan Wimmer, *L'infanterie dans l'armée polonaise aux XVe—XVIIIe siècles*, în *Histoire militaire de la Pologne*, Varșovia, 1970, p. 78—82, 93; *Zarys dziejów wojskowości Polskiej de roku 1864* (Schiță a istoriei armatei în Polonia pînă în anul 1864), I, Varșovia, 1965, p. 300—301.

[30] J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku* (Armata polonă în a doua jumătate a veacului al XVII-lea), Varșovia, 1965.

[31] La 28 iulie 1600 senatorii poloni aprobă amanetarea tezaurului regal pentru formarea armatei (I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, p. 320—322).

[32] Cele mai mari efective plătite din veacul XVI s-au ridicat la 1581: 22000 de soldați în Polonia și 10000 în Lituania (J. Wimmer, *L'infanterie dans l'armée polonaise*, p. 85). Pentru organizarea lefegiilor poloni cf. J. Teodorczyk, *L'armée polonaise dans la première moitié du XVIIe siècle*, în *Histoire militaire de la Pologne*, p. 96—98, 107—108. În a doua jumătate a veacului al XVII-lea principalele categorii de lefegii poloni și străini din oastea coroanei erau: husarii, archebusierii, panțirii (cazaci), tătarii, moldovenii, reiterii, pedestrimea nemțească, pedestrimea de tip polono-ungar și dragonii (J. Wimmer, *Materiały do zagadnienia liczebności i organizacji armii koronnej w latach 1655—1660* (Materiale asupra contabilității și organizării armatei coroanei în anii 1655—1660), în „Studia i materiały do historii wojskowości", IV, Varșovia, 1958, p. 490—498 + anexe.

www.dacoromanica.ro

sistemul mercenarilor români sau străini, bine documentat, de altfel, în evul mediu, n-a devenit însă niciodată forţa principală a armatei. Acest sistem a apărut [33], după cum rezultă din izvoare, sub forma gărzilor domneşti şi s-a dezvoltat în veacul al XV-lea, îndeosebi în perioadele luptelor pentru domnie între diferiţi pretendenţi de neam domnesc, care nu puteau dispune întotdeauna nestînjeniţi de forţele militare interne. Astfel, la 1426, în timpul luptelor cu Radu II Praznaglava, Dan II, domnul Ţării Româneşti (1422—1431), menţionează că pentru paza persoanei sale sînt suficienţi pînă la 600 de călăreţi şi pedestraşi români. Sigismund de Luxemburg, căruia i se adresează solul său, este însă de părere la 5 noiembrie 1426 ca voievodul să ţină pe lîngă sine 1000 de oşteni: „adică 100 de călăreţi şi 900 de pedestraşi", cu banii pe care îi va pune la dispoziţie lunar. La întrebarea regelui asupra lefurilor pretinse de mercenarii români, trimisul lui Dan II „*a spus că un călăreţ român s-ar mulţumi cu o leafă de 1 perper pe zi, şi trei pedestraşi români, de asemenea cu 1 perper*". Existenţa acestui tarif bine cunoscut la sud de Carpaţi, dovedeşte că instituţia mercenarilor români era anterioară acestei prime menţiuni documentare din Ţara Românească [34].

În Moldova pe la 1432—1433, Iliaş vodă, fiul lui Alexandru cel Bun, în luptă un timp cu fratele său Ştefan II, angajează mercenari lituani, stabilind printr-un act domnesc să le plătească o leafă lunară de 5 grivine de lancie. Actul stabileşte şi alte condiţii în care are loc angajarea: plata eventualelor pagube suferite de lefegii, răscumpărarea lor în cazul captivităţii, asigurarea hranei pentru caii acestora, dreptul lor de a se despăgubi pe seama negustorilor moldoveni şi a oamenilor domneşti, în cazul nerespectării de către domn a clauzelor amintite. Actul menţionează doar patru nume, probabil cele ale comandanţilor, referindu-se însă şi la „alţii care sînt şi vor fi cu dînşii" [35], ceea ce arată că numărul mercenarilor lituani era mai mare, şi domnul spera ca numărul lor să crească. Este posibil ca după sistemul medieval, răspîndit în întreaga Europă, fiecare „lancie" să constituie de fapt o unitate militară, cuprinzînd pe lîngă posesorul ei şi alţi luptători (scutier, slujitori etc.), ceea ce explică leafa ridicată acordată pentru fiecare lancie [36]. Condiţiile deosebite ale angajamentului domnesc,

---

[33] Gen. R. Rosetti consideră că mercenariatul a apărut o dată cu formarea statelor feudale româneşti (*Privire generală asupra artei militare a românilor*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S.III, t. XXVI, 1944, p. 492—493), deşi faptul nu e atestat de nici o mărturie istorică.

[34] *Székely oklevéltár* (Documente secuieşti), ed. Szabó Károly, Cluj, 1890, p. 40—43; *Documenta Romaniae Historica*, D, I, Bucureşti, 1977, p. 242—245. Regele cere ca Dan II să plătească aceşti mercenari zilnic („de die in diem"). Sub Dan ar fi servit cu leafă şi un János Vitéz (Ioan de Hunedoara sau fratele său omonim (N. Iorga, *Le développement des troupes mercenaires dans les Pays Roumains des origines a la fin du XVIIIe siècle*, în „Revue Internationale d'Histoire Militaire", (1939—1940), nr. 3, p. 140 (Scurte consideraţii generale asupra mercenarilor, la p. 140—143).

[35] *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, I, Bucureşti, 1954, p. 96; I. Bogdan, *Cîteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în secolul XIV şi XV*, în „Analele Academiei Române", S.II, M.S.I., t. XXIX (1907), p. 616—617, 627—628; publicat cu diferenţe în text şi traducere şi de Th. Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică", XX (1934), nr. 7—9, p. 260—261.

[36] În secolul XV, în Italia o „lancie" de mercenar cuprindea trei călăreţi (Gebhart, *Les armées mercenaires de l'Italie*, p. 125), în Ungaria zece călăreţi (J. Held, *op. cit.*, p. 136) etc.

www.dacoromanica.ro

care nu se întîlnesc în obișnuitele apeluri pentru recrutarea de lefegii, arată că de fapt lituanii angajați erau probabil cavaleri.

La sfîrșitul anului 1476, cînd încerca să-și consolideze ultima domnie în Țara Românească, împotriva lui Basarab Laiotă, Vlad Țepeș trimite brașovenilor o chemare obișnuită pentru angajarea de „voinici" (oșteni) din Transilvania, cerînd să o arate acestora. „Deci oricine voiește ca să vie la domnia mea, ori este el ungur, ori este săcui, ori este român, ori fie cine va fi, apoi el are voie ca să slujească domniei mele ... Iară domnia mea îl voi milui și-l voi hrăni, ca și pe slugile domniei mele, dar leafă (jold) n-am ce să le dau". Faptul că „domnia mea acum n-am ducați ca să le plătesc leafă" [37], ilustrează un caz particular, în care Vlad Țepeș abia revenit în țară nu dispunea încă de mijloace financiare, și nu poate constitui un suport pentru părerea generalizată că : „Domnii dispuneau de prea puțini bani în numerar, ca să poată întreține corpuri întregi de mercenari" [38]. De altfel, cum vom vedea, exista în țările române chiar un impozit special, destinat fondurilor pentru plata lefegiilor, iar obiceiul de a se acorda mercenarilor locali sau străini mijloace de subzistență (chiar pe lîngă leafă) se întîlnește în veacurile XV — XVI din Franța și pînă în Rusia [39].

Analiza primelor informații documentare din veacul al XV-lea despre mercenarii din oștile române dovedește că aceștia se integrau instituției mercenarilor europeni, cei străini prezentînd însă unele trăsături mai puțin răspîndite la această categorie, pe care, de altfel, le vom întîlni la cei din oștile române în tot cursul evului mediu. În primul rînd erau legați direct de puterea centrală, într-un mod asemănător celor din Bizanț, din Imperiul otoman sau din Franța în vremea lui Carol al VIII-lea. Unitățile lor nu aveau autonomie în cadrul armatei în care slujeau [40], căpitanii lor nu dispuneau de puteri discreționale, nu încheiau înțelegeri *(condotta* — în secolele XV — XVI în Italia) cu statul pe care îl serveau ca între puteri egale [41]. Cu excepția vremurilor frămîntate din domnia lui Simion Movilă în Țara Românească (1600 —1602), nu se cunosc cazuri deosebite de jafuri asupra populației, ale mercenarilor străini din oștile române.

În privința mercenarilor români, faptul că domnia nu putea apela la mobilizarea generală („oastea cea mare") decît în cazuri bine stabilite prin obiceiul pămîntului, iar categoriile militare cu obligații militare permanente (curtenii și slujitorii) nu puteau furniza întotdeauna efectivul dorit, a făcut ca voievozii să adopte încă din veacul al XV-lea sistemul mobilizării „cu leafă", deschis tuturor locuitorilor, în unele cazuri chiar celor aserviți. Pentru obținerea de bani în vederea plății mercenarilor români și străini în Țara Românească și Moldova s-a instituit chiar o dare specială — documentată în Moldova din prima jumătate a veacului XV — plătită de

[37] Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, București, 1931, p. 100.

[38] I. Bogdan, *Documentul Rizenilor*, p. 374; părere reluată și de N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 177: „domnia nu dispunea de suficiente mijloace bănești pentru a întreține o oaste de mercenari".

[39] Cf. Quesnay, *La guerre a toutes les époques*, Paris, f. a., p. 126; Al. Eck, *Le Moyen Age Russe*, p. 450.

[40] Cf. pentru aceasta în cadrul altor armate europene, G. Castellan, *Histoire de l'armee*, p. 71.

[41] Cf. Gebhart, *Les armées mercenaires de l'Italie*, p. 124—125, 129—130.

www.dacoromanica.ro

întreaga populaţie impozabilă, inclusiv ţăranii aserviţi (a căror scutire de aceasta în favoarea stăpînului lor feudal era extrem de rară), sub numele de „jold" [42], şi un dregător : „joldunar" menit să o adune [43]. În unele cazuri prin „*jold*" se înţelegea şi obligaţia ţăranilor aserviţi de a participa la oastea cu leafă, în ocazii care nu ţineau de ridicarea la „oastea cea mare", cazurile de scutiri de această obligaţie pentru unele sate mănăstireşti din Moldova : „*nici la jold să nu umble*", „*la jold pe Nistru aceşti oameni să nu meargă*", fiind de asemenea extrem de rare [44].

Impactul otoman, luptele cu turcii în secolul al XV-lea, au dus la transformări treptate în oştile polone, maghiare şi române, încă din a doua jumătate a veacului. Astfel, în această vreme în armatele amintite pe lîngă călărimea grea au apărut husarii, mai uşor înarmaţi, mercenari sud-dunăreni, de obicei sîrbi, luptători cu sabia, specializaţi în luptele cu turcii [45]. În Moldova astfel de mercenari au fost folosiţi de Ştefan cel Mare (1457 — 1504) în bătălia de la Valea Albă (26 iulie 1476), cînd cronica internă aminteşte alături de categoriile de oşteni de ţară care au căzut în bătălie şi „*husarii oşteni viteji*" [46]. Deşi au evoluat diferit în Polonia, Ungaria şi Moldova, în cursul secolelor următoare, husarii sud-dunăreni mercenari, înlocuiţi în veacul al XVI-lea în toate cele trei ţări de luptători pămînteni, au dat naştere unor corpuri renumite de oaste, între care cel din Moldova, sub numele de hînsari, a existat pînă la începutul veacului al XVIII-lea [47]. Lefegii sud-dunăreni fac parte şi din oastea cu care Radu cel Frumos (1462—1475) a înfrînt în decembrie 1473 pe Basarab cel Bătrîn, alungîndu-l din Ţara Românească [48].

Principiul elegibilităţii şi existenţa în ţările române a numeroşi pretendenţi la tronul domnesc a făcut ca oştile de mercenari, legate de persoana domnului care-i plătea, şi sistemul acordării de lefuri altor categorii de oşteni (îndeosebi înaintea bătăliilor) să ia o răspîndire tot mai mare în veacul al XVI-lea. Radu de la Afumaţi, în luptă cu Vladislav al III-lea, sprijinit de turci, foloseşte mercenari transilvăneni : secui şi dorobanţi (pedestraşi) ale căror lefuri (neavînd bani în situaţia sa) roagă pe susţină-

---

[42] Pentru semnificaţia termenului, care în actele slave înseamnă „leafă", cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, ed. II-a, Bucureşti, 1978, p. 432, care îl derivă din magh. *sold, zsold*(?).

[43] *Documenta Romaniae Historica*, A,I, Bucureşti, 1975, p. 352—353. După actul din 22 august 1447 este vorba de o dare în bani : „nici la jold să nu plătească" (p. 386—387) ; la 13 martie 1466 : „să nu ne dea . . .nici jold" *(ibidem*, II, p. 190). La 1530 ianuarie 14, Petru Rareş foloseşte termenul „joldunari" în sensul de lefegii (utilizaţi în Transilvania) (I. Bogdan, *Documente moldoveneşti din sec. XV şi XVI în arhivul Braşovului*, Bucureşti, 1905, p. 51—52).

[44] Două acte din 1448 aprilie 5 *(D.R.H.*, A, I, p. 392 —395), altele din 1454 decembrie 8 şi 1456 ianuarie 20 *(ibidem*, II, p. 61—62, 79—80). Pentru acest sens al obligaţiei „jold" cf. şi I. Bogdan, *Documentul Ritzenilor*, p. 409 ; R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, I, Bucureşti, 1907, p. 281. C.C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 158, admite că obligaţiile amintite „priveau şi pe tîrgoveţi".

[45] Pentru originea şi apariţia husarilor în armatele europene cf. C. Rezachevici, *Despre evoluţia husarilor (hînsarilor)*, p. 83—85.

[46] *Letopiseţul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 18. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 81, 84—85. Pentru unguri şi croaţi mercenari documentaţi în oastea lui Ştefan cel Mare, cf. I. Bărbulescu, *Vechile relaţii ale Principatelor române cu Croaţia*, Bucureşti, 1903, p. 25 — 26.

[47] C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 85—94.

[48] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1955, p. 90 ; Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, I, ed. C.A. Ştoide, I. Lăzărescu, Iaşi, 1976, p. 114.

www.dacoromanica.ro

torii săi sibieni să le achite [49]. Nu întîmplător, încă în primul sfert al secolului, Neagoe Basarab (1512—1521) își sfătuia fiul : „*Iar avuțiia ta și banii care vei să dai lefi slujitorilor să fie tot lîngă tine. Căci cînd se întîmplă domnului de are primejdie și nevoi ca acéstea, trebuiaște întîi să aibă avuție multă, să-și miluiască oștile și să le dea lefi ... Iar oștile tale, pentru mila ta ce le vei milui, iale nu-și vor cruța moartea lor pentru tine înaintea vrăjmașilor tăi*" [50]. În cadrul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* „lefegii" sînt așezați pe același plan cu purtătorii titlurilor de mici dregători, care făceau parte din categoria militară a „curtenilor", și de vătafi, care erau comandanții acestora. Domnul sfătuiește pe fiul său să nu folosească „leafa" oștenilor în alte scopuri, iar pe aceștia „*să-i faci cerșetori în zilele tale*", neavînd alte surse de venit, ci : „*ceiace se cuvine oștenilor să fie deoparte*" [51].

În Moldova, Petru Rareș (1527—1538 ; 1541—1546) întreținea înainte de 1535 : „*pentru strălucirea curții sale pe cheltuiala sa zilnică trei mii de călăreți care stau necontenit sub arme, gata să însoțească oriunde pe voievod cu trupele lor*" [52]. În afara acestor lefegii din garda domnească, la sfîrșitul anului 1531 Petru Rareș a chemat în solda sa mercenari străini : unguri, sîrbi, turci și tătari, dintre care o parte au participat la luptele din sudul Poloniei [53], iar în august 1538, cu prilejul încheierii tratatului de la Hotin cu regele polon, determinat de marea invazie a lui Suleiman Magnificul în Moldova, cerea hatmanului J. Tarnowski „*ca să-i dea oameni pe bani împotriva turcilor*", din oastea polonă cu care acesta asediase Hotinul [54].

Este interesant că între sfaturile pe care Petru Rareș le transmite țarului moscovit, în versiunea lui Ivan Peresvetov (mercenar rus care a slujit cinci luni la Suceava, înainte de 1538), în legătură cu plata oștenilor se află cugetări foarte asemănătoare celor din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, amintite mai sus. „*Care dintre ostași va juca jocul aspru al morții împotriva dușmanului stăpînului său* — arăta voievodul Moldovei — *și va lupta cu tărie pentru credința creștină, deci unui asemenea oștean să i*

---

[49] Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*, București, (1927), p. 41—42.

[50] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1970, p. 282—283 (versiunea românească), p. 390 (versiunea slavă). „Léfele slujitorilor" (oștenilor) erau plătite de marele vistier (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 70).

[51] *Cronicile slavo-române*, ed. P.P. Panaitescu, p. 230, 278, 298.

[52] Relatarea lui G. Reicherstorffer (*Călători străini*, I, p. 199).

[53] N. Iorga, *Relațiile Poloniei cu Moldova după documente nouă. I. Petru Rareș și politica sa față de poloni*, în „Convorbiri literare", XXXV (1901), p. 343.

[54] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 184; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II[1], București, 1891, p. 221; C. Rezachevici, *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28—31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări istorice" (Serie nouă), Iași, IX — X (1978 — 1979), p. 314. În cadrul pregătirilor antiotomane, cetatea Bistrița, aparținînd domnului moldovean, a trimis în Moldova lefegii plătiți de ea; călăreți și pedeștri români din satele domeniului (Registrul Bistriței, anexă la R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, București, 1978, p. 226—228, 235—236, cf. și p. 238—239. Tot atunci Rareș propune boierilor să oprească lefile soldaților, boierii răspunzînd că aceștia s-au risipit și n-au să revină „oricît de mari lefi s-ar promite" (*Tesaur de monumente istorice*, III, București, 1864, p. 162—163).

www.dacoromanica.ro

se dăruiască miluire din visteria stăpînitorului, şi pre ceilalţi oşteni să-i îndemne şi să-i aducă aproape de dînsul . . ." [55]

La mijlocul veacului al XVI-lea luptele între pretendenţi la tronul ţărilor române aduc din nou pe prim plan oştile de lefegii străini. În 1544 pretendentul Basarab Laiotă vine din Transilvania cu husari, trabanţi şi haiduci mercenari, pierzîndu-şi viaţa în lupta de la Fîntîna Ţiganului cu Radu Paisie, domnul Ţării Româneşti [56]. La 1552 alt pretendent, Radu Ilie, venit din Transilvania, cu 1000 de haiduci şi 600 de călăreţi români lefegii izbuteşte să înlăture după biruinţa de la Măneşti pe Mircea Ciobanul, în oastea căruia se aflau 600 de turci [57].

Dar cel mai mare număr de mercenari întîlnit pînă atunci în oştile române îl aflăm în Moldova, sub conducerea lui Despot vodă (Iacob Heraclid) (1561—1563), el însuşi de neam grec, fost mercenar în diferite armate europene, izbutind cu ajutorul lefegiilor săi şi al unor forţe polone şi imperiale să alunge în 1561 pe Alexandru Lăpuşneanu. Din oastea lui Despot (deci un alt pretendent) nu lipseau mercenari unguri, recrutaţi din ţinuturile imperiale : 300 călăreţi lăncieri şi 100 împlătoşaţi, 260 de haiduci pedeştri, conduşi de Anton Székely, căruia la 2 ianuarie 1562 Despot i-a dăruit opt sate şi 600 de florini pe an pentru serviciile aduse, şi care în aprilie 1562 a fost trimis să-i recruteze alţi 100 de călăreţi cu armuri uşoare şi 150 de pedestraşi. Din garda domnească, apreciată în aprilie 1562 la 600 de oameni, făceau parte pe lîngă călăreţii şi puşcaşii unguri pedeştri conduşi de colonelul francez P. Roussel din Burgundia, un timp comandant suprem al gărzii şi al tuturor archebuzierilor domneşti (în număr de 2000), cavaler al unui ordin înfiinţat de Despot, Ştefan Horvath, Martin Farkas (comandantul gărzii pedestre); pîrcălab al Sucevei în februarie 1563 fiind Paul Székely [58]. O parte din aceşti mercenari erau însă români din Transilvania [59].

Între lefegii din oastea şi din garda lui Despot se mai aflau germani pedeştri şi călări *(reiteri)* [60], cei din urmă fiind probabil acei 150 de călăreţi silezieni, amintiţi într-un izvor maghiar [61], 60 de archebuzieri flamanzi

---

[55] *Călători străini*, I, p. 456. Petru Rareş se referea la mercenari, arătînd că 20000 de astfel de oşteni fac mai mult ca alţi 100000 (p. 456—457). La curtea sa slujea şi un alt rus, probabil mercenar (p. 457). Învăţăturile lui Neagoe şi Rareş le aplică Despot în 1561; odată cu urcarea în scaunul Moldovei: „pre slujitori îi umplu de bani" (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 162).

[56] *Chronik des Hieronimus Ostermayer*, în *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, I, ed. J. Kemény, Cluj, 1839, p. 29—30; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 46.

[57] Natalis, *Historiae sui temporis libri XXX*, Strasbourg, 1912, p. 134—135; *Istoria Ţării Româneşti 1290—1690*, Bucureşti, 1960, p. 49. Radu Ilie promite să ajute pe împăratul creştin cu „30000 de oameni plătiţi în orice campanie împotriva sultanului" (A. Veress, *Documente*, I, p. 118).

[58] A. Veress, *op. cit.*, p. 203—204, 205—206, 239; Hurmuzaki, II[1], p. 403, 406, 408, 412, 435, 449, 451, 457; II[5], p. 505; *Călători străini*, II, p. 124—125, 135—136, 148, 176, 207—209, 216, 224, 227, 234—235, 250, 263—265, 302—308; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 168, 171, 174; *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române*, p. 143—145. Pentru Pierre Roussel, mai tîrziu guvernator al Tokaiului, cf. „Revista istorică", II (1916), nr. 3—6, p. 51.

[59] Ioan Românul (Olahus) din călărimea uşoară, Stanciu, Voinea husărelul *(Călători străini*, II, p. 141, 168, 304).

[60] Hurmuzaki, II[1], p. 406, 412; *Călători străini*, II, p. 135, 148, 298, 625; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 161, 168, 171; *Cronica lui Azarie*, ed. cit., p. 143.

[61] Forgách, *Rerum hungaricarum comentarii*, Pressburg—Casovia, 1788, p. 277.

www.dacoromanica.ro

sub comanda lui Jean de Villey [62], poloni, cazaci, spanioli, italieni, greci [63]. La aceștia se adăugau circa 300 de ieniceri din gardă [64].

Această armată de mercenari, pentru care exista un „maestru plătitor", în cadrul căreia se organizau dese exerciții, alarme de noapte, și treceri în revistă [65], acest *„nou fel de oaste"* ce constituia sprijinul lui Despot, nu era pe placul boierimii, care o dată cu răscoala hatmanului Tomșa a căutat să o înlăture [66]. În 1563 boierii scriau la Poartă că Despot „a adus mereu cu banii haraciului ostași din neamurile spaniol, german, maghiar și croat "[67]. De altfel, treptat însuși Despot a licențiat o parte din aceste trupe, cu atît mai mult cu cît în ianuarie 1563 se aprecia că românii „pot fi plătiți cu lefuri mai mici decît ostașii străini" [68], plata mai scăzută a mercenarilor „de țară" fiind un fenomen răspîndit în toată Europa.

Experiența lui Despot vodă — sprijinul aproape exclusiv pe oștile de mercenari străini — nu a dat roade pozitive. Lefegii unguri l-au trădat, prădînd vistieria și prilejuindu-i moartea, iar despre Jean Villey, comandantul archebuzierilor flamanzi, domnul se plîngea că în război „umbla mai mult după pradă decît după izbîndă", luînd după bunul său plac comori din tezaurul țării [69].

Drept urmare în cea de a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu (1564—1568) din garda domnească fac parte un număr mai mic de lefegii străini [70], între care se numărau 200 de ieniceri de la Poartă, iar după altă relatare 400 de călăreți și 100 de archebuzieri turci de rînd pedeștri [71]. În prima domnie (1552—1561) Alexandru avusese în garda sa 260 de ieniceri u archebuze și alte arme persane aurite, care au căzut în bătălia de la Verbia cu oastea lui Despot (18 noiembrie 1561) [72]. Ienicerii nu constituiau un mijloc de supraveghere a domnilor români de către Poartă, cum se afirmă uneori, fiind de altfel în număr mic, ci un corp de mercenari (la unele curți europene întîlnim „ieniceri" în secolul al XVII-lea și la începutul veacului următor); singura deosebire față de alți lefegii fiind aceea că erau detașați temporar de la Poartă, ascultau de aga de ieniceri a sultanului, iar leafa lor, care nu depășea 300 de galbeni pe an, era scăzută din suma haraciului sau plătită din visteria otomană [73].

---

[62] A. Veress, *Documente*, I, p. 203; *Călători străini*, II, p. 174, 186.

[63] N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir a l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, București, 1900, p. 9; *Cronica lui Azarie*, ed. cit., p. 143—144; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 161, 168, 171; Fergách, *op. cit.*, p. 325, menționează și sîrbi.

[64] Hurmuzaki, II[1], p. 406, 426; *Călători străini*, II, p. 135—136, 176, 206.

[65] *Călători străini*, II, p. 176, 249, 264, 265, 307. Despot proecta aducerea din Italia a 500 de oșteni cu experiență și pentru oastea de țară (N. Iorga, *op. cit.*, p. 18).

[66] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 172; *Călători străini*, II, p. 136, 208—209.

[67] M.A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, București, 1976, p. 58.

[68] Hurmuzaki, II[1], p. 406, 419; *Călători străini*, II, p. 136, 227.

[69] Hurmuzaki, II[1], p. 419, 425; *Călători străini*, II, p. 174, 186, 304, 308. Mercenarii unguri au fost, de altfel, judecați în Ungaria imperială pentru trădarea lui Despot.

[70] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 178.

[71] M.A. Mehmed, *Documente turcești*, I, p. 82; Hurmuzaki, II[1], p. 512.

[72] A. Veress, *Documente*, I, p. 203.

[73] M.A. Mehmed, *op. cit.*, p. 82—83; M. Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538 — 1574*, în „Bulletin" A.I.E.S.E.E., X (1972), nr. 2, p. 245. Leafa unui ienicer era la 1574 de un aspru pe zi (ibidem, *Documente noi . . .*, în *Din lupta poporului român pentru independență*, București, 1977, p. 74, nota 54).

www.dacoromanica.ro

La urcarea în scaunul Moldovei, pentru înlăturarea pretendentului Joldea, Alexandru Lăpuşneanu a adus cu sine din Polonia, pe lîngă o serie de nobili care îl susţineau : *„şi vitezi luptători de la margine şi mulţi pedestraşi, pe care obişnuiesc să-i numească drabi"* (dorobanţi poloni); lefegii străini constituind pentru domn principalul instrument de reprimare a marii boierimi [74].

Bogdan Lăpuşneanu (1568—1572) a urmat linia politică a tatălui său de la începutul primei domnii, expulzînd mercenarii turci şi înconjurîndu-se de o gardă de 400 de călăreţi poloni aleşi [75].

La rîndul său, Ion vodă cel Viteaz (1572—1574), deşi a acordat o mare însemnătate oastei de ţară neplătite [76], o dată cu pornirea războiului antiotoman (1574) a lansat în Polonia chemarea pentru angajarea de „călăreţi poloni cu leafă, care pe atunci se bucurau de mare faimă", folosind pentru plata lor banii haraciului [77]. Cronica lui Grigore Ureche afirmă că : „de sîrgu trimisă la cazaci, de i-au poftitu să vie cu leafă într-ajutor" [78]. Cronicarul moldovean care scrie în veacul al XVII-lea, foloseşte numele de „cazaci" în accepţiunea contemporană epocii sale, referindu-se la cazacii zaporojeni. În realitate, mercenarii veniţi în ajutorul lui Ion vodă erau nobili poloni de la hotare cu cetele lor, în frunte cu Swierczowski, nobil din Mazovia, veniţi cu sprijinul lui Albert Laski, palatinul de Sieradz (care susţinuse şi pe Despot vodă), a prinţului de Ostróg şi chiar a marelui hatman Jazlowecki [79]. Sub numele türc de „cazaci" (cu înţelesul de jefuitori, sinonim cu cel de hînsari sau panduri), care în secolele XI—XV desemna *„oşteni în dobîndă" de neam tătăresc*, la mijlocul veacului al XVI-lea se înţelegeau *„trupe neregulate"*, a căror numire s-a extins şi asupra luptătorilor din sud-estul Poloniei, din care şi-au format detaşamentele de mercenari nobilii poloni intraţi în slujba lui Ion vodă [80]. Faptul că aceştia reprezentau de fapt neoficial ajutorul acordat de Polonia în lupta antiotomană, explică ofertele extrem de favorabile făcute de voievod (mergînd pînă la plata zilnică în locul celei semestriale), darurile în galbeni şi ospeţele cu care Swierczowski şi ceilalţi comandanţi au fost cinstiţi de voievod [81]. În

---

[74] *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 122; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 178.

[75] Hurmuzaki, II[1], p. 620. Cf. şi I. Lasicki, în *Tesaur de monumente istorice*, III, ed. Al. Papiu Ilarian, Bucureşti, 1864, p. 256.

[76] *Cronica lui Azarie* afirmă că în prima parte a domniei „a lipsit chiar pe ostaşi (mercenari — C.R.) de leafa lor" *(Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 149), totuşi la luarea domniei ar fi intrat în ţară cu mercenari turci, greci şi sîrbi (I. Lasicki, *ed. cit.*, p. 257). La 1574, după Grigore Ureche, „pedestrimea moldovenească ce era adunaţi în dobîndă decît pre leafă, era aproape 20000 de oameni" *(Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 190).

[77] L. Gorecki, în *Tesaur*, III, p. 220.

[78] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 185

[79] M. Berindei, *Le problème des «cosaques» dans la seconde moitié du XVIe siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voïévode de Moldavie*, în „Cahiers du Monde Russe et Sovietique", XIII (1972), nr. 3, p. 345—357.

[80] *Ibidem*, p. 339—345. Pentru turc. Kazak = „ostaş format", cf. M. Guboglu, în „Revista de istorie", XXXII (1979), nr. 12, p. 2398. În aprilie 1574 cazacii zaporojeni propriu-zişi au atacat Cetatea Albă, într-o acţiune independentă de cele purtate de Ion Vodă (M. Berindei, *op. cit.*, p. 353). Izvoarele polone şi occidentale din primii ani după 1574 nu amintesc de cazaci (decît în sens de organizaţie militară) ci de mercenari poloni în slujba lui Ion vodă, acesta vorbindu-le „în limba polonă" (cf. textele originale ale lui L. Gorecki şi Paprocki, în *Tesaur*, III, p. 209—252, 275—286).

[81] L. Gorecki în *Tesaur*, III, p. 222—224 etc.

www.dacoromanica.ro

afara acestora însă, domnul a mobilizat și lefegii români : „mulțime de oaste pedestră cu leafă iar călărețîi obișnuiți în leafă se adunaseră în jurul lui Ion" [82].

Urmașul său în scaunul Moldovei, Petru Șchiopu (1574—1577 ; 1578—1579 ; 1582—1591), dispunea de o gardă de 400 dorobanți archebuzieri unguri, 50 halebardieri albanezi și greci și 150 de călărețî unguri, albanezi, greci și ruși (poate cazaci)[83], iar în luptele cu pretendenții la domnie folosea ca mercenari : beșlii turci (1577), sau „oaste turcească și muntenească și ungurească", însuși sultanul Murad III poruncind principelui Sigismund Báthory în decembrie 1587 să sprijine recrutarea de mercenari pentru Moldova și Țara Românească [84].

În afara acestora, domnul plătea 30 de poveri de aspri pe an leafa călărașilor, și dorobanților români, menționați pentru prima oară în Moldova în vremea sa ; pentru echipamentul celor din urmă cumpărînd și postav în valoare de 7500 de taleri anual [85], ceea ce arată că erau lefegii români, cei străini slujind de obicei cu echipamentul lor tradițional. De altfel, și Mihai Viteazul — după o informație din aprilie 1595 — „are pe lîngă sine 10 000 de valahi ca dorobanți", „pe care îi plătește bine", cîte 3 taleri de dorobanț [86].

O dovadă a existenței lefegiilor români în vremea lui Petru Șchiopu, o constituie și relatarea cronicii lui Grigore Ureche, după care urmașul acestuia, Aron Vodă, neavînd încredere în „*lefecii de țară*", *desigur dorobanții și călărașii amintiți*, „trase pre leafă unguri călărețî și pedestrași și făcu pedestrașilor odăi în curte, ca să fie pururea lîngă dînsul", în 1592 înfruntînd un pretendent doar „cu curtea (curtenii — C.R.) și cu lefecii săi" [87].

O dată cu intrarea lui Aron vodă (1591—1595) în războiul antiotoman al Ligii creștine, domnul a angajat 8000 de cazaci zaporojeni (aceștia sînt primii zaporojeni menționați ca atare în slujba domnilor români), cu o leafă de 3000 de taleri lunar și hrană [88], iar un an mai tîrziu, în 1595, cînd a fost înlocuit din domnie, în slujba lui Aron se aflau 10 000 de cazaci, care participaseră la luptele antiotomane [89] și 2000 de unguri conduși de „Răzvan

[82] *Ibidem*, p. 220.

[83] I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1914, p. 46; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I, București, 1895, p. 37.

[84] A. Veress, *Documente*, III, p. 117—119; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 195, 198. Pentru Mustafa aga care comanda „cîteva sute de turci", cf. I. Corfus, *Jurnalul expediției polone în Moldova din 1595*, în „Revista arhivelor", XLVII (1970), nr. 2, p. 538. Nu se justifică însă documentar părerea lui N. Grigoraș că după domnia lui Ion vodă „Țara" „n-a mai vrut să-și verse sîngele pentru cei care acuma i-au accentuat exploatarea", „oastea de țară fiind ca și desființată", și înlocuită sub Petru Șchiopu de mercenari (*Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 149), deoarece atît oastea de țară cît și lefegii au fost și continuă să fie bine documentate atît înainte cît și după Petru Șchiopu.

[85] N. Iorga, *Documente noi în mare parte românești relative la Petru Șchiopu și Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. II, t. XX, 1896, p. 447. Și în Transilvania dorobanții români lefegii ai orașului Bistrița primeau în 1575 leafă și postav pentru straie (*Registrul Bistriței*, anexă la R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș*, p. 206—207, 255—256).

[86] M. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 364, anexa III.

[87] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 206. Pentru „odăile dorobanților celor ungurești în curte", cf. și p. 208. Lefegii lui Aron Vodă veneau din Transilvania (Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 257).

[88] Hurmuzaki, III[1], p. 200—201.

[89] H.Dj. Sirunî, *Mărturii armenești despre români*... în „Analele Academiei Române", S. III, M.S.I., t. XX, 1939, p. 303, 305.

www.dacoromanica.ro

aga, hatmanul unguresc" (adică comandantul ungurilor, el fiind originar din Ţara Românească), care a avut un rol determinant în înlăturarea lui Aron, urmîndu-i pe tronul Moldovei [90].

La rîndul său, în campania antiotomană din 1595, Ştefan Răzvan dispunea de 3000 de unguri [91], iar Ieremia Movilă (1595—1606) care l-a înfrînt în acelaşi an cu ajutorul Poloniei, avea în garda sa cazaci şi haiduci pedeştri, aceştia din urmă alcătuind la 1597 şi garnizoana cetăţii Hotin [92], iar în 1600 cîteva sute de pedestraşi poloni în garnizoana Sucevei şi peste 1000 de călăreţi poloni şi cazaci în oastea sa [93]. În mai 1600 Ieremia oferea o leafă lunară dublă (10 florini de călăreţ şi 6 de pedestraş) pentru a atrage în slujba sa mercenarii lui Mihai Viteazul [94]. Pînă în septembrie 1602 Ieremia avea în slujba sa 700 de husari, 900 de cazaci şi 50 de nobili poloni, pe care voievodul „îi avea mereu pe lîngă sine", după plecarea acestora rămînînd doar două companii de poloni [95].

În Ţara Românească, garda lui Petru Cercel (1583—1585) cuprindea 300 de lăncieri şi 700 de archebuzieri : greci, sîrbi şi transilvăneni, care l-au însoţit pe domn la plecarea în exil, jurîndu-i credinţă — ceea ce nu i-a împiedicat pe drum să-i jefuiască averile [96]. În septembrie 1591, sub Ştefan Surdu un raport imperial aprecia că ţara nu poate achita tributul la Poartă din pricina cheltuielilor cu întreţinerea mercenarilor [97].

Un efectiv însemnat de mercenari străini apare însă în oştile Ţării Româneşti în epoca lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban (1593 — 1611). Faptul se încadrează perfect în evoluţia mercenariatului pe plan european, cu atît mai mult, cu cît ambii domnitori participă la războiul antiotoman al Ligii creştine (1593—1606), coordonîndu-şi operaţiile cu cele ale unor armate de tip apusean. Totuşi nu putem vorbi de o structură militară românească „mercenarială", începînd de la mijlocul secolului XVI, legată pe plan european „de revoluţia provocată în tactică de introducerea masivă a armelor de foc" [98], nu doar pentru că oştile române erau printre puţinele

---

[90] A. Veress, *Documente*, IV, p. 254—255. Cazacii au fost cumpăraţi cu 24000 de ducaţi din tezaurul lui Aron pentru a nu interveni în favoarea acestuia. Pentru garda de unguri a lui Aron vodă cf. şi Hurmuzaki, III[1], p. 202; I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 208—209, 211, 212. Comandanţii cazacilor lui Aron vodă erau Lobodă şi Nalivaico (Hurmuzaki, XII, p 26).

[91] Hurmuzaki, XII, p. 80. După altă relatare în Moldova, în mai 1595, erau 4000 de unguri călări şi pedeştri şi 7000 de cazaci (p. 50). Lefegii lui Răzvan primeau lunar 5 florini călăreţul şi 4 florini pedestraşul (A. Veress, *Documente*, IV, p. 237).

[92] Hurmuzaki, XII, p. 332; P.P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 10; *Călători străini*, IV, p. 86. În mai 1600 în lupta de la Verbia pe Jijia haiducii lui Ieremia au fost înfrînţi de avangarda lui Mihai Viteazul (Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 50—51, care menţionează în acelaşi timp mercenarii nemţi în garnizoana Hotinului).

[93] Al. Papiu Ilarian, *Documente relative la istoria lui Mihai V.*, în *Tesaur de monumente istorice*, III, Bucureşti, 1864, p. 66—67; Hurmuzaki, XII, p. 332; I. Corfus, *op. cit.*, p. 94, 285.

[94] Hurmuzaki, IV[1], p. 73.

[95] *Ibidem*, Supl. II[2], p. 222; Ieremia oferă mercenarilor 5 galbeni lunar.

[96] Relatarea lui Fr. Sivori (*Călători străini*, III, p. 15, 34, 47); A. Veress, *Documente*, III, p. 27.

[97] Hurmuzaki, III[1], p. 154.

[98] Cf. mai recent S. Iosipescu, V. Eskenasy, *Schiţă a structurilor militare medievale din ţările române*, în *File din istoria militară a poporului român*, IV, Bucureşti, 1977, p. 55. Este vădit simplistă afirmaţia grăbită a lui P.P. Panaitescu că în secolul XVI: „era oştean cine avea arme de foc şi ştia să se folosească de ele" (*Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 61); cf. şi I. Ionaşcu, V. Atanasiu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1975, p. 36.

www.dacoromanica.ro

armate europene care nu au făcut din mercenariat factorul lor principal, ci și *pentru că în general — fapt care nu a fost observat pînă acum în istoriografia noastră — evoluția acestuia nu a fost legată strict de cea a armelor de foc* (renumiții condotieri italieni, spre exemplu, utilizau un armament arhaic [99]; existau destule corpuri de mercenari care foloseau doar arme albe), ci de necesitatea întăririi puterii centrale în raport cu cea a nobilimii. Această necesitate, care în principatul Transilvaniei a dus spre sfîrșitul secolului al XVI-lea la transformarea tuturor categoriilor de oșteni, pe lîngă mercenarii de profesie, în lefegii *(soldos)*, întreaga oaste, indiferent de felul armamentului, fiind plătită și oricînd la dispoziția principelui [100], necesitate care însă nu a fost resimțită în Țara Românească și Moldova, unde puterea centrală și-a păstrat autoritate în toate perioadele, a dus în cele din urmă, pe plan european, la apariția armatelor permanente din epoca modernă. De altfel, în oștile române din a doua jumătate a secolului XVI și din veacul următor, *majoritatea corpurilor de pedestrași pămînteni erau dotate cu arme de foc*, cel mai ridicat număr de dorobanți români archebuzieri înregistrîndu-se tocmai în epoca lui Mihai Viteazul [101], domnul care, în același timp, a folosit cel mai mult mercenarii străini.

S-a considerat că în oastea lui Mihai Viteazul (1593—1601) mercenarii au predominat din 1597 [102] sau 1599 [103]. Este însă interesant de subliniat că în concepția marelui comandant *rolul mercenarilor, ca oșteni de meserie, a fost precizat încă de la începutul participării la războiul antiotoman al „Ligii creștine"*. Mihai a înțeles desigur că într-un astfel de război de anvergură europeană, la care participa alături de oștile în exclusivitate plătite ale altor puteri creștine, numai oastea de țară, care de altfel nu era obligată, după obiceiul pămîntului, să participe la campanii îndelungate peste hotare, trebuia sprijinită de oșteni de meserie, în permanență la dispoziția domnului. În ianuarie 1600 un agent imperial referindu-se la mercenarii voievodului aprecia că : „*Această oaste este bună, în stare să reziste la orice greutate și este încercată în lupte, căci o ține și iarna și vara*" [104].

Făurirea acestei oști de mercenari, *în care un loc important revenea și celor români* [105], a început în 1594, Radu Buzescu, trimisul lui Mihai la tratativele cu imperialii pentru aderarea Țării Românești la „Liga creștină", declarînd că voievodul ar vrea să angajeze 10 000 de cazaci, pe care „ar

---

[99] *Histoire universelle des armees*, II, Paris, 1966, p. 137. De altfel, numărul corpurilor de mercenari cu arme albe a fost în Europa mai mare decît al celor cu arme de foc.

[100] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I, București, 1967, p. 409—410.

[101] C. Rezachevici, *Istoria armamentului în Țara Românească și Moldova în evul mediu* (în pregătire pentru tipar). Și călărimea română avea arme de foc: în octombrie 1595 în avangarda condusă de Mihai Viteazul a oștii care urmărea pe Sinan pașa erau „o mie de archebuzieri români călare" *(Călători străini*, III, p. 545). De altfel, după Războiul de 30 de ani armele de foc au fost scoase din dotarea călărimii pe plan european.

[102] P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 65; idem, *Armata lui Mihai Viteazul*, în „Viața Militară", 11/1966, p. 22—23; N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975, p. 80; col. V. Atanasiu, *Mihai Viteazul. Campanii*, București, 1972, p. 100; V. Atanasiu, I. Ionașcu, *Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 39.

[103] N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. III-a, București, 1970, p. 243 și urm.

[104] Hurmuzaki, XII, p. 649; *Călători străini*, IV, p. 18.

[105] Fapt pe care l-am subliniat încă din recenzia la col. V. Atanasiu, *Mihai Viteazul. Campanii*, București, 1972, în „Revista de istorie", XXVII (1974), nr. 8, p. 1263.

www.dacoromanica.ro

fi mulţumit să-i hrănească în ţară" [106]. În aprilie 1595 la Poartă se aprecia că în urma victoriilor obţinute de Mihai : „aleargă la el din toate părţile un mare număr de soldaţi, atraşi de faima înaltei sale valori şi a libertăţii depline< pe care le-o acordă >" [107]. La începutul aceleiaşi luni Mihai Viteazul trimite un recrutor în Transilvania : „să ne adune popor pentru oaste", oferind călăreţului 5 taleri, iar pedestraşului 3 taleri pe lună, plus „haine pe un an, şi pe fiecare zi pîine, carne, şi le lăsăm şi dobînda slobodă" [108]. Condiţia privitoare la prada de război, la care domnul renunţă întru totul, în spiritul „libertăţii depline" acordată mercenarilor, după raportul amintit de la Poartă, era menită să atragă noi lefegii, căci în aceeaşi lună Mihai Viteazul dispunea de un număr important de mercenari români, avînd „pe lîngă sine 10 000 de valahi ca dorobanţi şi 2000 de călăraşi pe care îi plăteşte bine şi dă de fiecare cal 5 taleri, de fiecare dorobanţ 3 taleri şi de fiecare sută de oameni în fiecare zi un bou întreg ; iar cînd au de furcă cu duşmanul, apoi le merge luna şi au plată bună în mînă, afară de prada ce trebuie s-o dea toată principelui, care după socotinţă dăruieşte din ea fiecăruia, care s-a purtat vitejeşte" [109]. În expediţia din iarna 1594—1595 Mihai Viteazul avea — după un contemporan — pe lîngă dorobanţi, unguri, „cătane" (termenul se folosea deci în această vreme în Ţara Românească) şi români, iar la luptele împotriva tătarilor din acelaşi timp au luat parte peste 300 de greci [110].

În iulie 1595, în ajunul campaniei lui Sinan paşa în Ţara Românească, Mihai declara că are în solda sa 6000 de unguri, din care jumătate trimişi de Sigismund Báthory principele Transilvaniei, „pe care îi plătesc de şapte luni zălogind tot cea aveam, luînd şi giuvaericalele soţiei mele şi acum am ajuns la atîta strîmtoare, încît sînt silit să mă ating şi de averile mănăstirilor". Totuşi domnul se arată dispus ca pînă în trei luni să plătească o oaste polonă de 10 000 de oameni, în vederea respingerii pericolului turcesc [111]. La 16 martie 1596 Mihai reia înaintea lui Sigismund III cererea de a i se îngădui recrutarea de mercenari poloni pe banii săi [112], în aceeaşi lună cerînd şi hatmanului cazacilor zaporojeni, de a căror „slavă vitejească" auzise, să vină cu oştenii săi, făgăduindu-le leafă, daruri şi postav, cum făcuse şi cu un an în urmă, fără a primi însă răspuns din partea zaporojenilor [113]. Cu toate acestea, se pare că cei 200—350 de cazaci pedeştri conduşi de căpitanul Koszca (Cocea ?), care au participat la bătălia de

---

[106] Hurmuzaki, III[1], p. 203 ; *Călători străini*, III, p. 249 ; I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 61.

[107] A. Veress, *Documente*, IV, p. 199.

[108] Scrisoare către oraşul Bistriţa, la 10 aprilie 1595 (Hurmuzaki, XII, p. 44)

[109] Informaţie sosită la Praga la 24 aprilie 1595 (M. Dan, *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 364, anexa III).

[110] Cronica vistierului Stavrinos, în *Tesaur*, I, p. 289—291.

[111] Relatare către solul polon, Lubieniecki *(Călători străini*, III, p. 498, 501), confirmată şi de alte izvoare (A. Veress, *Documente*, V, p. 159). Pentru lefegii unguri conduşi de Mihail Horváth cf. *Călători străini*, III, p. 430—433. La urmărirea lui Sinan paşa, în octombrie 1595, sub comanda lui Mihai se aflau 1500 de lăncieri unguri *(ibidem*, p. 545), iar la bătălia de la Călugăreni a participat Albert Király cu 2000 de unguri (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, Cluj, 1928, p. 104).

[112] Hurmuzaki, Supliment, II[1], p. 379—380.

[113] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 19—21 ; Hurmuzaki, Supliment II[1], p. 385.

www.dacoromanica.ro

la Călugăreni (13/23 august 1595) [114], iar în februarie 1596 au fost trimiși să strîngă dări din țară pentru plata lefii lor [115], erau zaporojeni.

În această perioadă majoritatea cazacilor erau călăreți [116], atît cei conduși de nobili poloni, cît și zaporojenii, fiind : „înarmați aproape ca tătarii, pe cai mici foarte viguroși și erau cu iatagane și cu arcuri și unii din ei cu archebuze lungi, și cu șei înalte și cu scările scurte în care se ridicau pentru a trage mai bine din arc " [117].

Încă din 1595 din oastea lui Mihai Viteazul, pe lîngă „unități ungurești numeroase, oșteni și comandanți călîți, cu mare experiență și pregătire militară chemați din Transilvania și Ungaria și pe care le plătea cu soldă bună" [118], au făcut parte un număr însemnat de secui, întîi ca aliați, apoi ca lefegii, apreciat în ultimii ani ai domniei lui Mihai, la peste 3000 [119]. Mărturia lui Baltazar Walther ne înfățișează călărețiі secui : „fioroși în luptă ca și cazacii și cînd este nevoie, pedestrindu-se pornesc la asalt ca pedeștri" [120].

Nu s-a observat pînă acum că după bătălia de la Călugăreni, Mihai Viteazul dispunea de un mare număr de lefegii moldoveni, care după cronica lui Baltazar Walther formau categoria cea mai numeroasă de mercenari ai săi la acea dată [121].

În toamna anului 1596 în Țara Românească se aflau 400 de călărețі albanezi, „veniți pe rînd la voievod" pentru a fi angajați în vederea luptelor antiotomane [122]. Cam în același timp intrase în slujba lui Mihai și albanezul „Aga" Leca Racotă [123], care și-a adus, de altfel, și familia în țară. Și tot din 1596 se afla în oastea lui Mihai Viteazul Baba Novac [124], căpitan de haiduci sud-dunăreni, cel mai vestit comandant de oșteni străini al voievodului. Spre deosebire de haiducii unguri, care în a doua jumătate a secolului al XVI-lea erau lefegii, servind astfel în armatele imperială, polonă, transilvană și moldoveană, haiducii sud-dunăreni, între care cei mai mulți erau sîrbi, slujeau *îndeosebi* pentru prada dobîndită în luptă, fiind mai legați de un comandant iscusit, de felul lui Mihai Viteazul, decît

---

[114] *Cronica lui Baltazar Walther* ..., ed. D. Simionescu, în „Studii și materiale de istorie medie", III (1959), p. 78; Diplomatarium italicum", I (1925), p. 431.

[115] A. Veress, *Documente*, V, p. 16.

[116] În noiembrie-decembrie 1599 în oastea lui Mihai se aflau 2917 cazaci călări și doar 18 pedeștri (N. Iorga, *Documente noi*, p. 468).

[117] Mărturia lui F. Pigafetta, care a participat la campania din 1595 *(Călători străini*, III, p. 546).

[118] St. Szamosközy, *Rerum Transylvanarum*, în *Monumenta Hungarica*, VII, Budapesta, 1963, p. 168.

[119] A. Veress, *Documente*, VI, p. 115, 133, 206; Hurmuzaki, IV[1], p. 72, 134, 138; L. Demény, *Secuii în campania de eliberare a Țării Românești din 1595*, în „Revista de istorie", XXVIII (1975), nr. 4, p. 487—506; idem, *Secuii și Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, p. 129—146; N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*, p. 91—92.

[120] *Cronica lui Baltazar Walther*, ed. cit., p. 81. În izvoarele vremii secuii lefegii sînt amintiți adesea sub numele de unguri: la 1599 „Ung⟨u⟩rі Makou Gherghel căpitan cai 916, laf tal. 4780, mas ⟨ a ⟩ lor tal. 454, fără con (cai—C.R.)" (N. Iorga, *Documente noi*, p. 468); Gh. Makó fiind de fapt secui.

[121] *Cronica lui Baltazar Walther*, loc. cit. Efectivele de 5000 de români, majoritatea moldoveni sînt exagerate, în ceea ce privește pe moldoveni.

[122] *Călători străini*, IV, p. 12.

[123] Originar din Epir, după V. Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumaine et l'Epire*, extras din „Balcania", I (1938), p. 4, nota 1.

[124] Istoriografia referitoare la el, la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 98, n. 183.

www.dacoromanica.ro

alte categorii de oşteni lefegii, gata uneori să treacă la cel care plătea mai bine. Astfel Baba Novac, sîrb de neam, intrat în slujba domnitorului ca „ostaş de rînd" şi „pus de Mihai căpitan peste haiduci", „a fost în mare cinste la Mihai vodă" [125], cu care *a colaborat credincios în toate campaniile*, numărîndu-se chiar printre cei care în 1600 l-au însoţit pe voievod cu oştile lor în pribegie. Lăsat de Mihai în Transilvania, în vederea reîntoarcerii sale, Baba Novac a fost executat la 5 februarie 1601 de nobilii unguri, adversari ai domnului, ca „unul din distinşii soldaţi ai lui Mihai" *(Dess Michl*(sic) *Wayda fürnembsten Soldaten)* [126]. Haiducii conduşi de el erau pedestraşi [127].

Procesul organizării oştii de mercenari de către Mihai Viteazul, început în 1594, a continuat întreaga sa domnie, pierderile suferite de oastea de ţară, fiind completate prin noi chemări de lefegii. Astfel, după înfrîngerea oştii alese conduse de aga Farcaş de către turci la Vidin (16 26 iulie 1597), cronica internă afirmă că : „Mihai vodă deaca pierdu atîţea voinici, el fu scîrbit. Şi începu a trimite pen toate ţările streine, ca să strîngă voinici viteji şi aduse léşi şi cazaci şi de tot feliul de oameni, cari-i erau de folos" [128]. Sporirea de către Mihai a numărului de mercenari s-a datorat şi faptului că o parte dintre aceştia au început din 1597 să fie plătiţi din banii trimişi de Rudolf II, în cadrul colaborării în lupta antiotomană. În vara lui 1597 în Ţara Românească a sosit Erich Lassota „Mustermeister" (însărcinat cu angajarea şi evidenţa plăţii mercenarilor) imperial, care consemnează între trupele plătite de împărat, sub comanda lui Mihai Viteazul : 1000 de soldaţi transilvăneni, conduşi de Moise Székely, 3000 sub marele căpitan Mathias Perusith, la care se adăugau „rascieni (aici croaţi — C.R.), sîrbi, albanezi şi cazaci", plătiţi lunar cu cinci taleri de călăreţ şi trei taleri de pedestraş. Banii imperiali pentru plata lor soseau însă cu mare dificultate şi pentru a scăpa teafăr din mîna mercenarilor neplătiţi, oameni care nu se lasă îndrumaţi la răbdare, „ci care se complac în cea mai mare violenţă şi furie" Lassota a fost nevoit în iulie 1597 să împrumute 9000 de taleri tocmai de la Mihai [129]. Tratatul din 30 mai/9 iunie 1598 încheiat la Tîrgovişte de Mihai Viteazul cu reprezentanţii împăratului Rudolf II prevedea chiar de la punctul întîi : „plata a 5000 de ostaşi în bani gata" din fondurile imperiale, pe întreaga durată a războiului antiotoman, şi promisiunea plăţii a încă 5000 de mercenari, „vara numărul complet, iar iarna numai jumătate" [130]. Cu toate acestea întîrzierea banilor

---

[125] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la români 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 144.

[126] C. Rezachevici, *Mihai Viteazul — de la Praga la Guruslău*, în *Mihai Viteazul şi Sălajul*, Guruslău 375, Zalău, 1977, p. 141, 145; Hurmuzaki, XII, p. 1153.

[127] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 114, 117. În bătălia de la Şelimbăr (1599) „haiducii liberi" din oastea lui Mihai păzeau artileria (A. Veress, *Documente*, V, p. 335).

[128] *Istoria Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1960, p. 65.

[129] A. Veress, *Documente*, V, p. 78—79, 113; *Călători străini*, IV, p. 62—63. Lassota dă şi un extras privind solda lunară plătită la 28 septembrie 1597 „celor 2000 de husari călări şi 2000 de pedestraşi pe care îi ţine pe cheltuiala sa Împăratul roman pentru nobilul principe şi domn, domnul Mihai Voievodul Ţării Româneşti", reprezentînd 20741 de florini *(ibidem*, p. 74—75). Informaţii reale despre cei „4000 de călăreţi de elită" plătiţi de Lassota, dar în parte exagerate despre cei 15000 de lefegii, plătiţi chiar de Mihai, cu cîte 5 taleri pe lună, şi în *Cronica lui Baltasar Walther*, ed. cit., p. 93.

[130] I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368—1900)*, Bucureşti, 1971, p. 176.

www.dacoromanica.ro

imperiali, care în 1597 provocase nemulțumirea și chiar plecarea mercenarilor neplătiți la zi, ca și vicleșugurile unor plătitori imperiali dornici a „economisi pentru maiestatea sa leafa pe o lună" [131], vor continua sub o formă sau alta pînă în ajunul bătăliei de la Guruslău [132]. Nu odată Mihai a fost nevoit să zălogească și giuvaerurile soției sale pentru plata lefurilor neachitate de împărat [133]. Plata acestei categorii de mercenari se făcea înaintea lui Mihai, de către plătitori sau comisari imperiali, cu care prilej avea loc și o trecere în revistă („mostra") [134].

Pe lîngă mercenarii plătiți de împărat, *Mihai Viteazul întreținea un număr mai mare de lefegii din banii săi*. O relatare din 10 septembrie 1597 arată că „ostășimea" din Țara Românească se împarte în trei categorii: cea plătită de împărat, „cea pe care o ține domnul pe cheltuiala sa, precum și oameni chemați la oaste (oastea de țară neplătită — C.R.)" [135]. În această perioadă mercenarii plătiți de domn erau grupați în peste 18 steaguri (unități) [136]. Un an mai tîrziu, un raport din 11 august menționa că Mihai avea o oaste „frumoasă, mare și puternică ⟨ formată ⟩ din unguri, germani, croați, italieni, francezi, spanioli, valoni și alte neamuri" [137]. Relatarea se referă în primul rînd la mercenarii apuseni, în realitate, din 1597 în afara lefegiilor de țară, cea mai numeroasă, dar nu și cea mai credincioasă, categorie de oșteni plătiți au fost cazacii [138]. După calcule documentate, ținînd seama și de desele fluctuații în efectivele mercenarilor, cazacii (ajungînd la peste 4000) au reprezentat pînă la 25% — 30% din totalul mercenarilor lui Mihai, urmați de unguri (din Transilvania sau „haiducii liberi' din Ungaria), al căror număr se ridica pînă la jumătatea acestui procent (lăsînd la o parte faptul că după 1599 Mihai a dispus de contingentele maghiare, săsești și secuiești din oastea Transilvaniei), „sîrbi" [nume sub care izvoarele vremii desemnează și pe croați (uneori numiți ca și sîrbii rascieni), dalmați (cum erau cei conduși de Francesco Caloghera și Deli Marcu din Ragusa), bulgari și în general pe sud-dunăreni], al căror număr, dacă ținem seama și de haiducii sud-dunăreni trecea adesea de 5000 de oameni și moldoveni, în număr de peste la 2000 (circa 10% din efectivul

---

[131] Hurmuzaki, XII, p. 316; A. Veress, *Documente*, V, p. 109. În ianuarie 1600 Mihai se plîngea că împăratul a avut mai multă cheltuială cu un regiment de nemți decît cu toate ajutoarele care i s-au dat lui . . .nedîndu-i-se nici măcar ce i se datora (sumele avansate de Mihai pentru lefuri, încă din 1597 — C.R.) . . ." (Hurmuzaki, XII, p. 649).

[132] Veress, *Documente*, VI, p. 406—407.

[133] Hurmuzaki, XII, p. 649. Pentru cererile de plată a mercenarilor adresate de Mihai împăratului întreaga sa domnie, cf. P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 63; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 87—88.

[134] Hurmuzaki, *loc. cit.*

[135] *Ibidem*, p. 316.

[136] A. Veress, *op. cit.*, p. 79.

[137] Hurmuzaki, III[1], p. 297.

[138] După N. Iorga erau și „cazaci români", cei ai căpitanului Răstopcea aflați în slujba lui Mihai în Transilvania (*Documente noi*, p. 468—469; idem, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S.II, t. XXXIII, 1910, p. 191). În realitate, rotmistrul „Roztopcze" era la 1599 comandant de „călăreți poloni" (cazaci poloni) (I. Corfus. *Cucerirea Transilvaniei de Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica", XVII (1970), p. 564).

www.dacoromanica.ro

mercenarilor)[139]. La aceştia se adaugau în proporţie mai mică poloni [140], valoni muschetari călări, în număr de cîteva sute, „al căror steag negru cu deosebire ameţi" pe polonii lui Ieremia Movilă cu prilejul luptelor din Moldova, în mai 1600 [141], nemţi [142], iar între categoriile militare : beşlii unguri [143] şi sîrbi (purtînd echipamentul corpului turcesc cu acelaşi nume), ultimii fiind călăreţi aleşi, probabil din garda domnească, căci leafa lor de 100 de taleri pe lună de călăreţ era cu mult mai mare decît a altor corpuri de mercenari [144].

Efectivele reale ale oştilor de mercenari români şi străini ai lui Mihai Viteazul sînt greu de stabilit cu precizie [145], atît din cauză că variau de la o lună la alta, în funcţie de necesităţi militare, de interesele lor proprii [146] etc., cît şi pentru faptul că în lupte erau folosiţi numai o parte din ei, alţi lefegii rămînînd pentru paza hotarelor, a fortăreţelor etc. Chiar în relatarea bătăliilor efectivele lor sînt diferit prezentate, de la un izvor la altul. Astfel, în bătălia de la Şelimbăr, Mihai Viteazul ar fi avut 23 000 de lefegii călări şi pedeştri : unguri (2100), sîrbi, cazaci şi moldoveni, trecuţi în „catastiful cu lista lor", plus 8000 de haiduci liberi, după I. Darahi din tabăra sa [147] ; 27000 de mercenari aleşi : albanezi, sîrbi, unguri, cazaci şi români, după nunţiul Malaspina, care a fost în tabăra lui Mihai [148] ; sau 24000 de lefegii din care : 2500 poloni (şi cazaci conduşi de nobili poloni), 3000 moldoveni, 3000 unguri, 6000 secui şi 10 000 munteni şi sîrbi, după mărturii polone [149]. Aceeaşi componenţă pe neamuri şi aceeaşi diversitate de efective în cadrul acestora se întîlnesc şi în campaniile din 1600 ale marelui voievod [150]. Iar expediţia din 1601 încheiată prin bătălia de la Guruslău, a fost purtată de Mihai prin forţa împrejurărilor (pribegia la curtea imperială şi faptul că la conducerea celor trei ţări române se instalaseră inamicii săi) în exclu-

---

[139] Cf. izvoarele discutate mai nou de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 90—100. Pentru originea sîrbilor din oastea lui Mihai cf. şi N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, p. 192—194.

[140] Cifra de peste 4000 de poloni aflaţi în slujba lui Mihai în 1599, după polcovnicul Walentin Walawski, pare exagerată; în realitate în ea sînt cuprinşi şi cazacii conduşi de nobili poloni, Walawski participînd în bătălia de la Şelimbăr „cu polcul meu de 700 de călăreţi cazaci din Polonia" (A. Veress, *Documente*, V, p. 334—335). Cf. pentru efectivele polonilor şi I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 52—53).

[141] Al. Papiu Ilarian, *Documente relative la istoria lui Mihai* V., p. 68.

[142] Efectivul de 12000 de nemţi, anunţat la Varşovia la 18 mai 1600 (*ibidem*, p. 70) este o vădită exagerare, totuşi un cronicar turc aminteşte de „austrieci" în oastea lui Mihai la 1598 (*Cronici turceşti privind ţările române*, I, Bucureşti, 1966, p. 393).

[143] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 115, 119.

[144] 40 de beşlii sîrbi călări conduşi de Marco hotnog, pe care N. Iorga, *Documente noi*, p. 472, îl crede a fi chiar celebrul Deli Marcu primeau 400 de taleri leafă şi 30 taleri pentru hrană (*ibidem*, p. 468). Probabil „beşlii" amintiţi erau în realitate acei turci şi tătari „botezaţi" care au participat în oastea lui Mihai la lupta de la Şelimbăr, iar nu haiducii, cum crede N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 97.

[145] Nici măcar în singurul catastif de lefuri păstrat, din vremea stăpînirii Transilvaniei (N. Iorga, *op. cit.*, p. 468—469) nu sînt trecuţi toţi lefegii pe care Mihai îi avea în Transilvania. Cf. şi N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, Bucureşti, 1970, p. 256.

[146] În 1599 au trecut în Ţara Românească 1300 de mercenari poloni, părăsind slujba lui Andrei Báthory (I. Corfus, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 565).

[147] Hurmuzaki, III[1], p. 431.

[148] *Ibidem*, p. 513.

[149] I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*, p. 52; idem, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 566; cf. şi mărturia lui W. Walawski, în *Călători străini*, IV, p. 180.

[150] Cf. N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, ed. 1970, p. 259—282; Corfus, *op. cit.*, p. 93—94, 360.

www.dacoromanica.ro

sivitate cu lefegii [151]. Așa se și explică de ce a fost posibilă asasinarea voievodului de către G. Basta la 19 august și aceasta nu a provocat decît o scurtă reacție în tabăra lui Mihai, potolită de Basta în mai puțin de o oră, printr-un argument hotărîtor în ochii mercenarilor celui ucis : angajarea tuturor acestora în solda sa [152]. *Considerăm deci că efectivele de 15000 — peste 20000 de mercenari folosite de Mihai Viteazul în campaniile din a doua parte a domniei sale (cu excepția celei din 1601) nu a depășit proporția oastei de țară neplătită din cadrul armatei sale, acest raport nefiind de altfel depășit nici înaintea sa și nici în cursul veacului al XVII-lea.* .

Puțina statornicie a trupelor de mercenari [153], faptul că treceau cu destulă ușurință dintr-o tabără în alta chiar în ajunul unor bătălii hotărîtoare [154], că adesea nu luptau împotriva trupelor din propria țară [155], că atunci cînd dobîndeau lefuri, bogății și prăzi mari părăseau slujba spre a se bucura de ele [156], constituie trăsături caracteristice ale trupelor de mercenari întîlnite nu numai în vremea lui Mihai Viteazul. Evoluția unor căpitani de mercenari dintre cei mai cunoscuți în vremea lui Mihai, este de altfel caracteristică și pentru alte perioade istorice. Pe lîngă unii comandanți de haiduci sud-dunăreni ca Deli Marcu și Baba Novac, care au rămas pînă la moarte credincioși marelui voievod, sau ca moldoveanul Vasile Mîrza (cel Mare), care l-a slujit pe Mihai pînă la moartea acestuia, și pe care Radu Șerban îl va înălța mare căpitan de călărași și apoi mare spătar, alții l-au părăsit cu ușurință sau chiar l-au trădat pe marele domn. Astfel, Moise Székely aflat în 1597 în slujba lui Mihai, în 1598 în cea a lui Andrei Báthory, în 1599 din nou în slujba lui Mihai, care în 1600 l-a numit chiar „căpitan general" peste toată oastea sa, l-a trădat pe voievod în același an, plănuind să-l ucidă, prin mijlocirea altui căpitan de lefegii ai lui Mihai, G. Mako [157]. Aga Leca l-a trădat în mai multe rînduri pe voievod, predînd în 1600 Gherla și Chiuarul imperialilor, pentru care a fost răsplătit și înobilat de Rudolf II la 20 martie 1601, pierzîndu-și viața în 1604 ca mercenar în armata imperială din Ungaria Superioară, deși în 1602—1604 Radu

---

[151] Mihai a părăsit Țara Românească în toamna 1600 cu 7000 de călăreți, pe care l-a lăsat pe parcursul drumului spre Praga, pentru a-i convoca la revenirea de la curtea imperială, unde obținuse fonduri pentru noi recrutări. Între cei lăsați în Transilvania se numără și Baba Novac, executat apoi de nobilii unguri (C. Rezachevici, *Mihai Viteazul — de la Praga la Gurusău*, p. 140 și urm.)

[152] În prealabil însă, Basta determinase pe Mihai să îndepărteze din tabăra sa cu diferite însărcinări lefegii cei mai credincioși: românii, conduși de Vasile Mîrza și sîrbii lui Gh. Rat. În tabăra lui Mihai au rămas mercenarii unguri (majoritatea), cazaci și poloni (C. Rezachevici, *Tabăra de lîngă Turda (pe Cîmpia Turdei) și sfîrșitul lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul și Sălajul*, p. 456).

[153] Mihai sublinia în 1600 că mercenarii merg „unde sînt bine plătiți" (Hurmuzaki, XII, p. 983).

[154] Cf. trecerile polonilor de la Mihai la Andrei Báthory și înapoi la primul în preajma bătăliei de la Șelimbăr (I. Corfus, *op. cit.*, p. 52; idem, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 564—565). Cf. și idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 406.

[155] I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 365. Dacă erau însă bine plătiți, lefegii treceau ușor peste considerente „patriotice", astfel că I. Darahi afirmă referindu-se la mercenarii străini ai lui Mihai că: „de dragul lui nu era unul dintre soldați care să nu ia bucuros armele chiar împotriva patriei sale iubite" *(Călători străini*, IV, p. 129).

[156] N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*, p. 92.

[157] După însăși mărturia lui Mihai Viteazul *(Tesaur de monumente istorice*, I, București, 1862, p. 259—260). Ambii au fost uciși în luptele cu Radu Șerban din vara 1603.

www.dacoromanica.ro

Şerban îl numise mare spătar în sfatul domnesc [158]. Căpitanul Cocea care a participat la bătălia de la Călugăreni, sau polcovnicul Walawski, luptător la Şelimbăr, au trecut în 1600 de partea polonilor, ultimul predîndu-i hatmanului J. Zamoyski şi o cutie cu documente a lui Mihai [159]. Iar Gh. Raţ care-l slujise pe Mihai pînă la moartea acestuia, îndeplinind chiar şi solii diplomatice, l-a părăsit în 1605 pe Radu Şerban, care-l numise mare comis (1602—1603),intrînd în slujba imperialilor, apoi a principilor Transilvaniei, iar în 1611 a încercat chiar să-l asasineze cu viclenie pe Radu Şerban, luptînd apoi împotriva sa, ca mercenar al lui Gabriel Báthory, în bătălia de la Braşov (10 iulie 1611), în care a fost răpus [160].

Puţina stabilitate a mercenarilor străini, de care am amintit deja (în unele ocazii Mihai Viteazul, ca de altfel şi alţi domni care au folosit lefegii, cerea jurămîntul de credinţă al acestora [161]) determina desele oferte de angajări, însoţite de bani şi daruri bogate, adresate de Mihai căpeteniilor de mercenari, pentru aceasta obţinînd uneori chiar sprijinul conducătorilor politici din ţările respective [162]. Ca şi Ion vodă, „... căpitanilor şi comandanţilor săi de orice neam ⟨Mihai⟩ le împărţea daruri şi-şi apropia sufletele lor prin convorbiri pline de voie bună" [163]. După mărturia polcovnicului de cazaci poloni Walawski : „la masă şedem cu el şi nu ne priveşte ca un domn ci se poartă cu noi ca un tovarăş de luptă. Aproape nu trece o zi să nu ne dea nouă cîte ceva din al său ..." După bătălia de la Şelimbăr Mihai a dăruit mercenarilor cazaci, poloni şi unguri leafa pe patru luni, aşa cum făgăduise înaintea luptei, stabilind şi „o lege înţeleaptă" pentru întreţinerea lor [164]. Numărul lefegiilor era sporit uneori şi prin înrolarea în oastea lui Mihai a prizonierilor [165].

Plata, gratificaţiile şi întreţinerea lefegiilor necesitau sume mari, care ajungeau să echivaleze cu venitul Ţării Româneşti şi chiar al Transilvaniei. În martie 1598 G. de Marini Poli mărturiseşte că Mihai : „întreabă într-una : „Ce voi face fără bani pentru plata soldaţilor?" luîndu-mă de martor, căci fiind eu de faţă văd că el nu are ⟨ cu ce face plata⟩ şi că ce scoate din venitul ţării ⟨e⟩ pentru soldaţii pe care îi ţine în chip obişnuit" [166]. Iar din catastiful de venituri şi cheltuieli a vistieriei (lunar sau trimestrial) din vremea stăpînirii lui Mihai în Transilvania — singurul păstrat — rezultă că aproape întregul venit (95653 taleri) era cheltuit cu plata lefilor mercenarilor

---

[158] Cf. C. Rezachevici, *Tabăra de lîngă Turda*, p. 455.

[159] *Călători străini*, IV, p. 175—176. De altfel, tocmai trădarea unor căpetenii de mercenari şi a unor boieri l-a obligat pe Mihai în noiembrie 1600 să înceteze lupta cu polonii si să plece în pribegie (C. Rezachevici, *Poziţia marii boierimi din Ţara Românească faţă de Mihai Viteazul şi Simion Movilă (noiembrie 1600 — august 1601)*, în „Studii", XXVI (1973), nr. 1, p. 56.

[160] Cf. C. Rezachevici, *Radu Şerban şi epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

[161] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 115; Hurmuzaki, III[1], p. 424; IV[1] p. 73. Pentru jurămîntul cerut de Ion vodă oştenilor săi la 1574 cf. N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 205—206.

[162] Cf. de pildă, ofertele făcute de Mihai Viteazul cazacilor în iunie 1597 şi martie 1598. Domnul socotea că va putea angaja pînă la 5000 de cazaci (*D.R.H.*, B, XI, Bucureşti, 1975, p. 322—323; *Călători străini*, III, p. 266—267).

[163] *Călători străini*, IV, p. 129.

[164] *Ibidem*, p. 181.

[165] Garnizoana polonă a Sucevei, care s-a predat, a fost strămutată de Mihai la Lipova, iar fiul vornicului Mogîldea prins în lupta de la Hotin (18 mai 1600) a participat la bătălia de la Mirăslău (Hurmuzaki, IV[1], p. 73; XV[1], p. 773).

[166] *Călători străini*, III, p. 268.

www.dacoromanica.ro

(92799 taleri) și numai 2834 taleri erau folosiți pentru alte trebuințe ale voievodului; *Mihai adoptînd astfel sistemul din Transilvania de a plăti toate categoriile de oșteni*, inclusiv pe cei de țară (comișei, stegari, tunari etc.) și personalul auxiliar al oastei (vizitii, curteni etc.) [167]. Faptul e confirmat de cronicarul Szamosközy care arată că pentru oștenii români din Transilvania: „Rînduit-a apoi voievodul fiecăruia dintre aceștia cîte șase-șase florini pe lună ... afară de aceasta hrană ...", nefiind scutită — după hotărîrea dietei din 20—28 noiembrie 1599 — averea nimănui, nici măcar a voievodului sau a nobililor [168]; ca atare, numărul mercenarilor români sporind [169]. În dieta de la Alba Iulia din 20—27 iulie 1600 nobilii se plîng: „că iobagii și slugile tocmite ne fug dinaintea dărilor și trec între călărașii și pedestrașii Măriei Tale, unii apoi între haiduci, alții între pedestrașii din cetăți, de unde ne amenință cu uciderea și cu devastarea. De asemenea trec la boieri și la alți slujitori ai Măriei Tale"; subliniind încă odată că: „mulți oameni lipsiți și neplătiți au trecut între lefegii Măriei Tale" [170].

Mihai Viteazul foarte corect în plata lunară sau trimestrială a lefii mercenarilor [171], a menținut întreaga sa domnie valoarea lunară a acesteia la 5 taleri pentru călăreț și 3 taleri pentru pedestraș în afară de hrană (pîine și carne)[172], valoare mai ridicată față de cea oferită de principele Transilvaniei Sigismund Báthory (3 taleri pe lună pentru călăreț) [173]. Pentru a obține *„banii, nervul cu care se poartă războiul"* [174], a fost însă nevoit să aplice o aspră politică fiscală atît în Țara Românească cît și în Transilvania (sistemul „năpăștilor" — dări extraordinare, impunerea nobilimii și orașelor din Transilvania, aprovizionarea oștilor din țară în contul lefilor, răscumpărarea forțată cu bani a unor sate aservite) [175], la care s-au adăugat împrumuturile de la negustorii bogați [176] etc. Față de obiceiul mercenarilor neplătiți de a jefui [177], domnul s-a arătat însă neîngăduitor, poruncind să fie pedepsiți jefuitorii [178], și participînd chiar el la pedepsirea unor căpetenii [179].

[167] N. Iorga, *Documente noi*, p. 467—469; *D.R.H.*, B. XI, p. 491—492. Calculele lui N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 87, după care în 1598—1600 Mihai ar fi cheltuit anual pentru lefurile și hrana oștii sale, circa 1000000 de taleri, „ceea ce este enorm pentru resursele Țării Românești", sînt exagerate, chiar dacă, în realitate observăm că la suma amintită contribuia și venitul Transilvaniei.

[168] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 118. În realitate, „darea îndoită" era în total de 6 florini (3 + 3) (idem, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, VII (1936—1938), p. 624).

[169] Șt. Szamosközy menționează: „s-au strîns în jurul lui (Mihai) mulți români, sîrbi și sași (I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 119).

[170] Articolele 3 și 4 (idem, *Dietele Transilvaniei*, p. 634).

[171] „Oștirei mele îi dau leafă puțină, dar doresc ca să se plătească în fiecare lună", spunea Mihai la începutul anului 1600 (*Călători străini*, IV, p. 20).

[172] Ofițerii călări primeau lefuri de 4—11 ori mai mari, iar cei de pedestrași de 1,5—4 ori mai mari decît oștenii simpli (*D.R.H.*, B, XI, p. 322 323). Cf. și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 82, nota 52.

[173] *Călători străini*, III, p. 569.

[174] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 624.

[175] *D.R.H.*, B, XI, p. 486, 565, 585; I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 320.

[176] În 1599 Mihai împrumută 6800 taleri de la negustorul Teofil Grecu Kiriac, pentru plata mercenarilor din Transilvania (A. Veress, *Documente*, VII, p. 13, 15).

[177] Hurmuzaki, XII, p. 331, 371.

[178] Cf. porunca către bistrițeni, din 10 iunie 1600, pentru pedepsirea soldaților cazaci, sîrbi și români, care umblă „dezmățați, jăcîutori, hoți" (*ibidem*, p. 939—940).

[179] Pe cîțiva rotmistri polonî Mihai „i-a bătut cu buzduganul", aplicîndu-le și alte pedepse grele (I. Corfus, *Cucerirea Transilvaniei*, p. 564—565).

www.dacoromanica.ro

Simion Movilă instaurat în Ţara Românească (1600—1601, 1601—1602) cu ajutorul oştilor hatmanului J. Zamoyski, nu a avut însă forţa de a domina mercenarii cazaci şi poloni lăsaţi pe lîngă sine de hatman (din cadrul oştii polone), care formau sprijinul domniei sale. Referitor la soldaţii (= cei care primesc soldă) din Polonia, însuşi regele Sigismund recunoştea în 1602 : „*Nu este uşor a scoate în cîmp o armată demoralizată prin lipsa disciplinei : în marş şi oriunde se arată soldatul, poporul suferă foarte mult şi bieţii oameni se ruinează cu totul*" [180]. Cronica internă a Ţării Româneşti arată că lefegii lui Simion Movilă : „au prădat şi au jehuit toată ţara, şi mănăstirile şi boiarii şi săracii, pînă ce au luat tot ce au găsit la dînşii" [181]. În cuvinte asemănătoare se plîng regelui polon şi boierii munteni de lefegii conduşi de J. Tarnowski din Mazovia, care „au luat, prădat şi jefuit toate bunurile noastre, necruţînd bisericile şi morţii din ele", în plus, „ei n-au fost soldaţi ci negustori, vînzînd turcului şi ungurului bunurile noastre, boi, cai" [182]. Acuzaţii mai grave chiar aduce aceloraşi lefegii şi comandantului lor Simion Movilă, care subliniază setea lor nepotolită de bani şi prăzi, puţina lor credinţă, faptul că au fugit la apropierea inamicului, căci : „s-au temut pare că şi de umbra lor şi de focul stîrnit de furtună", în plus, încheind o „confederaţie" la care au atras şi pe cazacii zaporojeni trimişi de Ieremia Movilă, care n-au slujit decît două săptămîni, deşi juraseră credinţă, fiind plătiţi înainte pentru o lună. În drum spre ţara lor au jefuit Iaşii şi curtea lui Ieremia Movilă, apoi proprietatea Ustie din Polonia a domnului Moldovei, unde s-au şi instalat un timp, pretinzînd (ultimul preţ) 5 taleri pe lună ca leafă restantă [183].

În toamna anului 1600, între condiţiile impuse de marele hatman şi cancelar J. Zamoyski lui Ieremia şi Simion Movilă fusese şi aceea de a întreţine fiecare cîte 3000 de soldaţi (lefegii) poloni, plătiţi trimestrial, în Ţara Românească cîte 25 de florini de husar, plus hrana şi cîte 20 de florini de cazac, iar în Moldova cîte 18 florini de husar şi hrana acestuia şi cîte 15 florini de cazac. Ieremia Movilă, domnul Moldovei, urma să plătească imediat lefegiilor poloni 80000 de florini, Zamoyski urmărind ca o parte din trupele sale participante la campania de instalare a lui Simion Movilă în Ţara Românească şi în întregime cele rămase în ţările române ca lefegii, să fie plătite de domnii români [184].

Nu e de mirare că Simion Movilă care în noiembrie 1600 nu avea în Ţara Românească pe lîngă mercenarii amintiţi decît „cîteva steaguri de

---

[180] B.P. Haşdeu, *Cîteva epistole estrase din archivele familiei principilor Sapieha...*, în „Archiva istorică", III (1867), p. 41.

[181] *Istoria Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1960, p. 83. După părerea lui Mihai Viteazul, în toamna 1600: „ faţa Ţării Româneşti era cu mult mai de plîns decît în zilele lui Sinan cînd oastea turcească cotropise totul" (*Tesaur*, I, p. 267). La 6 aprilie 1602 Simion Movilă porunceşte ca satul Tismana să fie „în pace de lèşi, de moldovèni, de bani, de să n-alb⟨ă⟩ treab⟨ă⟩ a merge să-i judece sau să-i pra[a]lde între ei" (*D.I.R.*, B, XVII—1, p. 37). În aceeaşi lună se aminteşte „o fugă în ţară" a sătenilor (*ibidem*, p. 39).

[182] I. Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Ţara Românească*, în „Codrul Cosminului", X—XII, Cernăuţi, 1939, p. 213.

[183] *Ibidem*, p. 197—210. Cf. şi p. 178, 215—216; Hurmuzaki, Supl. II[2], p. 221.

[184] Hurmuzaki, Supl. II[1], p. 643, 647; A. Veress, *Documente*, VI, p. 300. Simion Movilă afirmă că Zamoyski a hotărît ca solda mercenarilor rămaşi în Ţara Românească să fie de 30 zloţi pentru husar şi 27 zloţi de cazac (I. Corfus, *op. cit.*, p. 205).

www.dacoromanica.ro

moldoveni și puțini dorobanți" [185], a instaurat în interior o aspră politică fiscală pentru a putea plăti măcar în parte soldele lefegilor, îngăduind, iar uneori chiar impunînd satelor aservite din domeniul domnesc, crescut considerabil sub Mihai Viteazul, să se răscumpere, prețul fiind „pentru un aspru doi aspri" [186], deci dublu față de cel primit de țărani la vinderea în rumânie.

În iulie 1602, după plecarea lui Tarnowski și a mercenarilor săi, Simion, care mai dispunea doar de 200 de poloni, conduși de căpitanul Dunikowski [187], oferea mercenarilor poloni cîte 30 de zloți trimestrial pentru a-i atrage în slujba sa [188]. Cu toate acestea, o parte din mercenarii aflați în Țara Românească în acea vreme, îndeosebi cei sud-dunăreni și unguri, au intrat în slujba boierilor răsculați împotriva lui Simion Movilă în vara 1601, în frunte cu frații Buzești. După ce „s-au ridicat Buzeștii cu haiducii de au scos pe Simion voevod de aici din țară" — afirmă un document din 1614 — boierii Buzești au dăruit satul Întorsura de Sus : „vecini unui haiduc, anume Rață Ianoș. Și tot i-a ținut vecini cu sila. Iar cît a ținut Rață Ianoș acel sat vecini, el n-a luat numai ce este venitul vecinilor, ci a jefuit de le-a luat multe averi și aspri fără dreptate". Aceasta în ciuda faptului că satul se răscumpărase de vecinie de la Mihai Viteazul în toamna 1600, cînd domnul : „a avut multă nevoie și lipsă de aspri pentru lefile ostașilor lui, care vor pribegi cu domnia lui în Țara Nemțească". Deci tot necesitatea de a plăti pe mercenari i-a împins pe Buzești să comită un abuz, curmat de abia în vremea domniei lui Radu Șerban, care a hotărît ca haiducul Rață Ianoș să despăgubească pe sătenii năpăstuiți [189].

De altfel, Radu Șerban (1601 ; 1602—1610 ; 1611), s-a dovedit și în direcția conducerii pricepute cu mînă fermă a unor mase mari de mercenari, un adevărat urmaș al lui Mihai Viteazul, al cărui „ucenic"a fost, după izvoarele vremii. Încă din martie 1602 el a obținut de la împăratul Rudolf II, ca și marele său înaintaș, promisiunea acordării a 300000 de taleri anual (din care 100000 imediat) în vederea angajării de mercenari pentru toată durata războiului Ligii creștine [190]. În luptele din aceea lună pentru alungarea lui Simion Movilă din Țara Românească, Radu Șerban, care venea din Transilvania, a utilizat 12000 — 15000 de români și sîrbi, unguri din regimentul lui Tomaso Cavriolo, haiduci sub Ludovic Rákóczi și Vasile Mîrza zis cel Mare, și archebuzieri valoni, conduși de căpitanul Boulet, care era

---

[185] Hurmuzaki, *loc. cit.*

[186] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 265—266.

[187] Hurmuzaki, Supl. II[3], p. 184. În bătălia de la Ogretin (23—24 septembrie 1602) Simion avea 300 de cazaci zaporojeni *(ibidem*, p. 222).

[188] Se aprecia că în urma acestei măsuri soldații din oastea polonă din Moldova „toți fug acolo (în Țara Românească — C.R.) cu gloata (A. Veress, *Documente*, VII, p. 55). După altă relatare, Simion ar fi ridicat plata călăreților la 5 galbeni pe lună (Hurmuzaki, Supl. II[3], p. 221).

[189] *D.I.R.*, B, XVII—2, p. 238; Cf. și C Rezachevici, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții . . .*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 6, p. 1151 și urm.

[190] A. Veress, *op. cit.*, p. 14. În cele din urmă s-a hotărît să i se acorde doar 100000 de taleri, sumă care în octombrie 1603 a fost suplimentată cu 20000 taleri *(ibidem*, p. 16. Hurmuzaki, IV[1], p. 348—349). În mai multe rînduri, Radu Șerban s-a adresat lui Rudolf II cerînd să i se acorde ajutoarele bănești care i s-au dat și lui „Mihai voievod, antecesorul nostru" (Hurmuzaki, IV[1], p. 319).

www.dacoromanica.ro

în acelaşi timp locotenentul său [191]. În cea de a doua campanie pentru redobîndirea scaunului domnesc, pornită tot din Transilvania, la sfîrşitul lui iulie 1602, Radu Şerban dispunea de un mare număr de haiduci [192], efectivele sale fiind apreciate mai aproape de realitate, la 14000 de lefegii: 3000 de lăncieri unguri, 10000 de pedestraşi şi haiduci ai lui Radu şi ai Buzeştilor şi 1000 de strînsură, pentru plata cărora a primit 100000 de taleri din partea împăratului [193]. Iar în august 1602, o parte din oştile de mercenari ai lui Radu Şerban, care dispunea de pînă la 10000 de haiduci, au atacat Belgradul turcesc, în cadrul planului de cooperare militară cu imperialii, distrugînd o suburbie a oraşului şi obligîndu-l pe paşă să ceară ajutorul marelui vizir, ceea ce a slăbit presiunea otomană pe frontul din Ungaria [194].

În preajma marii bătălii cu forţele hanului tătărăsc de lîngă Ogretin (23—24 septembrie 1602), Radu Şerban a folosit o oaste de siguranţă de 5000—8000 de haiduci conduşi de căpitanul secui Petru Konkoly, nimicită lîngă hotar de hoardele tătărăşti[195], iar în bătălia amintită—după mărturia comandantului trupelor imperiale trimise în sprijinul său — domnul: „nu avea soldaţi decît din aceste părţi, adică munteni, unguri, moldoveni şi sîrbi", în număr de 8000 de pedestraşi şi 6000 de călăreţi, la care s-au adăugat ajutoarele imperiale [196].

Numărul mercenarilor lui Radu Şerban s-a menţinut ridicat şi în anul următor, sporind chiar cu lefegii occidentali, ca urmare a intensificării efortului militar antiotoman. Între campanii făceau permanent de strajă cu unităţile lor căpitanii moldoveni, Vasile Mîrza lîngă Giurgiu şi Ionaşcu la Bucureşti, care „obişnuiţi să lupte după obiceiul tătarilor", „au dat mai multe lupte, totdeauna învingători cu turcii şi tătarii" [197]. La campania antiotomană purtată de oştile lui Radu Şerban la estul şi sudul Dunării în februarie—martie 1603, marele comis Gh. Raţ (= Sîrbul), fostul căpitan de mercenari a lui Mihai Viteazul, a atacat Hîrşova, iar moldoveanul Vasile Mîrza a jucat rolul de „locotenent al lui Radu"; după lupte ducînd la Cluj comandantului G. Basta, o parte din steagurile turceşti cucerite [198], cu care prilej domnul român a cerut comandantului imperial 1000 de muschetari pedeştri şi 500 de valoni călări pentru continuarea luptelor antiotomane [199].

---

[191] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 130, 132; Hurmuzaki, IV[1], p. 296; VIII, p. 236; Supl. II[2], p. 126—127; A. Veress, *op. cit.*, p. 15; idem, *Epistolae et acta generalis Georgii Basta*, I, Budapesta, 1909, p. 682, 706—707; Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, p. 189. „Nestatornicia haiducilor" lui Radu, care se gîndeau mai mult la prăzi, a contribuit la insuccesul expediţiei (A. Veress, *op. cit.*, p. 682).

[192] Efective exagerate, între 12000—20000, afirmă izvoarele transilvănene *(Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, Braşov, 1847, p. 209; G. Şincai, *Cronica românilor şi a mai multor neamuri*, II, ed. II-a, Bucureşti, 1886, p. 464).

[193] Hurmuzaki, Supl. II[2], p. 190, 194; VIII, p. 244; A. Veress, *Epistolae et acta*, I, p. 722, II, p. 10; idem, *Documente*, VII, p. 49; C. Spontoni, *op. cit.*, p. 202.

[194] Hurmuzaki, VIII, p. 250; Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 214.

[195] Hurmuzaki, VIII, p. 253; Supl. II[2], p. 222—223.

[196] *Ibidem*, VIII, p. 253—254. Prin „aceste părţi" italianul Tomaso Cavriolo înţelegea îndeosebi Europa de sud-est.

[197] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV. p. 115. Agentul imperial A. Radibrat afirmă „că fără vitejia lor, ar fi fost pierdută Ţara Românească".

[198] Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 217; I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 165.

[199] A. Veress, *Documente*, VII, p. 125; Hurmuzaki, VIII, p. 265.

www.dacoromanica.ro

Detașamentele trimise succesiv de Radu Șerban împotriva trupelor lui Moise Székely, la solicitarea comandantului trupelor imperiale din Transilvania, G. Basta, în aprilie—iulie 1603, erau formate îndeosebi din lefegii: 1400 călăreți și pedestrași conduși de Lupu cel Mic și moldoveanul Ioan Ciungu (care au trecut însă după ce au fost înfrînți de partea lui Moise Székely), 200 de români și sîrbi sub Dimitrie Mîrza, 3000 de călăreți sîrbi, haiduci și moldoveni, dintre vechii lefegii ai lui Mihai Viteazul, conduși de Gh. Rați și Vasile Mîrza și 1000 de haiduci sîrbi călări ai lui Deli Marco [200].

În bătălia decisivă de lîngă Brașov cu Moise Székely (17 iulie 1603), Radu Șerban dispunea de peste 17000 de oșteni [201], între care se aflau și mercenarii lui Gh. Rați, V. Mîrza, Deli Marco, Deli Sava etc. la care s-au adăugat sîrbii care au trecut din tabăra lui Moise de partea sa în preajma luptei [202]. În cadrul bătăliei, Gh. Rați, care comanda aripa dreaptă, călare, a trupelor domnești, era socotit „vice generalul nostru" [203], în prima linie a centrului se aflau 1000 de haiduci sîrbi călări, cu archebuze, conduși de Deli Marco și Deli Sava, iar la aripa stîngă acționa moldoveanul Vasile Mîrza cu 2000 de călăreți mercenari [204]. În toamna aceluiași an, la curtea domnească de la Tîrgoviște se aflau cinci companii de archebuzieri călări mercenari, sub ascultarea căpitanului Attilio Vimercati „comandant general al lui Radu (Șerban)" [205].

Domnul întîmpinase la începutul domniei aceleași greutăți ca și Mihai Viteazul cu lefegii neplătiți [206], gata să se despăgubească oricum [207], neprimind banii promiși de împărat pentru soldele lor [208] și neputînd aduna dări de la populația care își părăsise așezările din cîmpie, unde „era silită să hrănească aceea armată atît de nedisciplinată, că nu se poate descrie samavolnicia ostașilor". Astfel, în iarna 1602—1603 mercenarii „erau nevoiți, pentru a se hrăni, să stea și să se încartiruiască în satele de munte, destul de departe unul de altul" [209]. Întreținerea mercenarilor cărora li se dădeau „mertice" de hrană, a făcut ca unele sate să se vîndă în rumânie, cazul

---

[200] N. Iorga, *op. cit.*, p. 117; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 166, 171, 173, 174; W. Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, V, Sibiu, 1789, p. 343—344, 347—348; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 449; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, 214, 222. Alte izvoare la C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar).

[201] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 215; N. Iorga, *Studii și documente*, XX, p. 320; C. Rezachevici, *op. cit.*

[202] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 166; W. Bethlen, *op. cit.*, p. 393.

[203] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 121.

[204] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 167, 177; W. Bethlen, *op. cit.*, p. 396; C. Rezachevici, *op. cit.*

[205] *Călători străini*, IV, p. 319. În alte relatări i se spune „mareșal de cimp", adică comandant al taberei lui Radu Șerban.

[206] A. Veress, *Documente*, VII, p. 208, 209—210,

[207] Haiducii lui Deli Marco iau acte de proprietate, pentru a obține răscumpărarea lor (*D.I.R.*, B, XVII—1, p. 268).

[208] De aceea raportau agenții imperiali în septembrie 1603—Radu Șerban îi ținea pe mercenari „cu vorbe bune și cu speranța că vin banii pentru plata lefii lor, și dădea multe haine frumoase căpitanilor lor de frunte și ofițerilor pentru a opri murmurul și a potoli pe soldații, cu toate acestea nu s-a putut evita ca acești soldați să nu se răscoale și să nu ucidă patru boieri (trimiși spre a-i potoli — C.R.) din cauza zăbovirii soldei lor. Și au amenințat că vor face tot astfel și cu ceilalți, dacă nu vor fi plătiți și vor trece apoi în slujba dușmanilor, în Moldova sau în Polonia, fiind chemați în mai multe rînduri cu făgăduiala unei solde mai bune" (*Călători străini*, IV, p. 280; cf. și p. 283—284, 288, 331).

[209] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 115. Și în Moldova, în toamna 1615 mercenarii erau trimiși pentru iernat în diferite regiuni ale țării (idem, *Acte și fragmente*, I, p. 52).

www.dacoromanica.ro

Foleştilor de Jos, căruia cumpărătorul i-a plătit *„dăjdiile şi mèrticul la catanele ⟨lui⟩ Berbervenţi căpitanul, pe trei luni...”* [210], deci pe un trimestru ; Bórbely Vincenţiu fiind „căpitan al cavaleriei din Ungaria Superioară” în slujba lui Radu Şerban [211]. În ciuda greutăţilor de tot felul, Radu Şerban, după cum remarcau observatorii străini, a oprit întotdeauna jafurile mercenarilor săi, nu numai în timp de pace, ci şi în vreme de război, în afara hotarelor ţării, fiind considerat în acest sens ca un exemplu remarcabil între comandanţii militari ai vremii [212].

Efectivele mercenarilor săi nu erau constante. În iunie 1604, mai multe mii de cazaci, fugiţi din slujba sultanului, au intrat în solda lui Radu Şerban [213], iar luna următoare, oştenii săi şi haiducii căpitanului Avram Horváth atacă din nou împrejurimile Belgradului, pentru ca în septembrie A. Horváth să se afle din nou în Transilvania [214], unde se găsea, de altfel, şi Gh. Raţ, cu mercenarii săi, în slujba imperialilor, de unde n-a mai revenit în Ţara Românească. În aprilie 1605, după retragerea imperialilor, cînd acţiona independent, în spiritul comandanţilor de mercenari ai vremii, împotriva stăpînirii principelui Şt. Bocskay, avînd ca bază cetatea Mediaş, o relatare ungurească sublinia (exagerînd semnificativ compoziţia eterogenă a unei astfel de trupe de mercenari) că în oastea lui Raţ erau „700 de neamuri străine, sîrbi, nemţi şi români” [215].

În campania din vara anului 1611 împotriva principelui Gabriel Báthory, pentru care Radu Şerban a efectuat intense recrutări de lefegii în Moldova şi Polonia [216], domnul muntean dispunea de mercenari poloni — „joimiri” (husari, pedestraşi) şi cazaci [217]. Efectivele acestora sînt diferit indicate în izvoare, ajungînd însă pînă la cîteva mii de lefegii străini [218],

---

[210] *D.I.R.*, B, XVII—1, p. 377. Plata dăjdiilor pentru întreţinerea cătanelor fusese instituită de Mihai Viteazul încă din 1596—1597, căci Stoica logofăt obţine satul Loloieşti înainte de 1599, după ce plătise vreme de trei ani dăjdiile acestuia pentru „8 catane”, în valoare de 48000 de aspri (*ibidem*, p. 78).

[211] A. Veress, *Documente*, VII, p. 216, octombrie 1603. Pentru alţi oşteni unguri din oastea Ţării Româneşti, cf. *Gyulafi Lestár följegyzései* (Însemnările lui Gyulafi Leustaţiu), în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, XXXIII, Budapesta, 1894, p. 56, 67.

[212] După victoria din 17 iulie 1603 de lîngă Braşov Radu Şerban nu numai că nu a silit oraşul, care i-a fost inamic, să-i dea orice sumă pentru solda armatei sale, ci, după cum mărturiseşte A. Radibrat: „cu toate că soldaţii (= mercenarii) îl hărţuiau în fiecare zi şi îl înfruntau peste măsură căci voiau să jefuiască Braşovul, el căuta să-i potolească, fie cu vorbe bune, fie cu ameninţări sau daruri de veşminte frumoase făcute căpitanilor de frunte” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 121). Iar în urma celei de a doua bătălie de lîngă Braşov (10 iulie 1611), după cronicarul G. Kraus: „El a păstrat o aspră disciplină militară (*Kriges Disciplinam*), astfel încît oastea sa n-a pricinuit pagube mari acestui ţinut şi nici oamenilor noştri. Acesta este un merit deosebit pentru un principe străin” (*Cronica Transilvaniei 1608—1665*, Bucureşti, 1965, p. 14).

[213] *Epistolae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592—1628*, Praga, 1944. p. 207.

[214] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 184; A. Veress, *op. cit.*, p. 226—227.

[215] Hurmuzaki, XV², p. 821.

[216] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 146.

[217] Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Ţara Românească* ..., în *Tesaur*, I, p. 333; *Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 88; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 82; Hurmuzaki, IV¹, p. 445.

[218] Ambasadorul englez la Poartă vorbeşte exagerat de 5000 de husari (El. Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower à Lord Salisbury*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, Paris, XII (1934), I⁸ partie p. 32; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardium*, I, p. 244, menţionează 1300 călăreţi poloni; N. Senniey socoteşte 700 de cazaci, 1500 sîrbi şi munteni, 2000 de pedestraşi unguri şi poloni, 7000 de pedestraşi saşi daţi de braşoveni, cifră evident exagerată (N. Iorga,

www.dacoromanica.ro

între care și două steaguri de mercenari unguri, conduse de Șt. Halmágy și Șt. Kendi [219]. În cea de a doua bătălie de lîngă Brașov (10 iulie 1611), elementul de șoc care a întors evoluția luptei în favoarea lui Radu Șerban au fost, de altfel, husarii poloni, aflați în rezerva oastei domnitorului [220].

În același an, Constantin Movilă domnul Moldovei și aliatul lui Radu Șerban declară că ține pe cheltuiala sa din pricina amenințării aceluiași Gabriel Báthory, 10000 de lăncieri poloni aleși, cărora le plătește trimestrial cîte 30 de florini de călăreț [221].

Ca urmare a caracterului războinic al domniei lui Radu Șerban, este demn de relevat ridicarea de către acesta *în sfatul domnesc* a unor căpetenii de mercenari, care, cum aminteam mai sus, se remarcaseră ca atare încă din vremea lui Mihai Viteazul: albanezul aga Leca Racotă, mare spătar (1602—1604), Gh. Raț, sîrb de origine modestă din Szalankemen, lîngă Belgrad, căpitan de haiduci, numit mare comis (1602—1603), sau moldoveanul Vasile Mîrza zis și cel Mare, mare spătar (1604—1610), devotat lui Radu Șerban, cu care s-a și înrudit prin căsătorie, și după a cărei plecare în exil s-a reîntors în Moldova. Alte căpetenii de mercenari au ocupat dregătorii însemnate și în afara sfatului, precum sîrbul Jivco, mare armaș (1603), apoi mare agă pînă în 1611, care și-a pierdut viața la 10 iulie 1611 în încercarea de a captura pe Gabriel Báthory după victoria de lîngă Brașov [222].

Cu sfîrșitul domniei lui Radu Șerban [223] *se încheie în linii generale o epocă însemnată din evoluția mercenariatului în oștile românești.* În următoarele două decenii ale veacului al XVII-lea, odată cu restabilirea dominației otomane, numărul și importanța mercenarilor în cadrul oștilor domnești se reduc. În vremea lui Ștefan Tomșa, Radu Mihnea și a domnitorilor care i-au urmat în intervalul amintit, apărarea țărilor române în fața incursiunilor polone se efectua mai cu seamă cu oștile de țară sprijinite de trupele otomane ale marelui pașalîc de Silistra, destinat a supraveghea

---

Studii și documente. IV, p. 154—155); Matei al Mirelor, *loc. cit.*, și cronicarul Fr. Mikó (la I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban la Brașov (1611)* . . ., în *Omagiu lui C. Giurescu*, București 1944, p 199) menționează doar 800 de mercenari polonі călări. Cf. și C. Böjthinus, în *Monumenta Ungrica*, Viena, 1809, p. 288.

[219] C. Böjthinus, *loc. cit.*

[220] M. Seybriger, în *Quellen*, V, p. 440.

[221] N. Iorga, *op. cit.*, p. 149.

[222] C. Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în pregătire pentru tipar). Și pretendentul la scaunul muntean, Ștefan Cercel făgăduiește, în iunie 1604, demnități căpeteniilor de lefegii care se vor angaja în oastea sa (Hurmuzaki, IV[1], p. 375, se dă și o listă cu lefurile oferite)

[223] În vara 1616 Radu Șerban aflat în pribegie a adunat o nouă oaste de haiduci în Ungaria răsăriteană, pentru alungarea domnilor numiți de Poartă în țările române. Documentele vremii ne informează despre modul cum se făcea recrutarea haiducilor, în jurul steagurilor înfipte în satele lor, despre felul cum li se împărțea banii, despre organizarea lor în steaguri și instruirea („mușteluirea") lor de către Radu Șerban, precum și despre numele căpitanilor de haiduci angajați (A. Veress, *Documente*, IX, p. 89—90, 99—102). Trecînd în Polonia, Radu Șerban a recrutat noi lefegii polonі și o trupă de mercenari francezi, conduși de un anume Bossy, cu care a venit în sprijinul lui Alexandru Movilă (Ch. de Joppecourt, *Istoria scurtă și adevărată* . ., în *Tesaur*, II, p. 67, 69, 74). Pentru campania lui Radu Șerban din 1616 cf. C. Rezachevici, *op. cit*

www.dacoromanica.ro

principatele dunărene [224], şi de cele ale tătarilor, cu ai căror conducători unii domnitori (Ştefan Tomşa, Miron Barnovschi) [225] aveau relaţii de alianţă.

În martie 1612 Radu Mihnea licenţiază din Ţara Românească 500 de mercenari secui, care se reîntorc în Transilvania [226]. La începutul anului 1620, cînd domnul Moldovei Gaspar Graţiani (1619—1620), pregătindu-se de răscoală antiotomană, trimite în Ţara Românească un căpitan cu „carte" (împuternicire) pentru a recruta mercenari („să strîngă a cătare oameni de slujbă", „oameni striini") dintre cei care slujiseră lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban, Gavril Movilă, domnul Ţării Româneşti îl informează că aceştia mai demult „au eşit la Ardeal, căutându-ş slujbă", iar cei care au rămas „toţ săntu cu case, cu bucate, cu fămei, carii slujescu pre casele lor" [227], deveniseră adică oşteni de ţară, slujind pentru scutiri fiscale. Într-adevăr, la apărarea cetăţii Rîşnov din Ţara Bîrsei, asediată de Gabriel Báthory între 27 martie — 3 aprilie 1612, participă căpitanii Petru Vaida şi Ureche, cu lefegii lor, care slujiseră în trecut lui Radu Şerban [228].

Alţi mercenari ai lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban n-au rămas sau n-au ajuns în Transilvania. Cronicarul Miron Costin afirmă, după tradiţia orală, că în preajma bătăliei de la „Cornul lui Sas" (13 iulie 1612), Ştefan Tomşa, domnul Moldovei (1611—1615, 1621—1623), a chemat cu „cărţi" (scrisori) din Transilvania „nişte slujitori de a lui Mihai vodă, căpitanii lui cei vestiţi... anume Mîrzè şi Ghieţè şi Racè cu cîtva oameni" [229]. Observăm cu acest prilej că tradiţia orală folosită de cronicar e confirmată de relatările vremii, care menţionează în oastea lui Ştefan Tomşa în bătălia de la „Cornul lui Sas" [230] pe „mîrzeşti", lefegii lui Vasile Mîrza cel Mare, fostul mare spătar al lui Radu Şerban, care venea însă din Ţara Românească [231]. Căpitanul „Ghieţè" este foarte probabil acel căpitan „Gheţi" — amintit într-o relatare germană din 1595 —, care în fruntea a 300 de călăreţi a jucat un rol însemnat în atacul decisiv asupra turcilor

---

[224] Pentru rolul paşalicului de Silistra, cf. N. Iorga, *Chestiunea Dunării*, Vălenii de Munte, 1913, p. 196; *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 32—33. Confruntat însă cu răscoale ţărăneşti în iunie 1618 Radu Mihnea trimite în Transilvania hotnogii săi unguri pentru a recruta fiecare cîte 50—70 de lefegii (I. Caproşu, *Politica internă a lui Radu Mihnea şi răscoalele ţărăneşti din prima lui domnie în Moldova (1616—1619)*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşi, XIII (1962), nr. 1, p. 99—100).

[225] Cf. A. Veress, *Documente*, IX, p. 54, 58, 61 etc.; Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 92.

[226] Michael Weiss, *Liber annalium*, în *Quelleu*, V, p. 239.

[227] P.P. Panaitescu, *O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gaspar Graţiani (1620)*, în „Revista istorică română", II (1932), nr. 4, p. 385—386, 13 ianuarie 1620.

[228] Emil Micu, *Cetatea ţărănească a Rîşnovului*, Braşov, 1969, p. 29—31. Căpitanii Petru Vaida-transilvănean şi Ureche-moldovean, după nume, conduceau mercenari români.

[229] Miron Costin, *op. cit.*, p. 59. Cronicarul crede că cei trei căpitani l-au însoţit pe Mihai Viteazul în pribegie, la Viena, în toamna 1600 (p. 55). Într-adevăr, Vasile Mîrza zis cel Mare şi Gh. Raţ cu lefegii lor români şi sîrbi s-a numărat printre credincioşii lui Mihai pînă la asasinarea acestuia de către G. Basta în august 1601 (C. Rezachevici, *Tabăra de lîngă Turda*, p. 447 456.)

[230] A. Veress, *Documente*, VIII, p. 265. Cf. şi C. Rezachevici, *Bătălia de la „Cornul lui Sas" (3/13 iulie 1612) — Reconstituire —*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", Muzeul Militar Central, 9 (1976), p. 62.

[231] Unde e amintit la 22 ianuarie 1612 (Hurmuzaki, IV[1], p. 465).

www.dacoromanica.ro

la Călugăreni [232]. Cît despre „Racè" (Racz, Raţ = Sîrbul), acest apelativ era frecvent atribuit căpitanilor de haiduci sud-dunăreni la sfîrşitul secolului XVI şi începutul secolului următor [233].

Ştefan Tomşa, el însuşi fost mercenar în tinereţe în Franţa, în oastea lui Henric al IV-lea, şi în Polonia [234], dispunea însă de puţini mercenari străini, bazîndu-se de obicei pe oastea de ţară. Astfel, în octombrie 1615, cu prilejul răscoalei boierilor moldoveni nu avea pentru apărare decît 150 de pedestraşi unguri din garda sa ; „mîrzeştii" (lefegii lui Vasile Mîrza) fiind atraşi de răsculaţi [235]. Pentru a-şi alcătui în grabă oastea, domnul a apelat la sistemul plăţilor, mobilizînd astfel o oaste de mercenari de ţară, formată din : dorobanţi, care deşi trecuseră de partea răsculaţilor, „dacă au vădzut banii vărsîndu-le Ştefan vodă, au stătut ei cu domniia", din tîrgoveţi, slugile negustorilor şi alţi oameni simpli din Iaşi („au strigat şi tîrgul în leafă") şi din cîteva steaguri de călăraşi venite la „căutare", la care a trimis „cu lefe şi i-au tras în partea sa" [236]. De altfel, în primele decenii ale secolului al XVII-lea dorobanţii şi-au păstrat calitatea de lefegii, pînă în a doua domnie a lui Ştefan Tomşa (1621—1623), Poarta îngăduind să se scadă din tribut „cîte 5000 ughi, lefele dărăbanilor" [237].

Spre deosebire de epoca dinainte, dar mai ales din vremea lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban, cînd efectivele mercenarilor erau ridicate în cadrul oştilor domneşti propriuzise, în această perioadă mercenarii, în număr mult mai mic, făceau parte în majoritate din garda domnească [238]. Excepţie fac doar efectivele ridicate de fraţii Constantin şi Alexandru Movilă în 1612 şi 1615—1616, care cuprindeau lefegii poloni, cazaci, sîrbi, francezi, unguri şi haiduci angajaţi în Polonia, majoritatea recrutaţi de către „principii" Ştefan Potocki, M. Wisniowiecki, şi S. Korecki, înrudiţi cu Movileştii, care reprezentau însă *armatele unor pretendenţi*, fiind socotite la vremea aceea drept „oştile principilor" poloni, sub a căror conducere efectivă se aflau [239]. Dintre mercenarii amintiţi, Ştefan Tomşa a luat în solda sa un număr de călăreţi francezi cu armuri complete, conduşi de căpitanul Montespin (al căror efectiv total fusese de 60), căzuţi prizonieri în 1616 [240].

---

[232] Cf. relatarea germană din 1595, anexă la col. C. Zagoriţ, *Călugărenii sub o nouă înfăţişare* Ploieşti, 1940, p. 114. Încercarea lui C. Zagoriţ, care nu cunoaşte relatarea lui Miron Costin, de a transforma pe „Gheţi" în „Ghiaţă", creînd un personaj inexistent: „căpitanul Ghiaţă", pe baza asemănării fonetice şi a existenţei la nord de Bucov a topicului „Cetatea lui Ghiaţă" (p. 94—96 ni se pare însă fantezistă.

[233] Aminteam mai sus pe Gh. Raţ, I. Raţ, ambii morţi înaintea bătăliei de la „Cornul lui Sas" etc.

[234] N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II*, Iaşi, 1926, p. 10—11.

[235] A. Veress, *Documente*, XI, p. 54; Miron Costin, *op. cit.*, p. 61. O caracteristică a mişcărilor boiereşti de acest fel era încercarea de atragere a slujitorilor (oştenilor) (C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Ţara Românească în veacul al XVII-lea* (I), în „Studii şi materiale de istorie medie", IX (1978), p. 61).

[236] Miron Costin, *loc. cit.* Slujitorii (oştenii) atraşi de boieri „audzind că strigă Ştefan vodă în leafă" au trecut de partea domnului (*ibidem*, p. 62), care a obţinut biruinţa de la „Fîntîna lui Pacurar" (Iaşi), în octombrie 1615.

[237] *Ibidem*, p. 88.

[238] În bătălia de la Tătărani—Tăuteşti (22 noiembrie 1615), prima linie a oştii lui Ştefan Tomşa cuprindea dintre lefegii doar 200 de pedestraşi unguri şi români (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 52)

[239] Pentru componenţa acestora, cf. C. Rezachevici, *Istoria artei militare în Ţara Românească şi Moldova în secolul al XVII-lea* (în pregătire pentru tipar).

[240] Ch. de Joppecourt, *Istoria scurtă şi adevărată* . . ., în *Tesaur*, II, p. 34, 51.

www.dacoromanica.ro

În 1612 Ştefan Tomşa număra în garda care-l însoţea pretutindeni în Iaşi 500 de archebuzieri [241], acelaşi efectiv de călăreţi şi pedestraşi creştini cu plată fiind amintit şi în garda lui Gaspar Graţiani la 1620 [242], aceasta din urmă fiind compusă din mercenari: „de neam croat, german, maghiar şi polon" [243]. Pe lîngă aceştia e menţionată şi „prezenţa unei gărzi de archebuzieri turci numiţi „segmei" (seimeni—C.R.) în număr de vreo 200 care îşi primeau solda de la principe (Gaspar Graţiani—C.R.) şi erau pe lîngă el totdeauna". În fruntea tuturor mercenarilor a fost numit căpitanul ragusan Marino Resti (care slujise şi în oastea lui Gabriel Bethlen), cu titlul de căpitan general al întregii trupe străini [244]. Efectivul redus al mercenarilor, aflaţi numai în garda domnească, explică de ce în vremea pregătirii participării la campania antiotomană a polonilor, Graţiani, cum aminteam mai sus, a trimis în Ţara Românească să angajeze din vechii mercenari, căliţi în lupte, ai lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban. După alte ştiri ar fi trimis bani în Polonia să înroleze cazaci, care urmau să vină în Moldova o dată cu oastea polonă [245], precum şi în posesiunile veneţiene pentru a angaja 500 de uscoci (morlaci, români de la Adriatica)[246]. Ca pîrcălab al Hotinului, cea mai însemnată cetate a Moldovei la 1620, a fost numit italianul Annibale Amati din Pistoia, G.-B. Montalbani a fost aşezat pîrcălab la Galaţi, principalul port al Moldovei, iar contele Maiolino Bisaccioni, a fost chemat în Moldova ca hatman, comandant general al trupelor ţării [247]. Dacă nu ar fi murit în urma campaniei de la Ţuţora (1620), probabil Gaspar Graţiani ar fi organizat o oaste de mercenari în felul lui Despot vodă.

În Ţara Românească gărzile domneşti din aceeaşi perioadă cuprindeau îndeosebi mercenari sud-dunăreni: sîrbi şi bulgari, cunoscuţi de obicei sub primul nume. În 1617 încercarea de răscoală a boierimii împotriva lui Alexandru Iliaş (1616—1618) a fist înăbuşită prin trădarea lefegiilor sîrbi şi bulgari din garda domnească, pe care complotiştii încercaseră să-i atragă de partea lor [248]. Aceeaşi mercenari călări şi pedeştri n-au vrut însă în anul următor să lupte împotriva oştilor partizanilor lui Radu Şerban, conduse de Lupu Mehedinţeanu [249], în ciuda promisiunilor

---

[241] Relatarea veneţianului Tomaso Alberti *(Călători străini*, IV, p. 361).

[242] După veneţianul Polo Minio *(ibidem*, p. 486).

[243] Relaţia lui G.-B. Montalbani, secretarul lui Gaspar Graţiani, care socoteşte pe cei 500 de mercenari pedestraşi *(ibidem*, p. 441). „Sîrbii" amintiţi într-o relatare polonă *(ibidem* p. 462) sînt probabil „croaţii" din relaţia lui Montalbani (pentru aceştia şi pentru unguri, cf. şi p. 543, 546). Căpitanul croat I. Iancovič numeşte garda lui Graţiani „legiunea pretoriană" *(ibidem*, p. 554). Din garda lui Graţiani făceau parte şi 17 halebardieri (Hurmuzaki, Supl. II$_2$, p. 491).

[244] *Călători străini*, IV, p. 543; cf. şi p. 546—548. N. Iorga, *Note despre Graţiani*, în *Studii şi documente*, XX, p. 51. Seimenii turci au fost licenţiaţi de Graţiani înaintea răscoalei antiotomane *(Călători străini*, IV, p. 544).

[245] *Ibidem*, p. 553—554.

[246] N. Iorga, *op. cit.*, p. 51.

[247] *Ibidem; Călători străini*, IV, p. 544.

[248] Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Ţara Românească*, în *Tesaur*, I, p. 344 *Cf.* şi C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică*, p. 66—67.

[249] Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 347, afirmă că şi alţi 400 de lefegii bulgari (probabil şi sîrbi) trimişi de Alexandru Iliaş înaintea lui Lupu Mehedinţeanu, au trecut de partea acestuia. Cf. şi C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 68. De altfel, căpitanul Buzdugan, ajutorul lui Lupu, era, după cronica braşoveană, „căpitanul sîrbilor, oşteni" *(Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 292) Pentru plata haiducilor săi unguri, Lupu Mehedinţeanu: „bani nu avea, ci apuca pre neguţători, de-i da ungurilor, să plătească ei lefile" *(Istoria Ţării Româneşti*, ed. 1960, p. 93).

www.dacoromanica.ro

lui Alexandru Iliaș de a le da îndoit leafa pe care le-o datora, în afara unor daruri bogate ; refuză să depună un nou jurămînt de credință față de domn, arătînd pe larg *condițiile grele în care erau siliți să trăiască, vînzîndu-și chiar armele din pricina sărăciei* la care-i adusese domnul grecizat trimis de Poartă [250].

Deși situația mercenarilor din garda domnească s-a îmbunătățit mult sub Radu Mihnea (1620—1623), care la 1622 pe lîngă soldați cu arme ușoare dispunea de „oșteni acoperiți cu platoșe de fier" și două steaguri de lăncieri [251], ca și sub Leon Tomșa (1629—1632), care la rîndul său avea în 1632 : „cam 200 de soldați dalmații (raguzani sau sîrbi—C.R.) mai bine înarmați și îmbrăcați decît cei din Transilvania" [252], efectivele lefegiilor rămîn scăzute, atît față de cele ale mercenarilor dinainte de 1611 cît și față de cele ale oștilor de țară [253]. Situația se schimbă de abia în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, cînd se structurează evident categoriile mercenarilor „slujitori".

■

Din punct de vedere organizatoric, instituția mercenarilor pămînteni și străini din oștile românești medievale, documentată din secolul al XV-lea, cuprinde, după părerea noastră, trei perioade. Cea dintîi cea mai întinsă, din secolul al XV-lea pînă la sfîrșitul deceniului trei al secolului al XVII-lea, poate fi socotită *perioada mercenarilor domnești*. Lefegii erau legați direct de persoana domnului, care-i angaja și-i plătea, pe termene variabile (o lună, un trimestru etc.), căruia îi prestau personal jurămînt de credință, ori de cîte ori acesta le-o cerea (de obicei înaintea unei campanii sau bătălii) și care stabilea, ținînd seama de obiceiurile și dorințele categoriei respective de lefegii, condițiile angajării, pentru aceasta cerînd adesea îngăduința cîrmuirii din țara în care trimetea „cărțile" de chemare. Numărul categoriilor militare specifice era redus (cazaci, haiduci, lefegii pămînteni etc.) și nici apartenența de neam în cadrul acestora nu era un criteriu organizatoric imuabil [254], cazacii, de pildă, fiind : zaporojeni (ucraineni), lisovți (lituani, după numele unui vestit comandant al lor, Alexandr Lisowski), din Polonia (conduși de nobili poloni) etc., în vreme ce pedestrașii haiduci erau sîrbi, unguri și chiar poloni. În schimb, efectivele lor erau relativ ridicate, în general invers proporțional cu perioada de angajare, care la rîndul ei era determinată de interesele de moment (campanii, bătălii etc.) ale domniilor. Deoarece mercenarii grevau serios veniturile domnești, iar voievozii români dispuneau și de oști pămîntene teritoriale mai numeroase, care nu-i costau

---

[250] După Matei al Mirelor, *op. cit.*, p. 346, mercenarii din gardă s-au adresat lui Alexandru Iliaș: „...tu ai călcat singur jurămîntul tău, plata ne-ai oprit-o, pe noi ne-ai disprețuit, ne-ai socotit ca un nimic, și ne-ai adus de n-avem cu ce să ne nutrim familiile. De sărăcie și lipsă ne-am vîndut toți armele în tîrg ca să dăm de mîncare copiilor noștri...cu ce să luptăm, măria ta în contra inamicilor tăi?" O răscoală a mercenarilor din garda lui Miron Barnovschi ar fi avut loc în Moldova la 1629 (N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 158).

[251] *Călători străini*, IV, p. 503.

[252] „Dalmatae pretoriani" (*ibidem*, V, p. 64). Pentru sîrbii călări care însoțeau pe stringătorii dărilor domnești, cf. actul din 20 octombrie (1630) (*D.R.H.*, B, XXIII, p. 284).

[253] Cf. C. Rezachevici, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară", M.M.C., 6/1973, p. 99—117.

[254] La 1621 în oastea polonă din Moldova e amintit „Teleki, un ungur, rotmistru de cazaci", care slujise și în Turcia (*Călători străini*, IV, p. 493, 494).

www.dacoromanica.ro

nimic, sau cel mult scutirea de anumite dări [255], angajarea mercenarilor străini, cu excepţia celor din gărzile domneşti, se făcea pe perioade limitate, de unde, adăugînd şi nestatornicia lor [256], marea fluctuaţie a acestora în perioada de care ne-am ocupat. Întîlnim însă şi situaţia contrară, cînd lefegii balcanici, îndeosebi sîrbi, se aşează în teritoriile româneşti cu familiile lor (alcătuind nu numai o oaste „ci un popor") [257], începînd din vremea lui Mihai Viteazul, cu aprobarea domnului pe care-l slujeau, şi care astfel stau la baza categoriilor militare de lefegii străini împămînteniţi [258], de felul „seimenilor" din veacul al XVII-lea.

Cu aceasta ajungem însă la cea de a doua perioadă în evoluţia mercenarilor în oştile româneşti medievale, cea a *mercenarilor slujitori*, care cuprinde în linii generale secolul al XVII-lea, începînd din vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, cînd se structurează principalele corpuri de mercenari de acest fel, şi pînă la începutul epocii fanariote. Este perioada în care apar seimenii dragonii (nemţi) lipcanii (tătari), leventii (moldoveni) şi chiar un corp intitulat simplu „lefegii", pe lîngă mai vechile corpuri de unguri (cătane), nemţi (soldaţi), poloni, cazaci etc. Spre deosebire de perioada precedentă, toate aceste corpuri au fost încadrate în organizarea „slujitorească", după felul celorlalte unităţi din oştile româneşti, împărţite în steaguri, avînd în frunte căpitani, sau chiar mari căpitani, slujind la reşedinţa domnească sau în unităţile administrativ-teritoriale [259]. În felul acesta ele au fost permanetizate ca nume, structură organizatorică şi chiar ca efective, ne mai fiind legate direct de persoana domnului şi supuse în aceeaşi măsură ca în perioada trecută fluctuaţiilor de interese ale acestuia [260], dar conţinutul lor de neam s-a modificat, românii ajungînd în cele mai multe unităţi, care îşi păstrau însă numele şi echipamentul lefegiilor străini, să-i înlocuiască cu totul pe aceştia din urmă spre sfîrşitul secolului al XVII-lea. Acest fenomen de înlocuire treptată a mercenarilor străini cu pămînteni, în cadrul aceloraşi unităţi, se întîlneşte de altfel în

[255] O relatare din 1587 arată că boierii moldoveni socotesc cea mai mare cinste: „a-l sluji pe domn fără plată... Împărţiţi în 13 cete ei ajung la o mie de călăreţi bine înarmaţi" (I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45—46), iar o altă informaţie din 1594 menţionează că roşii din Ţara Românească „sînt întotdeauna datori să iasă la război pe cheltuiala lor, fără nici o plată" (Hurmuzaki, III[2], p. 205). La sfîrşitul secolului XVI, G. Tomasi observa că: „Oşteni călări, atît dintr-o provincie cît şi din cealaltă (Moldova şi Ţara Românească — C.R.) luptă după obiceiul ţărilor din acele părţi, pe cheltuiala lor, pentru scutirile şi imunităţile lor *(Delle guerre et rivolgimenti del regno del Ungarie et della Transilvania*, Veneţia, 1622, p. 74).

[256] Referindu-se la luptele turco-polone din Moldova, la 1621, Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1958, p. 80, generalizează chiar constatînd că „haiduci unguri... fugiia totdeauna de la leşi la turci şi de la turci ruşii totdeauna".

[257] N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 194.

[258] După un document îndoelnic (care exprimă însă o realitate plauzibilă) din 20 septembrie 1526, al lui Ştefan cel Tînăr către Cărăbaţ pîrcălabul de Vaslui, mercenarii se puteau aşeza în Moldova „să-şi agonisească cu munca veri cu cupeţia pita", după „legea leşilor şi ruşilor şi ungurilor şi bulgarilor care vin din dorul lor de a sluji în ţéra noastră la oaste" (Th. Codreanu, *Uricarul*, I, Iaşi, 1871, p. 141).

[259] Miron Costin scrie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea despre mercenarii lui Ieremia Movilă: „slujitori de ai săi némţi" *(Opere*, ed. 1958, p. 51). Cf. şi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Bucureşti, 1968, p. 177—210.

[260] Dimitrie Cantemir referindu-se la sfîrşitul veacului XVII şi începutul celui următor, arată însă că dacă „domnul vrea să angajeze mai mulţi oşteni din vistieria lui, nu este nimeni care să-l împiedice", de obicei însă voievozii „socotesc că e mai bine să-şi pună comorile în casete, decît să le dea unor oşteni nefolositori să le mănînce" *(Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 224).

www.dacoromanica.ro

mai toate armatele europene [261], intensificîndu-se pe măsura constituirii armatelor naționale de tip modern.

Pe de altă parte acordarea de lefi unor categorii de „nemercenari" ocazional (în timp de război) sau chiar cu caracter semipermanent continuă tot veacul al XVII-lea, intensificîndu-se spre sfîrșitul acestuia și la începutul secolului următor, cînd îndeosebi ofițerii slujitorilor de țară încep să fie plătiți regulat cu lefuri lunare [262].

Acest proces tinde să se generalizeze în veacul XVIII și primele trei decenii ale secolului XIX, pînă la Regulamentul Organic, în *cea de a treia perioadă a evoluției mercenariatului* în oștile românești, în paralel cu apariția unor noi corpuri de lefegii propriu-zișI, străini sau pămînteni (arnăuții, neferii, delii, mocanii, panțîrii etc.), încadrați însă în același sistem „slujitoresc" [263].

În lunga ei evoluție, instituția mercenarilor, străini și români, n-a depășit niciodată ca importanță și efective oastea de țară, care slujea pentru scutiri fiscale și pămînt, cum s-a întîmplat în majoritatea țărilor europene, îndeosebi din veacul al XVI-lea, constituind însă ca însemnătate cea de a doua componentă, fără de cunoașterea căreia nu se poate defini oastea medievală românească.

LES MERCENAIRES DANS LES ARMÉES ROUMAINES PENDANT LE MOYEN-AGE

RÉSUMÉ

Après avoir relevé les caractéristiques d'ordre général de l'institution des mercenaires et présenté diverses catégories spécifiques de soldats à gages, l'auteur souligne que l'évolution de l'institution des mercenaires roumains et étrangers des armées médiévales roumaines comporte trois périodes : I — celle des *mercenaires princiers* (XV-e siècle — fin de la troisième décennie du XVII-e siècle); II — celle des *mercenaires „slujitori"* (dans le XVII-e siècle, à partir du règne de Matei Basarab et Vasile Lupu); III — *la généralisation progressive du paiement de toutes les catégories de soldats* (XVIII-e siècle).

---

[261] Cf. J. Wimmer, *L'Infanterie dans l'armée polonaise aux XVe—XVIIIe siècles*, în *Histoire militaire de la Pologne*, Varșovia, 1970, p. 87.

[262] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 219, 221, menționează între lefegii pe căpitanii de călărași, care primeau 3 taleri lunar, iar între cei care slujeau pentru scutirea de dări pe călărașii de Țarigrad și de Galați, care însă primeau și ei un număr de galbeni. În 1695 celor care se înrolau în oastea sa, hatmanul Antiohie Jora „le da cărți de iertare și leafă" (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 199).

[263] Pentru evoluția mercenarilor străini și pămînteni din oștile românești, din epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu pînă la Regulamentul Organic (1830), cf. C. Rezachevici, *Istoria armatei în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea* și *Istoria armatei și artei militare în Țara Românească și Moldova în epoca fanariotă (1711—1830)* (în pregătire pentru tipar), unde se citează bibliografia și izvoarele istorice, extrem de numeroase pentru aceste perioade.

www.dacoromanica.ro

Par rapport à d'autres systèmes militaires européens, fondés pour la plupart ou même exclusivement sur des troupes à solde, locales ou étrangères, en Valachie et en Moldavie où il existait une armée du pays bien organisée, qui jouissait d'exemptions fiscales ou de l'octroi de propriétés, les mercenaires n'ont jamais représenté la principale force de l'armée. Pendant la première période — celle des mercenaires princiers — constatés initialement sous le forme des gardes princières, pendant la lutte pour accéder au trône menées par les prétendants princiers, enregistrées dans la première partie du XV-e siècle, qui ne pouvaient pas disposer librement de forces militaires internes, les soldats, à gages relevaient directement de la personne du prince qui les engageait en des conditions déterminées, sur la base de „lettres" d'appel, souvent avec la permission de l'autorité centrale du pays d'origine. Les mercenaires étrangers des armées roumaines de l'époque, bien que se distinguant en général de ceux engagés dans d'autres armées, présentaient pourtant certaines particularités. Ils relevaient directement de l'autorité centrale ne bénéficiaient pas d'autonomie dans la cadre de l'armée princière et, en général, à de rares exceptions près, n'ont pratiqué pas la pillage de la population des pays roumains. Le nombre des catégories de soldats à gages était réduit et leur groupement suivant des critères nationaux n'était pas respecté. Leurs effectifs atteignait un chiffre important mais en général inversement proportionnel à celui de la période de l'engagement. Un grand nombre de mercenaires firent partie également des armées des princes Despot et Michel le Brave, mais aussi de celles des princes Jean le Brave et Pierre le Boiteux, de l'époque de ce dernier datant aussi les premières mentions concernant le paiement de la solde aux „călăraşi" et „dorobanţi" roumains, des princes Aron, Petru Cercel, Radu Serban etc.

L'augmentation du taux des mercenaires dans les armées roumaines n'a pas été due à la propagation des armes à feu — il y avait assez de corps de mercenaires dotés d'armes blanches et de soldats autochtones équipés d'armes à feu — mais à certaines nécessités du moment, reliées soit à des evénements à caractère militaire, soit au renforcement de l'autorité princière. Grévant cependant sérieusement les revenus princiers, l'engagement des mercenaires n'était fait que pour des périodes limitées, les difficultés réliées à leur paiement étant illustrées par la situation de l'époque de Michel le Brave, Simion Movilă et Radu Serban.

Dès le rétablissement de la domination ottomane dans les pays roumains pendant les deuxième et troisième décennies du XVII-e siècle le nombre des mercenaires a sensiblement baissé, ceux-ci étant représentés notamment par ceux des gardes princières. C'est à peine à l'époque de Matei Basarab et Vasile Lupu, lorsque les principaux corps de mercenaires „slujitori" sont effectivement organisés, que commence la seconde étape d'évolution de l'institution des mercenaires dans les armées roumaines, laquelle couvre tout le XVII-e siècle jusqu'à l'instauration du règne des princes phanariotes. Les nouveaux corps militaires ont un caractère permanent, ne relevant pas uniquement de la personne du prince et des fluctuations d'intérêts de celui-ci. Ils sont encadrés dans l'organisation des „slujitori", d'après le type des unités roumaines, adoptant

www.dacoromanica.ro

l'organisation de celles'ci, mais le rapport de nationalité est modifié, au XVII-e siècle les Roumains remplaçant complètement les mercenaires étrangers dont ils conservent seulement le nom et l'équipement.

Finalement, pendant la troisième période, soit au XVIII-e siècle et aux trois premières décennies du XIX-e siècle, le paiement de toutes les catégories militaires, en commençant par le corps d'officiers, tend à se généraliser, les mercenaires ne constituant plus une catégorie spéciale.

On peut donc conclure, que les mercenaires roumains et étrangers sans avoir jamais dépassé, quant au nombre et à l'importance, les effectifs de l'armée du pays, comme dans la plupart des pays européens, ont représenté le deuxième élément important des armées roumaines pendant le moyen-âge, jouant un rôle distinct dans l'évolution de l'art militaire sur le territoire de la Roumanie.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

FRĂMÎNTĂRI POLITICE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA 1861. PETIȚIA DE LA 11 IUNIE 1861

DE

DAN BERINDEI

Dubla alegere a reprezentat un act istoric de însemnătate deosebită în viața națiunii moderne române, dar, atît în ceea ce privește desăvîrșirea unificării interne cît și reformele interne, au mai trecut un număr de ani pînă cînd aceste deziderate majore s-au văzut concretizate în realități ireversibile. În această privință, anul 1861 a fost decisiv, în timpul său realizîndu-se unirea politico-administrativă și totodată punîndu-se bazele reformelor fundamentale ce aveau să fie înfăptuite. Intensele frămîntări social-politice desfășurate în Principatele Unite au contribuit în mod deosebit atît la accelerarea desăvîrșirii unificării lor, cît și la dezvoltarea acțiunilor în favoarea reînnoirii și reformelor. Dacă în ceea ce privește Unirea și desăvîrșirea ei n-au existat decît divergențe tactice, în schimb înverșunarea forțelor politice și deosebirile de viziune erau mari în privința reformelor. Dar aparenta izbînda a conservatorilor nu trebuie să înșele și nici căderea de la putere a guvernelor de stînga; în fapt drumul către înnoire era deschis și viitorul avea să dovedească că nimic nu putea opri un „mers înainte".

În zilele de 30 martie — 3 aprilie 1861, s-au desfășurat alegerile [1]. Guvernul Epureanu a fost înfrînt [2]. Încercînd încă să-l salveze, domnitorul Cuza chemă noua Adunare — în mesajul de deschidere — „la înfrățire și concordie", iar guvernul anunță grațierea ziariștilor radicali Orășanu și Valentineanu, ca și a 13 condamnați pentru tulburările de la Craiova [3]. Eforturile au fost însă zadarnice. Adunarea nu s-a mulțumit să dea doar un vot de blam, ci a votat darea în judecată a guvernului [4]; dealtfel, miniștrii Boerescu și Costaforu își dăduseră demisia, mai înainte, la 11 aprilie [5].

Radicalii nădăjduiau în obținerea puterii. Un fruntaș al stîngii anunța că „treburile merg binișor" și că „domnitorul zice că va veni la roșii" [6]. Totuși, la 17 aprilie, directorii de ministere sînt însărcinați

---

[1] „Monitorul Oficial al Țării Românești", nr. 51 din 6 martie 1861, p. 201.
[2] Lista deputaților aleși: *Ibidem*, nr. 75 și 76 din 4 și 5 apr. 1861.
[3] *Ibidem*, nr. 80 din 10 aprilie 1861, p. 317.
[4] Ședința din 14—15 aprilie 1861: *Ibidem*, supl. la nr. 95 din 2 mai 1861, p. 1—16.
[5] *Ibidem*, nr. 82 din 12 aprilie 1861, p. 326.
[6] *Din corespondența familiei Ioan C. Brătianu*, ed. II, București, 1936, vol. I, p. 3.

www.dacoromanica.ro

cu girarea departamentelor, iar, mai apoi, la 30 aprilie, puterea a fost încredințată conservatorilor, formîndu-se un guvern Barbu Catargiu [7]. Conservatorii vestesc în programa lor de guvernare „stricta pază a legilor" și intenția „de a deprinde țara cu respectul" acestora [8]. Ei abrogă la 3 mai ordonanța asupra presei și fac Adunarea să voteze un împrumut de 4 milioane în contul veniturilor anului în curs, „cu care să poată visteria, care se găsește în completă lipsă de bani, a se înlesni în plățile ce are a face acum" [9]. La 6 mai, o circulară către prefecți, cerea acestora să ferească pe locuitori „de însinuiri pornite din interese particolare" [10], iar apoi — adevărată lovitură de teatru — guvernul conservator se retrage de la putere, lăsînd cîmp liber radicalilor.

Conservatorii încercaseră să-și impună punctele de vedere, dar domnitorul se arătase refractar. Neînțelegerile dintre domnitor și guvern izbucniseră grabnic, ducînd la demisia lui Catargiu. Legea electorală constituise unul din motivele principale ale imposibilității de a se realiza un acord, conservatorii pretinzînd să se trimită în deliberarea Adunării legea electorală elaborată mai înainte de Comisia Centrală, în condițiile dominării acesteia de către o majoritate de dreapta [11]. Graba reacționarilor — după cum scria Cuza lui Costache Negri — fusese provocată de știrea privind intenția Puterilor garante de a se ocupa cu examinarea unei noi legi electorale [12]. Ironizînd proiectele electorale ale guvernului Catargiu, foaia umoristică „Tumba Terra", scria că acesta ceruse ca „unde sînt astăzi 60 de alegători, să se reducă la 21" [13]; iar foaia umoristică „Nichipercea", arăta că partida conservatoare a „ciorbagiilor" voia să dobîndească „o lege electorală întinsă prin tipărirea acestei legi pe o ediție lată și lungă" [14].

Conservatorii primesc cu ură hotărîrea domnitorului de a încredința puterea radicalilor. Barbu Catargiu refuză să semneze decretul pentru numirea succesorului său. Înverșunarea dintre conservatori și radicali era la apogeu. Puterea este dată lui Ștefan Golescu [15], fruntaș radical apreciat de Cuza; Golescu însoțise pe domnitor în timpul vizitei acestuia la Constantinopol, iar la 29 ianuarie Cuza îi reconfirmase numirea în Comisia centrală de la Focșani [16].

Venirea la putere a radicalilor este primită cu satisfacție de opinia publică progresistă: „Toată lumea liberală de aici, scria Alexandru Papiu-Ilarian noului ministru Vasile Mălinescu, se bucură și crede că numai prin acte energice veți scăpa situația" [17]. Noul guvern era omogen. Spre deosebire de cabinetul Nicolae Golescu din anul precedent, avea o componență

---

[7] „Monitorul Oficial al Țării Românești", nr. 87 și 94 din 18 aprilie și 1 mai 1861, p. 345 și 373.

[8] *Ibidem*, nr. 97 din 4 mai 1861, p. 385.

[9] Ședința din 4 mai 1861: *Ibidem*, supl. la nr. 101 din 9 mai 1861, p. 3.

[10] *Ibidem*, nr. 101 din 9 mai 1861, p. 401.

[11] „Unirea", nr. 23 din 13 mai 1861, p. 80 și 90.

[12] Acad. R.S.R., Ms. 4643, f. 164.

[13] „Tumba Terra", nr. 2 din 19 mai 1861, p. 14.

[14] „Nichipercea", nr. 6 din 1861, p. 42.

[15] „Monitorul Oficial al Țării Românești", nr. 105 din 13 mai 1861, p. 417.

[16] *Ibidem*, nr. 23 din 31 ian. 1861, p. 89.

[17] Scrisoarea din 12 mai 1861: N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1910, vol. XVIII, p. 43.

www.dacoromanica.ro

mai pronunțat radicală. Șt. Golescu, moldoveanul Vasile Mălinescu, Grig. Arghiropol și liberalii de stînga Dimitrie Bolintineanu și Const. Bălcescu; acestora li se alătură colonelul Sameșescu. Aparent, guvernul se declara ca avînd o programă „foarte restrînsă", fiind doar un minister de tranziție pînă la realizarea unirii administrative [18] (pe care Cuza o anunțase iminentă la 16 aprilie unei delegații a Adunării) [19]; în fapt însă, țelurile noului guvern — care lucrează în coînțelegere cu ministerul Panu din Moldova — erau cu mult mai mari.

Guvernul Ștefan Golescu procedează în cursul lunii mai la o masivă înlocuire a prefecților (Olt, Mehedinți, Gorj, Ilfov, Argeș, Vlașca, Teleorman și Prahova) [20] și numește noi membri ai Comisiei centrale în frunte cu Nicolae Golescu [21]. În același timp, ca și guvernul radical din 1860, lucrează intens, luînd o serie de hotărîri pe linia constituirii noului stat și a înnoirilor. Se iau măsuri privind lucrările publice, modificarea taxelor de export, anchetarea abuzurilor electorale, opera italiană, fixarea pavilionului bastimentelor românești, stîrpirea lăcustelor, aducerea de corturi pentru batalionul de geniu, înființarea unei fabrici pentru confecționarea proiectilelor de război, manipularea condicilor de stare civilă „într-un mod mai conform cu cererile timpului de astăzi", licitarea poștelor, problema porturilor dunărene, exportul sării, legea contribuțiilor directe, trimiterea unor elevi agronomi în străinătate, înființarea școlii de veterinari, cumpărarea a 500 paturi de fier pentru spitalele militare, noua salarizare a muncitorilor ocnei sistematice de la Slănic, aplicarea unui nou sistem la construirea podurilor de fier, punerea în funcțiune a unei mașini cu abur la Colțea, înființarea unei foi sătești etc. [22]. În general însă activitatea guvernului a fost paralizată de ostilitatea conservatorilor în Adunare și de țelurile mari pe care și le propuneau radicalii: *Unirea deplină* și *lărgirea bazei legii electorale* și în perspectivă: *reforma agrară*.

O interesantă scrisoare a lui Alexandru C. Golescu-Albu dezvăluie planul unora dintre radicali. El scria fratelui său, șeful guvernului, și-i cerea să proclame „Unirea absolută. Unirea definitivă" — „măsură care, dacă ar fi fost înfăptuită de guvernele anterioare, ar fi scutit țara de doi ani de tărăgăneli, de îngrijorări, de decepții...". „Țara nu așteaptă ca s-o administrați bine, scria el, sau s-o dezbărați de prevaricațiuni și de abuzuri, ci ca în timpul trecătoarei voastre treceri la putere s-o duceți direct la naționalitate prin Unire și direct la libertate printr-o lege electorală întinsă". Golescu-Albu se opunea realizării acestor țeluri printr-un apel la Puterile garante și cerea ca ele să se realizeze prin Adunări, cu prilejul întrunirii lor laolaltă în vederea dezbaterii legii rurale. După părerea fratelui primului ministru muntean, deputații conservatori nu puteau risca să se opună Unirii și apoi după votarea acesteia se putea obține — în

[18] „Monitorul Oficial al Țării Românești", nr. 106 din 15 mai 1861, p. 417.

[19] *Ibidem*, nr. 86 din 17 aprilie 1861, p. 341.

[20] *Ibidem*, nr. 107, 124 și 133 din 16 mai, 6 și 17 iunie 1861, p. 425, 493, 529.

[21] Ordonanța din 17 mai 1861: *Ibidem*, nr. 108 din 17 mai 1861, p. 425.

[22] *Ibidem*, nr. 116, 133, 144 și 153 din 26 mai, 17 iunie, 3 și 13 iulie 1861, p. 461, 530, 573, 608.

www.dacoromanica.ro

entuziasmul momentului — o nouă lege electorală, fie şi provizorie, pînă la realizarea reformei electorale definitive („întinsă, foarte întinsă") [23].

Intelectualii progresişti ai vremii — legaţi de radicali — se opuneau soluţiei unui apel la străini. Făcîndu-se exponentul acestei poziţii, Alexandru Papiu-Ilarian scria lui Mălinescu, îndată după formarea guvernului: „Lumea de aici aşteaptă cu curiozitate cum o veţi duce cu o Adunare atît de determinată în contra dumneavoastră, cu o majoritate de adversari atît de implacabili. Dar încă şi mai curioasă este de a vedea ce veţi face în cazul cînd o veţi proroga sau disolvi ? Dintre toate, amestecul diplomaţiei străine în hotărîrea causelor ţării, pînă şi a celor interne, umple de grijă inimile patrioţilor. Căci, întru adevăr, trebuie să ne gîndim serios unde ar putea să iasă ţara cu acest amestec fără de încetare şi fără de margini !" [24].

În vederea realizării ţelurilor lor, radicalii munteni stabilesc un plan comun de acţiune cu Anastasie Panu, conducătorul guvernului moldovean. Acesta vizitase Bucureştii spre sfîrşitul lunii aprilie, cînd se şi vorbea de formarea unui guvern unic. I se făcuse o primire entuziastă, oferindu-i se un banchet de către corpul neguţătoresc, la hotelul Hugues, Constantin Aninoşanu — tînăr intelectual legat de ideile progresului — solicitînd „una din muzicile de regiment" [25]. Atunci se fixase, în linii mari, planul de acţiune comun al radicalilor munteni — care vor forma guvernul în scurtă vreme — şi al guvernului înaintat moldovean condus de Anastasie Panu. În general, acest plan coincidea cu intenţiile lui Golescu-Albu prezentate ceva mai sus, soluţia practică pe care au ales-o însă probabil conducătorii celor două guverne în înţelegere cu domnitorul pentru realizarea planului, era aceea de a obţine noua legiuire de la Comisia Centrală, *evitînd trimiterea legii în dezbaterea Adunărilor dominate de reacţionari*. După aceea, în a doua fază, legea *hotărîtă de un corp legislativ al ţării* urma să fie înaintată de domnitor Puterilor garante spre acceptatre. În jurul acestui plan se dă o înverşunată luptă, radicalii ştiind că o dată rezolvată chestiunea electorală, reacţiunea ar fi fost înfrîntă.

Conservatorii — care ştiau că în spatele unei reforme electorale se ascundea primejdia slăbirii puterii lor politice şi mai ales spectrul reformei agrare — privesc cu o ostilitate înverşunată activitatea noului guvern radical şi sînt hotărîţi să se opună oricăror tentative de lărgire a bazei electorale. La 20 mai, Adunarea discută actul coordonator redactat de Ion Ghica pentru darea în judecată a guvernului Epureanu. Guvernul şi deputaţii radicali, în condiţiile surdei ascuţiri a conflictului lor cu dreapta, caută să salveze fostul guvern, obţinînd o amînare, prin tipărirea şi discutarea actului coordonator, ceea ce majoritatea conservatoare nu acceptă [26]. În aceeaşi şedinţă, Barbu Catargiu exprimă îngrijorarea partizanilor săi în legătură cu problema electorală, exclamînd: „Ce s-ar putea întîmpla dacă alt guvern ca cel ce am avut nenorocirea a avea ar voi să înlocuiască pe cei în drept prin alţii care n-ar avea decît

[23] G. Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*, Bucureşti, 1939, vol. IV, p. 353—363.

[24] N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 43.

[25] Arh. St. Bucureşti, Comenduirea Bucureşti, nr. 470 1861, f. 736.

[26] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", supl. la nr. 116 din 26 mai 1861, p. 1—5.

www.dacoromanica.ro

interesele lor personale, de multe ori mîrşave?" [27] Lupta dintre conservatori şi radicali în jurul chestiei electorale era deschisă.

Alături de Unire, chestiunea electorală era — ca şi cea agrară — una din cele mai de seamă probleme ale vremii.

Dezbaterile Adunărilor ad-hoc în ceea ce priveşte problema electorală nu avuseseră ecoul aşteptat în sînul conferinţei de la Paris, căci dispoziţiile electorale ale Convenţiei din 1858 au un caracter retrograd, ele opunîndu-se cerinţelor supuse puterilor de deputaţii ţărani şi de cei cu vederi progresiste. Aceste dispoziţii paralizau însăşi realizarea Convenţiei, căci datorită lor majoritatea din Adunări „nu reprezenta majoritatea ţării, ci doar majoritatea privilegiaţilor" [28]. Aceste stipulaţii anulau formal privilegiile de naştere, dar în fapt le menţineau, căci alegători direcţi nu erau decît marii moşieri şi în oraşe cei ce aveau un capital minim de 6000 galbeni. Alegătorii primari [29], care alegeau prin intermediari în două grade — nu desemnau decît cîte un deputat de judeţ, în timp ce moşierii trimiteau în Adunare cîte doi deputaţi de fiecare judeţ [30].

Criticînd dispoziţiile electorale din 1858, Bolintineanu observa următoarele: „Burghezia (prin care el înţelegea orăşenimea, D.B.) şi poporul nu avea vot la alegeri pentru Camera şi guvernul, unde cei ce votau singuri, hotărau încă despre soarta lor; ei vedeau ţara proprietatea clasei ce dispunea de voturi ..." [31]. El mai scria: „... Convenţia din Paris, după ce proclamă principiile de dreptul omului şi găseşte că este trebuinţă a se îmbunătăţi soarta poporului rural, după ce surpă o castă privilegiată, prin legea electorală chiamă să facă legi asupra acestor reforme, care fărîmau privilegiile unei caste chiar pe oamenii acelei caste. Împroprietărirea ţăranilor şi întinderea votului electoral nu se puteau face prin Cameră. Privilegiul trecînd de la cincizeci de familii de boieri la cîteva cete de proprietari mari şi mici, naţia schimbase numai stăpînii; ciocoii noi luară locul celor vechi, nimic pentru suveranitatea popoarelor, nimic pentru vindecarea ranelor lor" [32]. Boerescu aprecia la rîndul său, încă din 1858, că „restricţiile" legii electorale duceau la „tristul spectacol al unei majorităţi retrograde" [33]; în timp ce Emanoil Chinezu caracteriza astfel problema electorală: „... Aci, cu intenţiune de a arată unde îşi are cauza anarhia ce există chiar astăzi, vom zice că este în legea electorală, ce Congresul confecţionă pentru noi... Într-adevăr, care este elementul ce, după această lege electorală, este chemat a fonda autoritatea publică la noi... Bogatul" [34]. O părere proastă o avea faţă de situaţia electorală din

---

[27] *Ibidem*, p. 5.

[28] Ulysse de Marsillac, *Les préliminaires de l'Union*, în „La Voix de la Roumanie", nr. 13 din 20 aprilie/2 mai 1861, p. 49.

[29] Alegători primari erau cei ce aveau un venit anual minim de 100 galbeni.

[30] Vezi textul stipulaţiilor în D.A. Sturdza etc., *Acte şi documente relative la istoria renascerii României*, Bucureşti, 1892, vol. VII, p. 314—216.

[31] Dim. Bolintineanu, *Viaţa lui Cuza-Vodă*, în *Proză*, Iaşi, f.a., vol. I, p. 67.

[32] *Ibidem*, p. 47—48.

[33] B. Boeresco, *Examen de la Convention du 19 août relative à l'organisation des Principautés Danubiennes*, Paris, 1858, p. 32.

[34] Em. Chinezu, *Una pagină din istoria contemporană sau şapte ani de anarhie în România. Origina, cauzele şi efectele ei*, în *Studii politice asupra României*, Bucureşti, 1866, p. 157—158.

www.dacoromanica.ro

Principate şi Gh. Barițiu, care declară, dealtfel, în „Gazeta Transilvaniei" că „fără dreptul alegerii libertatea este numai o himeră, o fantomă, o înşelăciune, sau mai prozaic, o secătură" [35].

Străinii contemporani binevoitori poporului român au şi ei aprecieri similare. „Zdrobind omnipotența boierimii organizate, scrie Colson, ...reconstituind o oligarhie teritorială, ce a făcut Congresul de la Paris? A schimbat doar eticheta sacului!" [36]. El mai adaugă că 2000 de boieri sau moşieri aveau în mîinile lor alegerea a 4/5 din numărul deputaților [37]. G. Le Cler semnalează şi el în acești ani că legea electorală a Convenției paraliza înfăptuirea „ameliorațiilor indicate, ordonate prin Convenția de la 19 august" [38]. Semnificativ rămîne şi faptul că însăşi conferința de la Paris, care elaborase stipulațiile electorale, nemulțumită de ele, declarase caracterul lor provizoriu [39].

Pentru Xenopol, „Convenția alcătuise o lege electorală încă mai restrînsă decît aceea a Regulamentului Organic, primind ca alegători numai pe acei ce aveau censul cerut, pe cînd Regulamentul Organic dînd acest drept tuturor celor cu pitace de boierie, primea şi pe boierii săraci între alegători" [40]. Xenopol mai vorbeşte de „absurditatea legii electorale întocmită de Convenția de Paris, lege care restrîngea dreptul de vot numai la posesorii averilor mari, excludînd cu totul orice capacitate necăptuşită cu avere", dînd ca exemplu județul Ismailului, unde singurul alegător „vestitul Vladimir Stoica... se convoca pe el însăşi în ziua alegerii, constituia el singur biroul şi subsemna în procesul verbal al alegerii tot el şi ca preşedinte şi ca secretar şi ca corp electoral şi în sfîrşit se alegea pe el însuşi «cu majoritatea de un vot, adecă unanimitate»" [41].

Din 1859 se dă o luptă hotărîtă pentru înlocuirea dispozițiilor electorale anexate Convenției printr-o lege electorală largă. „Dîmbovița" cerea încă la 17 ianuarie 1859 „o lege electorală... pe baze mai largi şi mai compatibile cu natura datinilor acestor țări" [42]. Mai tîrziu, aceeaşi foaie cerea diminuarea censului exorbitant [43], la circa jumătate, iar pentru orăşeni — care-şi dădeau voturile lor liberalilor de stînga — la o zecime [44].

După intrarea în activitate a Comisiei centrale de la Focşani, majoritatea conservatoare respinge inițiativa celor din stînga pentru o revizuire

---

[35] *Legea electorală cu aplicare la români*, în „Gazeta Transilvaniei", 1861, p. 27—29, 31—32.

[36] F. Colson, *Nationalité et régénération des paysans moldo-valaques*, Paris, 1862, p. 157.

[37] *Ibidem*, p. 196—197.

[38] G. Le Cler, *La Moldo-Valachie...*, Paris, f.a, p. 334.

[39] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866*, trad. Alice Bădescu, București, 1944, p. 219.

[40] A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, București, 1911, vol. I, part II, p. 390.

[41] *Ibidem*, p. 395—396. S-ar putea adăuga, pentru a demonstra anomaliile acestor stipulații, exemplul pe care-l dă o foaie a timpului, arătînd că — datorită averii — vestitul bandit Radu Anghel avea drept de alegător („Anunțătorul român", nr. 41 din 7 iunie 1861, p. 1) sau cel dat de „Țeranul român" că în Mehedinți 159 alegători primari alegeau un deputat şi 17 alegători direcți alegeau doi („Țeranul român" nr. 10 din 14 ianuarie 1859, p. 113).

[42] „Dîmbovița" nr. 29 din 17 ianuarie 1859, p. 113.

[43] *Ibidem*, nr. 54 din 24 aprilie 1859, p. 215.

[44] *Ibidem*, nr. 56 din 29 aprilie 1859, p. 221—222.

www.dacoromanica.ro

și lărgire a bazei electorale, pe motiv că Adunările fiind alese pe șapte ani era „destul timp pentru a se gîndi la reformă" [45]. Această atitudine face „Dîmbovița" să exclame că „pe cît votul electoral nu se va lărgi, nu va fi convenţiune posibilă" [46]. Mai tîrziu, Comisia centrală ia în dezbatere chestiunea electorală cu prilejul elaborării proiectului ei de Constituţie. Proiectata legiuire electorală — respinsă de domnitor odată cu legea fundamentală pe care o preconizase Comisia dominată de reacţionari — nu mulţumise presa progresistă pentru că nu acordase drepturi electorale tuturor românilor, care plăteau impozite [47].

În 1860, problema electorală se menţine în centrul atenţiei publice din Ţara Românească (de altfel, ca și în Moldova). Totuși, existau divergenţe între oamenii cu vederi progresiste asupra modalităţii înfăptuirii acestei reforme. C. A. Rosetti, de pildă, nu accepta opinia „Dîmboviţei", care recomandase o modificare a stipulaţiilor electorale printr-un apel al puterii executive către Puterile garante, deoarece „rătăcită ș-amară a fost pentru România politica d-a se rezema în afară" [48]. Această atitudine nu-l împiedica să critice numărul restrîns al corpului electoral [49].

Între timp, guvernul Ion Ghica plănuise punerea în vigoare a unei noi legi electorale. Noul proiect urma să fie „mult mai larg decît legea cunoscută", prevăzînd dreptul de a alege și a fi ales în orice judeţ, considerarea oricăror venituri „ca venituri bune la alegeri", precum și acordarea drepturilor electorale celor ce practicau profesiuni libere, fără vreo condiţie cenzitară [50]. Intenţia guvernului este salutată de „Românul" — deși foaia radicală se afla în opoziţie — cu singura rezervă a realizării planului ministerial pe o cale legislativă, nu printr-o lovitură de stat a puterii executive [51]. Grigore Arghiropol — un adevărat purtător de cuvînt al radicalilor în problema electorală — cerea: „să dispară distincţiunea și catigoriile de colegii", formîndu-se un singur colegiu. Censul trebuia să fie scăzut — după Arghiropol — la un venit anual de 50 galbeni, indiferent de provenienţă („avere, profesiune, meserie, retribuţiune de funcţionari inamovibili și pensiune") [52]. În schimb, „Conservatorul progresist" întîmpină cu vădită neplăcere intenţiile de reformă. Foaia conservatoare susţinea că guvernul nu avea dreptul unei iniţiative în chestiunea electorală decît indirect, prin membrii numiţi în Comisia centrală — aceasta singură putînd să aibă iniţiative în probleme de interes comun celor două ţări [53]. „Românul" a combătut această opinie interesată a oficiosului partidei vechi [54].

---

[45] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, București, 1930, vol. XIII, p. 45—46.

[46] „Dîmboviţa", nr. 67 din 6 iunie 1859, p. 268.

[47] *Ibidem*, nr. 16 din 9 dec. 1859, p. 62.

[48] „Românul", nr. 5 din 5 ianuarie 1860, p. 5; vezi și C.A. Rosetti, *Studii de principii*, în „Românul", nr. 1—4 și 5 din 1—4 și 5 ianuaric 1860, p. 2, 6—7.

[49] *Ibidem*, nr. 7—8 din 7—8 ianuarie 1860, p. 15.

[50] „Dîmboviţa", nr. 31 și 35 din 3 și 17 februarie 1860, p. 122 și 133.

[51] „Românul", nr. 37, 38—39 și 40 din 6/18, 8/20 și 9/21 februarie 1860, p. 114, 117 și 122—123.

[52] *Ibidem*, nr. 66—67 din 6—7 martie 1860, p. 214.

[53] „Conservatorul progresist", nr. 19 din 4 martie 1860, p. 74—75.

[54] „Românul", nr. 68 din 8 mart. 1860, p. 218.

www.dacoromanica.ro

Mai tîrziu, „Dîmboviţa" — care luptă cu energie pentru o nouă legiuire electorală — cerea să se aplice dispoziţiile în temeiul cărora se alesese Divanul ad-hoc, „ca să ne dea o Adunare, care... să facă o lege electorală foarte întinsă..." [55] Foaia lui Bolintineanu — care adusese elogii sufragiului universal într-un număr anterior [56] — conchidea cu următoarele cuvinte : „Faceţi o lege care să aducă o Adunare, unde toate vinele ţării să fie reprezentate şi îndată viaţa va circula în toate vinele naţiei române" [57]. Dealtfel, „Dîmboviţa" nu ascundea una din cauzele fundamentale ale pledoariei ei, ea scriind cu sinceritate că dorea „legea electorală întinsă", deoarece „prin ea putem ajunge la împroprietărirea ţăranilor" [58].

Împrejurările politice nu au îngăduit realizarea acestor proiecte în primăvara şi vara anului 1860. În Comisia centrală s-a luat în schimb în dezbatere legea rurală, rezultatul discuţiilor fiind un proiect reacţionar impus de majoritatea retrogradă. Spre toamnă, presa progresistă readuce în discuţie chestiunea electorală. „Românul" critică caracterul restrîns al stipulaţiilor electorale în vigoare, cerînd extinderea bazei electorale [59], iar „Reforma" lui I. G. Valentineanu scria limpede în noiembrie 1860 : „Împroprietărirea ţăranilor şi reformarea legii electorale, eată singurele lucruri care pot îmbunătăţi starea noastră socială, eată singurele lucruri care vor asigura existenţa şi viitorul ţărei noastre ; aci e remediul răului de care suferim toţi, de care suferă toată ţara... Unirea, împroprietărirea ţăranilor, o lege electorală întinsă, eată ce strigă poporul român, eată ce cere naţiunea română de la alesul ei..." [60].

Nici domnitorul nu era străin de preocuparea de a dota Principatele cu o nouă lege electorală. Ostil conservatorilor, el voia o lege electorală în temeiul căreia aceştia nu ar mai fi putut păstra majoritatea mandatelor în Adunări. În acelaşi timp, el nu se situa pe poziţiile presei radicale, ci se gîndea să impună el însuşi noua lege cu sprijinul Puterilor garante, fără a consulta în prealabil un corp constituit al statului şi fără să se bizuie pe sprijinul unei formaţii politice. În vara anului 1860, Cuza avea pregătit un lung memoriu prin care cerea Porţii şi Puterilor garante unirea administrativă şi autorizaţia de a elabora o nouă lege electorală. În memoriu, Cuza observa că abia un locuitor la 1400 avea drept de vot în Principate şi că puterea legislativă se găsea „în mîinile unor deputaţi aleşi, aproape în exclusivitate, de către privilegiaţii de ieri". El mai arăta că unele colegii electorale aveau doar cîte 7 electori şi cita cazul unui colegiu de alergători primari, unde singurul alegător se alesese reprezentat al colegiului în Adunare. Precizînd că nu voia decît să micşoreze preponderenţa elementelor ostile principiile sociale ale Convenţiei, domnitorul dădea a înţelege că era gata să se ocupe de elaborarea unei noi legi, sarcină

---

[55] *Programa cea nouă*, în „Dîmboviţa", nr. 51 din 23 aprilie 1860, p. 197.

[56] *Sufragiul universal: Ibidem*, nr. 46, din 26 martie 1860, p. 178.

[57] *Programa cea nouă*: *Ibidem*, nr. 51 din 23 aprilie 1860, p. 197.

[58] *Despre ţerani*: *Ibidem*, nr. 49 din 16 aprilie 1860, p. 189.

[59] *Studie constituţionali. Legea electorale*, în „Românul", nr. 277—278 din 4 octombrie 1860, p. 842—843.

[60] „Reforma", nr. 68 din 17 noiembrie 1860, p. 269.

www.dacoromanica.ro

ce nu putea fi lăsată Adunărilor, ai căror membri nu se puteau sinucide ei înşişi din punct de vedere politic [61].

Cuza a intenţionat, într-un timp, să condiţioneze vizita sa protocolară la Constantinopol, pe care o va face în toamna anului 1860, de o prealabilă acceptare din partea Porţii a propunerilor sale, dar ambasadorul Franţei îl determină să renunţe la acest punct de vedere (prin intermediul lui Costache Negri) [62]. De aceea, Negri păstrează memoriul şi nu-l predă Porţii şi reprezentanţilor Puterilor garante de la Constantinopol decît în decembrie 1860 [63]. Mai înainte însă, în mesagiul de deschidere al Adunării Ţării Româneşti de la 29 noiembrie 1860, domnitorul amintise trebuinţa elaborării unei legi electorale noi, „ca prin aceasta, Adunarea să fie o mai deplină reprezentaţie a intereselor ţării" [64].

Cererile domnitorului Cuza au fost primite cu bunăvoinţă la Constantinopol, dar un răspuns întîrzie aproape 6 luni, în care timp însă s-a purtat o intensă activitate diplomatică de culise. Pe la mijlocul lunii aprilie 1861, Negri putea anunţa pe domnitor că Poarta se hotărîse să ia iniţiativa reformelor necesare în Principate [65]; în adevăr, la începutul lunii mai, Poarta a emis o circulară diplomatică prin care acceptă, în linii mari, memoriul lui Cuza, Baligot de Beyne, secretarul domnitorului trimis la Constantinopol, anunţă acest lucru lui Alexandru Ioan, arătînd că legea electorală urma să fie modificată pe baza unei propuneri directe a domnitorului celor două principate [66]. Atitudinea conciliantă a Turciei a nemulţumit imperiul Austriei, care, ce e drept, dorea o modificare a legii electorale a Convenţiei, dar în sens conservator, „astfel ca, scria ministrul de externe austriac Rechberg, elementul revoluţionar să fie îndepărtat pe cît posibil de alegeri" [67]. Problema electorală — cu voia sau fără voia forţelor reacţionare din Principate şi a Imperiului habsburgic — părea să se elucideze într-un sens progresist.

Modificarea dispoziţiilor electorale devenise un deziderat unanim solicitat. Înaintea alegerilor de la începutul primăverii anului 1861, „Anunţătorul român" adresa alegătorilor următoarele rînduri: „...avem a vă adresa o soliciţaţiune, o rugăciune ardinte, aceea de a îndatora pe aleşii noştri, sau mai bine a pune obligaţiunea expresă asupră-le de a cere şi a susţine în sînul viitoarei Adunări modificaţia vicioasei legi electorale actuale, principală cauză a înarmării în care stăm pironiţi de doi ani trecuţi" [68]. În măsura în care oamenii cu vederi legate de progres solicitau o nouă lege electorală, în aceeaşi măsură reacţionarii căutau să se opună acestui ţel. Oficiosul partidei conservatoare, adoptînd o atitudine „patriotică", se opunea eventualei puneri în vigoare a unei legi „lucrată la Constantinopole sau la Paris de streini" şi cerea dezbaterea reformei în Adunările celor două ţări [69]. Indiscreţiile culiselor diplomaţiei puseseră în

[61] Acad. R.S.R., Ms. 4863, f. 92 şi urm.
[62] *Idem*, Ms. 4857, f. 117—119.
[63] C. Negri către Cuza Vodă, 18 30 dec. 1860; *Idem*, f. 156—163.
[64] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", 1860, p. 1345.
[65] C. Negri către Cuza Vodă, 9/21 aprilie 1861; Acad. R.S.R.. Ms. 4857, f. 205.
[66] Baligot de Beyne către Cuza, 31 aprilie şi 6 mai 1861 c.n.: *Idem*, Ms. 4867, I, f. 303, 305.
[67] Rechberg către Prokesch—Osten, 12 şi 22 mai 1861: R.V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, Bucureşti, 1938, p. 322, 325.
[68] „Anunţătorul român", nr. 20 din 11 martie 1821, p. 1.
[69] „Unirea", nr. 19 din 29 aprilie 1861, p. 73.

www.dacoromanica.ro

circulația publică negocierile inițiate de domnitor [70].

Între timp — cum am mai arătat — domnul a încredințat puterea lui Barbu Catargiu, deși era limpede că un guvern conservator nu putea fi cel care să realizeze lărgirea bazei electorale [71]. Inevitabila despărțire nu întîrzie și domnitorul a chemat la guvern pe radicali. Dobîndirea noii legi electorale va fi obiectivul principal al lui Cuza și al noului minister. Lucrul nu este mărturisit desigur din primele zile, dar opinia publică a sesizat această realitate.

Ecoul negocierilor de la Constantinopol, ajuns în Principate încă din luna aprilie, căpătă în luna mai contururi precise, una din primele sale urmări fiind tocmai demisia guvernului Catargiu. Presa reacționară — „Unirea" din București și „Viitorul" de la Iași — publică memoriul lui Cuza și circulara Porții, comentîndu-le defavorabil. Busuioceanu, redactorul „Unirii" nu se va sfii să scrie mai tîrziu că prin memoriul domnitorului „puterea legislativă este tratată în moduri necalificabile" [72]. Din ultima parte a lunii mai, lupta pentru dobîndirea noii legi electorale a trecut pe primul plan, în condițiile unei înverșunări deosebite între cele două extreme ale lumii politice și în acelea ale unei stări de spirit agitate în întreaga țară.

Dezbaterile Adunării Țării Românești au reflectat după 20 mai încordarea ce domnea în cele două tabere și mai ales teama conservatorilor față de impunerea unei lărgiri a bazei electorale prin Puterile garante sau pe o cale exterioară Adunărilor [73]. În timp ce stînga ocolea luarea în dezbatere a chestiunii rurale — lucru dorit de reacționari, care voiau o rezolvare a acestei spinoase probleme atît timp cît ei stăpîneau încă Adunările — ea se străduia să dobîndească noua lege electorală. Încă din 5 ianuarie, Cuza ceruse Comisiei centrale elaborarea unui proiect „în simțul voturilor unanime ale Adunărilor ad-hoc din anul 1857" [74]. Cu toată opoziția membrilor conservatori ai Comisiei, aceasta acceptase luarea în dezbatere [75], lucru criticat mai apoi de foaia reacționară „Unirea" [76]. Chestiunea a rămas apoi în suspensie pînă la începerea lucrărilor celei de-a treia sesiuni a Comisiei centrale, cînd guvernele celor două țări aparținînd stîngii și conservatorii fiind în minoritate, se creiază condiții favorabile pentru dobîndirea mult așteptatei legi. După votul Comisiei centrale, domnul și guvernele sale erau hotărîți să impună aplicarea noii legiuiri, într-un fel sau altul.

În ultimele zile ale lunii mai, Ștefan Golescu și Panu trimit adrese la Focșani cerînd grabnica realizare a mesajului domnesc din 5 ianuarie. Panica a cuprins pe conservatori, care cunoșteau opiniile adversarilor

---

[70] Îndeosebi prin știrile publicate de „Le Courrier d'Orient" (A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XIII, p. 104 — 105).

[71] Aceasta deși „Proprietarul român" cerea guvernului Catargiu „lărgirea censului nostru electoral ca să scăpăm de dominația patimelor individuale sau de coterie..." (nr. 28 din 4 mai 1861, p. 109).

[72] „Unirea", nr. 35 din 24 iunie 1861, p. 137.

[73] Consulii Franței și Angliei susțineau poziția foștilor boieri: T.W. Riker, *op. cit.*, p. 393.

[74] *Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, Sesiunea II, Protocolul LXIX (ședința din 20 ianuarie 1861), p. 2.

[75] *Idem*, Protocolul LXXI (ședința din 30 ian 1861), p. 8.

[76] *Comisiunea centrală și legea electorală*, în „Unirea", nr. 4 din 28 februarie 1861, p. 15.

www.dacoromanica.ro

lor[77]. Unul din membrii guvernului Golescu scria mai tîrziu, justificînd temerile adversarilor săi din 1861 : „... Una din bazele cele mai mari pe care se reazimă edificiul drepturilor omului este fără îndoială întinderea dreptului electoral la toată naţia, sufragiul universal. Pe cît acest drept nu va îmbrăţişa toate clasele, toţi cetăţenii, toţi nu vor fi cetăţeni. Ţara va fi proprietatea claselor, Constituţia va fi o minciună..." [78].

Primejdia în care se simţeau a determinat pe conservatori să recurgă la legarea Unirii de problema prinţului străin. Foaia reacţionară ieşeană „Viitorul" exclama : „Ce este Unirea, dacă se va face fără principe străin?" [79]. În Adunarea de la Iaşi, Lascăr Catargiu a pus problema făţiş ; iar Barbu Catargiu şi Gh. Ştirbei l-au susţinut în Adunarea de la Bucureşti [80]. Întrebările acestor deputaţi nu reflectau decît ura partidei vechi împotriva alesului de la 24 ianuarie, care deşi, în general, înclinat spre moderaţi, reprezenta poziţiile progresului şi ale unor înnoiri pe care ea nu le putea accepta. Conservatorii au lansat o petiţie în favoarea prinţului străin. Riposta radicalilor nu a întîrziat însă : ea se va concretiza în campania de susţinere a domnitorului prin „petiţia de la 11 iunie".

După o primă interpelare a lui Barbu Catargiu — amintită ceva mai sus — Ştefan Golescu a făcut o declaraţie Adunării la 23 mai, asigurînd-o că legea electorală va fi rezolvată doar în temeiul lucrărilor Comisiei centrale. Totuşi — temîndu-se că legea nu va fi apoi adusă în dezbaterea Adunărilor — majoritatea a impus adoptarea unui amendament prin care se interzicea o intervenţie din afară în chestiunea electorală. Catargiu dezvăluia dedesubtul panicii care-i stăpînea pe conservatori : „Oare mîne cînd va veni legea rurală ne chezăşuieşte ministerul că suntem siguri în Cameră, că vom fi liberi a ne împlini datoria de mandatari ai naţiii, ca să scim ce facem?" [81]. Au loc violente discuţii în care un reprezentant al radicalilor din afara guvernului se declară pentru lărgirea dreptului de vot şi întreabă de ce conservatorii nu se opuseseră şi altor imixtiuni ale puterilor străine ! [82]. Satirizînd punctul de vedere al conservatorilor, neaşteptat din partea foştilor privilegiaţi, „Nichipercea" scria că „boierii şi-au schimbat politica şi sînt pentru autonomia ţării, cît priveşte legea electorală" şi că ideile fiind „de domeniul capului... prin urmare deodată cu deile boierii şi-au schimbat şi capetele" [83].

---

[77] Ironizînd, mai tîrziu, teama conservatorilor faţă de o nouă lege electorală, o caricatură intitulată „Tot e fatal la boieri", înfăţişează pe cinci fruntaşi ai dreptei — în frunte cu Barbu Catargiu şi Apostol Arsache — stînd în faţa unei stele pe ale cărei raze scria „Unirea, Reforma electorală" şi care avea în mijloc capul lui Ştefan Golescu ; iar unul din boieri spunînd lui Arsache : — Ne pîrleşte razele cometului Arhon Doctore... („Tumba Terra", nr. 4 din 6 iulie 1861, p. 28).

[78] Dim. Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 91.

[79] Cf. A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XIII, p. 112,

[80] *Ibidem*, vol. XIII, p. 111.

[81] Cu cîteva zile mai înainte oficiosul conservator „Unirea" publicase următoarele rînduri : „Dacă reformarea legii electorale are nevoie de consimţirea Europei, această necesitate nu poate dărîma dreptul ţării de a desăvîrşi reforma ea singură, după adevăratele ei trebuinţe prin organele legale, iar nu să o lase în voia unei politici personale fără împărtăşirea controlului ţării" („Unirea" nr. 25 din 20 mai 1861, p. 99).

[82] Şedinţa din 23 mai 1861 („Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", supl. la nr. 121 din 2 iunie 1861, p. 1—8).

[83] „Nichipercea", nr. 8 din 27 mai 1861, p. 63.

www.dacoromanica.ro

Înverşunarea dintre cele două tabere reiese limpede dintr-o scrisoare a lui Barbu Catargiu trimisă lui Apostol Arsache, la Focşani, în care-i arăta că el dezvăluise în şedinţa de la 23 mai „toate maşinaţiile, manevrele şi ticăloşiile" adversarilor lor [84]. În schimb, altă părere o avea majoritatea opiniei publice faţă de aceeaşi şedinţă. Comentînd şedinţa de la 23 mai, „Anunţătorul român" scria atacînd partida veche: „...ceea ce sare prea mult în ochi, este egoismul, tendinţa de o dominaţiune exclusivă asupra tuturor celorlalte nuanţe... pretenţiunea pe faţă la o omnipotenţă eternă, excluderea tuturor celorlalte stări şi clase ale societăţii de la representaţiunea naţională, o oligarşie în fine sau mai bine o polychiranocraţie subt masca regimului constituţionale". Se adăuga că celelalte clase ale societăţii nu aveau „alt drept decît acela de a contribui şi iar a contribui, a plăti mereu impozite şi timbruri, nu din venituri anuale, ci din chiar sudoarea feţei lor şi a smulge însile de la sînul lor pe unul din fii ca să meargă să moară apărînd o patrie ingrată, care a concentrat toate drepturile politice în mîna a 35 oameni?" [85].

În şedinţele următoare ale Adunării, animozitatea dintre cele două extreme s-a concretizat în mai multe rînduri (în chestiunea antreprizei exportului sării, a dreptului de a se apăra pe care radicalii îl cer pentru fostul prefect de Dolj, Grigore Marghiloman, acum deputat al Adunării, etc...) [86]. În aceeaşi vreme, în timp ce foaia radicală „Reforma", scriind despre necesităţile ţării declara: „Unirea şi reforma legii electorale, iată mîntuirea ei" [87], foaia conservatoare „Unirea" ataca cu violenţă „Românul", care adusese critici fostului guvern Epureanu, acesta declarîndu-se pentru dezbaterea de către Adunare a proiectului de lege electoral elaborat mai înainte de Comisia centrală dominată de conservatori [88]. Mai apoi, tot „Unirea" acuză „Românul" de a intenţiona să înlocuiască Adunarea prin alta, „productul unui vot negreşit universal" [89].

În Moldova, Anastase Panu împiedică activitatea Adunării pînă la 28 mai — capătul sesiunii — oprind pe deputaţii partizani ai guvernului să participe la şedinţe spre a nu se completa numărul reglementar de deputaţi [90], dar în Ţara Românească guvernul luptă din greu cu ostilitatea înverşunată a reacţionarilor din Adunare. Prevăzînd probabil această situaţie, Baligot de Beyne — secretarului domnului, care stă mai multe luni la Constantinopol în timpul negocierilor cu Poarta şi cu reprezentanţii puterilor — scrisese lui Cuza încă de la începutul lunii mai, propunîndu-i prorogarea Adunărilor pînă la soluţionarea problemelor supuse

---

[84] Victor Slăvescu, *Scrisori inedite ale lui Barbu Catargiu*, în Arhiva românească", VII (1941), p. 284 — 285.

[85] „Anunţătorul român", nr. 38 din 27 mai 1861, p. 1.

[86] Şedinţele din 25 şi 26 mai („Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", supl. la nr. 27 din 8 iunie 1861, p. 1—4).

[87] *Situaţiunea*, în „Reforma", nr. 13 din 1 iunie 1861, p. 49. Peste cîteva zile, I.G. Valentineanu publică articolul *Starea de transiţiune*, cu următoarele rînduri semnificative: „Situaţiunea actuală a ţării este astfel, încît dacă s-ar mai prelungi ne-ar duce la o peire sigură; cată dar a ieşi cît mai curînd din această stare şi singurul mijloc de a eşi dintr-însa, este *reforma legii electorale şi Unirea Principatelor*" (*Ibidem*, nr. 15 din 8 iunie 1861, p. 58—59).

[88] *Situaţiunea: Ibidem*, nr. 13 din 1 iunie 1861, p. 49; *Recreaţii sofistice-politice ale „Românului"*, în „Unirea", nr. 28 din 30 mai 1861, p. 110.

[89] *Ibidem*, nr. 29 din 3 iunie 1861, p. 113.

[90] A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 113.

www.dacoromanica.ro

dezbaterii Puterilor garante [91]. Totuși, guvernul radical — partizan al respectului legii — a căutat să reziste atacurilor adversarilor și să nu întrerupă lucrările sesiunii, care în mod normal trebuiau să se încheie în primele zile ale lunii iulie.

În timp ce Comisia centrală de la Focșani a luat în dezbatere legea electorală — Nicolae Golescu fiind totuși destul de sceptic asupra rezultatului acestei lucrări [92], partizanii radicalilor trebuind să conlucreze cu cei cîțiva liberali de centru, membri ai Comisiei, pentru a putea înfrînge pe reprezentanții conservatorilor — la Constantinopol se cerea cu insistență proiectul noii legi electorale, reprezentanții Puterilor garante pretinzînd să rezolve deodată atît problema Unirii cît și cea electorală. Negri a scris în această privință lui Cuza, sugerîndu-i să i se trimită dispozițiile electorale [93], care folosiseră la alegerile pentru Adunările ad-hoc. Domnitorul și mai ales sfetnicii săi radicali preferau însă ca legea ce urma să fie supusă spre întărire Puterilor garante, să emane *din țară*, de la cel mai de seamă corp constituit al Principatelor, simbolul însăși al Unirii, în timp ce dispozițiile electorale aplicate în 1857 erau emise, ca și cele din 1858, de Puterile garante. De aceea, se va aștepta mai departe votul Comisiei centrale.

În primele zile ale lunii iunie circulau în toate județele țării două petiții, cea a conservatorilor în favoarea prințului străin și cea de ripostă a radicalilor în favoarea domnitorului și pentru lărgirea bazei electorale [94]. Cea dintîi dobîndea semnături „sub masca unei mulțumiri publice d-lui Lascăr Catargiu", cel ce ridicase cel dintîi în Adunarea Moldovei „nepatriotica și antinațională" propunere relativă la prințul străin [95]. Dealtfel, reacționarii nu se mulțumesc să culeagă semnături pe petiție, ci — pentru a discredita pe adversarii lor radicali — răspîndeau „pancarte scrise de o mînă nevăzură, în care se vorbea de arme și de uciderі și care erau atribuite poporului" [96]. Numărul mare de semnături nu a dobîndit însă petiția reacționară, ci cea a radicalilor, care corespundea năzuințelor maselor.

La 6 iunie, Barbu Catargiu a trimis o scrisoare partizanilor săi din Comisia centrală, atribuind radicalilor intenția de a dobîndi dictatura cu ajutorul maselor, „proiect demn de Louis Blanc, Prouhdon, Considérant et Co." [97]. Conservatorii erau înspăimîntați de planurile adversarilor lor, dîndu-și seama de succesul propagandei acestora în rîndul poporului. „Astăzi sîntem în completă anarhie", exclamă foaia reacționară „Unirea" atribuind „oamenilor puteri executive", intenția de a dobîndi cu ajutorul

[91] Acad. R.S.R., Ms. 4867 I, f. 307—308. Vezi și rapoartele din 13 și 27 mai 1861 (*Idem*, f. 309—311). Propunerea se pare că a surîs lui Cuza, deși nu s-a ajuns la o realizare practică a ei (*Idem*, f. 311). De asemenea, conservatorii simt primejdia (vezi corespondența de la Iași din 8 iunie 1861 publicată în „Unirea", nr. 34 din 20 iunie 1861, semnată Stroe Silveanu).

[92] Scrisoarea către Ștefan Golescu: G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 350. Editorul scrisorilor datează scrisoarea din luna mai; această datare ni se pare greșită; după conținut, ea datează de la începutul lunii iunie.

[93] Raport din 3/15 iunie 1861 (Acad. R.S.R., Ms. 4857, f. 225). Vezi și raportul din 18/30 iunie 1861 (*Idem*, f. 232); ca și raportul lui Baligot de Beyne din 24 iunie 1861 (Ms. 4867, I, f. 324).

[94] *Boierii judecați de presa străină*, în „Reforma", nr. 14 din 4 iunie 1861, p. 53.

[95] *Ibidem*, nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 66.

[96] *Petițiunea de la 11 iunie*: *Ibidem*, nr. 13 din 13 august 1861, p. 122.

[97] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 285—286.

www.dacoromanica.ro

străinătății votul universal, „instrumentul tiraniei celei mai cumplite" [98]! Panica conservatorilor nu folosea însă la nimic, vorbele lor nu opreau masele de la susținerea țelurilor radicale încadrate pe linia progresului. Comentînd, ceva mai tîrziu, ecoul petiției radicale — zisă de la 11 iunie — o revistă relata cu următoarele cuvinte felul în care poporul întîmpinase inițiativa extremei stîngi din Adunare: „Agitațiunea fu mare; în amîndouă Principatele, în toate districtele, petițiunea luă caracterul unei demonstrațiuni imposante..."; același izvor mai adaugă informația semnificativă (deși exagerată) că petiția obținuse 800 000 de semnături [99].

Acest important document, supus de radicali unui adevărat plebiscit, declara că „Unirea desăvîrșită a Moldo-României supt alesul ei din 24 ianuarie este singurul termin al suferințelor noastre de tot feliul și numai această Unire poate aduce creditul, încrederea, stabilirea și autoritatea în stat, liniște și tărie în națiune". Petiția mai cerea domnitorului „să întrunească cît mai curînd ministerele și Adunările, spre a ne da o lege electorale în temeiul căreia să se poată convoca o reprezentațiune în adevăr naționale..." [100]. Petiția respingea propaganda reacțiunii în favoarea prințului străin, declarîndu-se pentru domnitorul Cuza, pleda pentru noua lege electorală și pentru unirea desăvîrșită. Ea trebuia să folosească ca un mijloc de convingere a Puterilor garante privind caracterul urgent al înfăptuirii practice a cerințelor exprimate de domnitor în memoriul său și, totodată, să intimideze pe conservatori. Faptul că în petiție se cerea dobîndirea noii legi electorale pe calea întrunirii Adunărilor nu trebuie să înșele. Se subînțelegea mai mult sancționarea unei legi hotărîtă de Comisia centrală, care tocmai în acele zile discuta această problemă la inițiativa guvernului radical muntean și a guvernului Panu — lege probabil întărită în prealabil și de Puterile garante — sau se nădăjduia în punerea Adunărilor reunite în fața unei situații de fapt, fără ieșire pentru ele decît prin acceptarea legii. Dealtfel, unificarea celor două Adunări putea duce la o modificare a raporturilor de forță în dezbaterea chestiunii electorale, ținînd seama că Adunarea de la București ocupa neîndoielnic o poziție mai reacționară decît cea de la Iași. De asemenea, în cazul respingerii legii de către Adunări, ar fi rămas oricînd calea dizolvării lor și posibilitatea de a pune în vigoare noua legiuire pe baza legiferării ei de către Comisia centrală și a aprobării dată de Puteri. În sfîrșit, însăși dezideratul exprimat în petiție privind lărgirea bazei legii electorale devenea amenințător pentru conservatori pe măsura acoperirii petiției cu mii și zeci de mii de iscălituri, partida veche putînd fi pusă în situația de a nu se mai putea opune unui curent de opinie sprijinit de frămîntarea maselor, fără a se pune în primejdie. Astfel se explică ostilitatea și ura reacționarilor față de petiția de la 11 iunie, ale cărei revendicări aparente nu îndrituiau această atitudine la adversarii radicalilor.

---

[98] „Unirea", nr. 31 din 10 iunie 1861, p. 121—122.

[99] „Revista Carpaților", II (1861), Partea II, p. 317. În legătură cu acțiunea dusă în jurul petiției de la 11 iunie 1864 vezi și studiul Elenei Pălănceanu, *Manifestări de masă în sprijinul desăvîrșirii Principatelor Române în anul 1861*, în „Cercetări istorice", Muzeul de istorie al R.S. România, I (1979), p. 103—116.

[100] „Reforma", nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65—66.

www.dacoromanica.ro

Pentru deschiderea oficială a campaniei de semnături s-a ales ziua de 11 iunie, în amintirea revoluției de la 1848. S-a convocat o mare adunare populară la Filaret pe Cîmpul Libertății. Totodată au fost trimiși „cîțiva juni" în țară pentru propagandă[101]. În dimineața zilei de 11 iunie, „Reforma" radicalului Valentineanu scria: „Suntem convinși că ziua de 11 iunie, ziua măreață a învierii, a libertății și a mîntuirii popolului român va fi celebrată cu entuziasm în toată țara și că românii regenerați de astăzi vor adora acea zi ca epoca sacră a mîntuirii lor". Valentineanu adăuga că pe Cîmpul Libertății poporul „va sancționa încă odată în fața cerului și a lumii întregi cererile sale de atunci, dorințele sale de astăzi și pe alesul său de la 24 Ghenariu"[102].

Potrivit afirmației lui Bolintineanu, Cuza, care „nu se temea atunci de elementul poporar", aprobase „din inimă" aniversarea revoluției, recomandînd doar „ordinea"[103]; ceea ce — în parte — coincide cu depeșa pe care domnitorul a trimis-o de la Iași lui Ștefan Golescu, arătîndu-i că unii îl înspăimîntau în legătură cu întrunirea și rugîndu-l ca totul să se desfășoare „în ordine și în calm"[104]. Emanoil Chinezu — scriind ce este drept, mult mai tîrziu — afirmă că însuși domnitorul ceruse radicalilor să organizeze întrunirea „prin care să ceară moartea ciocoilor", împingînd pe Rosetti „și la alte neorînduieli, la care acesta avu destulă minte a se refuza"[105]. Informația dată de Chinezu — ca și aceea dată de Bolintineanu — este doar parțial conformă realității. Cuza a aprobat întrunirea, (deci și petiția!) care însemna o încercare de revenire în zilele din ianuarie 1859 și un mijloc de presiune asupra conservatorilor, dar totodată a avut grijă să nu fie în București, cerînd în același timp ca totul să nu se desfășoare decît în anumite limite.

În ziua întrunirii au avut loc noi alegeri municipale, în care radicalii au dobîndit o evidentă izbîndă[106]. După aceea, „popolul vesel de acest triumf al său" a mers pe Cîmpul Libertății, „unde-l ascepta un banchet de vreo 2000 persoane și cîntecile melodioase și totodată melancolice ale muzicei române"[107]. „Revista Carpaților" dă următoarea descriere cîmpului de la Filaret: „Acolo fu așezată o statuă ce reprezinta România rumpînd lanțurile despotismului și rădicînd stindardul libertății"[108]. „Reforma" adăuga detaliul că „alături" se găsea portretul domnitorului, „alesul românilor și speranța lor de viitor"[109]. „Mai multe stindarde tricolore — își continua descrierea „Revista Carpaților" — înfipte în stîlpi înalți, reprezintau inscripțiuni diverse ce esprimau principie, dorințe și aspirațiuni felurite precum: libertate, dreptate, unirea României, armare, lege electorală întinsă"[110]. Două piramide purtau înscrise datele memo-

[101] *Ibidem*, nr. 20 din 29 iunie 1861, p. 77.
[102] *Ibidem*, nr. 16 din 11 iunie 1861, p. 62.
[103] Dim. Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 29—30.
[104] Depeșă din (8) 20 iunie 1861; G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 364.
[105] Em. Chinezu, *Adevărul asupra caderei ministerului Brătianu sau liberalismul și istoria lui în România*, București, 1871, p. 337.
[106] „Noul consiliu municipal va avea următoarea componență: Dim. Brătianu (președinte, Gh. Anghel, Anton Arion, Dimitrie Berindei și Cezar Bolliac (membri), I. Boambă și I. Melic supleanți („Buletinul Municipal Bucuresci", nr. 29 din 4 iulie 1861, p. 1.
[107] „Reforma" nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65.
[108] „Revista Carpaților", II (1861), Partea I, p. 768.
[109] „Reforma", nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65.
[110] „Revista Carpaților", II (1861), Partea I, p. 768.

www.dacoromanica.ro

rabile ce evocau revoluţiile din 1821 şi 1848, Adunările ad-hoc şi dubla alegere şi stemele unite ale celor două ţări cu inscripţia „Să trăiască Unirea sub principele pământean şi cu reforma electorală"[111]. Poporul participă „cu miile" la întrunire şi „cu cel mai mare entuziasm"[112]. „Cîmpul, scria „Reforma", era acoperit de lume de toate clasele şi de toate sexele... Nu numai cîmpia întreagă, dar toate colinele din prejur erau acoperite de spectatori care împărtăşeau bucuria generală. Şoseaua care străbate cîmpul era acoperită de trăsuri cu bărbaţi şi dame care se opriseră pentru a privi acest spectacol măreţ"[113]. La mese se aşezară să mănînce cei săraci, lucrul fiind socotit drept un praznic pentru cei căzuţi la 19 iunie şi 13 septembrie 1848[114].

Deschizîndu-se întrunirea propriu-zisă, Anton Arion a adus mulţumiri domnitorului, care îngăduise comemorarea revoluţiei din 1848, dînd apoi cuvîntul lui Cezar Bolliac. Acesta a rugat pe participanţi să subscrie petiţia prin care se cerea „unirea desăvîrşită cu întinderea legii electorale, fără care nu vom putea avea nici o lege de justiţie, de mărire, de întărire naţionale şi de libertate". A urmat la cuvînt C. A. Rosetti. „...Fraţilor, spunea el, referindu-se la reacţionari, ştiţi că de cîte ori aud că se găteşte o adunare, ei strigă şi se fac că se sperie ca cum nişte fiare sălbatice ar fi năvălit în mijlocul oraşului, ca cum tîlharii din ocne şi puşcării ar fi rupt lanţurile lor şi s-ar fi năpustit asupra liniştiţilor cetăţeni? Este aceasta dreptate, este aceasta o simţire frăţească şi română?..." Condamnînd „măsurile de ordine" de care se folosiseră totdeauna reacţionarii spre a opri întrunirile maselor, Rosetti a desminţit insinuarea că sărbătorirea de la 11 iunie ar fi fost o neorînduială, care ar fi facilitat invaziunile străine[115]. S-a trecut apoi la semnarea petiţiei, strîngîndu-se 7 000—8 000 de semnături[116] şi întrunirea a luat sfîrşit.

Adunarea de la Filaret a avut un deosebit răsunet, nu numai în rîndul maselor bucureştene, chemate din nou la luptă, ci în întreaga ţară şi chiar în străinătate, „Le Journal des débats", „L'Indépendance Belge" şi „Le Courrier d'Orient" vorbeau de participarea la întrunire a 40 000 de oameni[117]. Frămîntarea de care erau cuprinse masele, ca şi răsunetul pe care-l avusese întrunirea au iritat puternic pe conservatori. Purtătorul lor de cuvînt declara următoarele în Adunare: „Nu sînt zece zile de cînd am văzut preumblîndu-se pe aci umbre spăimîntătoare, nu pentru noi, ci pentru existenţa ţării şi drepturile ei. Cînd vedem jurnalele vorbind de o revoluţie, nu sub figure retorice, ci liber şi pe faţă; cînd vedem în teatru şi pe Cîmpul Libertăţii vorbindu-se cum nu s-a vorbit nici în Francia la 93, vorbindu-se de sînge, de lovituri de acelea ce ar prăvăli ţara în fundul prăpastiei..."[118].

„Unirea", oficiosul conservator, a pornit, la rîndul ei, o înveninată campanie împotriva întrunirii şi a petiţiei de la 11 iunie. Se susţinea că

[111] „Tribuna română", nr. 120 din 15 iunie 1861.
[112] „Revista Carpaţilor", II (1861), Partea I, p. 768.
[113] „Reforma", nr. 17 din 15 iunie 1861, p. 65.
[114] *Ibidem.*
[115] *Ibidem*, p. 66.
[116] „Revista Carpaţilor", II (1861), Partea I, p. 769.
[117] Cf. „Reforma", nr. 19 din 25 iunie 1861, p. 74.
[118] Şedinţa din 13 iunie 1861: „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", supl. la nr. 136 din 21 iunie 1861, p. 3.

www.dacoromanica.ro

membrii comitetului petiţiei „n-au origină de români" şi că nu se bucurau „de încrederea publicului de ordine"; se afirma că petiţia n-avea decît menirea de a menţine „permanenta revoluţiune" şi că participanţii la întrunire nu fuseseră decît „o mînă de oameni", sau „servitori de prin dughene şi oameni lepădaţi de toate guvernele trecute, ba încă, unii şi loviţi de lege" [119]. Mai tîrziu ceva, un articol „savant" căuta să demonstreze că „modul eserciţiului unui drept conduce la efecte antisociale, îndată ce poate produce tulburare în condiţiile de existenţă regulată a unei societăţi". Tot aci se afirma apoi că „gloatele" de la Filaret „nu puteau să aibă nici o conştiinţă de ceea ce făceau" şi se declara că radicalii supuseseră corpurile statului criticei „unei fracţii a capitalei cea mai neinteligentă" [120]. Satirizînd îngrijorarea conservatorilor, „Tumba Terra" observa că „zavragii" serbaseră 11 iunie cu „opincari şi desculţi" şi nu cu „boeri evghenişti işlicari", făcînd o petiţie nu către „împăraţi", ci pentru „domnitorul român, ca să facă Unirea şi să lărgească legea electorală" [121].

Comitetul ales la 11 iunie pe Cîmpul Libertăţii [122] şi-a început — cu sprijinul guvernului — o temeinică activitate, acţiunea luînd aspectul „unei demonstraţiuni întinse" [123]. Comitetul a adresat o circulară în judeţe, cerînd celor „cu inima bine pusă" subscrierea petiţiei [124]; totodată a depus petiţia spre semnare la municipalităţile din ţară şi în Bucureşti la municipalitate şi la comisariate [125]. La Iaşi a avut loc o adunare populară asemănătoare celei de la Filaret, pe cîmpul de la Frumoasa. Aci au venit cete mari de ţărani [126]. Aceştia au exprimat făţiş deziderate privind „îmbunătăţirea soartei şi împroprietărirea lor", strigînd între altele: „Să cadă boierescul!" [127]. Întrunirea a fost prezidată de Teodor Codrescu, preşedintele municipalităţii şi s-a remarcat participarea unor fruntaşi ai clerului (Calinic Miclescu, Filaret şi Neofit Scriban) [128]. S-au strîns în jurul a 2 000 de semnături [129].

În amîndouă ţările, şi îndeosebi în Ţara Românească, s-a desfăşurat o vie activitate de propagandă. La Piteşti a mers actorul Dimitriadi. Acesta, întîmpinînd greutăţi de la o parte din membrii municipalităţii, „a luat-o pe uliţi şi prin locuri publice iscălind mulţime de oameni din popolul de rînd". Cu excepţia cîtorva nume mai însemnate, observă cu rea voinţă foaia reacţionară „Unirea", el a strîns „nişte iscălituri de nume necunoscute şi de tot ce este mai prost şi mai murdar în oraş". „Unirea"

---

[119] „Unirea", nr. 33 din 17 iunie 1861, p. 130; nr. 34 din 20 iunie 1861, p. 133—134.
[120] *Ibidem*, nr. 39 din 8 iulie 1861, p. 154.
[121] „Tumba Terra", nr. 3 din 17 iunie 1861, p. 18.
[122] Comitetul avea următoarea componenţă: C. Bolliac, C.A. Rosetti, Alex. C. Golescu, Hrist. Polihroniad, I.I. Melic, Grig. Serurie, N.T. Orăşanu, preotul Grig. Musceleanu, Dim. Cozaovici, George Coemgiopol şi Vasile Constantin („Reforma", nr. 18 din 18 iunie 1861, p. 71).
[123] „Revista Carpaţilor", II (1861), Partea II, p. 59.
[124] „Reforma", nr. 18 din 18 ianuarie 1861, p. 71.
[125] *Ibidem*, nr. 18 din 18 iunie 1861, p. 70.
[126] *Ibidem*, nr. 21 din 2 iulie 1861, p. 81.
[127] „Tribuna română", nr. 123 din 29 iunie 1861.
[128] „Reforma", nr. 21 din 2 iulie 1861, p. 81.
[129] *Ibidem*, nr. 23 din 9 iulie 1861, p. 89. La Iaşi se publică în 1861 broşura lui T.Lateş *Opiniunea moldovenească despre legea electorală*, în care se pledează cu energie pentru modificarea regimului electoral, fără a se apela la străini (broşura este reprodusă de „Gazeta Transilvaniei" din 1862, p. 140, 144, 147—148, 151, 155—156, 159—160 (eronat 155—160), 164.

www.dacoromanica.ro

califică acţiunea propagandistului radical drept „o pregătire şi o arogantă introducţie de revoluţie", ea adăugînd că propaganda se făcea de radicali spunînd oamenilor „moşi pe groşi, că adică ciocoii ar fi făcut o altă petiţie la Poartă, prin care vor să aducă în curînd un alt domn străin, turc, tătar, căpcăun şi altele şi că de nu vor grăbi oamenii să iscălească această petiţie ţara va fi în pieire" [130]. Propaganda radicală era orientată în realitate împotriva acţiunii duşmănoase a reacţiunii, favorabilă unui prinţ străin. şi potrivnică reformelor neapărat necesare tînărului stat naţional roman

Comitete de subscriere a petiţiei s-au format la Călăraşi, la Giurgiu [131] şi la Turnu Măgurele, unde mai tot oraşul subscrie petiţia [132]. La Galaţi, în Moldova, s-a convocat de asemenea o adunare în acelaşi scop [133]. Bolliac activează la Turnu Severin, Orăşanu la Brăila, iar Dimitriadi nu numai la Piteşti ci şi la Tîrgu Jiu, „Unirea" insinuînd — desigur tendenţios — slabele rezultate recoltate de aceşti cunoscuţi radicali [134]. De altfel, oficiosul reacţiunii a depus toate silinţele pentru denigrarea campaniei radicalilor, afirmînd că „misionarii guvernului" ar fi fost respinşi „pretutindeni cu dispreţ de lumea cea cu minte" [135] şi altă dată că „lumea aleasă nu subscrie această petiţiune" [136], ceea ce — la urma urmei — era întru totul explicabil ! „Unirea" mai insinua că semnăturile nu se culegeau pe petiţie, ci pe foi albe [137], că în unele locuri nu se putuseră alcătui comitetele [138], că semnăturile strînse erau extrem de puţine [139] şi chiar că se folosise frauda [140]. Toate aceste insinuări sînt însă infirmate de realitate, de zecile de mii de semnături strînse pe petiţie. Numai în judeţul Ilfov s-au strîns peste 13 000 de semnături [141]. Pe drept cuvînt observa „Reforma" că „manifestaţia naţională de la 11 iuniu a avut un eco puternic în toate judeţele, a pătruns ca o scîntee electrică în toate inimile adevărat române", formîndu-se pretutindeni comitete „pentru subscrierea petiţiunii", pe care n-o respinseseră decît „ciocoii şi oamenii trecutului" [142].

Agitaţia dusă în jurul petiţiei de la 11 iunie a luat însă şi alte aspecte. La începutul lunii iunie, „Nichipercea" publică o caricatură ameninţă toare la adresa partidei vechi : un ţăran străpungînd un strigoi simbol al conservatorilor — D.B.) cu o suliţă pe care scria „legea electorală" [43].

---

[130] „Unirea", nr. 37 din 1 iulie 1861, p. 146. Vezi şi nr. 40 din 11 iulie 1861, p. 158.

[131] Acad.-R.S.R., Ms. 1745, f. 132.

[132] Ibidem, f. 135.

[133] „Reforma" nr. 26 din 23 iulie 1861, p. 104.

[134] „Unirea", nr. 41 din 15 iulie 1861, p. 161; nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169; nr. 44 din 25 iulie 1861, p. 174; nr. 63 din 30 septembrie 1861, p. 250.

[135] *Ibidem*, nr. 37 din 1 iulie 1861, p. 145.

[136] *Ibidem*, nr. 41 din 15 iulie 1861, p. 161.

[137] *Ibidem*, nr. 40 din 11 iulie 1861, p. 159.

[138] *Ibidem*, nr. 44 din 25 iulie 1861, p. 174.

[139] *Ibidem*, nr. 63 din 30 septembrie 1861, p. 250.

[140] C. Halepliu lansează astfel învinuirea că un anume G.C. îi declarase că iscălise de vreo 40 de ori, dîndu-i-se „cîte un sfert de jimblă şi cîte o oală de vin" (*Ibidem*, nr. 54 din 29 august 1861, p. 215). Satirizînd pe acei moderaţi, care semnau amîndouă petiţiile — cea conservatoare şi cea radicală — „Nichipercea" lui Orăşanu observa următoarele: „Aceasta se cheamă politică moderată să fii şi roşu şi conservator, să ceri şi una şi alta, ca să nu faci nimic" („Nichipercea", nr. 12 din 27 iunie 1861, p. 95).

[141] Elena Pălănceanu, *op. cit.*, p. 108.

[142] „Reforma", nr. 23 din 9 iulie 1861, p. 89.

[143] „Nichipercea", nr. 9 din 3 iunie 1861, p. 68.

www.dacoromanica.ro

Ţărănimea era în al treilea an al aşteptărilor; legea agrară nu era încă dată şi nici nu putea fi realizată — într-un fel apropiat de dorinţele sătenilor — atîta timp cît nu se dobîndea o nouă lege electorală. Propaganda abilă făcută în acest sens de radicali prin „misionarii" lor răspîndiţi în întreaga ţară nu putuse rămîne fără efect. Agitaţia fiinţa din plin, depăşind chiar intenţiile celor care o provocaseră cu un ţel limitat. Ţărănimea nu cerea o nouă lege electorală decît în subsidiar, căci ea se ridica înainte de toate împotriva exploatării, reclamînd cu energie mult aşteptata lege agrară, care trebuia să-i aducă eliberarea de clacă şi împroprietărirea.

Propaganda în jurul petiţiei de la 11 iunie a căpătat aspectele cerute de însăşi starea de spirit a ţărănimii. I se făgăduieşte acesteia după „Unirea" — că se vor lua moşiile ciocoilor [144], sau i se şopteşte că „peste curînd capul Statului va convoca de la sine o Adunare întinsă pe bazele Divanului Ad-hoc, care va da ţăranului 13 pogoane..." [145]. Ţăranii — descătuşaţi într-o oarecare măsură sub oblăduirea guvernului radical şi încurajaţi de zvonurile ce circulau — au refuzat în multe locuri să lucreze moşiile. În iulie, „Gazeta Transilvaniei" vorbea chiar de uciderea a cinci arendaşi şi de reapariţia haiducilor[146]. „În Argeş, informează cu îngrijorare oficiosul conservator, locuitorii din mai multe sate au refuzat cu desăvîrşire a lua parte la munca proprietarilor ale căror semănături sînt ameninţate de a se pierde cu totul" [147]. Peste un număr, aceeaşi foaie exclama: „...cetăţenii paşnici şi mai cu seamă proprietarii au început să se teamă nu numai de stările lor dar, încă, chiar de viaţă" [148]. În Teleorman, la Uda, Saclele şi Pleaşov, locuitorii refuză să lucreze „cu pogonul", se opun „cu „îndărătnicie" şi patru dintre ei se prind „propagînd din casă în casă iritarea şi nesupunerea" [149]. Agitaţia ţărănimii ia înfăţişarea unor adevărate tulburări la Băileşti, în Oltenia, determinînd pe Ştefan Golescu ca — lăsînd treburile de la Bucureşti pe seama lui Vasile Mălinescu[150] — să pornească grabnic peste Olt, unde a liniştit lucrurile, cel puţin aparent [151].

În iulie 1861, situaţia din lumea satelor se menţinea încordată. „Proprietarul Român" semnala refuzul ţăranilor de a lucra, iar „Revista Carpaţilor" confirma agitaţiile din Oltenia şi judeţul Argeş [152]. „Unirea", la rîndul ei, arăta la 8 iulie că „scirile ce vin duprin ţară urmează a fi foarte nemulţumitoare", că „locuitorii refuză cu desăvîrşire a-şi împlini datoriile lor în muncă către proprietari" şi că „în multe locuri ei se scoală şi bat chiar îngrijitorii moşiilor (aşa s-a întîmplat în Romanaţi la o moşie a d-lui Coandă şi în Gorj la proprietatea Drăguşeştii)" [153]. Mai spre sfîrşitul lunii iulie, polemizînd cu C. A. Rosetti, oficiosul conservator va pune următoarele întrebări semnificative: „Simptomele de revoluţii nu s-au

---

[144] „Unirea", nr. 40 din 11 iulie 1861, p. 159.
[145] *Ibidem*, nr. 34 din 20 iunie 1861, p. 133.
[146] „Gazeta Transilvaniei" 1861, p. 233.
[147] „Unirea", nr. 36 din 27 iunie 1861, p. 141.
[148] *Ibidem*, nr. 37 din 1 iunie 1861, p. 145.
[149] Depeşa prefectului Racotă către Şt. Golescu, 20 iunie 1861 c.v.: Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 2883/1861, f. 92.
[150] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", nr. 134 din 19 iunie 1861, p. 85.
[151] „La Voix de la Roumanie", nr. 22 din 23 iunie/4 iulie 1861, p. 533.
[152] „Proprietarul român", nr. 31 din 3 iulie 1861, p. 121; „Revista Carpaţilor", II (1861), Partea II, p. 60.
[153] „Unirea", nr. 39 din 8 iulie 1861, p. 153.

www.dacoromanica.ro

văzut pretutindenea? Nu s-au răsculat sate în Gorj? Mehedinţi, în Dolj? în Romanaţi? în Olt? în Ilfov? în Argeş chiar la moşia amicului d-tale politic <al lui Rosetti — D.B.> Budişteanul? în Vlaşca? şi în fine mai în toate judeţele?..." [154]. În sfîrşit, în primele zile ale lunii august 1861, Ministerul de Interne al noului guvern conservator va înainta Ministerului de Justiţie dosarul „indivizilor" Mihalache Gheorghescu şi Ştefan Vasile, care „în loc... de a se mărgini şi chiar în misia ce aveau de la comitet central (necunoscut de guvern) a face să se subscrie acea petiţie de la 11 iunie (în satul Rădulești-Ilfov — D.B.), s-au silit printr-o propagandă periculoasă societăţii a face să se răscoale ţăranii în contra proprietarilor" [155]. Este neîndoielnic că în lunile iunie şi iulie 1861 satele din Ţara Românească s-au găsit într-o stare de vie agitaţie şi că aceasta a fost întreţinută şi sporită de propaganda dusă în jurul petiţiei de la 11 iunie.

Un exemplu al amploarei frămîntărilor social-politice din vara anului 1861 îl oferă judeţul Vlaşca, unde se desfăşoară din plin acţiunea pentru semnarea petiţiei de la 11 iunie, se înregistrează cazuri de conflicte între săteni şi proprietari, refuzuri de ale celor dintîi de a ieşi la muncă şi unde — datorită unui material inedit de anchetă — se poate urmări în detaliu desfăşurarea agitaţiei.

Spre sfîrşitul lunii mai 1861, guvernul radical a trimis, ca prefect la Giurgiu pe Ştefan Sihleanu (intrat în funcţie la 25 mai, numit formal la 10 iunie). Acesta, după cîte ne informează Valentineanu, „şi-a abandonat cu bucurie viaţa liniştită de agricultor şi arendaş şi a venit cale de 15 poşti a administra judeţul Vlaşca" [156]. Însuşi Sihleanu, într-o scrisoare adresată lui Dimitrie Ghica, declară că era „alegător direct ca proprietar mare în districtul Rîmnicul-Sărat", dar că aceasta nu-l împiedica să fie, scria el, cu acelaşi prilej, „cu mulţimea aceia care merge cu partea stîngă din Cameră şi suferă văzîndu-se depărtată prin legea electorală de astăzi de la drepturi atît de legitime" [157]. Sihleanu, boiernaş din Rîmnicul-Sărat, se situa în acea vreme pe o poziţie progresistă. E destul de citat următorul pasaj dintr-o scrisoare publică a sa în care el lovea în Busuioceanu, redactorul „Unirii", declarînd că viaţa de salonard dusă de acesta „nu i-a dat ocasiunea să vază sudoarea frunţii lăsînd dungi adînci pe obrazii obosiţi ai sătianului muncitor de pămînt, nici a putut să auză vreodată ţipetele copilaşului de o lună părăsit în cîmp la umbra unei buruieni, pe cînd la cîţiva paşi muma lui săpa sau secera..." [158].

Venit la cîrma judeţului, Sihleanu a întreprins o revizie generală al cărei rezultat a fost constatarea dezorganizării totale în care fusese menţinut districtul de predecesorul său, Ioan Penescu (cutiile comunale jefuite, hîrtiile neînregistrate, registrele albe, magaziile de rezervă goale, şcolile transformate în adăposturi pentru găini etc...) [159]. În afară de aceasta, Sihleanu constata călcarea în mai multe locuri a îndatoririlor

---

[154] *Ibidem*, nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

[155] Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 2835/1861, f. 11.

[156] I.G. Valentineanu, *Prefectul de judeţ şi misiunea lui*, în „Reforma", nr. 24 din 13 iulie 1861, p. 94.

[157] *Ibidem*, nr. 28 din 30 iulie 1861, p. 111.

[158] Ştefan Sihleanu către redactorul „Reformei": *Ibidem*.

[159] I.G. Valentineanu, *Prefectul de judeţ şi misiunea lui; Ibidem*, nr. 24 din 13 iulie 1861, p. 94.

www.dacoromanica.ro

reciproce dintre săteni și proprietari din partea celor din urmă (îndeosebi pe moșia Frățești a lui Iorgu Ghica, unde se cereau în mod abuziv munci în plus sătenilor, care „își făcuseră zilele după legiuire")[160].

La Giurgiu, Sihleanu a găsit în fruntea municipalității pe doctorul Seben Micaseanu, fruntaș radical local. Amîndoi vor fi sprijinitorii activi ai petiției de la 11 iunie. Aniversarea revoluției de la 1848 a avut loc la Giurgiu „în mare liniște și entusiasm", după cîte informează Valentineanu și în prezența lui Sihleanu, care asistă „ca cetățean" la hora, care a ținut pînă la 12 noaptea, „pe o lună din cele mai încîntătoare și cu iluminația municipalității și a pieței"[161]. La Giurgiu, ca și în celelalte capitale de districte, s-a organizat un comitet pentru petiția de la 11 iunie, compus din 8 membri și prezidat de însuși doctorul Seben Micaseanu[162]. Acest comitet, sprijinit de prefect, și-a început activitatea trimițînd în județ comisari de propagandă cu exemplare de ale petiției de la 11 iunie pentru a strînge semnături. Autoritățile administrative au sprijinit acțiunea pentru semnarea petiției. Dealtfel, însuși Sihleanu, fiind la masă la Mihail Bîțcoveanu în comuna Frăsinet, „a notificat sub-perfectului de Glavacioc că va veni o petiție să se iscălească prin sate, în care a iscălit însuși și prin urmare să fie liberi cei ce umblă cu dînsa, fără a se face vorbă..."[163].

Propaganda pentru semnarea petiției s-a făcut, cum am amintit, de anumiți comisari de propagandă însărcinați de către comitetul județean cu această misiune. În plasa Glavacioc au mers, de pildă, preotul Dumitru Corbeanu de la biserica Sf. Treimi din Giurgiu, Stan Sișu Olaru, „de meserie și contracciu al marcarisirei măsurilor și trăsurilor", Petrache Georgescu, funcționar la municipalitatea Giurgiu și Niță Gheorghiu[164]. În acțiunea lor, comisarii întîmpinau uneori împotriviri din partea anumitor elemente reacționare, unelte ale partidei vechi; acolo aveau instrucțiuni, după mărturisirea de la 20 iulie a preotului Corbeanu, să se retragă în liniște, fără a insista[165]. Un astfel de caz a avut loc în comuna Ghimpați din plasa CîlnișteI, unde scriitorul satului, Ioan Popescu, declarase următoarele: „În anii trecuți cereau prinț strein și astăzi pe Cuza, că aceștia care au făcut această petiție au făcut-o numai pentru interesul lor și că întorcînd foile petiției a zis, că cîți a iscălit într-însa sînt toți oameni de nimic"[166]. Tocmai pentru a preîntîmpina astfel de opoziții comisarii au recurs la o propagandă mai apropiată de durerile țăranilor. Ei au pus în discuție problema impozitelor și a obligațiunilor față de proprietari și chiar aceea a unei împărțiri a moșiilor.

În satul Baciu, comisarii au declarat logofătului comunei și deputatului sătesc „că sînt trimiși cu știrea stăpînirei... și că acea hîrtie este către domn pentru Unirea Țerilor, să deschiză Camera și să dea legi noi,

---

[160] Ștefan Sihleanu către redactorul „Reformei": *Ibidem*, nr. 28 din 30 iulie 1861, p. 111.

[161] I.G. Valentineanu, *Prefectul de județ și misiunea lui*; *Ibidem*, nr. 24 din 13 iulie 1861, p. 94.

[162] Arh. St. Buc., Min. Int., Dlv. Adm., nr. 3025/1861, f. 56—57.

[163] *Idem*, f. 67.

[164] *Idem*, f. 56.

[165] *Idem*, f. 57.

[166] *Idem*, f. 58.

www.dacoromanica.ro

pentru binele şi uşurarea oamenilor *de bir şi clacă*" [167]. În satele Buteasca de Jos şi Buteasca-Moşneni anchetatorii constată că la 8 iulie a venit aci un anume Stan Pater, trimis cu un bilet de logofătul satului Cozmeşti, Petre Săndulescu. Oamenii neştiind să citească, îl întrebaseră pe Pater ce e în bilet şi el spusese că „este o poroncă de la comisarii stăpînirii că Măriea Sa Vodă a dat jalbă la împărăţie şi împărăţiile au trimis poroncă ca să-i scază de bir şi de clacă", adăugînd că „în lume se aud vorbe că o să se împartă moşiile". Locuitorii merg la proprietarul Apostol Grăjdănescu pentru a lua pecetea satului, dar nu reuşesc şi atunci pornesc la Cozmeşti, unde au găsit pe comisari dormind şi unde „caraulaşii" le confirmă „că este poroncă domnească *ca să nu mai plătească bir şi clacă*" (sublinierile mele — D.B.). A doua zi, revenind la Cozmeşti, sătenii din Buteasca n-au mai găsit pe comisari, care plecaseră la Gălăteni. Ţăranii pornesc după ei, dar nu-i mai întîlnesc şi „au fost neliniştiţi toată noaptea, umblînd din sat în sat ca să găsească pe acei comisari şi imputînd sătenii deputaţilor de ce nu s-au grăbit a iscăli aseminea poroncă pentru uşurarea lor".

În satul Puenii comisarii au spus oamenilor că au venit cu poroncă domnească ca să iscălească ţăranii „ca să nu mai fie clacă". La Cozmeşti, tot aşa, propaganda se face *pe baza scăderii birului şi a clăcii*. În schimb, la Merenii de Sus, învăţătorul Ioan Burcea „a venit cu un stînjin de la Giurgiu ca să măsoare pogoanele arendaşului şi a declarat că Sevastian, inspectorul şcoalelor din districtul Vlaşca, i-a dat instrucţiuni să nu se aibă bine cu preoţii, logofătul şi arendaşul". În satul Purani şi la Buteşti baza propagandei a fost şi lărgirea legii electorale, căci aci comisarii declară că „peste o lună de zile o *să meargă din tot satul cîte un om la Cameră la Bucureşti, să facă alegerea spre uşurarea despre clacă şi greutăţi*". Uşurarea de biruri şi clacă şi desfiinţarea zeciuielilor de moşii constituie baza propagandei la Scurtu-Slăveşti, la Cozmeşti şi la Crevenciu Mare. La Bîţcoveni, „nimini n-a vroit a spune ce propagandă s-a făcut în sat", dar, după plecarea comisarilor, „locuitorii, constată raportul anchetatorilor, n-au mai voit a eşi la lucrul proprietăţii", ci abea în urma unei execuţii de şase dorobanţi „s-au liniştit, mărginindu-se a face numai cîte o mică murmură, cînd sînt chemaţi la datoriile lor". În sfîrşit, ultimul caz citat în raportul anchetatorilor, „la satul Frăsinet deputaţii şi scriitorii au declarat că acei comisari şi preotul au venit într-o duminică, pe seară, şi i-au trimis să strîngă oamenii din sat ca să iscălească o poroncă de la domnu Cuzea, că la Moldova s-a făcut *uşurarea oamenilor despre partea proprietăţii* şi pînă la sfîntul Vasile a poruncit Vodă să se facă şi aici, ca să se uşureze oamenii *despre partea muncei* şi aşa au iscălit şi au pus pecetiea împreună cu vreo 20 de lăcuitori, spuindu-le că sînt oameni domneşti şi că de nu vor pune iscălitura o să fie vai de maica lor ! ca o să vie cu dorobanţi să-i bată !" (sublinierile mele — D.B.).

Concluzia anchetatorilor este că „în general propaganda s-a făcut în numele guvernului, sub titlu de oameni domneşti", ea avînd loc „pe unde sătenii erau clăcaşi în protiva clăcei şi a birului, pe unde erau moşneni, în protiva zeciuielilor şi contribuţiilor". Este de adăugat că în unele

[167] Raportul anchetatorilor dă informaţii asupra acţiunii de propagandă dusă la sate (*Idem*, f. 57—58, 64—68).

www.dacoromanica.ro

locuri propaganda se făcuse și în sensul unei împărțiri a pămînturilor boierești, neprecizîndu-se însă în ce mod. Raportul anchetatorilor reprezintă realitatea, poate cu unele mici exagerări. Acest document coincide cu cele recunoscute de foile progresiste sau cu raportul ajutorului prefecturii de Vlașca analizat ceva mai jos. Propaganda aceasta — dezvăluită în raportul anchetei — s-a dus în mod real (cu excepția cîtorva afirmații exagerate ale anchetatorilor) în mijlocul țărănimii nemulțumite și agitate. Ea izvorîse din necesitatea de a răspunde dorințelor maselor țărănești, de a-i atrage pe țărani cu ceea ce îi interesa mai mult : scăparea de clacă, dobîndirea de pămînt și ușurarea birurilor. Chestiunea Unirii depline și lărgirea bazei electorale nu alcătuiesc de aceea fundamentul propagandei comisarilor, deși ele reprezintă punctele de bază ale petiției de la 11 iunie. Țărănimea — clasă „neputincioasă fiindcă e fărămițată și împrăștiată" [168] — era în fierbere și nu aștepta decît conducătorii și aliații pentru a se ridica. De aci frămîntarea pe care izbutește s-o provoace în întreaga țară acțiunea dusă în jurul petiției de la 11 iunie 1861.

Acțiunea comitetului de Vlașca pentru petiția de la 11 iunie s-a desfășurat nesupărată pînă în primele zile ale lunii iulie, cînd un proprietar, Apostol Grăjdănescu, și un arendaș, P. Tomulescu, au adresat Ministerului de Interne cîte o plîngere : primul în legătură cu atîțarea locuitorilor din satul Buteasca prin biletul logofătului Petre Săndulescu din Cozmești, iar cel de-al doilea în legătură cu refuzul locuitorilor din Baciu de a ieși la muncă și cu anumite acțiuni ale acestora, care-l făceau să se simtă în nesiguranță [169]. Aflînd de aceasta, prefectul a însărcinat, la 14 iulie, pe primul său ajutor Niculae Mărculescu cu anchetarea cazurilor de la Buteasca de Jos, Buteasca-Moșneni și de la Baciu. Este vorba probabil de o încercare de prevenire a anchetei organelor de la centru, unde, începînd de la 11 iulie, guvernul Ștefan Golescu fusese înlocuit prin guvernul interimar Costache Bălcescu. Peste cinci zile, Sihleanu înaintează dosarul anchetei lui Mărculescu [170] lui Dimitrie Ghica, noul ministru de Interne, observînd că „împrejurarea n-a avut nimic serios într-însa", fiind doar „o nesocotință pripită din partea acelora ce au reclamat". El mai declară că „liniștea au fost neîntreruptă" în district și că nu s-au înregistrat decît „oarecare reclamațiuni... din partea sătenilor în contra arendașilor sau a proprietarilor, care-i sileau să facă mai mult decît îndatoririle lor" [171]. În raportul său, primul ajutor al prefecturii recunoștea existența unei propagande *„de scăderea birului și a clăcii"* (sublinierea mea — D.B.), dar o punea în sarcina lui Tomulescu, adică a arendașului reclamant ! Mărculescu căuta să-și întărească raportul prin adăugirea a două procese-verbale făcute la fața locului (la Cozmești și Baciu) și printr-un raport al subprefectului de Glavacioc, S. Boerescu. Acesta din urmă era și el în vederile prefectului, drept dovadă că la 12 iulie el anunța lui Sihleanu rezultatele propagandei misionarilor pentru iscălirea petiției de la 11 iunie, dîndu-i totodată informațiile despre reclamațiile „ce a primit pentru cele întîmplate în urma acelei propagande" [172].

---

168 Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1947, p. 14. Prefața din 1874.
169 Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., nr. 3025/1861, f. 37 și 40.
170 Ancheta lui Mărculescu (*Idem*, f. 34—41, 48—49).
171 *Idem*, f. 34.
172 *Idem*, f. 98.

www.dacoromanica.ro

Acţiunea comisarilor de propagandă din Vlaşca şi atmosfera încărcată din unele comune ale acestui judeţ au servit drept pretext conservatorilor pentru a iniţia, ceea ce „Revista Carpaţilor" numeşte „un incident foarte curios" [173], incident care îi va ajuta pe reacţionari să înlăture pe radicali de la putere. O delegaţie de proprietari din Vlaşca a reclamat domnitorului la 16 iulie situaţia din judeţ şi-i prezintă o copie după biletul logofătului Petre Săndulescu din Cozmeşti, în care se vorbea de desfiinţarea clăcii şi a contribuţiilor către stat [174]. „Reforma" socoate această acţiune drept „o jucărie boerească" [175]; iar Ştefan Sihleanu califică biletul drept „piatra cu care s-a omorît uriaşul Goliat" şi acuză pe Săndulescu de a fi „trădător şi cumpărat cu bani" [176]. Totuşi, această iniţiativă reacţionară va contribui în a determina pe domnitor, nedoritor de complicaţii interne în acele momente în care era aşteptată rezolvarea problemei desăvîrşirii unirii politico-administrative, să încredinţeze guvernul conservatorilor[177].

În timp ce în ţară se iniţia acţiunea pentru petiţia de la 11 iunie, Comisia centrală de la Focşani a luat în dezbatere proiectul de lege electorală. În şedinţele din 27 şi 30 mai, Comisia centrală a luat act de adresele pe care i le trimiseseră cele două guverne, cerîndu-i grabnica luare în dezbatere a problemei electorale. Conservatorii s-au străduit să tergiverseze, dar majoritatea Comisiei s-a declarat pentru urgenţă, Lapati, unul din

---

[173] „Revista Carpaţilor", II (1861), Partea II, p. 188.

[174] „Unirea", nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

[175] „Reforma", nr. 26 din 23 iulie 1861, p. 104.

[176] *Ibidem*, nr. 28 din 30 iulie 1861, p. 111.

[177] În urma plîngerii proprietarilor, ministrul interimar Orbescu va însărcina pe şeful de masă Atinache Anghelescu din departamentul său să ancheteze împreună cu pro urorul de Vlaşca cele arătate de petiţionari şi îndeosebi cazul logofătului Săndulescu. În ziua de 16 iulie Anghelescu porneşte spre Vlaşca, unde intră în legătură cu procurorul Popovici, şi-şi începe ancheta. Peste trei zile, Dimitrie Ghica înlocuieşte pe Atinache cu Pavel Anghelescu, şeful biroului 1 din secţia I a Ministerului de Interne, sub motiv că „lucrarea nu merge înainte, mărginindu-se numai în corespondenţe" (Arh. St. Buc., Min. Int., Div. Adm., 1861, nr. 3025 1861, f. 8). Noul anchetator soseşte la Giurgiu şi, după ce-şi desăvîrşeşte ancheta în capitala judeţului, porneşte împreună cu procurorul Nae Popovici spre Bucureşti, ca de aci să se îndrepte spre comuna Baciu, prin drumul Craiovei. Ancheta durează pînă la 25 iulie, iar la 28 iulie cei doi anchetatori, Anghelescu şi Popovici, îşi vor depune detaliatul raport, publicat în parte şi în rezumat în „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti" (nr. din 1 august 1861, p. 671—672).

Concluziile anchetei, cuprinse îl raportul depus la 28 iulie, arată că acţiunea comisarilor avusese loc pe baza unor instrucţiuni „scrise şi verbal" ale comitetului pentru petiţia de la 11 iunie din judeţul Vlaşca, dar anchetatorii nu pot aduce dovezi palpabile ale acestei afirmaţii. La 28 iulie 1861, Ministerul de Interne comunică Ministerului de Justiţie dosarele anchetei, cerîndu-i „a lua în băgare de seamă" şi „a face legiuita urmare" (Arh. St. Buc., Min. Int . Div. Adm., nr. 3025/1861, f. 60). Procesul preotului Dimitrie Corbeanu, al lui Stan Sişu Olaru şi al lui Petrache Georgescu se judecă în faţa tribunalului Vlaşca în luna ianuarie 1862, acuzaţii primind o condamnare de 6 luni şi 5 zile închisoare, cu toate că, după afirmaţia „Românului", mulţi dintre martorii citaţi în actul de acuzare îşi retractează mărturiile, privind propaganda incendiară dusă de către comisarii petiţiei de la 11 iunie. Sentinţa se dă pentru provocarea la tulburări („Românul", nr. 194 din 13 iulie 1862, p. 605). Peste cîteva luni, procesul ajunge în apel în faţa Curţii Criminale, unde la 12 iulie substitutul procurorului cere ca a uzaţii să capete o condamnare de 2—3 ani pentru înşelăciune! *(Ibidem)*. Procesul suferă însă o nouă amînare, el judecîndu-se la 1 octombrie. În urma pledoariei avocatului G. Petrescu, în care se susţine că singura vină a acuzaţilor era aceea de a fi purtat petiţia de la 11 iunie, în care se recunoaşte că unele fapte pot fi imputabile „în ordinea morală", dar în care se precizează că „dacă nu este prevăzută de legea pozitivă, fapta scapă de sancţiune", Curtea pronunţă la 2 octombrie o sentinţă de achitare *(Ibidem*, nr. 277 din 4 oct. 1862, p. 907—909). De altfel, chestiunea îşi pierduse interesul politic, mai ales că la conducere nu se mai afla guvernul Ghica.

www.dacoromanica.ro

membrii ei, amintind chiar că proiectul trebuia întocmit înainte ca Puterile garante să ia în discuţie problema [178]. La 3 iunie, proiectul comitetului — avînd ca raportor pe Ludovic Steege [179] şi la care refuzaseră să conlucreze conservatorii Brăiloi şi Cantacuzino — a fost prezentat Comisiei [180]. Acest proiect n-a mulţumit pe radicali, membri ai corpului de la Focşani. Nicolae Golescu scria fratelui său — primul-ministru al Ţării Româneşti — că proiectul comitetului îi părea „restrîns". El îi mai comunica hotărîrea sa şi a celorlalţi membri „de stînga" ai Comisiei centrale de a depune amendamente, votînd totuşi proiectul, în cazul respingerii acestora, atitudine explicabilă, deoarece, faţă de dispoziţiile electorale ale Convenţiei, proiectul reprezenta un simţitor pas înainte. Totodată, Nicolae Golescu cerea să i se trimită proiectul electoral întocmit de radicalul Grigore Arghiropol [181].

Proiectul lui Steege prevedea alegerea în fiecare judeţ a cîte doi deputaţi de către proprietarii funciari, unul reprezentînd comunele rurale — ales prin vot indirect — şi unul oraşele. Alegători în primul colegiu erau proprietarii funciari dînd o contribuţie anuală de 5 galbeni, în cel de-al doilea sătenii cu o contribuţie anuală de 48 lei, iar în cel de-al treilea patentarii de clasa I şi a II-a sau cei ce plăteau contribuţii imobiliare echivalente acestor patente. Protopopii, parohii, magistraţii, profesorii, doctorii, inginerii, arhitecţii, avocaţii şi ofiţerii retraşi din serviciu erau scutiţi de orice condiţie de cens. Pentru eligibili se cerea vîrsta de 30 de ani şi o contribuţie anuală de 10 galbeni [182].

Discuţia începută la 3 iunie — cînd conservatorii au încercat din nou să tergiverseze, învinuind în acelaşi timp puterea executivă că voia să ...ite votul Adunărilor în problema electorală — este continuată la 8 iunie. Cu acest prilej, Steege a criticat stipulaţiile electorale ale Convenţiei, arătînd că în Moldova cea dintîi Adunare aleasă în temeiul lor era formată în mod aproape exclusiv din foştii mari boieri (5 beizadele, 6 mari logofeţi, 20 mari vornici, 4 mari postelnici, 1 mare hatman, 17 mari agi, 3 mari spătari, 5 colonei şi maiori şi un singur deputat care nu era boier !). Continuînd, el declară că nu era „admiratorul jacobinilor" sau „al comuniştilor", dar că ştiind că „baza societăţii se află în proprietate", el nu putea admite ca ea să se găsească „numai în proprietatea mare şi că proprietatea mică..., industria, comerţul, inteligenţa să nu înfăţişeze în societate interese tot atît de însemnate". Ripostînd, conservatorul Brăiloi declară că „boierii nu înfăţişează o aristocraţie teritorială, feudală şi ereditară", ci o aristocraţie în permanenţă primenire ; el califica Convenţia drept „foarte liberală fiind bazată pe capital" şi-şi acuză adversarii că voiau să introducă sufragiul universal.

Cantacuzino a cerut „o aşa zisă" dreaptă cumpănire „între clasele mai avute, mai luminate şi mai independenţi şi între acelea cari sînt mai

---

[178] *Protocoalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite*, protocolul II şi III din 27 şi 30 mai 1861.

[179] Cuza se va adresa personal lui Steege, cerîndu-i să accepte extinderea dreptului de vot, deoarece sistemul electoral al Convenţiei dădea puterea legislativă în mîinile celor ostili principiilor sale (T. W. Riker, *op. cit.*, p. 395).

[180] *Protocoalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite*, protocolul IV din 3 iunie 1861.

[181] Scrisoare din 5 iunie 1861 (G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 364).

[182] *Protocoalele Comisiunii centrale a Principatelor-Unite*, protocolul IV din 3 iunie 1861.

www.dacoromanica.ro

numeroase", precum şi un Senat. A mai luat cuvîntul Lapati, membru al stîngii, care a arătat că nu se putea socoti sufragiu universal „dreptul restrîns" dat ţăranilor „de a veni la alegere prin delegaţi" şi a fi reprezentanţi în Adunare „nu prin ei înşişi, ci prin aceia ce legea le dă drept de eligibili pentru toate colegiile". Arsache şi Brăiloi au atacat proiectul, în timp ce Cozadini a cerut lărgirea bazei electorale propusă de comitet. Brăiloi califica proiectul drept „o lege bună numai a statornici despotismul administrativ" sau „o lege dirijată în contra proprietăţii". Ripostînd, raportorul proiectului a arătat că problema rurală era „sticla prin care unii din onor. mei colegi privesc proiectul de faţă" şi el i-a asigurat pe conservatori că „lipsa de învăţătură la cultivatori va fi suplinită prin bunul lor simţ". Teriachiu adăuga că „elementul cultivatorilor este un element vital, pe care trebuie să-l cultivăm şi să-l înălţăm la ideea votului electoral dacă dorim regenerarea noastră naţională". În aceeaşi şedinţă, se încheia discuţia generală asupra proiectului [183].

După ce problema a fost luată în dezbatere în detaliu — la 10 iunie — s-a analizat, între altele, o propunere a conservatorilor prin care se cerea înfiinţarea unui Senat compus din reprezentanţii marii proprietăţi (alegătorii acestora trebuind să aibă un cens minim de 500 galbeni venit) [184]. Era o încercare de a paraliza activitatea viitoarei Adunări. Propunerea conservatoare — cum era de aşteptat — a fost respinsă. Totuşi, ea conţinea şi cîteva prevederi utile : scutirea de cens a eligibililor şi alcătuirea listelor electorale de către autorităţile comunale. Conservatorii mai propuneau ca oricine să poată fi alegător dacă plătea 100 lei contribuţie anuală [185]; aceasta ar fi fost în avantajul păturilor orăşeneşti a căror participare era mărginită prin proiect, dar, în schimb, ar fi oprit de la vot majoritatea ţărănimii, care cîştiga acest drept prin proiectul Steege. Motivul acestui punct din propunerea conservatorilor era evident : teama de reforma agrară ! Dealtfel, foaia radicală „Reforma" a ştiut să aprecieze just substratul părţilor pozitive ale proiectului boieresc, scriind că foştii boieri au făcut „ca ţiganul cînd şi-a scăpat căciula în apă şi carele după ce s-a încredinţat că n-o mai poate prinde a zis : apoi du-te dar, de sufletul tatei" [186].

Discuţiile înverşunate s-au încheiat în ziua de 19 iunie, cînd după alte cîteva discursuri (de care se foloseşte Moruzi pentru a declara că introducînd pe ţăran în viaţa politică — „scoţîndu-l din viaţa sa cea activă şi folositoare" (el uita însă să spună cui îi era folositoare munca ţăranului !) — şi aruncîndu-l „în mijlocul luptelor electorale", „insuflîndu-i patimele şi urele", se menţinea în ţară „un necontenit incendiu") s-a trecut la votarea proiectului. Acesta a fost adoptat. Prin noua lege se introduceau următoarele precizări sau modificări ale proiectului lui Steege, acceptat în linii generale de majoritatea Comisiei Centrale : se dădea dreptul de vot pentru colegiul proprietarilor funciari celor cu un venit de 100 galbeni, se fixa censul unui venit de 200 galbeni pentru cei eligibili, titraţii fiind scutiţi de această condiţie [187].

---

[183] *Ibidem*, protocolul VI din 8 iunie 1861.
[184] *Ibidem*, protocolul X din 16 iunie 1861.
[185] *Ibidem*, protocolul VI din 8 iunie 1861, p. 2.
[186] „Reforma", nr. 21 din 2 iulie 1861, p. 83.
[187] *Protocoalele Comisiunii centrale a Principatelor Unite*, protocolul XI din 19 iunie 1861.

www.dacoromanica.ro

Legea electorală dezbătută de Comisia centrală de la Focșani decepționează. „Acest proiect, scria o foaie a vremii, a avut ciudata soartă de de a displace întregii lumi : conservatorilor pentru că pare a fi inaugurarea sufragiului universal și liberalilor pentru că ei pretind că nu toate interesele sînt suficient reprezentate" [188]. „Anunțătorul român" salută — la început — cu satisfacție proiectul, pentru ca apoi, aflîndu-i conținutul, să recunoască că fusese legănat „de niște dulci speranțe ce nu fură decît iluziuni" [189]. „Reforma" declară „lucrarea majorității, pretinsă... ca eșită din ceata liberalilor", mai „antiliberală", decît „lucrarea reacționarilor" [190]; iar foaia conservatoare „Unirea" susținea că se intenționa „a proclama votul universale", proiectul fiind „condamnabil și omorîtor pentru țară" [191]. De fapt, proiectul reflecta în special poziția moderaților, membrii Comisiei Centrale care reprezentau pe radicali fiind în minoritate în cadrul coaliției anticonservatoare. Proiectul mai oglindea dorința domnitorului și a apropiaților săi moderați de a se sprijini pe țărănime, în dauna maselor orășenești. De asemenea, proiectul cuprindea latenta primejdie a imixtiunii puterii executive în desfășurarea alegerilor, formarea listelor electorale fiind încredințată autorităților administrative.

Poziția radicalilor nu era în perfect acord cu proiectul elaborat de comitetul dominat de liberalii de centru. O dovadă în acest sens o constituie scrisoarea lui Nicolae Golescu amintită ceva mai sus și la aceasta se poate adăuga un schimb de scrisori dintre Mălinescu și Cozadini. Înainte de votarea proiectului, cel dintîi a telegrafiat lui Cozadini că „proiectul electoral a făcut rea impresiune" și-l rugă să obțină „de a fi alegători toți proprietarii, de a fi un singur colegiu și de a nu se supune la nici un cens alesii" [192]. În răspunsul său — probabil din 19 iunie — Cozadini a explicat cauzele votării proiectului, amintind lui Mălinescu că în Comisia centrală există un „centru-stîng", gata oricînd a deveni „centru-drept" [193]; el i-a mai trimis apoi altă telegramă, în care admițînd posibilitatea lipsurilor proiectului, îi sintetiza totuși astfel avantajele sale : „cifra alegătorilor proprietății funciare este sporită prin admiterea alegătorilor indirecți : censul electoral al orașelor a fost scăzut la 2/3 și.. ceea ce este esențial un sfert din deputați aparțin comunelor rurale, care-i aleg dintre capacitățile [194] admise fără a trebui să justifice vreun cens" [195]. Cu toate lipsurile proiectului, „Revista Carpaților" sesiza just că fusese elaborat „pe base mai întinse decît acele stipulate prin Convențiune" [196]. Împrejurările politice vor face însă ca proiectul acesta să nu fie aplicat.

Agitația în jurul legii electorale, frămîntarea din lumea satelor, ca și discuțiile din Comisia centrală au determinat pe conservatorii munteni la o acțiune decisivă împotriva guvernului. Ei au căutat să-și asigure pozițiile înainte ca puterea legislativă să le fie smulsă. La 13 iunie, a început

---

[188] „La Voix de la Roumanie", nr. 23 din 29 iunie/11 iulie 1861, p. 89.
[189] „Anunțătorul român", nr. 44 din 17 iunie 1861, p. 1 și nr. 45 din 21 iunie 1861, p.1.
[190] *Proiectele de lege electorală*, în „Reformă", nr. 21 din 2 iulie 1861.
[191] „Unirea", nr. 32 din 13 iunie, p. 126.
[192] N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 51.
[193] Ibidem, p. 51—52.
[194] Titrații.
[195] N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 52.
[196] „Revista Carpaților", II (1861), Partea II, p. 60.

www.dacoromanica.ro

lupta între guvern şi majoritatea reacţionară a Adunării, iscîndu-se vii polemici, la care participă Barbu Catargiu, C. A. Rosetti şi Vasile Mălinescu [197]. În şedinţa următoare la 15 iunie, Dimitrie Ghica cerea guvernului proiectul de buget [198].

Situaţia cabinetului Golescu — „ministerul tăcut" [199] — era deosebit de grea. Şeful guvernului scria lui Panu, vorbindu-i de marile greutăţi, de nerăbdarea ţării, de intenţia unor deputaţi progresişti de a demisiona în cazul discutării chestiunii rurale într-o Adunare cu majoritatea reacţionară etc... Totodată, el sugera proclamarea Unirii de către ţară [200]. Răspunzînd lui Golescu, Panu îl încuraja, asigurîndu-l că domnitorul — aflat atunci de mai mult timp la Iaşi — intenţiona să proclame unirea Adunărilor, imediat după votul Comisiei centrale referitor la întrunirea corpurilor legiuitoare din Iaşi şi Bucureşti în vederea discutării laolaltă a problemei agrare [201]. Aceasta nu însemna că domnitorul şi cele două guverne erau dispuse să accepte o soluţie reacţionară în chestiunea rurală, ci doar că — urmînd parcă planul iniţial al lui Golescu-Albu — ei se gîndeau la utilizarea acestui mijloc pentru a realiza unirea Adunărilor şi recunoaşterea Unirii Principatelor de către corpurile legiuitoare ale celor două ţări. Dealtfel, Panu telegrafiase mai înainte lui Golescu că noua lege electorală nu trebuia dată pe mîna Adunării reacţionare de la Bucureşti [202]. În privinţa riscului de a participa la o discutare a legii rurale — noii Adunări neputîndu-i-se împiedica activitatea imediat după votarea Unirii — Cuza acceptase abţinerea de la vot a deputaţilor radicali [203], abţinere ce-i putea desigur folosi la nesancţionarea eventualului vot al majorităţii reacţionare.

Iniţial, planul de acţiune comunicat lui Ştefan Golescu prevedea adoptarea de către Comisia centrală a hotărîrii de a se întruni laolaltă Adunările pentru discutarea problemei rurale, ca la adăpostul acestei hotărîri să se poată supune Adunărilor întrunite votarea Unirii depline. Apoi a fost modificat planul, trecîndu-se pe primul plan votarea legii electorale de către Comisia centrală, deciziune datorată probabil dorinţei lui Cuza Vodă de a avea în mînă arma noii legi electorale, prin care Adunarea ameninţată de dizolvare putea fi făcută mai maleabilă; în parte, această nouă hotărîre se datora solicitărilor repetate primite de la Constantinopol de la Costache Negri şi Baligot de Beyne.

Susţinut doar de minoritatea din Adunare, lipsit de sprijinul domnitorului aflat în Moldova, hărţuit de majoritate, guvernul Golescu a luptat totuşi cu tenacitate. Pentru a linişti duşmăniile importantei categorii a arendaşilor şi a asigura în acelaşi timp o redresare a finanţelor ţării, a pledat pe lîngă domnitor pentru aprobarea scăzămîntului arendaşilor,

---

[197] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", suplim. la nr. 136 din 21 iunie 1861, p. 1—4; supl. la nr. 137 din 22 iunie 1861, p. 1—2.

[198] *Ibidem*, supl. la nr. 137 din 22 iunie 1861, p. 2—4; supl. la nr. 138 din 23 iunie 1861, p. 1—2.

[199] Şt. Golescu către Cuza Vodă, ⟨14—15 26—27⟩ iunie 1861, depeşă: G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 367 (Data depeşei, stabilită de mine — D.B.).

[200] Şt. Golescu către An. Panu, ⟨10—14/22—26⟩ iunie 1861 depeşă: *Ibidem*, p. 368—369, (Data depeşei stabilită de mine — D.B.).

[201] An. Panu către Şt. Golescu, ⟨10—14/22—26⟩ iunie 1861, depeşă: *Ibidem*, p. 370.

[202] An. Panu către Şt. Golescu, 9/21 iunie 1861, depeşă: *Ibidem*, p. 365.

[203] Cuza Vodă către Şt. Golescu, 10/22 iunie 1861, depeşă: *Ibidem*, p. 366.

www.dacoromanica.ro

ceea ce acesta sfîrşeşte prin a accepta [204], deşi cu oarecare greutate. Mai înainte, Mălinescu telegrafiase lui Panu, vestindu-l că „aice chestia arendaşilor se agravează din zi în zi", adăugînd apoi, obosit : „Dorm cîte trei oare în douăzeci şi patru, uneori nicidecum : nămolul de lucrări este astfel, încît nici pare că le atinge ceva" [205]. Cam în aceeaşi zi, Mălinescu a telegrafiat şi lui Cuza, relatîndu-i discuţiile din Adunare din ziua de 13 iunie. Sintetizînd, el remarca : „Oratorii Dreptei, ieşind din chestie, ne-au atacat cu o violenţă extraordinară. Li s-a răspuns cu energie şi demnitate". În ceea ce privea situaţia financiară, el telegrafia următoarele : „O singură greutate neînvinsă avem : banii ajung din zi în zi mai anevoie în casă ; arendaşii, cu toate execuţiile ce li se pun, nu dau banii şi ei s-au pus în măsură de a nu avea ce se lua de la ei... Guvernul se va afla în cea mai tristă poziţiune şi-a da nouă ocasiune de a face pe d. Catargiu să strige : *La faliment*" [206]. Acceptarea sancţionării scăzămîntului a sprijinit guvernul Golescu în acţiunea sa de redresare a finanţelor, dar tocmai în acele zile majoritatea reacţionară şi-a dezlănţuit atacul hotărîtor.

La 17 iunie, Barbu Catargiu a adus în discuţie problema proprietăţii, cerînd ca Adunarea să nu-şi întrerupă lucrările înaintea rezolvării ei („nefiind alta mai urginte decît dînsa"), „piatra angulară a edificiului nostru social" şi „armă de scandal şi discordie". El nu uită să adauge — referindu-se la discutarea legii electorale — că în Comisia centrală „s-au pus principiele năpraznice ale comunismului" şi că înspăimînta zvonul revizuirii din afară a legii electorale. În încheiere, Catargiu a cerut guvernului să se angajeze că nu va închide Adunarea „pînă nu se va vota legea rurale".

Răspunsul guvernului destul de evaziv — dată fiind situaţia — atribuia Comisiei centrale întîrzierea întrunirii laolaltă a celor două Adunări. S-a produs apoi intervenţia lui Dimitrie Ghica, care a cerut un răspuns categoric, amintind că aceeaşi Comisie centrală putuse elabora în trei zile „un project de lege de cîteva sute de articole spre a introduce sufragiul universale". Majoritatea a votat apoi amendamentul lui Catargiu prin care se da un termen de şase zile guvernului ca „să roage pe M<ăria> S<a> de a da Camerei mijlocul cel mai putiincios, spre a înlesni rezolvarea cestii proprietăţii înaintea închiderii acestei sesii", în caz contrar „orice minister ar mai încerca să prelungească soluţia acestei chestii nu va mai avea pe viitor încrederea Camerei". Era un ultimatum categoric. La aceasta sa mai adăuga şi o întrebare a lui Gh. Ştirbei, care a adus în faţa Adunării textul petiţiei de la 11 iunie [207].

Faţă de „starea de război" cu opoziţia conservatoare, guvernul a telegrafiat grabnic la Iaşi, cerînd avizul domnitorului şi întrebîndu-l dacă trebuia să-şi pregătească demisia sau să se gîndească la dizolvarea Adunării [208]. Cuza a răspuns lui Mălinescu, cerîndu-i ca ministerul să nu-şi

[204] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", suplim. la nr. 133 din 17 iunie 1861, p. 1—2.
[205] V. Mălinescu către An. Panu, ⟨14—15 26—27 iunie 1861⟩, depeşă: N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 46 (data depeşei stabilită de mine — D.B.).
[206] V. Mălinescu către Cuza Vodă, ⟨14 26 iunie 1861⟩, depeşă: *Ibidem*, p. 50—51 (data depeşei stabilită de mine — D.B.).
[207] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", supl. la nr. 138 din 23 iunie 1861, p. 2—4 şi supl. la nr. 140 din 27 iunie 1861, p. 1—4.
[208] Depeşă din ⟨17 29⟩ iunie 1861 (N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVIII, p. 48—49) (data depeşei stabilită de mine — D.B.).

www.dacoromanica.ro

întrerupă activitatea în cazul unui vot de blam, declarînd Adunării — ceea ce era contrar uzanţelor parlamentare — că întreg guvernul „avea încrederea domnitorului pentru a administra şi nu pentru a face politică". „Nu este vorba deci, telegrafia Cuza, în nici un caz, nici de dizolvarea Adunării, şi nici de a vă da demisia". Domnitorul mai adauga că după votarea legii electorale, Comisia centrală urma să se ocupe de dublul vot al Adunărilor şi că în orice caz în ceea ce privea Unirea aceasta nu mai era întîrziată decît de „o chestiune de convenienţă şi de pură formă [209].

La 20 iunie, Barbu Catargiu a cerut din nou să se deschidă Adunarea de la Iaşi — „ca să putem dezbate tot într-o vreme această cestie vitală a proprietăţii a cărei soluţie e aşteptată cu atîta sete de ţara întreagă spre a face o dată să înceteze criza şi învălmăşeala ce turmentă societatea română..." — or să dea guvernul „încredinţare că nu se pregătesc uneltiri de a întocmi o Cameră de spoliaţie" [210]. Apoi, la 22 iunie, inevitabilul s-a produs. Gh. Ştirbei şi-a dezvoltat interpelarea privind adunarea de la Filaret.

Radicalii, dîndu-şi seama că votul de blam nu putea fi evitat, au răspuns plini de curaj, transformîndu-se în adevăraţi acuzatori. „Este trist, spunea C. A. Rosetti, cînd d. Ştirbei zice că principiul libertăţii l-a ţinut în veci vergin, dar ascuns la întuneric, în fundul inimii. Da, aţi păstrat acest principiu sacru ascuns, însă sub firmane şi tocmai de aceea vă speriaţi acum, cînd vedeţi că românilor le este permis a se bucura de libertate; dar este foarte naturale pentru d-voastră o asemenea spaimă; e foarte naturale că libertatea să vă-nfioare, după cum e naturale ca lumina să ofusce vederile celui ce a trăit în întuneric. Nu mă mir dar că deprinşi a ţine libertatea ascunsă să vă speriaţi cînd vedeţi că a izbit ochii românilor; nu mă mir dacă, de cîte ori poporul s-adună, nu vedeţi decît revoluţiune şi pericole chiar în cea mai paşnică adunare... lupul îşi schimbă părul, dar năravul niciodată".

Gh. Ştirbei şi Dimitrie Ghica au ripostat, cel din urmă insinuînd semnarea petiţiei de către copii de 10—12 ani. Tot el mai declara că nu se temea de naţiunea adunată, ci „de aceea ce s-a zis de însăşi Proudhon, amicul politic al d-lui Rosetti, că este contra votului universal şi aceasta, nu fiindcă se teme de voinţa poporului, ci de modul cum i se pun cestiunile". Conservatorilor le răspunde însă puternic Golescu-Albu, dezvăluind cu sinceritate ţelurile de reformă ale radicalilor: „...Această Cameră, a spus el, nu reprezintă toată naţia, nu e naţională... O cameră se poate numi naţională cînd reprezintă interesele tuturor claselor naţiii şi pînă cînd Camera nu va fi pe lîngă legale şi naţionale şi liberale, pînă atunci dv. nu veţi putea fi la putere, fără pericol pentru ţară, căci reprezentaţi trecutul, acel trecut, care înspăimîntă naţia".

Discuţiile continuă. Alex. G. Golescu-Negru alăturîndu-se majorităţii a adus învinuiri partidului „ultra-progresist"; o atitudine similară este adoptată şi de Ion Ghica — pe care, dealtfel, conservatorii îl numiseră directorul Lucrărilor publice, în timpul scurtei lor guvernări. Cînd se ajunge la votarea amendamentului de neîncredere, acesta întruneşte 32 voturi împotriva a 23. Guvernul este acuzat de a nu fi voit să găsească

---

[209] ⟨17—18/29—30 iunie 1861⟩ (Acad. R.S.R., Ms. 4860, f. 558).

[210] „Monitorul Oficial al Ţării Româneşti", supl. la nr. 141 din 28 iunie 1861, p. 1.

www.dacoromanica.ro

„un mijloc legal pentru rezolvarea cestii rurale", care „ţine în dezbinare osebitele clase ale societăţii şi le irită prin propagande socialiste ce se fac în ţară, cu atîta îndrăzneală şi viclenie" [211]. În şedinţa următoare, la 24 iunie, Ştefan Golescu a anunţat Adunării demisia cabinetului său. După expresia lui Barbu Catargiu majoritatea reacţionară a Adunării reuşise să dea „lovitura de graţie" guvernului radical [212].

Demisia guvernului Golescu îşi găseşte explicaţia în puţinul sprijin pe care i-l dă domnitorul. Acesta *nu merge pînă la capăt în acţiunea sa alături de radicali*. În temeiul Convenţiei el ar fi putut dizolva Adunarea şi apoi să înainteze Puterilor garante proiectul de lege electoral votat la Focşani, care — deşi mărginit — reprezenta, totuşi, un pas înainte faţă de stipulaţiile electorale din 1858. Adunarea, în baza noii legi, ar fi putut avea o altă componenţă şi lucrările ei să fi imprimat alt mers în politica ţării. Cuza Vodă a preferat însă o soluţie nedusă la capăt, or, radicalii — partizani hotărîţi ai unei vieţi politice democratice, desigur în limitele intereselor clasei lor — nu puteau să accepte compromisuri. Faptul că în luna iulie se remarcă în cercurile diplomatice ale Puterilor anumite atitudini explică şi în parte scuză renunţarea domnitorului la poziţia sa iniţială. Pe de o parte chestiunea electorală ameninţa să complice problema Unirii, iar, pe de altă parte, majoritatea Puterilor înclina să impună supunerea legii electorale Adunărilor, ceea ce însemna imposibilitatea unei reale rezolvări a acestei spinoase chestiuni.

Domnitorul a cerut guvernului Golescu — după votul de blam — să apară din nou în faţa Adunării şi să-i arate încă o dată caracterul său „tranzitoriu" şi „administrativ", ca şi încrederea de care se bucura din partea capului statului. Cuza mai ceruse miniştrilor să declare Adunării că ei erau însărcinaţi să raporteze domnitorului desfăşurarea dezbaterilor politice, aducîndu-i la cunoştinţă „violenţele" deputaţilor, fără a ţine seama de interpelări şi chiar de un al doilea vot de blam [213]. Acest punct de vedere nu putea converge cu principiile profesate de conducătorii guvernului muntean. Sintetizînd situaţia ce se produsese, Dimitrie Bolintineanu, unul dintre miniştri, va scrie mai tîrziu : „Domnul, după votul de neîncredere, ne scrise o depeşă de la Iaşi să nu demisionăm. Cu toate acestea, noi demisionarăm, după un consiliu de miniştri, *hotărîţi a remînea în Constituţie...*"[214] (sublinierea mea — D.B.). Explicînd pricina adîncă a demisiei, acelaşi martor va adăuga următoarele cuvinte semnificative pentru înţelegerea situaţiei dificile a ministerului Ştefan Golescu : „Domnul Cuza nu putea să se hotărască cu o partidă. Zicea că nu este domnul unei partide, ci domnul românilor, că trebuie să cheme şi pe boieri. Altădată se exprima bine pentru partida naţională, liberală, însă nu se hotărî a merge nici cu liberalii, nici cu boierii, nici nu avea o partidă a sa credincioasă şi capabilă" [215]. Tot Bolintineanu mai observă că „domnul Cuza crezu că răul era în legile rău... le schimbă, dar chemă oameni vechi la

---

[211] *Ibidem*, supl. la nr. 142 din 30 iunie 1861, p. 2—4; supl. la nr. 144 din 3 iulie 1861, p. 1—4; supl. la nr. 145 din 4 iulie 1861, p. 1—2.

[212] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 286—287.

[213] Acad. R.S.R., Ms. 4860, f. 559.

[214] Dim. Bolintineanu, *op. cit.*, vol. I, p. 33.

[215] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

legi noi : drepturile omului proclamate de marea revoluţie fură încredinţate spre a le executa oamenilor, cari serviseră ca instrumente tiräniei trecute, cari aveau credinţă a reveni la regulament şi la domni regulamentari..."[216].

De fapt, domnitorul, nedizolvînd Adunarea, a pus guvernul în situaţia de a demisiona. Dealtfel, o scrisoare a lui Ştefan Golescu, plîngîndu-se domnitorului de neîncrederea pe care acesta o arăta miniştrilor Arghiropol şi Mălinescu [217], arunca lumini asupra lipsei de conlucrare dintre Cuza şi radicalii munteni în ultimele săptămîni de guvernare a celor din urmă. Cu toate acestea, invectivele la care ajunseseră conservatorii, necruţînd nici pe domn, n-ar fi justificat această atitudine a lui Cuza Vodă. „Cei ce-au luat detestabila şi vinovata iniţiativă de a calomnia ţara la streini — scria Barbu Catargiu, lovind în domnitor — şi de a cere de la dinşii reforma legilor noastre şi a condiţiilor de existenţă ale guvernului, au comis o mare greşeală" [218].

La 11 iulie, demisia ministerului Golescu a fost acceptată oficial ; i-a urmat un scurt guvern intermediar al directorilor de ministere, condus de Constantin Bălcescu ; iar, apoi, la 19 iulie, s-a format cabinetul Dimitrie Ghica. Prin aceasta domnitorul se situa pe o nouă poziţie, părăsind pentru tot restul domniei calea realizării înnoirilor şi a reformelor fundamentale cu sprijinul radicalilor. Totuşi, Cuza Vodă oscilase în acele zile de iulie 1861. El negociase cu C. A Rosetti formarea unui nou guvern radical, timp de cîteva ore, stabilindu-se „un acord ... asupra condiţiilor cu care ministerul Rosetti căta să vie la putere". În aceeaşi zi însă, domnitorul purtase tratative şi cu Dimitrie Ghica, căruia îi încredinţase formarea guvernului [219]. Dealtfel, tot într-o vreme Cuza telegrafia şi lui Nicolae Creţulescu, chemîndu-l să formeze guvernul ! [220].

În afara anumitor divergenţe principiale — izvorîte din politica autoritară a domnitorului şi din şovăirile sale în sprijinul ce trebuia să-l dea radicalilor — schimbarea de atitudini a lui Cuza a mai avut ca explicaţie îndoita presiune la care l-au supus conservatorii — în numele „proprietăţii" ameninţată de frămîntările satelor iscată de radicali, prin acţiunea dusa în jurul petiţiei de la 11 iunie — şi consulii străini, „tulburaţi la vestea neastîmpărului ce domnea în sînul ţărănimii" [221].

Un rol l-a avut în determinarea domnitorului la o nouă atitudine agitaţia ţărănimii şi venirea la domn a delegaţiei de proprietari conservatori din Vlaşca, în frunte cu Ulise Creţeanu. Cuza Vodă primise delegaţia „cu multă afabilitate şi bunăvoinţă" şi după ce ascultase denunţul ei împotriva autorităţilor judeţului, dăduse dreptate reclamanţilor. Domnitorul după „Unirea" — l-ar fi chemat apoi pe Orbescu, ministrul interimar la departamentul de Interne şi i-ar fi declarat : „Bagă de seamă... d-le, ţeranul ... o dată răsculat nu sciu dacă d-ta, d. Orbescu şi chiar însuşi Cuza ar mai putea a-l linişti fără mari nenorociri" [222]. Aceste afirmaţii —

---

216 *Ibidem*, p. 41.
217 G. Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 372—373.
218 „Unirea", nr. 37 din 1 iulie 1861, p. 146.
219 „Reforma", nr. 26 din 23 iulie 1861, p. 101.
220 A.D. Xenopol, *Nicolae Kreţulescu, Viaţa şi faptele lui*, Bucureşti, 1915, p. 64, 198.
221 T.W. Riker, *op. cit.*, p. 396.
222 „Unirea", nr. 43 din 22 iulie 1861, p. 169.

www.dacoromanica.ro

nedezmințite de domnitor — oglindeau poziția sa de clasă ca exponent al moșierilor moderați, care doreau o rezolvare a problemei țărănești, nesituîndu-se pe pozițiile de absurdă și inutilă încăpățînare ale conservatorilor, dar care doreau această rezolvare — sau cvasi-rezolvare — pe o cale liniștită, lipsită de frămîntări.

Părăsind înțelegerea cu radicalii și dînd puterea conservatorului moderat Dimitrie Ghica — personaj caracterizat de Anastase Panu, chiar în acele zile, poate exagerat dar semnificativ pentru a dezvălui tensiunea politică existentă, drept „sufletul blestemat al reacțiunii" și „personificarea trecutului" — domnitorul a surprins și a dezamăgit pe radicali, ca și masele, care dovediseră atașamentul lor față de țelurile pe care și le propuseseră să le realizeze liberalii de stînga. Făcîndu-se exponentul acestor simțăminte generale, primul-ministru al Moldovei a scris domnitorului amintindu-i cît erau de necesari — în împrejurările pe care le trăiau Principatele — „oamenii progresului, oamenii cari se gîndesc la viitor" [223]. Cuza Vodă părăsise însă gîndul unei înțelegeri cu radicalii. După încercarea de guvernare pe care o va face timp de un an cu partida conservatoare, el va relua calea politicii moderate, care-l va duce spre 1864, dar și spre 1866 și care în același timp va împinge spre închegare deplină a coaliției ce-i va aduce răsturnarea. De asemenea, în ceea ce privește legea electorală — în noile condiții create prin acordarea guvernării celor ce reprezentau pe beneficiarii regimului electoral în vigoare, cît și din cauza noilor împrejurări externe — domnitorul a renunțat pentru un timp la dobîndirea unei noi legi. Atitudinea aceasta se va concretiza în instrucțiunile trimise lui Negri la 9 septembrie, în care se declara „de prisos pentru moment, orice schimbare a legii electorale", domnitorul exprimîndu-și, totodată, nădejdea în formarea unui *„partid liberal moderat"* (subliniere — D.B.), după unificarea Adunărilor [224].

Nici trei luni nu durase înțelegerea dintre radicali și domnitor. Nesusținuți pînă la capăt de către capul statului reprezentanții grupării celei mai avansate a burgheziei au fost siliți să se retragă. Radicalii rămîneau însă exponenții maselor, ai poporului, care luptase în 1848 cu ei împreună pentru revoluție și în 1857 și 1859 pentru Unire și care cerea acum, în 1861, înfăptuirea năzuințelor sale. De aceea, cei retrași de la putere (ca să respecte uzanțele constituționale) nu înțelegeau să înceteze lupta împotriva „vechiului" reprezentat de conservatori. Zilele frămîntate ale proclamării unirii depline de la începutul anului 1862 vor dovedi că radicalii nu-și plecaseră încă flamurile.

„Campania" acestor trei luni se desfășurase axată în jurul problemei electorale. A dobîndi o nouă lege electorală însemna, a schimba raportul de forțe, a dobîndi putința răsturnării pe cale parlamentară a conservatorilor, a putea înlătura pentru totdeauna pe cei ce întruchipau trecutul învins în bătălia zilelor din ianuarie 1859, dar nu scos de pe cîmpul de luptă. „Petiția de la 11 iunie" a reprezentat documentul prin care radicalii au chemat poporul la luptă și răsunetul pe care ea l-a avut în rîndul

[223] A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iași, 1903, vol. II, p. 292—293.

[224] R.V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1930, p. 221—223.

www.dacoromanica.ro

maselor relevă spiritul de luptă viu al acestora. Acest profund ecou arată, înainte de orice, că zilele de înfrigurare revoluţionară ale dublei alegeri nu fuseseră încă depăşite şi că masele cereau impetuos împlinirea năzuinţelor lor fundamentale.

REMOUS POLITIQUES EN VALACHIE — PRINTEMPS — ÉTÉ 1861. LA PÉTITION DU 11 JUIN 1861]

RÉSUMÉ

La double élection du prince Cuza avait eu pour effet l'union personnelle des principautés de Moldavie et de Valachie, ce qui ne comblait que partiellement les desiderata des Moldaves et Valaques. La création d'un Etat unitaire constituait l'objectif des Roumains et il s'imposait donc que l'union personnelle soit poussée plus avant et qu'une union politique et administrative lui confère un caractère complet d'union réelle. En même temps, si la Convention de Paris de 1858 avait, d'un côté, jeté les bases de l'Etat moderne, d'un autre côté, elle avait limité l'accès de la nation roumaine à celui-ci, en faisant maintenir la puissance politique entre les mains des conservateurs. Le caractère restrictif des stipulations électorales était, certes, en contradiction avec les articles de la Convention qui ouvraient la voie vers la Roumanie moderne. Par conséquent, pendant les années qui suivirent la double élection du prince Cuza et surtout après la reconnaissance par les Puissances garantes du nouvel état de choses les forces patriotiques et en premier lieu le prince et les libéraux de gauche agirent en vue du parachèvement de l'union des deux pays, mais aussi en vue de l'accomplissement d'une réforme électorale qui devait offrir une autre base politique à l'Etat national.

Au printemps et à l'été 1861 on assista à une action politique concertée du prince et des libéraux de gauche des deux principautés. Le jour même de l'anniversaire de la révolution de 1848, les radicaux lancèrent une pétition à l'appui du parachèvement de l'union des Principautés, mais aussi d'une nouvelle loi électorale, ce qui suscita dans les deux pays une intense agitation politique et démontra à la fois le désir ardent de la nation de voir constitué un *nouvel* Etat, unitaire et moderne. L'agitation gagna les villages, les paysans espérant que leurs problèmes trouveront une solution, avec l'appui des libéraux de gauche qu'ils soutenaient. Profitant de la majorité politique dont ils bénéficiaient encore, les conservateurs s'opposèrent avec acharnement aux initiatives de leurs adversaires, inquiétés surtout par l'agitation des villages. Ils lancèrent une pétition opposée au prince, par laquelle ils plaidaient pour l'avènement au trône d'un prince étranger et pour le „respect" des institutions existantes, donc pour la Convention qui les avantageait. Le moment était difficile, vu que les Puissances garantes tardaient à reconnaître l'union parachevée des Principautés, sollicitée avec insistance par le prince et par ses ministres. Les conservateurs mirent à profit cette situation en exerçant des pressions sur le prince Cuza.

www.dacoromanica.ro

Vu son désir de voir l'union parachevée, et en même temps tenant compte de ses options politiques modérées, Cuza céda. Les radicaux valaques durent quitter le pouvoir, la démission de leurs représentants étant acceptée. Par ailleurs, quelques mois plus tard, le gouvernement libéral de gauche moldave tomba lui aussi. Dans les deux pays, le gouvernement fut assuré par les conservateurs qui allaient ainsi présider au parachèvement de l'union, en limitant de nouveau, tout comme en 1859, les aspects socio-politiques de l'acte et en imposant au prince de ne pas résoudre le problème électoral. En outre, ce fait politique allait signifier aussi le divorce entre le prince et les libéraux de gauche, Cuza continuant d'accomplir son programme de réformes, mais isolé de ceux-ci, ce qui créa des limites aux réformes elles-mêmes. De toute manière les événements de 1861 furent décisifs pour ce qui fut de la clarification des positions. Les conservateurs réussirent à freiner temporairement une évolution ; il était cependant évident que l'avenir allait leur réserver la défaite. L'échec essuyé par les forces de gauche n'était que passager et l'écho qu'avait eu leur appel parmi les masses démontrait leur réelle puissance.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

RELAȚII COMERCIALE ROMÂNO-AMERICANE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

ION STANCIU

Pentru o bună perioadă de timp, în istoria legăturilor stabilite de-a lungul vremii între România și Statele Unite ale Americii, schimburile comerciale au reprezentat, fără ca un alt element să rivalizeze la această poziție, cel mai important factor de încurajare și dezvoltare a relațiilor dintre cele două state.

Constatarea, incontestabil valabilă pentru epoca de pînă la primul război mondial, rămîne interesantă și nu fără șanse de a se dovedi la fel de adevărată și pentru perioada imediat următoare, a anilor interbelici.

Deși în această epocă relațiile româno-americane s-au amplificat sub toate aspectele, meritul raporturilor comerciale a fost de a oferi oricum, în continuare, o bază sigură pentru un interes permanent și constructiv între cele două părți.

Relațiile comerciale pot și trebuie de asemenea privite ca o contribuție la înmulțirea posibilităților directe și indirecte, de apropiere și cunoaștere între poporul român și american, în epoca respectivă.

Într-o anumită măsură, schimburile comerciale româno-americane indicaseră o tendință viguroasă de creștere încă din anii anteriori perioadei interbelice. Latura lor cea mai activă, exporturile americane în România, determinase un progres neîntrerupt a comerțului româno-american pînă în 1913, într-un ritm de 823% în ultimii ani antebelici, adică mai rapid decît oricare dintre creșterile înregistrate cu ceilalți parteneri comerciali ai României în aceeași perioadă. Valoarea totală a schimburilor dintre cele două țări în anul 1913, 32 045 000 lei, făceau ca Statele Unite să ajungă de pe un loc secundar între țările din care România importa în special produse industriale, pe locul 6[1], mărturisind tendința importurilor americane de a intra între factorii de primă importanță pe piața românească.

Izbucnirea primului război mondial, care a curmat brusc dezvoltarea normală a comerțului, a afectat drastic și comerțul româno-american, care în anii 1917—1918 a încetat cu totul. La încheierea războiului însă,

[1] *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I, București, 1938, p. 48—49, 53, 92—93, 202. Pentru alte detalii asupra conținutului și valorii schimburilor româno-americane în această perioadă vezi I. Stanciu, *Considérations sur les rapports commerciaux entre la Roumanie et les États Unis d'Amérique jusqu'en 1914*, în „Revue roumaine d'histoire", XI, nr. 4, 1972, p. 627—628.

www.dacoromanica.ro

împrejurările create promiteau nu numai o reluare a vechilor legături de comerț dintre cele două țări ci și numeroase perspective de depășire a nivelului anterior. România, realizîndu-și prin mari jertfe unitatea ca stat național, reprezenta după 1918, datorită numeroaselor sale bogății naturale, noilor sale capacități de producție și reunirii tuturor energiilor sale naționale, un partener comercial mult mai important, cu posibilități mai largi decît înainte.

Nevoile refacerii economice postbelice, în urma uriașelor pierderi materiale suferite în cursul războiului, impuneau chiar ca restabilirea legăturilor comerciale ale României să se facă repede și de preferință cu țările capabile să-i ofere cele necesare reluării imediate a activității economice și apoi a întregii reconstrucții. Din acest punct de vedere, deși Statele Unite erau cel mai depărtat partener, comerțul cu ele au avut în primul moment cele mai mari șanse.

Dintre toate țările, în afara Angliei în Europa, S.U.A. erau la sfîrșitul războiului singurul stat care, ieșind din război mai bogat și mai puternic economiceşte decît intrase, putea oferi la export mărfurile solicitate din toate părțile, atît în cantitățile cerute cît și în sortimentele necesare. Devenit de asemenea, după cum se știe la fel de bine, primul creditor al lumii capitaliste, S.U.A. reprezentau totodată la sfîrșitul războiului mondial și cea mai importantă piață deschisă creditului comercial ce urma să anime operațiile de schimb.

În această situație, în 1919, în timp ce exportul României în S.U.A. a fost practic nul, importurile de mărfuri americane au atins dintr-o dată cifra de 556 713 000 lei reprezentînd 14,8% din valoarea totală a importurilor țării și 48,40% din volumul lor [2]. Valoarea importurilor din S.U.A. în 1919, care întrecea cu mult pe aceea a exporturilor americane în alte țări vecine, ca Bulgaria și Iugoslavia de exemplu [3], reprezenta față de anul maxim antebelic, 1913, aproape o triplare [4], valoare cu care Statele Unite ocupa locul al doilea, după Italia (19 ,6%) între țările din care România importase în acel an [5].

Cea mai mare parte a produselor importate o reprezentaseră mărfurile de consum și mai puțin mașini și utilaje care constituiseră mai înainte cea mai de seamă componentă a importurilor americane [6].

Posibilitățile cu totul promițătoare deschise produselor americane pe piața românească în 1919 au trezit dealtfel un viu interes atît în rîndul oamenilor de afaceri americani cît și în rîndul celor români.

---

[2] „Anuarul statistic al României", 1939—1940.. p. 600—601.

[3] După statistici americane, utilizate în această comparație, exporturile americane în România în 1919 au fost de 6 588 432 $ în timp ce în Bulgaria se exportaseră doar aproximativ 1 800 000 $, iar în Iugoslavia aproximativ 3 000 000 $ *(Foreign Commerce and Navigation of the United States for the Callendar Year 1919*, Government Printing Office, Washington, 1920, p. XII. Citat în continuare *F.C.N.U.S. for the callendar year.*

[4] vezi I. Stanciu, *op. cit.*, p. 627.

[5] „Anuarul statistic al României", 1939, 1940, p. 600—601.

[6] Se importaseră numai de 1 375 000 $ confecții, 531 000 $ încălțăminte bărbătească, 530 000 $ îmbrăcăminte de copii și de damă, 486 000 $ bumbac, ca și produse cerealiere și alimentare (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar year 1920*, p. 176, 171, 183, 219, 293, 305, 325, 419.

www.dacoromanica.ro

La New York, prin străduințile lui Theodor Orghidan s-a constituit cea dintîi cameră de comerț româno-americană, în care erau reprezentate mari firme și bănci americane, interesante în general în amplificarea legăturilor economice cu România, ca *U. S. Steel Products Co., M. C. O. Railway, American Locomotive Sale Co., Standard Oil Co. of New Jersey, Lucey Manufacturing Co., New York Life Insurence Co., Guaranty Trust Co., National City Bank etc.* [7]. Tot în 1919 la București, ministrul S.U.A., Charles Vopicka, relua de asemenea inițiativa sa mai veche, din 1915, de a deschide o cameră de comerț româno-americană în capitala României, inițiativă care în 1920 se orienta spre crearea unei camere asociate Camerei americane de comerț a Levantului [8].

În 1919 se aprecia că S.U.A. aveau posibilitatea de a-și asigura în reconstrucția României „o poziție dominantă atît în comerț cît și în dezvoltarea industriei" [9], considerîndu-se că exporturile americane nu aveau decît să profite de faptul că ele „vor fi neafectate de complicațiile politice care pot însoți exploatarea pieții românești de către națiunile europene", cum remarca un diplomat american [10]. Se observase că deja „călătorii comerciali americani au invadat România într-un număr considerabil", cu oferte de mărfuri din categoria celor recunoscute drept specifice americane [11], anunțînd o puternică implantare a comerțului american pe piața românească, în dauna altor concurenți străini (englezi, francezi) mult mai slab prezenți în acel moment.

Anul 1919 s-a dovedit însă a fi doar un an de tranziție, importul României fiind forțat, anormal, deoarece lipsind produsele cele mai necesare vieții populației se aduseseră în țară uriașe cantități de mărfuri, industriale și agricole [12]. În acest sens, situația existentă în comerțul cu S.U.A. avea să constituie cel mai bun exemplu [13], căci odată cu schimbarea condițiilor economice generale ale României, cu depășirea crizei cererii și cu redresarea comerțului, în parte sub impulsul măsurilor restrictive impuse de stat importurilor, valoarea mărfurilor aduse din Statele Unite a scăzut considerabil în anii următori. Adăugînd aici imposibilitatea firmelor americane de a se adapta la condițiile de acordare a creditului comercial obișnuite pe piața românească [14], reducerea importurilor

---

[7] Th. Orghidan, *Reconstruction in Romania. Its opportunities for American Business interests*, New York, 1919, p. 3—4. Această broșură avea drept scop să anunțe tocmai evenimentul creării camerei și să facă cunoscut lumii de afaceri din S.U.A. perspectivele comerțului cu România.

[8] Ch. Vopicka, *The Secrets of the Balkans*, Rand McNelly Company, Chicago, 1921, p. 309.

[9] Th. Orghidan, *op. cit.*, p. 26.

[10] Arhivele Naționale ale S.U.A., Washington, Record Group 59, decimal file 1910—1929, doc. 125 071/15, scrisoare a însărcinatului cu afaceri, A. Shoenfeld, din București, 13 iunie 1919 (Sursă citată în continuare A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910—1929 doc...).

[11] Ibidem, doc. 871 50/30, din raportul secretarului comercial al legației engleze din București, Alexander Adams, asupra condițiilor economice din România în 1919, anexat documentului, p. 30—31.

[12] Florin Codrescu, *Tendințele importului românesc*, în „Finanțe și industrie", I, nr. 8, 24 februarie 1935, p. 239—240.

[13] *Ibidem.*

[14] Deși în 1919 aflăm, de exemplu, că cea mai importantă instituție financiară din New York discutase „de zeci de ori" problema finanțării comerțului cu România, în cele din urmă se hotărîse ca pînă la îmbunătățirea situației financiare a țării să nu se acorde credite („Opinia", 13 sept. 1919). Încercările de creare a unei bănci de import-export cu capital mixt, după exemplul

www.dacoromanica.ro

din S.U.A., față de 1919, apare ca o reajustare a schimburilor dintre cele două țări la condițiile existente. Începuturile de organizare a acestora, prin camerele de comerț și prin creditare au dat rezultate slabe, arătîndu-se insuficiente și prea puțin susținute oficial. Despre camera de comerț din New York nu se va mai auzi nimic în anii următori în timp ce camera din București nu se va putea constitui deloc. Ca urmare, importurile din S.U.A. vor prezenta în mod explicabil o curbă ce coboară, pînă în 1924. Față de cifra de primă importanță înregistrată în 1919, valoarea acestuia va reprezenta doar 3,8% din importul general al României în 1921 (460 872 000 lei), 3,3% în 1922 (410 160 000 lei) 1,6% în 1923 (316 579 000 lei), pentru a atinge un procent de numai 0,9% în 1924 (231 370 000 lei)[15]. Într-o perioadă în care balanța comercială a României redevine activă, iar ierarhia statelor exportatoare pe piața românească e tot mai stabilă — Germania și Austria urcînd din nou spre primele locuri — Statele Unite înregistrau o scădere de la acel loc 2 în 1919 la o poziție de mîna a treia, pe locul 14 în 1924 [16].

În anii următori, ivindu-se însă o tendință de scădere a exporturilor și creștere a importurilor României [17] pe de o parte și intensificarea comerțului american în general, importurile din S.U.A. cunosc o creștere continuă pînă în 1929. În 1925 ele se dublează față de anul precedent, înregistrînd o valoare de 563 733 000 lei, crescînd repede la 961 257 000 lei în 1926, 987 170 000 lei în 1927, la 1 596 950 000 lei în 1928 și 1 800 000 000 lei în 1929 [18].

Depășind astfel, în ultimii doi ani ai decadei, cifra de excepție din 1919, importurile din Statele Unite ale Americii, care se ridicau după cifrele statisticilor americane la aproape 10 milioane dolari, reprezentau 6,1% din importurile generale ale României. Deși în comparație cu 1919 valoarea din 1929 reprezenta, în lei mai mult decît o triplare, importurile din S.U.A. nu au mai reușit să remonteze vechea lor poziție, ocupînd doar locul 6 în tabloul general, în urma Germaniei (24 1%), Cehoslovaciei (13,6%), Austriei (12,5%), Angliei (7,3%) și Italiei (6,9%) dar depășind în schimb alți exportatori tradiționali pe piața românească ca Franța, Olanda, Belgia, etc. [19].

---

celor deschise în Polonia și Serbia, nu au dat nici ele rezultate în 1919 („Comerțul României", nr. 18, 1—30 sept., 1919) în timp ce multe din creditele deschise de voiajorii comerciali americani la fața locului au fost respinse apoi de firmele furnizoare (ANSUA, R.G. 59, d.f., 1910 1929, doc. 87150 30, același raport al lui Al. Adams, p. 31).

[15] „Anuarul statistic al României" 1939/1940. p. 600 603. Statisticile americane indică în paralel, cu excepția anului 1920 (care înregistrează o inadvertență față de cifrele românești, cu o creștere, la 11.093 000 $), o scădere la valori de 5 038 000 $ în 1921, 2 436 000 $ în 1922, 1 178 000 $ în 1923 și 1 192 000 $ în 1924 (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar year 1925*, Governement Printing office, Washington, 1926, p. IX).

[16] Pentru o comparație mai largă vezi tabloul general al importurilor României în perioada interbelică în *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 1008—1009.

[17] Încă în anii 1922—1924 exportul României a depășit permanent importul. În anii următori situația se va repeta doar în 1926 și 1927 în timp ce în 1925, 1928 și 1929 balanța comercială a țării va fi negativă. (vezi „Anuarul statistic al României", 1939, 1940, p. 579).

[18] Ibidem, p. 601—603. Statisticile americane indică și ele o creștere a valorii, de 2 199 000 $ în 1925, 3 100 000 $ în 1926, 4 925 000 $ în 1927, 9 431 000 $ în 1928 și 9 975 000 $ în 1929 (vezi *F.C.N.U.S. for the Callendar Year 1925*, p. IX; *ibidem, 1930*, Government Printing Office, 1930, p. XII).

[19] „Anuarul statistic al României", 1939/1940, p. 600—603.

www.dacoromanica.ro

Importanța importurilor din S.U.A. era însă, privind la cotele de vîrf pe care reușiseră să le atingă valoric în anii 1928—1929, mai mare decît lasă să se observe aceste cifre. Produsele aduse din Statele Unite figurau în categoria celor care constituiau partea ce mai importantă și mai mare din importurile totale ale României, de o necesitate incontestabilă pentru economia țării.

În importul din 1929 de exemplu, aparatele, mașinile și motoarele acopereau singure o valoare de 467 milioane lei, ceea ce reprezenta peste un sfert (25,93%) din importul total al acestor produse, în România [20], ceea ce este concludent pentru importanța importurilor de tipul respectiv din S.U.A. Între ele figurau, deja prin tradiție, mașinile și utilajele agricole americane, ca import de bază. Secerătorile americane erau cele mai apreciate în satele României și predominau aici, datorită calităților lor superioare, dar și alte mașini și utilaje agricole din S.U.A. erau bine cunoscute și utilizate: plugurile, grapele, plantatoarele, de exemplu, deși ele ar fi fost și mai căutate dacă ar fi fost modificate de furnizori conform unor preferințe ale celor interesați din România [21]. Din toate aceste produse, deși variabil, importul din S.U.A. a prezentat cifre crescînde față de primii ani ai perioadei. În timp ce în 1926 se ajunsese la un import de 127 secerători, în 1927 se importaseră 569 pluguri americane, în 1928 130 secerători și 115 pluguri pentru ca în 1929 să se importe un număr de 514 secerători [22]. România ajunsese a fi astfel socotită în acei ani în S.U.A., drept „una din importantele piețe europene de mașini agricole" [23], firmele americane fiind prezente, de exemplu, la o expoziție de mașini agricole deschisă la noi în țară în 1925 [24], concurînd produsele similare importate din Cehoslovacia, Germania, Austria sau Franța. În 1929 se aprecia că din cele 1 400 secerători-legători importate în total în România, majoritatea, adică 800 de bucăți [25], erau de fabricație americană, dovedind trecerea deosebită de care se bucura acest produs.

Dintre mașini, un solid renume și un loc de frunte își asiguraseră de asemenea tractoarele americane. Încă înainte de primul război mondial tractorul „Fordson" ajunsese o marcă binecunoscută în agricultura României. În ciuda scăderii cererii înregistrată după înfăptuirea reformei agrare la acest articol, în general tractoarele americane au rămas cele mai solicitate pentru amenajările rutiere, exploatări petroliere și forestiere [26]. Tractoarele americane cu șenile sau roți, de putere mijlocie, erau cele mai căutate, după care urmau cele germane. Unei agenții de desfacere existente încă dinainte de război i s-a adăugat și o a doua, cu sucursale în întreaga țară, agenție ale cărei afaceri erau calificate drept înfloritoare [27].

---

[20] *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I, p. 530—532.

[21] „Argus", 23 ianuarie 1919.

[22] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1927*, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1928, p. 76; *ibidem, ... 1929*, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1930, p. 63—64.

[23] „Commerce reports" (Washington), nr. 35, 1931, p. 549—550.

[24] Ibidem, nr. 44, 1925, p. 245.

[25] Ibidem, nr. 7, 1930, p. 450.

[26] Ibidem, nr. 1, 1929, p. 38—39.

[27] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

În 1929, din cele 5000 de tractoare în uz în România se estima că 80% erau mărci americane [28], iar din cele 1080 tractoare importate în același an aproape jumătate (500) erau aduse din S.U.A. [29].

Drept foarte important, din aceeași categorie a mașinilor, făcea parte și importul de utilaj petrolier din S.U.A. Superioritatea recunoscută a tehnologiei petroliere americane pe plan mondial în perioada interbelică, ca și eforturile societăților petrolifere din România de a mări productivitatea exploatărilor petroliere au făcut din țara noastră una din cele mai largi piețe pentru industria de utilaj petrolier din S.U.A., [30] în special după 1925, cînd se iscase a adevărată goană după instalațiile de foraj Rotary, cele americane fiind de departe cele mai populare [31]. Se solicitau însă din S.U.A. și prăjini de foraj, pompe, diverse piese, instalații moderne de rafinare, țevi, al căror import a crescut de la an la an mai ales după 1926, în primul rînd prin comenzile societății *Româno-Americana*, puternica filială din România a marelui trust petrolier american *Standard Oil Co. of New Jersey*.

Față de cifrele mai mici din anii anteriori [32], în 1926 importul acestor utilaje crescuse brusc la o valoare de 1 050 780 $ iar după o nouă scădere în 1927 (549 500 $) crescuse din nou la 1 551 180 $ în 1928, pentru ca în anul următor să atingă cifra importantă de 2 307 531 $[33]. Cu ultima cifră, România ocupă locul 5 între cei 7 mari importatori de utilaj petrolier american din lume, în Europa ea fiind depășită doar de importul U.R.S.S.-ului [34].

Contribuind substanțial la menținerea și ridicarea nivelului tehnic în exploatarea și prelucrarea petrolului românesc [35], importul de utilaje petroliere din S.U.A. în primul deceniu interbelic și-a manifestat tendința clară de a fi astfel cel mai important import din Statele Unite.

Din aceeași categorie de importuri mai făceau de asemenea parte și articolele electrotehnice din S.U.A. care, deși multe abia intrate pe piața românească, s-au impus, așa cum se impuseseră și pe piața internațională, ca produse specific americane. Un import mai amplu, la aceste articole, se observă abia din 1926 cînd, alături de diferite aparate și piese electrice (magnetouri, dinamuri, prize etc.) apar și primele aparate de radio de fabricație americană importate la noi. În 1926 ele reprezentau o valoare de 8 636 $, ajungînd în 1929 la o valoare maximă de 44 654 $ [36]. Cererea acestui produs a crescut în special după inaugurarea, în ianuarie 1927, a

---

[28] Ibidem.

[29] Ibidem, nr. 7, 1930, p. 450.

[30] Ibidem, nr. 30, 1928, p. 289—290.

[31] Ibidem, nr. 17, 1928, p. 240.

[32] În 1920 se importaseră utilaje petroliere în valoare de 727 556 $, dar în anii următori importul lor scăzuse la 485 000 $ în 1921 — în cifre rotunde —, 312 000 $ în 1922, 400 000 $ în 1923, peste 208 000 $ în 1924 și ajunsese la 276 000 $ în 1925 (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1924*, Government Printing Office, Washington, 1925, p. 503, 633; *ibidem*,... 1925, p. 155.

[33] vezi „Commerce reports", nr. 30, 1929, p. 289—290 și nr. 25, 1930, p. 741.

[34] Ibidem. Primul importator, Venezuela, nu importa mai mult decît dublul importului României, cu 4,1 milioane $.

[35] Din Statele Unite s-a importat, bunăoară, și stellita, aliaj a cărei întrebuințare a redus simțitor prețul de cost al forajelor la noi (vezi „Moniteur des petroles", nr. 18, 1929, p. 1506).

[36] vezi *F.C.N.U.S. for the Callendar Year 1927*, vol. II, Government Printing Office Washington, 1928, p. 75; *ibidem*, 1929, vol. II, p. 63.

www.dacoromanica.ro

Societății române de radiodifuziune și deși Germania se lansase pe piața românească încă din 1925, radiourile americane s-au impus. În 1929 România era socotită „o bună piață" pentru radiourile americane, 40% din totalul importurilor provenind din S.U.A., în timp ce doar 30% erau din Germania, 15% din Franța și 10% din Elveția. În importul de piese radio predomină însă importul din Olanda („Phillips"),Germania, Franța, Austria, Ungaria și apoi S.U.A. [37] România începuse a fi totodată socotită o piață promițătoare și pentru alte produse electrice noi, ca becurile electrice, bateriile, observîndu-se în acest sens că „românii acceptă ușor inovațiile și îmbunătățirile și aproape invariabil preferă produsele americane, chiar la prețuri ușor mai ridicate" [38]. Tot din acești ani datează și începutul importurilor de instalații frigorifice și frigidere din S.U.A., articole care de la 13 bucăți în 1928 (2 532 $) erau prezente în 1929 în număr de nu mai puțin de 268 bucăți (51.825 $) [39]. În valori variabile și în general modeste s-au mai importat din S.U.A., din aceeași categorie, de mașini, motoare și instalații, mașini de calculat pentru comerț, mașini de scris, bine apreciate și căutate, transformatori, aparate medicale, boilere, mașini cu aburi, mașini unelte, mașini textile, motoare cu combustie internă, compresoare, mașini de cusut, multe din acestea preferate fie pentru calitatea lor recunoscută, fie pentru destinația lor specială [40].

În 1920, în efortul de a reface parcul de locomotive aproape complet distrus sau jefuit de ocupanți în anii războiului, statul român importase de asemenea din S.U.A., contra bonuri de tezaur, un număr de 50 de locomotive de la firma *Baldwin Locomotive Works* din Philadelphia [41], comandă care nu a mai fost urmată de o alta, cum se intenționase, se pare, inițial. O situație specială a ocupat, în relațiile comerciale româno-americane, importul de automobile din S.U.A. Interesul pentru acestea a apărut în România încă înainte de primul război mondial și a crescut apoi în anii războiului și imediat după aceea. În 1919 se importaseră din S.U.A. 310 automobile și 114 camioane și autobuze, dar în anii următori s-a înregistrat totuși o scădere simțitoare a importurilor respective. În 1920 s-au importat 173 automobile și doar 25 de camioane și șasiuri de mașini, în timp ce în 1921 numărul mașinilor importate va scădea la 124, apoi la 122 bucăți în 1922 și doar 81 în 1923 [42]. În următorii 3 ani importul de mașini americane arată apoi o creștere lentă, înregistrîndu-se 240 automobile importate în 1924, 420 în 1925 și 489 în 1926 [43].

Chiar și cu aceste cifre România reușise totuși să atragă atenția ca o piață promițătoare, constatîndu-se că în 1926 țara noastră era prima dintre țările sud-estului Europei în ce privea numărul mașinilor aflate în circulație (16.700), fiind de departe urmată de Turcia (11.222) și apoi

---

[37] „Commerce reports", nr. 8, 1929, p. 495—496.

[38] Ibidem, nr. 2, 1929, p. 103.

[39] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1929*, vol. II, p. 63.

[40] *Ibidem*. În 1928 se importau, de exemplu, mașini de scris în valoare de 139 726 $, boilere de 130 000 în 1929, motoare cu combustie internă, în același an, de 58 821 $.

[41] A.N.S.U.A., R.G, 59, d.f., 1910—1929, doc. 6711112/—, 67177/45, 121; .pentru contractul încheiat la 6 aprilie 1920, vezi „Monitorul oficial", nr. 1498, cu aceeași dată,

[42] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1921*, Government Printing Office, Washington 1922, p. 329; *ibidem*, 1924, Government Printing Office, Washington, 1925, p. 633.

[43] *Ibidem*,.1925, Government Printing Office, Washington, 1928, p. 76.

www.dacoromanica.ro

de celelalte ţări din zonă [44] (Iugoslavia, Grecia, Bulgaria). O serie de noi factori permiteau ca în S.U.A. să se remarce, începînd din 1927, că, în general, „cea mai uimitoare trăsătură... era viteza cu care aceste 5 ţări se dezvoltă pe drumul utilizării automobilului", între ele România prezentînd o evoluţie de-a dreptul frapantă. Pe de o parte îmbunătăţirea reţelei de drumuri iar pe de alta apariţia, alături de piaţa urbană, a unei pieţe rurale mai largi, în rîndurile ţărănimii înstărite de la sate, determinase în România o cerere crescîndă de maşini, în special de camioane, noi şi chiar uzate [45].

Automobilul american, care datorită organizării desfacerii se impusese deja, după 1923, prin calitatea sa superioară, prezenta şi avantajul de a fi în medie cu 1000 $ mai ieftin decît cel european. Într-o vreme cînd producţia de maşini americane creştea vertiginos, fiind de departe cea mai mare şi competitivă din lume, după 1926 reprezentanţii firmelor producătoare din S.U.A. au pus la punct în sud-estul Europei şi sistemul vinderii în rate, mai convenabil cumpărătorilor rurali. Pornind astfel la cucerirea pieţei automobilului din această zonă, organizînd societăţi de desfacere în capitalele celor 5 ţări, comerţul american de maşini a declanşat aici, şi deci şi în România, „o negustorie agresivă, condusă inteligent" de către reprezentanţii săi [46]. Conjugate cu previziuni optimiste asupra evoluţiei economice generale pentru anii următori, aceste împrejurări nu au întîrziat să facă din România, în numai 2 ani, „cea mai largă piaţă de automobile dintre ţările sud-estului Europei", despre care cel mai important dintre distribuitorii maşinilor americane putea să afirme că „la fiecare 100 de automobile pe care le vînd la Bucureşti pot vinde 1000 în oraşele mai mici şi la sate" [47]. Creşterea înregistrată la vînzările pe piaţa românească în anii 1927 şi 1928 era calificată nu mai puţin decît „fenomenală" [48].

În 1927 se vînduseră 740 camioane şi autobuze, iar în 1928 1267 bucăţi, adică aproape dublu, în valoare respectiv de 290 046 $ şi 727 644 $[49]. Automobilele au atins o vînzare de 2 938 bucăţi în 1927 (1 514 556 $) şi 4 489 în 1928 (3 134 957 $) [50], în 1929 desfacerea scăzînd apoi la 2 681 bucăţi [51].

Creşterea din 1927 la automobile era astfel de 1 076 % faţă de 1926 şi cu 50 % în 1928 faţă de anul precedent [52]. În totalul maşinilor aflate în circulaţie în România în acei ani, numărul celor de fabricaţie americană a crescut, ca urmare, după cifre româneşti, în modul următor : în 1926, din 15 859 în total, 7 825 fuseseră americane, adică 49,2 %; în 1927 din 21 832, cele americane reprezentaseră un număr de 12 716 (58,3 %); în 1928 din 31 365 ele fuseseră 19 730 (62,9 %), în timp ce în 1929 din 37 901,

[44] „Commerce Reports", nr. 17, 1928, p. 213—214.
[45] *Ibidem.*
[46] Ibidem.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem, nr. 32, p. 416—418.
[49] *Ibidem.*
[50] Ibidem.
[51] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1929*, vol. II, Government Printing Office, Washington, 1930, p. 630.
[52] „Commerce reports" nr. 32, 1929, p. 416—418.

www.dacoromanica.ro

mașinile americane fuseseră 26 836 sau în procente 70,8% [53], ceea ce indica pentru anii respectivi o covîrșitoare preponderență, pe drumurile României, a mașinilor de fabricație americană. Cele mai populare mărci erau „Ford", peste jumătate din numărul total, se pare, urmată de „Chevrolet", „Dodge", „Buick", „Oldsmobile", etc. În 1928, ce s-a dovedit anul de vîrf al primului deceniu interbelic în ce privește importurile de automobile din S.U.A., din numărul total al mașinilor în circulație, aflăm că mărcile americane reprezentau 70% dintre automobile, 60% dintre autobuze și 60% dintre camioane[54]. Pe piața mașinilor uzate, unde cumpărau în special țăranii înstăriți și șoferii de taxiuri, figurau chiar numai mărci americane [55]. În 1928 S.U.A. au fost de asemenea în fruntea listei exportatorilor de motociclete și biciclete în România, urmate de Italia și Franța[56].

Pentru ca piața românească să rămînă în continuare un debușeu la el de bun pentru automobilele americane se aprecia, la sfîrșitul primului deceniu interbelic, că mai era necesară doar organizarea unui serviciu de reparații și distribuire a accesoriilor [57]. În 1927 se discutase chiar, de către ministrul S.U.A. în România, William Culbertson, cu cele mai înalte autorități românești, posibilitatea înființării unui antrepozit al firmei „Ford" la Constanța [58]. Acest proiect, care ar fi condus desigur la controlul pieței românești de către firma respectivă, nu a fost totuși realizat. România rămînea oricum însă o piață, după unele estimări americane, ce putea absorbi între 8 și 12 000 automobile pe an [59]. Importul de automobile din S.U.A. a constituit astfel un capitol important, esențial chiar al comerțului României cu această țară. În 1929 se socotea chiar ca statisticile oficiale spuneau mai puțin decît realitatea, la cele 4 milioane $ înregistrate la importurile de automobile americane adăugîndu-se de fapt alte 4 milioane $, realizate prin import indirect, ceea ce mărea valoarea importurilor totale la peste 10 milioane $ [60].

Între celelalte categorii de importuri din S.U.A. merită de asemenea a fi menționate și cele de diverse produse metalice (sîrmă, lanțuri, lingouri de fier, fontă și oțel, scule) care în 1928 au reprezentat 12,4% (198 000 000 lei) și în 1929 16,21% (292 000 000 lei) din totalul importurilor de acest fel ale României [61].

În mici cantități se importau și produse metalice din bronz și aliaje, cupru, aluminiu [62].

O anumită importanță prezenta, asociat cu importul de mașini și cu importul de anvelope de cauciuc, de celuloid sacîz (1 646 441 $ în

---

[53] „Anuarul statistic al României" 1935, 1936, p. 269.

[54] „Commerce reports", nr. 26, 1928, p. 776.

[55] Ibidem, nr. 51, 1928, p. 785 și nr. 9, 1929, p. 560.

[56] *Reports on financial and economic conditions în Romania*, de R.E. Humphreys, secretar comercial al legației britanice din București, His Majesty Stationary Office, London, 1929, p. 24.

[57] „Commerce reports", nr. 17, 1928, p. 214.

[58] A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910—1929, doc. 871636/298.

[59] „Commerce reports", nr. 2, 1929, p. 118.

[60] Department of Commerce, „Commerce yearbook 1929", vol. II, p. 553.

[61] *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I, p. 530—532.

[62] *Ibidem*. În 1928 această categorie reprezenta doar 2,4% din importul respectiv total, iar în 1929 1,2%.

www.dacoromanica.ro

1929) [63], articole care împreună au reprezentat 6,95 şi 6,94% în anul 1928 şi respectiv în 1929 din importul total, de acest gen, al României [64].

Dintre produsele de origine vegetală o pondere demnă de menţionat a avut-o în toţi aceşti ani importul de ţesături de bumbac, care alături de diferite confecţii, frînghii, covoare, produse din mătase au reprezentat, în 1928 şi 1929, respectiv 10% şi 8,5% din totalul importurilor de acest fel ale ţării noastre [65].

Merită a fi de asemenea amintite importurile de instrumente ştiinţifice, produse chimice, aparate foto şi de asemenea fonografe şi plăci de fonograf ca şi filme americane. Importul acestora din urmă, într-o epocă în care ele dominau deja piaţa europeană (75% din „consumul" vechiului continent în 1928) situau România pe locul 8 între „consumatorii" de peliculă americană[66].

Exportul filmelor din S.U.A. este înregistrat, cu destinaţia România, începînd din 1924 (1 616 $, 139 847 picioare peliculă) şi continuă să crească apoi aproape constant, atingînd maximul său valoric în 1927 (17 521 $) şi scăzînd pînă la 6 376 $ în 1929 [67]. Filmul mut american (cel sonor se va rula la noi abia din 1929) a ajuns astfel „cel mai popular în România", din 26 de distribuitori străini de film, deşi doar 3 erau americani, aceştia reuşeau să facă cele mai largi afaceri, urmaţi apoi de distribuitorii francezi, toţi ceilalţi fiind evident handicapaţi de faima şi popularitatea filmelor americane [68].

Faţă de situaţia prezentată mai sus, a importurilor din S.U.A., care după 1926 ajnseseră să capete, în unele împrejurări, o importanţă specială pe piaţa românească, replica exportului românesc în Statele Unite a rămas, ca şi în trecut, foarte slabă. Ea reflecta în primul rînd situaţia deosebită de pe care cei doi parteneri acţionau în schimburile lor comerciale. Pe cînd Statele Unite, cea mai dezvoltată ţară a lumii capitaliste, putea cu uşurinţă să introducă în România în special produsele sale industriale, de o valoare intrinsecă ridicată, întreţinînd chiar o adevărată presiune asupra concurenţei şi pieţii, desigur atunci cînd firmele americane erau interesate (de exemplu cazul automobilelor), România, ţară predominant agrară în vremea respectivă, nu putea exporta produse industriale în timp ce cerealele, lemnul, petrolul, vitele şi alte articole de care dispunea nu găseau plasament în S.U.A., ele însele mari exportatoare de produse similare. Posibilităţile de plasare ale mărfurilor româneşti, dacă totuşi ar fi existat ocazional, nu erau toate depistate iar distanţa pe căile de navigaţie făcea transportul pînă în S.U.A. mult prea scump [69]. Chiar şi puţinele produse din România ce găseau sigur

[63] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1929*, vol. II, p. 64. Pentru anvelope România era socotită de asemenea cea mai bună cumpărătoare din sud-estul Europei, în 1928 acest produs importîndu-se în valoare de 594 000 $, cu 89% mai mult decît în anul anterior. Cele mai cunoscute produse erau deja „Firestone" şi „Goodyear" (vezi „Commerce reports", nr. 42, 1929, p. 164).

[64] *Comerţul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I-a, p. 530—532.

[65] *Ibidem*. Numai bumbac nemanufacturat s-a importat în valoare de 44.536.918 lei şi 29.492.540 lei în 1928 şi respectiv 1929 (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year, 1929*, vol. II, p. 64).

[66] „Commerce reports", nr. 17, 1928, p. 202.

[67] vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1925*, p. 155; *ibidem*, vol. II, p. 76; *ibidem*, 1929, vol. II, p. 63.

[68] „Commerce reports", nr. 13, 1930, p. 852.

[69] Vezi Eugeniu N. Giurea, *România economică în 1923*, în „Buletinul statistic al României", nr. 2, 1924, p. 101.

www.dacoromanica.ro

clienți în Statele Unite au apărut acolo abia din 1921, exportul românesc reluîndu-se deci greoi, evoluînd oscilant. Atingînd o cifră mai semnificativă în 1923 (38.260.000 lei) ce reprezenta 0,2 din exporturile generale ale României, acesta va scădea pînă la un procent necalculabil în 1924, va înregistra maximul său valoric în 1926 (204.803 .000 lei) reprezentînd 0,5% din valoarea totală a exporturilor României în anul respectiv, pentru ca apoi să scadă din nou, în anii următori, încheind prima decadă interbelică cu o valoare de 43 760 000 lei, sau 0,2% din valoarea totală a exporturilor țării în acel an [70].

Curba exporturilor României a evoluat astfel în primii 10 ani postbelici exact invers ca cea a exporturilor americane la noi [71]. Opinia consulului S.U.A. la București, Palmer, era că pe lîngă celelalte cauze situația se datora și faptului că exportul din București pe piața americană „nu este bine organizat" [72].

Cît despre structura acestui atît de redus export, în el predomină produse vegetale (nucile în special, 385 422 $ în 1926 [73], fasole, fructe) iar dintre alte produse blănurile de miel, ied, vulpe, foarte bine apreciate, se pare (al doilea export, cu peste 200 000 $ valoare în 1926) ca și brînzeturi, icre dar și produse finisate din lemn, broderii, uneori derivate din petrol [74].

Exportul foarte slab spre S.U.A. a afectat negativ relațiile comerciale româno-americane în ansamblul lor, căci el a determinat prezența acestuia într-o categorie specială, în care Statele Unite reprezentau singurul partener cu care România a înregistrat un deficit permanent în schimburile comerciale, într-o vreme cînd guvernele țării încercau obținerea unor balanțe active [75].

Această slăbiciune a exporturilor românești era cu atît mai regretată cu cît ele ar fi putut profita, ca și exporturile americane în România, de regimul convențional în care se desfășurau schimburile româno-americane. Imediat după război ele se bucuraseră de prelungirea tratamentului națiunii celei mai favorizate instituit prin proclamația președintelui S.U.A., din 29 martie 1909, și legea guvernului român din 12 aprilie 1912 [76].

Acest tratament a fost reînoit și prelungit apoi printr-un schimb de note, efectuat la 26 februarie 1926 la București, prin care se stabilea

---

[70] „Anuarul statistic al României", 1939/1940, p. 608—611. Statisticile americane reţin următoarele valori, care prezintă o curbă asemănătoare: 22 000 $ în 1920, 94 000 $ în 1924, 500 000 în 1922, 336 000 în 1923, 99 000 $ în 1925, 1 098 000 $ în 1926, 590 000 $ în 1927, 677 0) $ în 1923, 559 999 $ în 1929 (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1925*, p. IX; *ibidem*, 1930, Government Printing Office, Washington, 1931, p. XII).

[71] Pentru o reprezentare a evoluției comerțului româno-american în anii 1920—1927, vezi *Comerțul exterior al României, 1927—1938*, vol. I, partea I-a, p. 263, 395.

[72] A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910—1929, doc. 87150/40, raport asupra situației economice a României în anul 1926. Cifrele lui Palmer se apropie de cele deja indicate din statisticile americane, fără a fi însă aceleași, ceea ce ne-a determinat să preferăm, ca metodă generală, pe acestea din urmă diferitelor materiale provenind de la legația sau consulatul din București, care nici nu sînt dealtfel complete.

[73] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1927*, vol. II, p. 76. România se afla printre primii 5 furnizori ai acestui produs pe piața americană („Commercial reports" nr. 45, 328, p. 361.).

[74] Ibidem. Vezi și *Comerțul exterior al României, 1927—1938*, vol. I, partea I, p.564— 565.

[75] *Ibidem*, p. 564—566; vezi de asemenea „Anuarul statistic al României", 1939, 1940, p. 448—449, 594—595.

[76] Vezi I. Stanciu, *op. cit.*, p. 624.

www.dacoromanica.ro

un *modus-vivendi* comercial între România şi Statele Unite [77]. O asemenea formulă provizorie fusese adoptată la insistenţa guvernului român, în schimbul promisiunii de a fi cît mai curînd posibil înlocuită cu un tratat de comerţ [78]. Deşi s-au depus apoi eforturi pentru încheierea unui astfel de tratat, în cele din urmă, la 20 august 1930 s-a încheiat, la Bucureşti, doar un acord comercial provizoriu, efectuat prin schimb de note, acordînd tratamentul necondiţionat al naţiunii celei mai favorizate în materie vamală [79]. Dar deja avantajele noului regim prevăzut în acest din urmă document erau şi au fost puternic reduse datorită condiţiilor economice generale în care se desfăşurau schimburile comerciale româno-americane. Anii 1928—1929 s-au dovedit a fi fost ultimii ani ai curbei ascendente înregistrate de acestea după primul război mondial, fiind urmaţi de o nouă oscilaţie, în funcţie de situaţia creată de criza economică capitalistă pornită în 1929 tocmai din S.U A. şi care a afectat şi România. Comerţul româno-american a fost lovit nu numai direct, prin măsurile de natură vamală adoptate de ambele părţi din raţionamente de ordin general, ci şi de măsurile financiare uneori. Fără a insista prea mult asupra tuturor factorilor care au contribuit la noile circumstanţe create în comerţul dintre cele două ţări, vom observa că, într-adevăr, din 1930 urmează în evoluţia importurilor din S.U.A , care rămîn factorul cel mai important al schimburilor, mai întîi o uşoară scădere de la o valoare de aproape 1,9 miliarde lei în 1929 la 1 255 540 lei, apoi o scădere bruscă la 585 082 000 lei, în 1931, rămînînd la acest nivel scăzut — cu valoarea cea mai de jos în 1935 (325 285 lei) — pînă la 1936 [80]. Din 1937 se remarcă o nouă tendinţă de urcare, înregistrîndu-se valori de 796 024 000 lei, 910 625 000 lei în 1938, dar cu o nouă scădere în 1939, la 718 563 000 lei [81]. Aşa cum o confirmă şi cifrele americane, se poate uşor observa că importurile din S.U.A. în România nu s-au mai putut ridica, în cea de a doua decadă interbelică, la nivelul atins la sfîrşitul celei dintîi. Faţă de cele 6,1 % procente din 1929, în 1938 importurile americane reprezentau doar 4,9 % din valoarea totală a importurilor României, coborînd de pe locul 6 pe locul 7, după importurile din Germania (36,8 %), Cehoslovacia (13,1 %), Anglia (8,1 %), Franţa (7,7 %), Belgia (5,3 %) şi Italia (5 %) [82]. În timp ce importurile din S.U.A., privite tot în tabloul general ai importurilor României, figurează astfel în întreaga această perioadă în rîndul celor care scad aproape constant [83], se observă totuşi un fenomen invers, oarecum

---

[77] Pentru textul acestui aranjament vezi A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1910-1929, doc. 6117131/60, în anexă.

[78] Ibidem, doc. 6117131/56.

[79] Vezi textul în „Monitorul Oficial", nr. 198, 4 septembrie 1930, p. 7140—7141.

[80] „Anuarul statistic al României", 1939/1940, p. 600—603.

[81] Ibidem. Vezi de asemenea *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 1008—1009.

[82] „Anuarul statistic al României 1939/1940, p. 602—603. Cu unele diferenţe, cifrele americane indică o evoluţie în general asemănătoare: 4 492 000 $ în 1930, 2 236 000 $ în 1931, 1 260 000 $ în 1932, 1 699 000 $ în 1933, 3 546 000 $ în 1934, 2 989 000 $ în 1935 3 358 497 $ în 1936, 6 938 000 $ în 1937, 6 315 000 $ în 1938 şi 6 233 000 $ în 1939 (vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1931.* Government Printing Office, Washington, 1932, p. XII; *ibidem*, 1936, Government Printing Office, Washington, 1937, p. 702; *ibidem*, 1937, vol. II, Government Printing Office, 1938, p. 350; *ibidem*, Government Printing Office, Washington, 1941, p. XV.

[83] Vezi Florin Codrescu, *Structura şi evoluţia importurilor României* în „Finanţe şi industrie", III, nr. 2, 13 ianuarie 1935, p. 48.

www.dacoromanica.ro

îmbucurător în privința exporturilor românești în S.U.A., care față de valoarea înregistrată în 1929 (aproximativ 44 milioane lei, sau 0,2% din valoarea totală a exporturilor României) cunosc o creștere. Ea n-a putut avea totuși loc decît după depășirea anilor de criză, în care scăzuseră totuși drastic. În 1936 ele realizează un salt brusc, de la o valoare de 41 652 000 lei în 1935 la 248 147 000 lei iar în 1937 ating maximul lor interbelic cu o valoare de 529 909 000 [84].

Acea peste o jumătate de miliard lei înregistrați în 1937 reprezenta însă doar locul 17 (1,7% din totalul exporturilor) din cele 45 state în care România avea un export mai însemnat [85]. Era totuși vorba de o creștere vizibilă, de o poziție cîștigată, căci, în ciuda scăderilor din anii 1938 și 1939, exportul în S.U.A. a reușit să se mențină la peste 200 milioane lei, ceea ce reprezenta cu mult mai mult decît reușise acesta să realizeze în deceniul trecut.

Schimbările importante ce au avut astfel loc în comerțul româno-american în cel de al doilea deceniu interbelic față de primul se datorau unui complex de factori. Măsurile luate de guvernele României în 1932, instituind monopolul statului asupra comerțului cu devize, a afectat, bunăoară, în mod serios importurile din S.U.A. înregistrîndu-se o „extraordinară cădere în volumul cererilor românești de mărfuri americane" [86]. Regimul contingentării introdus în același an și modificat ulterior în mai multe rînduri a afectat și el importurile din S.U.A. Menținerea S.U.A., în această perioadă, în rîndul țărilor cu devize libere, în timp ce România ar fi preferat o reglementare prin clearing a schimburilor lor, a contribuit și ea la reducerea unor importuri din S.U.A., dar în același timp la creșterea exporturilor românești, mai sus arătată, statul român fiind ocupat de dicarea acestora, pentru a reduce sau chiar a lichida deficitul României în comerțul cu S.U.A. Într-adevăr, în ciuda comprimărilor realizate în primii ani ai deceniului al patrulea prin contingentare, balanța comerțului cu S.U.A. era tot mai nefavorabilă României, atingînd un sold pasiv maxim de 34.509.000 lei în 1934, al treilea mare sold pasiv al anului [87].

În 1935 și 1936 S.U.A. era singurul stat cu care România mai avea balanță deficitară [88] și în anul 1937, ivindu-se noi semne de creștere a deficitului, s-au luat din nou măsuri de reducere a lui în anii 1938—1939, dar fără scontatul efect de lichidare.

În aceste împrejurări, o analiză a conținutului importurilor din S.U.A. arată, de exemplu, pierderea de către mărfurile americane a unora din pozițiile lor anterioare pe piața românească dar menținerea pe altele și chiar o consolidare uneori.

---

[84] Vezi, *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 1010—1011. Valoarea cea mai redusă a fost consemnată în 1934, 17 156 000 lei. În 1938 valoarea exportului în S.U.A. a fost de 283 142 000 lei iar în 1939 de 274 506 000 lei. Statisticile americane indică o deplasare a curbei creșterii în 1935, înregistrîndu-se valori de 314 000 $ în 1930, 564 000 $ în 1931, 921 000 $ în 1932, 103 000 $ în 1933, 182 000 $ în 1934, 1 098 000 $ în 1935, 2 522 000 $ în 1936, 4 978 000 $ în 1937, 2 474 000 $ în 1938 și 2 378 000 $ în 1939 *(vezi F.C.N.U.S., for the Callendar year 19 0* p. XII; *ibidem*, 1936, p. 702; *ibidem*, 1940, p. XV.

[85] „Anuarul statistic al României", 1939, 1940, p. 610—611.

[86] N.A.U.S.A., R.G. 59, d.f. 1930—1939, doc. 8715151/21, raportul consulului S.U.A. la București Alfred W. Doneean, datat 19 oct. 1932.

[87] Gh. Dobrovici, *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1934—1943*, „Bucovina", București, 1943, p. 100.

[88] *Ibidem*, p. 184.

www.dacoromanica.ro

Poziţii importante au pierdut astfel mărfurile şi utilajele agricole americane, în favoarea celor germane, austriece şi maghiare [89]. S-au importat, cu dificultate, doar piese de schimb pentru maşinile agricole deja utilizate în ţară [90], în timp ce cifrele americane indicau an de an aproape o reducere a importului de tractoare americane, faţă de prima decadă interbelică. În 1936 totuşi, din cele 900 tractoare folosite în România 812 erau de fabricaţie americană, ceea ce arăta că desigur tractorul american nu era mai puţin popular ca înainte [91].

În primii patru ani ai acestei perioade scăderi simţitoare au cunoscut şi importul de automobile, camioane şi autobuze din S.U.A. Statisticile americane indică astfel că importul de automobile şi şasiuri de automobile, faţă de cele 2000 bucăţi maşini din 1929, a scăzut la 497 în 1930, 243 în 1931, 170 în 1932, 111 în 1933 şi 95 în 1934, scăderi la fel de accentuate fiind înregistrate şi la camioane, autobuze şi şasiuri pentru ele [92]. Cu toate aceste scăderi drastice, în 1934 maşinile şi autocamioanele americane erau încă de departe mărcile cele mai frecvent întîlnite pe şoselele României. Din totalul de 21 525 automobile aflate în circulaţie în acel moment, 16 595 erau americane (5 511 în Bucureşti şi 11 088 în provincie), din 5 513 camioane 4 218 erau americane (950 în capitală şi 3 268 în provincie) iar din 2 606 autobuze 2 336 [93]. După o perioadă în care în general importurile de maşini scăzuseră, începînd din 1935, ca urmare mai ales a trecerii la ansamblarea în ţară a automobilelor americane, ceea ce permitea evitarea unor rigori vamale, importul acestora, în special a şasiurilor, a unor părţi şi accesorii a început din nou să crească. Fără a mai realiza cifrele din deceniul anterior, importul de automobile şi şasiuri a atins astfel 589 bucăţi în 1935, 651 în 1936, 797 în 1937, 1 056 în 1938 şi 844 în 1939 [94].

O creştere simţitoare a înregistrat şi importul automobilelor, camioanelor ca şi şasiurile şi părţile pentru ele [95]. Cifre româneşti din 1935, an de vîrf, arată că majoritatea maşinilor în uz erau în ţară în continuare cele americane. Din 41 180 maşini, 28 850 erau mărci americane, adică 70,1% din total [96]. Cele mai frecvente rămîneau tot tipurile „Ford", „Chevrolet", „Dodge" alături de care se mai puteau întîlni şi „Buick", „Plymouth", „Chrysler", „Studebacker", „Oldsmobile", „Pontiac", „Lincoln", „Packard", „Oakland", „Cadillac" [97].

---

[89] „Commerce reports", nr. 35, 1931, p. 519, 550.

[90] „Finanţe şi industrie", III, nr. 13, 1935, p. 313 anunţa ca o concesie, în 1935 faptul că se admisese, la insistenţele celor interesaţi, importul acestor piese.

[91] „Anuarul statistic al României", 1935/1936, p. 268.

[92] Vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1931*, p. 618; *ibidem*, 1934, vol. II, p. 315. Cifrele menţionate la automobile cuprind inclusiv şasiurl.

[93] „Moniteur des interes petrolieres", nr. 3, p. 224.

[94] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year, 1936*, vol. II, p. 351; ibidem, 1938, p. 787; *ibidem*, 1940, p. 725. Se specifică de asemenea un import de 1001 motoare de autovehicule, pentru asamblaj, în 1937, şi alte 1050 în 1938.

[95] *Ibidem*, în 1935 numărul acestora a fost de 416 bucăţi şi apoi 356 în 1936, 581 în 1937, 806 în 1938 şi 548 în 1939.

[96] „Anuarul statistic al României", 1939, 1940, p. 520. Acest procent scăzuse totuşi uşor de la 72,7% în 1936 (26 685 dintr-un total de 36 713 automobile) la 71,5% în 1937 (28 103 din 39 453).

[97] Cifrele arată că în 1935, de exemplu, din totalul maşinilor înregistrate 31,42% erau mărci „Ford", 16,58% „Chevrolet" şi 7,36% „Dodge" (vezi „Moniteur des interes petroleres", nr. 17, 1936, p. 1348.

www.dacoromanica.ro

Privit în ansamblu, importul de vehicule din S.U.A., care în 1929 deținuse 32,76 % din valoarea întregului import de acest gen al României (alături de tractoare, motociclete și biciclete), a descrescut totuși, cu fiecare an, pînă în 1933, cînd a atins doar 11 %, pentru a crește apoi din nou, la 39 % în 1937, de exemplu [98]. În ciuda scăderii înregistrate în mod relativ față de deceniul trecut, importul diferitelor mașini din S.U.A. creștea însă ca importanță, după cum arată aceste cifre, în cadrul importurilor totale ale României.

Importul atît de însemnat al mașinilor și utilajelor petroliere a înregistrat și el greutăți din cauza condițiilor comerciale generale, dar au jucat în continuare un rol important pentru industria petrolieră românească. Datele americane indică o scădere vertiginoasă a lui de la valoarea de 2 307 531 $ în 1929 la 181 821 $ în 1932, după care a reînceput, lent și oscilant, să crească din nou. În 1936 el înregistra 855 407 $ [99], ajungînd apoi la o valoare de 1 866 541 $ în 1937 pentru a scădea însă în ultimii ani, la 560 616 $ în 1939 [100] și fără a mai atinge nici el nivelul anilor 1928—1929. Despre importanța utilajului din S.U.A. pentru industria de petrol din România vorbesc însă numeroasele intervenții făcute la Ministerul Industriei și Comerțului de către cercurile petroliere, care cereau înlăturarea contingentării la importul respectiv sau cel puțin mărirea sumelor afectate, ceea ce în 1933 condusese la promisiunea că „pentru importul de materiale din Statele Unite autorizațiile se vor da automat..." [101] Utilajele americane erau nu numai superioare celor de altă fabricație, în general, din punct de vedere tehnic, ci și mai ieftine cu 15 % decît cele europene [102], iar solicitările depășeau permanent sumele puse la dispoziție de Banca Națională a României și prin urmare se aprecia că „lipsa de disponibil pentru plata importurilor din America... e de natură a crea acestei industrii inconveniente foarte grave" [103]. „Calitatea desăvîrșită a materialelor americane și posibilitatea de livrare la timp și în orice cantitate, posibilitate pe care nu o au în prezent uzinele europene, sînt determinante în satisfacerea nevoilor industriei noastre de petrol" [104].

Produsele electrotehnice din S.U.A. continuă și ele să fie prezente în importul României în special prin aparatele radio, frigidere, baterii, transformatoare, aparate electrice de uz casnic, alte mașini electrice, receptoare telefonice.

Importul de aparate radio, de exemplu, înregistrează valori relativ constante în jurul cifrei de 60 000 $, pînă în 1937, după care importul de electrotehnice crește mai ales pe seama receptoarelor telefonice și lămpilor electronice, în valoare de peste 85 000 $ în 1937 și 60 000 în 1938 [105].

Alături de produsele similare germane, piesele radio americane se importau în cantități apreciabile, fiind căutate, prin intermediul societă-

---

[98] *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. I, partea I-a, 530—532.

[99] Vezi pentru cifrele fiecărui an *F.C.N.U.S. for the Callendar Year 1931*, p. 648; ibidem, 1934, vol. II, p. 315; *ibidem*, 1936, vol. II, p. 351.

[100] *Ibidem*, 1938, p. 787; *ibidem*, 1940, p. 725.

[101] „Moniteur des interets pétroliers", nr. 8, 1933, p. 437.

[102] Ibidem, nr. 10, 1935, p. 737—738.

[103] Ibidem, nr. 15, 1937, p. 1236.

[104] Ibidem.

[105] Vezi *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1931*, p. 648; *ibidem*, 1934, vol. II, p. 315; *ibidem*, 1936, vol. II, p. 351; *ibidem*, 1938, p. 787.

www.dacoromanica.ro

ţilor locale *Sarmat* şi *Electrogaz* [106]. În 1936 *General Motors* a deschis o reprezentanţă specială pentru desfacerea unor piese de schimb, radiouri, frigidere, ultimul articol înregistrînd şi el, cu unele variaţii e drept, o creştere ce merita a fi menţionată, în 1937 importîndu-se 585 asemenea aparate [107].

Maşinile de cusut americane, desfăcute prin societatea *Singer Sewing Machines Co*, găseau de asemenea o desfacere atît de largă încît societatea respectivă a instituit un adevărat monopol asupra pieţei româneşti, asigurîndu-şi practic întreaga clientelă, după eforturi care duraseră dinainte de primul război mondial [108].

Din mărfurile americane, de acum tradiţional importate, maşinile de scris americane au suferit o reducere (faţă de 1359 bucăţi în 1930, în 1937 s-au mai importat, luat ca an de vîrf al decadei pentru acest import, doar 922 bucăţi) [109] care a făcut ca în România să se simtă o lipsă de maşini de scris în aceşti ani [110].

În număr mai restrîns s-au importat din aceeaşi categorie de produse şi alte articole, ca motoare cu aburi, elevatoare, boilere, pompe, maşini textile, compresoare, maşini industriale, strunguri, maşini de imprimat, aparate medicale. În general, din această categorie de produse, care în 1929 reprezentau 25% din importul lor total, importurile din S.U.A. au cunoscut o scădere pînă în 1934, după care au început iar să crească. Deşi valoarea lor n-a mai fost decît de 154 milioane lei, în 1935 ele au reprezentat 28,62% din importul total de acest gen, ceea ce arată în schimb o creştere, ca pondere, faţă de 1929, deşi în condiţiile unei reduceri ca valoare [111].

Produsele metalice semifabricate au înregistrat, faţă de cele 292 milioane lei în 1929, doar 73 milioane lei în 1935, de exemplu, dar, la fel, o creştere ca pondere la 22,39% din totalul importurilor din această categorie faţă de cele 16,2 procente din 1929 [112].

Produsele de cauciuc şi celuloid aduse din S.U.A. au pierdut însă atît în valoare cît şi în pondere, în 1937 reprezentînd doar 2,01% din totalul importurilor respective faţă de 6,94% în 1929 [113].

Din S.U.A. s-au importat, de asemenea, de către LARES (Liniile Aeriene Române în Exploatare cu Statul) şi cîteva avioane de transportat pasageri, care erau cele mai moderne aparate în momentul respectiv, aflate în exploatarea acestei companii [114].

În cantităţi mai reduse s-au importat în continuare şi produse textile americane, care au prezentat o evoluţie inversă, faţă de celelalte categorii. În primii ani au înregistrat o creştere a ponderilor, atingînd 25,76% din valoarea importurilor de acest gen în 1932, la o valoare mai mică însă (102 milioane lei) faţă de 1929 (145 milioane lei, 8,5%), scăzînd apoi

---

[106] „Finanţe şi *industrie*", IV, nr. 3, 1936, p. 86.
[107] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1938*, p. 786.
[108] „Finanţe şi industrie", VI, nr. 45, p. 1326; ibidem, V, nr. 44, 1937, p. 1407—1408.
[109] *F.C.N.U.S., for the Callendar Year 1938*, v. II, p. 787.
[110] Vezi „Finanţe şi industrie", IV, nr. 3, 1936, p. 72.
[111] *Comerţul exterior al României 1928—1937*, vol. I, partea I-a, p. 530—532.
[112] *Ibidem*.
[113] *Ibidem*.
[114] „Finanţe şi industrie", VI, nr. 4, 1938, p. 86 şi nr. 14, 1938, p. 431. E vorba de 2 aparate de tipul „Douglas D.C.-2" şi de încă 2 „Fokker".

www.dacoromanica.ro

în anii următori la valori și ponderi reduse (8,04% în 1937, cu 64 milioane lei, de exemplu) [115].

În privința importurilor de filme din S.U.A. se observă că după 1931 încep să se aducă în țară doar peliculele cele mai faimoase, cu filme jucate de mari actori și mai ales sonore, importul respectiv reducîndu-se astfel treptat în timp ce concurenții francezi și germani cîștigă acum din terenul ce aparținuse mai înainte filmului american [116]. În ciuda noii situații era greu de susținut însă că filmul american își pierduse popularitatea în România. În 1938 Ministerul Industriei se vedea nevoit să studieze chiar posibilitatea normalizării importului de filme americane, ca urmare evidentă a cererii largi, astfel, că s-a decis acordarea unui export în compensație pentru a afecta valuta rezultată exclusiv pentru plata importului de filme din S.U.A. [117].

Cum s-a arătat deja, față de evoluția importurilor din S.U.A. exporturile României către Statele Unite au cunoscut o creștere care a mai echilibrat balanța schimburilor dintre cele două țări. Fenomenul a fost considerat îmbucurător în România [118] și a constituit o tendință esențială în raporturile comerciale româno-americane, chiar dacă deficitul înregistrat de România nu a putut fi lichidat în nici unul din anii celui de al doilea deceniu. Creșterea amintită s-a realizat nu numai prin intensificarea exportului produselor plasate și anterior ci și pe seama exportării unor noi produse, după numeroase preocupări în acest sens. Dintre ultimele au atras atenția șansele exportării în S.U.A. a unor conserve de carne, a băuturilor românești, brînzeturilor, a celulozei, aragonitului, a unor produse petroliere.

Judecat după un an în care statisticile românești au indicat, după cum s-a putut observa, o cifră mijlocie, în 1938, conținutul exporturilor românești pe piața americană, conform unor detalii provenind însă din surse americane, se prezintă astfel: din cele 2 537 903 $, valoare totală, cea mai mare parte revine importului de blănuri din România (1 595 457 $) din care majoritatea o aveau blănurile de miel și ied (1 488 065 $). O pondere însemnată o avea și importul produselor alimentare (carne de porc, șuncă, pește, brînză, fasole, nuci etc.) care acopereau peste 200 000 $, în timp ce în cantități diferite se mai importau și unele produse minerale, mobilă, produse din lemn, băuturi, produse de artizanat etc. [119].

Este interesant de constatat însă că aceste cifre nu reprezentau totdeauna tot ceea ce ajungea, din România, pe piața americană. În 1937, de exemplu, în mod întîmplător, cercetări ale unui comitet american de boicotare a mărfurilor germane a descoperit existența unui larg comerț cu piei de miel din România, prin intermediari germani. Valoarea lui era de nu mai puțin de 800 000 $ [120], situație a cărei înlăturare a preocupat apoi serios guvernul român [121].

[115] *Comerțul exterior al României 1928—1937*, v. I, partea I, p. 530—532.

[116] „Commerce reports", nr. 15, 1931, p. 107; ibidem, nr. 40, 1931, p. 49.

[117] Ibidem, nr. 26, 1938, p. 832.

[118] Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944, vol. 29, Relații economice, S.U.A., f. 55—56, 57, dintr-un raport lunar de la legația din Washington, din 21 ianuarie 1936.

[119] Vezi statistica respectivă, reprodusă în „Finanțe și industrie" VII, nr. 32, 1939, p. 1082—1084.

[120] Arhiva M.A.E., fond 71/1920—1944, vol. 30, Probleme economice, S.U.A. f. 92, rapoarte din Washington, 17 dec. 1937.

[121] A.N.S.U.A., R.G. 59, d.f. 1930—1939, doc. 8 0051 W 89 Romania/234.

www.dacoromanica.ro

Exportabile în S.U.A. ar mai fi fost dealtfel și alte produse, precum lîna, uleiurile, placajul, melasa și alte articole de export românești.

Încercările făcute în anii 1934—1939 în scopul amplificării schimburilor comerciale româno-americane prin încheierea unui nou acord comercial, care să asigure condiții stimulatorii acestor schimburi nu au condus la un rezultat pozitiv, punctele de vedere ale celor două părți dovedindu-se diferite asupra bazelor unui astfel de aranjament.

Cum se poate ușor observa, ca o concluzie la tabloul schimburilor comerciale dintre România și Statele Unite ale Americii în perioada interbelică, în dezvoltarea lor în epoca respectivă s-a făcut un pas hotărîtor înainte. În ciuda tuturor adversităților legate de distanța dintre cele două țări, incompleta cunoaștere a pieței, insuficiența condițiilor de credit comercial ca și de condițiile generale potrivnice, în special după 1929, datorită crizei, importurile americane în România au reușit totuși să se impună categoric, în cîteva domenii, pe piața românească. Reducerea unora dintre ele, în parte datorită desigur și dezvoltării între timp a unor industrii românești, care au preluat producția unor articole pînă atunci importate, nu a limitat însă prea mult posibilitățile importurilor din S.U.A. Creșterea, în ultimii ani ai perioadei, a exporturilor din România în Statele Unite a arătat și ea existența reală a unor debușeuri pentru cîteva produse românești pe piața americană, dovedind însă, la fel de clar, nevoia de depistare a acestora, de organizare și adaptare a exportului respectiv la solicitările consumatorilor din S.U.A.

În afara condițiilor generale și a necesității de acomodare reciprocă a schimburilor dintre cele două state, rămîne însă valabil ca o constatare de ordin general, faptul că relațiile comerciale româno-americane erau guvernate de realitatea evidentă și puțin stimulatoare a inegalității dintre parteneri. În timp ce Statele Unite, cea mai mare putere economică imperialistă a vremii, practica o expansiune comercială intensă, agresivă, dar răspunzînd uneori unei nevoi reale ale consumatorului, a încercat și a reușit în bună măsură să devină un factor de primă importanță pe piața românească. România, țară capitalistă nedezvoltată, preponderent agrară, se vedea în situația de a reuși cu greu un export mai larg în S.U.A., fiind lipsită totodată de mijloacele financiare necesare acoperirii unui import din Statele Unite care-i aducea permanent deficite.

Această realitate a amenințat continuu stabilitatea raporturilor comerciale dintre cele două state. Alături de alte constatări privind importanța pe care au atins-o schimburile româno-americane în perioada interbelică se mai impune de asemenea, în final, și o remarcă ce a scăpat neobservată pînă acum. Relațiile comerciale ale României cu Statele Unite ale Americii au ajuns să reprezinte în numai cîțiva ani cele mai importante raporturi comerciale extraeuropene ale țării noastre în perioada interbelică.

Aspect esențial al relațiilor economice româno-americane în anii 1919—1939, raporturile comerciale au contribuit în același timp la găsirea unor noi modalități de apropiere în legăturile dintre cele două țări, la cunoaștere reciprocă, beneficii care însoțesc în mod firesc schimburile de valori materiale.

www.dacoromanica.ro

LES RELATIONS COMMERCIALES ROUMANO-AMÉRICAINES PENDANT LA PÉRIODE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

RÉSUMÉ

Dans la nouvelle conjoncture politique et économique créée après la première guerre mondiale, les échanges commerciaux roumano-américains se voyaient ouvrir de réelles perspectives d'extension ce qui constituait la continuation d'une tendance déjà manifestée au cours des années qui avaient précédé la guerre. En 1919, cette perspective s'est d'ailleurs manifestée, mais uniquement sous l'aspect de l'accroissement du volume des exportations américaines sur le marché roumain. Le puissant déséquilibre déterminé par l'absence d'exportations roumaines vers Etats-Unis a fait en sorte que l'année 1919 ne soit qu'une situation trensitoire vers un commerce dont le profil se dessinera à peine au cours des années suivantes. Celui-ci évoluera suivant un cycle dû aux conditions économiques générales, son volume enregistrant une hausse sensible jusqu'en 1929, mais se caractérisant essentiellement par la prépondérance des importations américaines sur les exportations roumaines. En dépit des croissances enregistrées, les importations américaines représenteront, sur la toile de fond d'une augmentation générale encore plus rapide des importations de la Roumanie, seulement un taux réduit (6,1 %) du montant de l'ensemble des importations, les U.S.A. occupant la 6-e place parmi les Etats exportateurs sur le marché roumain ; quant à l'importance des échanges roumano-américains, celle-ci ressort non pas tant de leur chiffre total mais d'un aperçu de la structure de ces importations. En 1929, les machines, les appareils et les moteurs, notamment les machines agricoles, les tracteurs et les autos importés des Etats-Unis représentaient 25,93 % du montant des importations de ces produits en Roumanie, leur utilité pour l'économie roumaine étant incontestable. Mais les Etats-Unis sont demeurés l'unique partenaire avec lequel la Roumanie a enregistré un permanent déficit dans les échanges commerciaux et cet élément de fragilité dans les relations roumano-américaines menacera leur cours notamment dans les conditions de la crise économique générale qui a affecté les pays capitalistes après 1929. Dans cette conjoncture, le commerce roumano-américain a connu un revirement à peine à partir de 1937, le volume maximum des échanges étant enregistré en 1938, sans cependant atteindre le niveau record de l'année 1929.

Les exportations américaines en Roumanie, qui demeurent l'élément le plus dynamique dans le cadre des échanges bilatéraux, ont continué durant cette période également d'occuper une place importante dans l'économie nationale roumaine. Les conditions économiques et financières engendrées par la crise et la nouvelle physionomie qu'elles ont acquis après 1934 ont imposé un rétrécissement du marché roumain pour les produits américains au fur et à mesure que les relations commerciales de la Roumaine s'orientaient vers les Etats avec lesquels on pouvait réaliser de plus amples échanges, soldés par des excédents sûrs et vers lesquels gravitaient aussi les intérêts politiques du pays, conditions que les rapports avec les Etats-Unis ne réunissaient pas, mais qui étaient

www.dacoromanica.ro

toujours plus impérieusement imposées par l'evolution de la situation en Europe.

Le déclenchement de la deuxième guerre mondiale a brusquement interrompu les relations commerciales roumano-américaines et, partant, leur évolution, en même temps que l'ensemble des relations entre la Roumanie et les Etats-Unis. Mais les deux décennies de la période de l'entre-deux-guerres ont mis en lumière les réelles perspectives d'amplification des échanges commerçiaux roumano-américains. Elles ont mis en lumière cependant aussi le fait que dans les conditions de rapports entre partenaires inégaux — les U.S.A. étant un pays capitaliste puissamment industrialisé tandis que la Roumanie se lançait à peine dans le processus de développement d'une industrie nationale — le commerce bilatéral n'a pu fructifier, ni de manière équitable, ni de manière complète, les disponibilités d'échange, engendrant des fluctuations et une situation d'instabilité dans son évolution.

www.dacoromanica.ro

VALOAREA MĂRTURIILOR DOCUMENTARE DESPRE EXPEDIȚIA ÎNTREPRINSĂ DE REGELE MATEI CORVIN LA 1467 ÎN MOLDOVA

DE

IOAN AUREL POP

Letopisețul anonim al Moldovei — izvor contemporan cu evenimentele din 1467 — relatează laconic, dar destul de precis, înfruntarea dintre regele Ungariei, Matei Corvinul și Ștefan cel Mare, voievodul Țării românești de la răsărit de Carpați: „În anul 6975 (1467), s-a ridicat craiul unguresc numit Matiiaș și a coborît la Totruș cu toată puterea ungurească, noiembrie 19. Iar la 29 noiembrie au venit la tîrgul Romanului și, în a șaptea zi a lunii decembrie, au ars tîrgul. Și apoi au venit la Baia. La 14 ale lunii decembrie, luni spre marți, s-a împlinit gîndul lui Dumnezeu cu Ștefan Voievod și a năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Și i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ștefan Voievod și ale oștii lui și au fost uciși dintre dînșii mulțime mare. Și craiul atunci a fost săgetat în luptă. Și așa s-au întors rușinați pe altă cale, mai scurtă..." [1]. Întîmplarea este reluată aproximativ asemănător și în celelalte cronici vechi moldovenești: *Cronica moldo-germană* [2], *Letopisețul de la Putna nr. 1* [3], *Letopisețul de la Putna nr. 2* [4] și *Cronica moldo-polonă* [5]. Este amintită fugar, la un moment dat, chiar trădarea unor boieri moldoveni față de domnul lor [6], dar faptul nu afectează deznodămîntul expediției maghiare la est de Carpați, deși unele izvoare narative externe s-au folosit de acest episod spre a-și orienta relatările în sensul dorit de autorii lor.

Și unele lucrări interne, mai tîrzii, cum ar fi *Letopisețul Țării Moldovei*, alcătuit de Grigore Ureche, expun faptele în același spirit cu vechile cronici [7]. De asemenea, înfrîngerea oștii maghiare la răsărit de Carpați este consemnată de cronicarul polon Jan Dlugosz [8], ca și de unele izvoare venețiene, care, chiar dacă nu fac localizări geografice tocmai corecte,

---

[1] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediție de P.P. Panaitescu, Edit. Academiei, București, 1959, p. 16.

[2] *Ibidem*, p. 29.

[3] *Ibidem*, p. 49.

[4] *Ibidem*, p. 62.

[5] *Ibidem*, p. 178.

[6] *Ibidem*, p. 29—30.

[7] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 92—94.

[8] J. Dlugosz, *Historia Polonica*, vol. II, Leipzig, 1712, col. 417—418.

www.dacoromanica.ro

recunosc înfrîngerea regelui Matei Corvinul şi dubla rănire a acestuia [9]. Există apoi o serie de lucrări care, scrise prin prisma intereselor statului feudal maghiar şi a glorificării suveranului său, eludează şi elimină chiar aspectele defavorabile, evidenţiind, mai presus de toate, vitejia oştii maghiare şi a regelui Matei Corvinul şi transformînd înfrîngerea în victorie. Asemenea cronici au fost scrise, între alţii, de italianul Antonio Bonfini [10], pe care misiunea de istoriograf al curţii l-a determinat să preamărească faptele suveranului Ungariei, de Petro Ranzano [11] şi de Ioannes Thuróczi[12]. Mai există o serie de mărturii epistolare, apărute ca urmare a noii spiritualităţi renascentiste sensibile la acest gen. Este cazul scrisorii trimise de Ştefan cel Mare regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei la 1 ianuarie 1468, scrisoare în care domnul român povesteşte în amănunt bătălia cîştigată la Baia (14—15 decembrie 1467), condamnînd încălcarea hotarelor ţării sale [13]. De asemenea, la începutul lui aprilie 1468, din Bratislava, Matei Corvinul răspunde unei epistole [14] a „senatorilor regatului Poloniei", care-i reproşau suveranului Ungariei încălcarea hotarelor Moldovei. Regele îşi justifică din punctul său de vedere şi cu argumente „pro domo" expediţia est carpatică, arătînd că i-a învins pe românii conduşi de Ştefan, „tiranul acelor locuri" [15]. Între aceste două extreme se situează scrisoarea regelui Cehiei, Gheorghe Podiebrad (1458—1471), din 9 februarie 1468, adresată regalului său „frate" maghiar, în care, deşi vorbeşte despre victoria oastei lui Matei Corvinul, se simte „cutremurat" din pricina „rănii de moarte" suferite de acesta din urmă [16]. Gheorghe Podiebrad aduce elogii faptelor de arme ale lui Matei Corvinul — conform uzanţelor Renaşterii [17] — fără să bănuiască pe moment că, în ciuda gerozităţii sale epistolare, regele Ungariei avea să înceapă, în acelaşi an, campaniile împotriva Cehiei. Se observă utilizarea în scrisoare a numelui *Wallachia* pentru Moldova, fapt ce ilustrează prezenţa şi în Cehia a convingerii că cele două ţări române extracarpatice sînt locuite de acelaşi popor de origine latină. Este întărită astfel ideea conform căreia denominarea firească

---

[9] P.P. Panaitescu, *Ştiri veneţiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în „Revista istorică", 1922 (VIII), nr. 1—3, p. 47—50.

[10] A. Bonfinius, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Köln, 1690, p. 396.

[11] P. Ranzano, *Epitome Rerum Hungaricarum*, în „Scriptores Rerum Hungaricarum", ediţie de I.G. Schwandtner, vol. I, Viena, 1766, p. 502—503.

[12] I. Thuróczi, *Cronica Hungarorum*, în „Scriptores Rerum Hungaricarum", ediţie de I.G. Schwandtner, vol. I, Viena, 1766, p. 361.

[13] P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Istorice, seria a III-a, 1934, tom. XV, p. 63—68.

[14] Fraknói V., *Mátyás király levelei*, vol. I (1458—1478), Budapesta, 1893, p. 210—211. Scrisoarea nobililor poloni, care cer lui Matei să evite o nouă expediţie împotriva Moldovei, a fost publicată de Ş. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1969 (VIII), nr. 6, p. 978—979.

[15] Fraknói V., *op. cit.*, p. 211—213. Scrisoarea a fost publicată şi de A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468—1540), Budapesta, 1914, p. 5—6; a fost tradusă în româneşte şi comentată de V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, p. 42—43.

[16] Teleki J., *Hunnadiak kóra Magyarországon*, vol. XI, Pesta, 1855, p. 306; publicată fragmentar şi de A. Veress, *op. cit.*, p. 3.

[17] Mályusz E., *La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médievale*, în „Le Moyen Âge", 1969, nr. 2, p. 246.

www.dacoromanica.ro

a Valahiei est carpatice trebuie să fie „Țara românească a Moldovei" [18]. De altfel și polonezul Dlugosz îl numește la un moment dat pe domnul moldovean *Stephanus, Voievoda Valachiae* [19].

Tot din partea polonă mai există un raport, pînă nu de mult inedit, rezultat în urma unor informații culese direct din Moldova, prin care Cazimir al IV-lea recunoaște victoria deplină a lui Ștefan cel Mare la 146 , recunoaștere urmată chiar de promisiunea unui ajutor în caz de repetare a atacului maghiar la răsărit de Carpați [20].

Dar aceste cronici și epistole, contemporane ori mai tîrzii în raport cu evenimentele, deși sînt relativ bogate și explicite, au de la început finalitate istorică sau politică, putînd deforma cu bună știință unele fapte și păstrînd oricum o doză anumită de incertitudine. Chiar rezultatul și mobilurile expediției maghiare în Moldova, datorită subiectivității unor asemenea izvoare, au rămas multă vreme controversate sau susceptibile de controversă. De aceea, coroborarea lor cu o serie de mărturii documentare, toate contemporane ori relativ contemporane cu întîmplările aflate în atenție și nevalorificate global în suficientă măsură de istoriografia română, nu poate duce decît la un plus de preciziune și exactitate. Important este și faptul că, fiind documente cu valoare juridică în momentul elaborării lor, aceste izvoare nu au urmărit în mod expres descrierea evenimentelor din Moldova din anul 1467. Astfel că prezentarea acestor fapte, realizată fugar și, adesea, laconic, rămîne în subsidiar față de scopul central al actului și, de multe ori, justifică hotărîrea conținută în act. În sfîrșit, se cuvine să acordăm interes acestor documente și din motivul că ele sînt emise de cancelaria regală maghiară și reflectă puncte de vedere din afara Moldovei, evidențiind urmările întîmplărilor din a doua parte a anului 1467 asupra structurilor interne social-economice și politice din regatul maghiar, cu precădere din Transilvania. Unele din aceste documente sînt enumerate de Wertner Mór, la începutul veacului XX, în lucrarea sa dedicată campaniilor militare maghiare din a doua jumătate a secolului al XV-lea [21].

Încă în primii ani de domnie, Ștefan cel Mare a căutat, în măsura în care împrejurările politice i-au permis, să-și manifeste libertatea de acțiune și chiar independența în raport cu ambițioșii săi vecini, regele Ungariei și al Poloniei [22], suverani care aveau pretenția de a fi și suzerani ai voievodatului român. În ceea ce îl privește pe Matei Corvinul, faptul este lesne vizibil într-un document din 9 decembrie 1462 („feria quinta proxima post festum conceptionis beate Marie virginis"), prin care regele, confirmînd libertățile unor locuitori din Secuime, îi îndeamnă pe aceștia să fie cu băgare de seamă pentru apărarea persoanelor și averilor lor, ca unii ce sînt aproape de „țara noastră moldovenească": „...tum vero ex eo quia ipsa sedes Kazon prope *terram nostram Moldaviensem* (subl.

---

[18] N. Grigoraș, *Țara românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Edit. Junimea, Iași, 1978, passim.

[19] J. Dlugosz, *op. cit.*, col. 417.

[20] Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 970—971; textul documentului la p. 976—978.

[21] Wertner M., *Magyar hadjaratok àXV-ik század második felében*, în „Hadtörténelmi közlemények", 1912, vol. XIII, fasc. 2, p. 204.

[22] I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare", Edit. Academiei, București, 1956, p. 226.

www.dacoromanica.ro

ns. — I.A.P.) sita est, ipsique Siculi nostri non parvas vigilantias pro defensione personarum rerumque bonorum suorum..." [23]. Îndemnul la vigilenţă în vederea apărării persoanelor şi bunurilor face aluzie desigur la incursiunea pe care Ştefan o întreprinsese deja în iunie 1461 în răsăritul Transilvaniei, ca represalii pentru azilul interesat dat de voievodul ardelean pribeagului domn Petru Aron, după ce acesta din urmă părăsise Polonia [24]. Referitor la posesivul folosit în document în legătură cu Moldova *(ţara noastră moldovenească)*, expresia reflectă o dorinţă şi nu o realitate, căci Ştefan cel Mare, în faţa rivalităţii polono-maghiare, a eludat preeminenţa politică străină, susţrăgîndu-se de fapt suzeranităţii celor două regate vecine [25]. Faptul, în ceea ce priveşte Ungaria, este întărit şi de mărturia — e drept, neconfirmată de alte surse — a vornicului Ureche: „Mateiaşu, craiul ungurescu (...), au trimis sol ca să i să închine Ştefan vodă, ce Ştefan vodă n-au priimitu. Mai apoi, văzîndu Mateiaşu craiul volniciia lui Ştefan vodă că nu o poate supune, strîngîndu multă oaste a sa şi luîndu ajutoriu şi de la alţii, au purces în anii 6975 şi au tras spre Moldova" [26]. Şi din acest letopiseţ reiese pretenţia, neacoperită însă nici pe plan juridic, de suzeranitate a lui Matei Corvinul asupra lui Ştefan. Pretenţia va fi hrănită de trufia regelui şi de tradiţie: „...Terram vero illam (Moldova — n.n. I.A.P.) nostri iuris esse, antiquissimus et continuatissimus praedecessorum nostrorum regum Hungarie titulus declarat, non quidem inanis, sed possessione nunquam interrupta munitus..." [27], susţine, fără acoperire reală, Matei Corvinul în scrisoarea trimisă în 1468 nobililor poloni, spre a-şi justifica intervenţia militară într-o ţară asupra căreia şi Polonia avea o insistentă dorinţă de preeminenţă. Expediţia a fost grăbită totuşi de o „pricină", se pare, imediată şi reală, anume implicarea domnului Moldovei în răscoala nobiliară desfăşurată mai ales în Transilvania, condusă, în principal, de cei trei voievozi, Ioan şi Sigismund de Szentgyörgy şi Berthold Ellerbach, precum şi de nobilul Benedictus Rufus, împotriva regelui Matei pentru conservarea unor privilegii şi pentru independenţa voievodatului (vara anului 1467) [28]. Ba reiese din *Historia* lui Antonio Bonfini că în mişcarea nobililor ardeleni au fost amestecaţi şi unii boieri munteni, ca acel Mihail, de stirpe nobilă, voievodală („...Michaelem Transalpinum, nobili vaivodarum genere natum..."), condamnat şi ucis la Braşov, după întoarcerea regelui din nefericita incursiune peste munţi [29]. Dar intervenţia energică a lui Matei Corvinul a zădărnicit planurile răzvrătiţilor şi a grăbit expediţia de pedepsire a îndrăzneţului voievod moldovean. Cele două momente (răscoala nobiliară şi expediţia la est de Carpaţi) apar corelate şi prin faptul că, adesea,

---

[23] *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a II-a *(1451—1510)*, ediţie de N. Densuşianu, Bucureşti, 1891, doc. CXVII, p. 137 (în continuare, *Documente*, II, 2).

[24] I. Sabău, *op. cit.*, p. 225.

[25] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 967—970.

[26] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 92—93.

[27] A. Veress, *op. cit.*, p. 5—6.

[28] *Istoria României* vol. II, Edit. Academiei, Bucureşti, 1962, p. 483 — 484. În legătură cu revolta din 1467, vezi valoroase contribuţii la K. G. Gündisch, *Participarea saşilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Historia, 1972, fasc. 2, p. 21—30.

[29] A. Bonfinius, *op. cit.*, p. 397.

www.dacoromanica.ro

sînt pomenite în acelaşi document sau sînt legate de împrejurări similare ori de persoane identice. Astfel, aflat în Moldova, în tîrgul Trotuş („Datum Moldavie, in oppido Tatrus"), la 22 noiembrie 1467 („die dominica proxima post festum beate Elisabethe"), deci în a patra zi după popasul (la 19 noiembrie) în acest loc, regele Ungariei dă un document prin care iartă pe nobilul Mihail Apafi, care conjurase contra suveranului [30]. Mai există un document, dat la 7 noiembrie 1467 („Sabbato proximo post festum Emerici ducis"), despre care, în colecţia Hurmuzaki-Densuşianu, se spun următoarele în regest: regele Matei Corvinul, întorcîndu-se din expediţia întreprinsă în Moldova, confiscă nobililor Ştefan şi Sigismund de Drag posesiunea Sînpetru din comitatul Dăbîca (azi Sînpetrul Almaşului, jud. Sălaj), din cauză că aceştia trecuseră de partea lui Ioan de Szentgyörgy, răzvrătit contra suveranului. Posesiunea este dăruită nobilului Petru de Thornös, pentru „merita per eum nobis et sacre dicti regni nostri Hungarie corone in nonnulis exercitibus nostris, cum maxima sui sanguinis efussione constanter exhibita" [31]. Numai că regele n-a dat acest act la întoarcerea din Moldova, fiindcă la 7 noiembrie 1467, data emiterii documentului, expediţia la est de Carpaţi nici nu începuse (la 4 noiembrie, oastea maghiară se afla în Saschiz, lîngă Sighişoara, fiind în drum spre Moldova [32]).

Tot într-un document din 1467, se spune că regele Matei, la întoarcerea din expediţia întreprinsă împotriva voievodului Ştefan cel Mare, declară în adunarea prelaţilor, baronilor şi nobililor ţării că ţinuturile româneşti ale Făgăraşului, Amlaşului şi Rodnei nu vor putea fi înstrăinate ori dăruite vreunui particular, ci vor rămîne „în mîinile regelui", ca, la momentul oportun, să fie folosite în relaţiile cu Ţara Românească şi Moldova: „...ne unquam nos vel succesores nostri reges, provincias Fogoras, Omlas et Redna, cum pertinentiis eorundem, quoquo modo a se alienare seu abstrahere possimus vel valeant; sed semper prefati districtus in manibus regiis promti et parati ad hoc teneantur, ut siquando opportunum fuerit, vaivode alicui Transalpino vel Moldaviensi, ad partium scilicet illarum terrorem seu recuperationem assignari possint pro descensu" [33]. Se poate remarca faptul că încordarea relaţiilor cu Moldova şi chiar cu Ţara Românească (a se vedea episodul legat de acel Mihail „Transalpinul") duce de pe acum la profilarea unei politici pe care Matei Corvinul o va urma statornic în anii ce vor veni faţă de ţările române extracarpatice.

Şi în manuscrisele Kemény se află regestate şi transcrise fragmentar două documente ce pomenesc expediţia est carpatică a regelui Matei. Primul dintre ele este dat la *Szent Miklos* (Nicoleşti, jud. Harghita) în 25 decembrie 1467 („in festo nativitatis Domini") şi conţine porunca regelui

---

[30] *Documente*, II, 2, doc. CLVI, p. 177.

[31] *Ibidem*, doc. CLVII, p. 177—178.

[32] Vezi itinerarul oastei maghiare la Wertner M. *op. cit.*, p. 205. Vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 29; I. Ursu, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925, p. 47.

[33] *Documente*, II, 2, doc. CLIX, p. 179. Documentul a fost publicat şi de I. Puşcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului*, Sibiu, 1907, p. 65—66.

www.dacoromanica.ro

Ungariei către conventul de la Cluj-Mănăştur ca Valentinus Theuke de Theuk („ac per eum, frater eius carnalis, Ladislaus Theuke") să fie introdus în stăpînirea posesiunii *Lona* din comitatul Dăbîca (Luna de Jos, jud. Cluj), confiscată de la Georgius de Lona. Kemény Jozsef scrie că pe marginea documentului este consemnată existenţa unei contestaţii din partea văduvei şi a fiicei acestui Georgius de Lona [34]. Tot pe această cale, aflăm că în arhiva conventului de la Cluj-Mănăştur exista şi un al doilea original al acestui act, purtînd aceeaşi dată şi în care erau trecute şi meritele lui Valentinus Theuke, merite despre care, zice Kemény J.. în primul exemplar original nu se amintea nimic. Dar iată caracterizarea din document: „Într-adevăr, acest Valentinus, pe cînd, în zilele de mai înainte, intraserăm cu armata noastră în părţile Moldovei şi acolo, într-o anumită noapte, aveam conflict cu Ştefan, voievodul moldovean, atunci, în acel conflict, între ceilalţi soldaţi şi slujitori ai curţii noastre, după puterea lui, s-a luptat cu duşmanii ca un bărbat îndrăzneţ" („Is quippe Valentinus, dum superioribus diebus partes Moldavie cum exercitu nostro intrassemus, ibique, quadam nocte, cum Stephano, Vayvoda Moldaviensi, conflictum habuissemus, tunc in eodem conflictu, inter ceteros aule nostre milites et familiares, pro posse suo, cum hostibus ut audax vir certavit")[35]. Dincolo de dărnicia regească, transpare în document situaţia critică a oştii maghiare în „acea noapte" (14—15 decembrie 1467) a atacului dezlănţuit prin surprindere de Ştefan cel Mare la Baia. Cam în aceeaşi perioadă, la 3 ianuarie 1468 („die dominico proximo post festum circumcisionis Domini"), regele Matei Corvinul, acordînd unele avantaje locuitorilor Braşovului şi Ţării Bîrsei, laudă meritele acestora în campania de la finele anului 1467: „Tandem cum in proximo partes Moldavie cum gentibus nostris ingressi fuissemus, ipsi, interalios fideles nostros, non parcentes laboribus et expensis pro defensione honore et status nostri Regii, cum sanguinis eorum effusione, contra hostes nostros penes nos et in bello nostro usque ad extremum perseverarunt et fideliter servierunt..." [36]. Tot în 3 ianuarie 1467 şi tot la Braşov, regele Ungariei dă un alt document din care reiese că proprietăţile şi bunurile a doi nobili, *Oswaldus* şi *Iohannes Iankafi*, fuseseră confiscate în urma dezertării acestora din armata maghiară, aflată în Moldova: „Licet nos universas possessiones portionesque et iura possessionaria, necnon res et bona Oswaldi et Iohannis Iankafi de Ews ubilibet habitas et existentes propter notam illam, quam ipsi ex eo, quod cum nos in partibus Moldavie cum Stephano, wayvoda Moldaviensi, conflictum habuissemus, tunc de exercito clandestine recessissent incurrisse dicuntur...")[37]. E drept că hotărîrea nu a mai rămas valabilă, fiindcă, spune actul, un frate al celor doi inculpaţi a dovedit moartea lor în luptă, dar rămîne reală, din moment ce astfel se pune

---

[34] Kemény J., *Appendix Diplomatorii Transsylvaniei*, vol. 6 (1450—1474), f. 194 (vol. manuscris se află la Biblioteca Academiei R.S.R., Cluj-Napoca, cota provizorie A 136.)

[35] *Ibidem*. Vezi şi *Documente*, II, 2, doc. CLIV, p. 175—176; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 31; Gh. I. Brătianu, *Lupta de la Baia (după izvoare ungureşti)*, în „Revista istorică", 1919 (V), nr. 11—12, p. 221.

[36] Teleki J., *op. cit.*, p. 300—301.

[37] Veress A., *op. cit.*, p. 1—2. Vezi şi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 221.

www.dacoromanica.ro

problema, posibilitatea unor asemenea dezertări din armata maghiară în timpul grelei încercări din decembrie 1467.

La fel de interesant ni se pare un act dat la Strigoniu, în 23 martie 1468 („feria quarta proxima post Dominicam Oculi") — şi nu în 20 martie 1468, cum greşit consemnează Kemény J. în manuscrisul său [38] — prin care Matei Corvinul porunceşte conventului din Cluj-Mănăştur să-l introducă pe *Nicolaus Chwpor*, „Vayvoda Transsilvanie et Siculorum comes", în stăpînirea posesiunilor *Swk* (Jucu, jud. Cluj), *Wyssa* (Vişea, jud. Cluj), *Magyar Kalyan*, *Olah Kalyan* (Căianu, jud. Cluj), *Magyar Sarmas* (Sărmaş, jud. Mureş), *Olah Sarmas* (Sărmăşel, jud. Mureş), *Azzonfalwa* (Săcel, jud. Cluj), *Olah Bare* (Bărăi, jud. Cluj) şi *Kethelen* (Gădălin, jud. Cluj). Aceste proprietăţi au fost confiscate de rege de la *Michael de Swk* care, nu numai că s-a alăturat „conjuraţiei" voievodului Ioan de Szentgyörgy, dar i-a atras cu sfaturile lui rele şi pe alţii, ce ar fi vrut să rămînă credincioşi suveranului („...non solum adhesissent, verum etiam nonnulos alios in nostra fidelitate permanere volentes, cum suis malis consiliis, ad infidelitatem convertisset"); de aceea Mihail de Juc a fost condamnat la moarte. Noul stăpîn al proprietăţilor amintite, *Nicolaus Chwpor*, este alături de Ioan de Pongrácz, unul din cei doi voievozi ardeleni care i-au succedat pe cei răzvrătiţi în anul 1467. Numirea ca voievod şi dăruirea cu asemenea posesiuni numeroase trebuiau desigur justificate prin merite deosebite şi prin credinţă nestrămutată faţă de rege şi „sfînta coroană". Într-adevăr, documentul aflat în atenţie îl elogiază pe *Nicolaus Chwpor* ca pe unul din cei ce s-au afirmat la Baia, într-o „anumită noapte" (e vorba, din nou, de noaptea de 14 spre 15 decembrie 1467, a atacului impetuos al oştii moldovene), suferind „şapte răni de moarte" : „Is nempe Nicolaus Chwpor Vayvoda, dum, superioribus diebus, partes Moldavie cum exercitu nostro intrassemus, ibique quadam nocte cum Stephano, Vayvoda Moldaviensi, conflictum habuissemus, tunc ipse, inter ceteros aule nostre milites, pro honore status nostri, cum hostibus, ante omnes alios, ut audax vir certavit, ibidem septem vulnera lethalia suscipiens" [39]. Documentul dat la 23 martie 1468, prin care voievodul Nicolae Csupor urmează să fie introdus de conventul din Cluj-Mănăştur în stăpînirile sale a fost transcris parţial şi regestat de Kemény J. după originalul aflat în arhiva conventuală („relatione hac extant in archivo K. Monostoriensi...") [40]. Conventul, conform uzanţelor, a răspuns însă curînd regelui, înştiinţîndu-l despre îndeplinirea poruncii de introducere a voievodului în noile posesiuni. Acest din urmă document, dat la 15 aprilie 1468 (în a 15-a zi de la îndeplinirea poruncii de către convent, îndeplinire petrecută în „feria sexta proxima ante festum beati Ambrosii episcopi") îl cuprinde integral, cu mici deosebiri, pe cel amintit anterior şi este reprodus de Barabás Samu, la 1895 [41].

---

[38] Kemény J., *op. cit.*, f. 200.

[39] *Ibidem.* Cf. Gyalókay J., *Mátyás király a hadszervező és a hadvezér*, în „Mátyás király emlékönyv születésének ötszázéves fordulójára", vol. I, Budapesta, (1940), p. 259—260.

[40] *Ibidem.*

[41] Barabás S., *Széki Teleki Család oklevéltára*, vol. II (1438—1526), Budapesta, 1895, p. 89—93. Credem că acelaşi document, dat la Strigoniu în 23 martie 1468, este regestat şi consemnat sub data de 30 martie 1468 de către Szabó K., *Az Erdély Museum eredeti oklevéleinek kivonatai (1232—1540)*, în „Történelmi Tár", 1890, p. 116, regest nr. 351.

www.dacoromanica.ro

Tot calde elogii sînt aduse, într-un document dat la Debreţin în 4 februarie 1468, lui *Nicolaus Banffi*, dăruit cu cetatea *Peleske* din comitatul Zala (în Slovacia). Acest Nicolae Bánfi care, alături de alţi nobili de vază [42], l-a însoţit pe regele său în expediţia est carpatică, şi-a demonstrat în Moldova deosebita fidelitate, ce ar fi mers, la nevoie, pînă la moarte: „...contra Stephanum, vaivodam in Moldavia, constantiam suam et virilitatem in effectu demonstrare certavit, pugnavit enim ut miles strenuus pro salute persone nostre et exercitus nostri, ubi etiam vulnera pro nobis suscepit, et mori, si fortuna voluisset, non dubitabat" [43].

Există ecouri documentare şi mai tîrzii ale expediţiei maghiare în Moldova. Astfel, la 17 septembrie 1469 („die Dominico post festum exaltationis sancte crucis"), regele Ungariei scoate pe nobilul român *Koroly* (Coroi) *de Wanchfalwa* (Onceşti, jud. Maramureş), pe fiul său şi pe fraţii săi de sub jurisdicţia locală, aşezîndu-i sub jurisdicţia regală şi a dregătorilor curţii (palatinul şi „iudex *curiae*"). Aceşti nobili români, trecuţi la credinţa catolică în schimbul menţinerii posesiunilor lor şi a titlului nobiliar legat de acestea, s-au dovedit, prin reprezentantul lor, Coroi de Onceşti, demni de graţia fiului lui Iancu de Hunedoara, îndeplinind, conform moralei medievale, „credincioasa slujbă" faţă de suzeranul lor suprem: „...presertim in partibus Moldavie, conflictum habuissemus, ipse Koroly interfuit et cum hostibus pro honore nostro inter alios fideles familiares nostros ut audax vir pugnavit..." [44].

Tot un nobil român, de data aceasta din Banat, *Paulus Kynysy* (Pavel Chinezu), la 22 august 1472 („sabbato proximo ante festum beati Bartholomei apostoli") [45], este răsplătit cu posesiuni pentru vitejia sa în campaniile militare ale regelui, campanii între care este pomenită şi cea din Moldova: „...prout in primis contra Stephanum, wayvodam in Moldavia, et expost in exercitu nostro fere per quatuor annos contra Bohemos hereticos..." [46].

Aceste cîteva mărturii documentare, ce amintesc unele aspecte adiacente legate de expediţia întreprinsă de regele Matei Corvinul contra Moldovei la 1467, întregesc izvoarele narative referitoare la eveniment. Documentele regale consfinţesc, pe de o parte, aspre pedepse date unor insurgenţi nobili alăturaţi răzvrătirii conduse de Ioan de Szentgyörgy, iar pe de alta răsplătesc cu dărnicie curajul dovedit în Moldova de credincioşii suveranului. E drept că în cancelaria regală maghiară existau descrieri-tip ale campaniilor militare în care se uza de procedee stilistice stereotipe şi care serveau drept cadru sau fond în expunerea mai multor cariere individuale,

---

[42] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Edit. pentru literatură, Bucureşti, 1966, p. 95; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 30.

[43] Kammarer E., *A Zichi és Vásonkeői Gróf Zichi—Család idősb ágának okmánytára*, vol. X, Budapesta, 1907, p. 442—443. Documentul a fost publicat fragmentar şi de A. Veress, *op. cit.*, p. 2. Vezi şi Elekes L., *Nagy István Moldvai Vajda politikája és Mátyás király*, Budapesta, 1937, p. 28; Gyalókay J., *op. cit.*, p. 259—260.

[44] Mihály I., *Diplome maramureşene din veacurile XIV şi XV*, Sighetul Marmaţiei, 1900, p. 498.

[45] Wertner M., *op. cit.*, p. 204 aminteşte acest document sub data greşită de 29 august (şi nu 22) 1472, ceea ce reprezintă prima simbătă după ziua Sf. Bartolomeu şi nu prima simbătă dinainte de această sărbătoare, cum apare precizat în textul original.

[46] Kammarer E., *op. cit.*, vol. XI, Budapesta, 1915, p. 123.

www.dacoromanica.ro

atunci cînd, în documente, trebuia motivată, de exemplu, dărnicia suveranului față de anumite persoane [47]. Totuși, în vremea lui Matei Corvinul această practică de cancelarie pierde din amploare [48], descrierile sînt mai laconice, mai precise și, poate, mai individualizate, reflectînd mai fidel meritele sau faptele reprobabile ale fiecărui beneficiar de acte.

Transpare din aceste documente, deși calitățile protagoniștilor sînt exagerate uneori și pagubele ascunse, situația critică a armatei maghiare la est de Carpați și mai ales sacrificiile făcute în acea „anumită noapte" de 14—15 decembrie 1467, cînd Ștefan cel Mare a replicat energic față de invadatori. Rămîne semnificativ și hotărîtor faptul că nici unul din aceste documente, spre deosebire de izvoarele interne narative din Ungaria, nu pomenește de vreo victorie maghiară la 1467 în Moldova ; cele mai multe dintre ele vorbesc doar de o confruntare militară („conflictum habuissemus"), de un moment critic („quadam nocte"), cînd viața regelui a fost în pericol și cînd cei mai apropiați slujitori au suferit răni grave („vulnera lethalia") sau și-au dat viața pentru apărarea suveranului și a „sfintei coroane". Reiese deci indirect din documente, prin coroborarea lor cu izvoare narative, victoria oștii românești asupra invadatorilor. De altfel, Ștefan cel Mare s-a revanșat și pe altă cale pentru această încălcare a pămîntului Moldovei, trecînd din nou munții în Secuime, la 1469. Nu peste mult timp însă, relațiile dintre cele două țări se vor îmbunătăți, dovadă fiind, între altele, daniile făcute în Transilvania, lui Ștefan cel Mare, de către regele Matei Corvinul, acela care, dincolo de interesele politice contradictorii, va tolera un patronaj, cu precădere spiritual, al domnului moldovean asupra provinciei românești intracarpatice.

[47] Mályusz. E., *op. cit.*, p. 223—224.
[48] *Ibidem*, p. 246.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DATE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A OLTENIEI ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE REVOLUȚIEI DE LA 1848

DE

PAUL BARBU

În timpul Regulamentului organic creșterea animalelor beneficia în Oltenia, ca și în restul țării, de existența unor pășuni și fînețe naturale relativ întinse. În întreaga țară, la începutul perioadei regulamentare, fînețele ocupate 44665 verste [1] pătrate, conținînd iarbă grasă și deasă, care atingea uneori o înălțime destul de mare [2]. Din informațiile date de ocîrmuitorii de județe Vorniciei din Lăuntru, în anul 1834, asupra stării fînețelor, rezultă că, între județele Olteniei, Vîlcea deținea o suprafață de fînețe mult mai mare decît cea cultivată cu cereale, iar Gorjul puțin mai mică; o întindere mult mai mică decît suprafața de arătură dețineau fînețele în județele Romanați, Mehedinți [3] și Dolj, în ultimul județ cosindu-se în acel an 31766 pogoane de fîneață [4]. Suprafața de pășune nu se cunoaște. Totuși, se poate afirma că pășunea asigura din abundență hrana vitelor, căci, pe lîngă turmele proprii, se aduceau anual la păscut în Oltenia și vite mari și mici din Transilvania. Numai în județul Dolj se aduseseră de acolo, în anul 1840, 45161 oi, 23 capre, 19 vaci, 8 mînzați, 580 cai, 31 măgari [5]. Numeroasele păduri [6] ofereau și ele iarbă suculentă pentru hrana animalelor și, pe lîngă aceasta, dădeau „umbra lor binefăcătoare în timpul căldurilor mari, specifice locurilor plane în lunile iulie și august" [7].

Creșterea animalelor a primit însă, ca și cultivarea cerealelor, o puternică lovitură prin prevederile Regulamentului organic cu privire la relațiile dintre clăcași și proprietari, care au desființat clăcașilor libertatea

---

[1] O verstă = 1067 m.

[2] Ț.G.V.I.A. Moscova, fond 438, dos. 544/1833. Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

[3] I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1969, p. 210.

[4] Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 53/1831, f. 586.

[5] Ibidem, dos. 94/1831, f. 419—420.

[6] În Mehedinți se aflau 235 păduri și 785 dumbrăvi, în Vîlcea 137 păduri și 88 dumbrăvi, în Gorj 98 păduri, în Dolj 75 de păduri și 28 dumbrăvi (Arh. St. Drobeta-Tr. Severin, *Prefectura jud. Mehedinți*, dos. 3397/1831, f. 22—27; Arh. St. Rm. Vîlcea, *Prefectura jud. Vîlcea*, dosar 78/1831, f. 10; Arh. St. Tg. Jiu, Prefectura jud. Gorj, dosar 19/1831, f. 11.

[7] Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

www.dacoromanica.ro

de a folosi în voie moşia, repartizîndu-le prin măsurătoare o suprafaţă de pămînt neîndestulătoare gospodăriei lor [8].

În timpul Regulamentului organic, continuă să fie crescute principalele categorii de animale cunoscute şi-n perioada anterioară, după cum rezultă din statisticile privind numărul de vite, pe care ocîrmuirile de judeţe le înaintau anual atît Vorniciei cît şi Vistieriei. Numărul de animale a fost consemnat şi în catagrafiile vremii. Deşi aceste cifre pot fi în mare parte eronate *, esenţialul este că ele dau o imagine statistică, fie şi aproximativă, asupra numărului de vite, asupra necesarului pentru îndestularea populaţiei din fiecare judeţ, asupra disponibilului pentru comerţ în judeţele vecine şi peste graniţă, asupra categoriilor sociale ce se ocupau cu creşterea vitelor etc.

În ceea ce priveşte creşterea vitelor mari, statisticile arată că atenţia a fost îndreptată spre bovine. Acestea deţineau în Oltenia ponderea numerică cea mai mare în rîndul vitelor mari, de aproximativ 80,4%. Deşi s-au crescut tot vechile rase de calitate inferioară, s-au făcut totuşi şi unele încercări de ameliorare şi îmbunătăţire a rasei de către unii proprietari sau arendaşi de moşii, care au început să se ocupe cu creşterea vitelor în vederea comercializării produselor animale. În anul 1843, de pildă, paharnicul Gh. Măcescu, din judeţul Dolj, cerea Vistieriei să-i aprobe a importa din Turcia, prin schela Bechet, zece vaci şi patru tauri, „pentru îmbunătăţirea soiului acestor vite" [9]. Acelaşi interes îl manifestau şi B. Ganov, P. Burileanu, I. Oteteleşanu şi C. Oteteleşanu, unii dintre ei dorind a importa vaci şi tauri de rasă din Austria [10]. Cererile lor a fost aprobate. Stăpînirea încuraja deci îmbunătăţirea rasei de bovine.

În general, în Oltenia, efectivul de cornute mari, boi şi vaci, a cunoscut în decursul perioadei respective o oarecare creştere. Creşterea numerică a acestor vite este pusă în evidenţă mai mult în judeţele Mehedinţi şi Dolj, mai puţin în Romanaţi, pe cînd în Vîlcea şi Gorj este nesesizabilă [11].

---

[8] Toţi clăcaşii, indiferent de categorie, primeau cîte 7 prăjini loc de casă, curte şi grădină, precum şi 3 pogoane de arătură. Pe lîngă acestea, fruntaşul (cu 4 vite de muncă, boi, bivoli şi cai şi o vacă de hrană) mai primea 2 pogoane şi jumătate de păşune şi 3 pogoane de fîneaţă; mijlocaşul (cu două vite de muncă şi o vacă de hrană), o jumătate de pogon păsune şi 19 prăjini de fîneaţă, iar codaşul (fără vite de muncă, dar cu o vacă de hrană) 12 prăjini de păşune şi 12 prăjini de fîneaţă. Se fixau obligaţiile clăcaşilor: 12 zile de clacă pe an, o zi de plug, un transport de lemne cu carul de la pădure la locuinţa boierului, dijma din produse şi slugile, obligaţii ce puteau fi convertite şi în bani. Clăcaşii care vroiau să ţină mai multe vite sau să lucreze mai mult pămînt, trebuiau să încheie cu proprietarul învoieli pentru prisoase, în schimbul unor obligaţii suplimentare. Învoielile pentru prisoase de vite şi de pămînt au fost foarte oneroase pentru clăcaşi. (Vezi I. Corfus, *op. cit.*, p. 77—108.

* Ca şi-n cazul populaţiei, datele cu privire la numărul de vite aflate în Oltenia sau în alte regiuni ale ţării în perioada regulamentară nu corespund realităţii, datorită sistemului defectuos de înscriere în statisticile vremii, nedeclarării animalelor de către deţinătorii şi chiar, de către autorităţi pentru a nu expune ţara la sarcini şi mai mari faţă de puterile suzerană şi protectoare etc.

[9] Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 47/1843, f. 49.

[10] Vezi I. Cojocaru, *Documente referitoare la economia Ţării Româneşti 1500—1550*, vol. II, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1958, p. 882, 942—944.

[11] Vezi anexa.

www.dacoromanica.ro

În județul Mehedinți s-a ajuns, de la 23365 boi și 27523 vaci în 1832, la 42691 boi și 38912 vaci, în 1839, în Dolj de la 34991 boi și 28513 vaci, în 1836, la 58723 boi și 60057 vaci, în 1847, iar în Romanați de la 20683 boi și 19388 vaci, în 1834, la 28025 boi și 27959 vaci în 1839.

Cota cea mai mare din numărul boilor era destinată pentru muncă, iar din numărul vacilor, pentru lapte. Totuși, o cotă apreciabilă era repartizată comerțului în județele vecine sau peste graniță, depășind pe cea de consum. În *Descrierea statistică a Principatului Valahiei alcătuită în cadrul detașamentului geodezic* [*rus*], în 1833, se apreciază că vitele cornute mari aveau carnea „foarte gustoasă și savuroasă", dar în timpul iernii calitatea cărnii scădea, deoarece vitele slăbeau „din cauza muncii grele, proastei îngrijiri și din cauza lipsei de furaj". În același document se nota că „vînzarea vitelor peste hotar, mai ales în regiunile stăpînite de Turcia, este aici foarte însemnată" [12].

Procentual, situația boilor și vacilor se prezenta pe județe, aproximativ, în felul următor:

Județul	Boi — pentru:			Vaci — pentru:		
	Muncă	Consum	Comerț	Lapte	Consum	Comerț
Romanați	85,3%	1,9%	12,8%	95,0%	2,0%	3,0%
Gorj	80,8%	6,5%	12,7%	74,9%	4,9%	21,2%
Dolj	80,4%	10,5%	9,1%	77,5%	10,5%	12,0%
Vîlcea	78,6%	9,3%	12,1%	66,5%	18,6%	14,9%
Mehedinți	73,8%	12,1%	14,1%	70,9%	12,1%	17,0%

Documentele vremii înregistrează și bivoli, care se foloseau îndo seb în transporturile grele, deținînd aproximativ 3% din numărul total de vite mari din Oltenia. În 1832 se creșteau în această provincie 7063 bivoli[13]. Pînă în 1838 numărul acestora sporește, astfel încît în acest an se înscriau aici 12004 bivoli, cei mai numeroși, fiind în Romanați [14], unde ajungeau la cîteva mii, pe cînd în celelalte județe se aflau cîteva sute sau zeci [15].

Într-un număr de peste cinci ori mai mare decît al bivolilor se creșteau caii, deținînd aproximativ 16,6% din toată suma vitelor mari. În primul deceniu al perioadei regulamentare numărul lor cunoaște o neînsemnată creștere, ajungîndu-se de la 62165 cai, în 1832, la 65932 cai, în 1838. Caii erau de obicei „de statură mică, dar destul de chipeși" [16]. Cea mai mare parte se foloseau pentru ham și cavalerie, iar o parte mai

[12] Ț.G.V.A.I.A., Moscova, *fond 438*, dosar 544/1833. Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

[13] Un număr de 5134 bivoli se aflau în Romanați, 1963 în Dolj (dintre care 507 pentru muncă, 912 pentru consum și 446 pentru negoț), 149 în Mehedinți și 17 în Vîlcea. (Ilie Corfus, *Producția agricolă țărănească și piața la introducerea Regulamentului organic*, în „Studii. Revistă de istorie", 1969, nr. 1, p. 57—58; Arh. St. Drobeta Tr.-Severin, Prefectura jud. Mehedinți, dosar 2791/1832, f. 16; Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura jud. Vîlcea, dosar 71/1832, f. 34 v).

[14] În 1833 se înregistrau aici 529 bivoli, dintre care 334 pentru muncă și 195 pentru comerț și 3376 bivolițe, dintre care 3287 pentru lapte și 489 pentru comerț (Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1833, f. 38 v. 39)

[15] În Romanați erau 7063 bivoli, în Dolj 2603, în Mehedinți 1842, în Gorj 471, în Vîlcea 25. (*Analele parlamentare ale României*, IX—1, p. 1167).

[16] Ț.G.V.A.I.A. Moscova, fond 438, dosar 544/1833, Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

www.dacoromanica.ro

redusă pentru comerț. Din cei 14290 cei care se aflau în 1833 în Romanați, de pildă, 12777 se foloseau pentru ham și cavalerie, iar restul de 3027 pentru negoț [17].

Între vitele mari mai trebuiesc menționați măgarii și catîrii, care se creșteau într-un număr foarte restrîns. În 1838 se recenzau în Oltenia 268 măgari și 330 catîri [18].

În timpul Regulamentului organic, o creștere numerică evidentă s-a produs în rîndul vitelor mici, oi și capre, cel puțin în prima parte a perioadei respective. Dacă în 1832 se înregistrau în Oltenia 353536 oi și 102156 capre, în 1838 numărul oilor atinge cifra de 526201 iar al caprelor de 131227. Teritorial, ponderea cea mai mare în creșterea oilor și caprelor o dețineau județele Romanați și Mehedinți, după care urmau celelalte județe ale Olteniei, așa cum rezultă din următorul tabel [19]:

Județul	1832		1838	
	oi	capre	oi	capre
Romanați	99781	14838	181293	19105
Mehedinți	90244	34191	154400	56664
Dolj	85144	15626	130330	21029
Gorj	39126	19085	33411	19034
Vîlcea	39241	18416	26767	16395
Total	353536	102156	526201	131227

Cele mai răspîndite rase de oi erau țigaia, bîrsana și stogoșa. Despre aceste rase, documentele vremii arată că: „Primele au lîna mai scurtă decît celelalte, dar foarte subțire și carnea foarte gustoasă; ele sînt răspîndite în toată țara, dar mai ales în județul Mehedinți. Cele de al doilea sînt mult mai mici decît ele ca statură, dar au lîna mai lungă și cresc de preferință în munți, deoarece, nu pot suporta arșița de la cîmpie. A treia specie este de aceeași statură cu primele, dar oile au lîna lungă și nu atît de subțire" [20].

Peste 50% din producția de oi și capre era destinată consumului și negoțului. În acest sens este edificator tabelul întocmit de Ocîrmuirea județului Romanați în octombrie 1833, din care se desprinde că din numărul total de 119283 oi și 22267 capre existente în județ, 58491 oi și 12777 capre erau destinate pentru producția de lapte, iar restul de 60792 oi și 9490 capre pentru consum și negoț [21].

[17] Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 71/1832, f. 34 v.

[18] Situația pe județe se prezintă astfel: 110 măgari și 267 catîri în Romanați, 8 măgari și 5 catîri în Vîlcea, 123 măgari și 4 catîri în Dolj, 4 măgari în Gorj, 23 măgari și 56 catîri în Mehedinți. *(Analele parlamentare ale României*, IX—1, p. 1167).

[19] Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1833, f. 38 v—39; Arh. St. Drobeta Tr.-Severin, Prefectura jud. Mehedinți, dosar 2791/1832, f. 12—16, 255—264; Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 3/1832, f. 199; 210; Arh. St. Tg. Jiu, Prefectura jud. Gorj, dosar 71/1832, f. 70—71; Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura jud. Vîlcea, dosar 66/1832, f. 45—46, 71/1832, f. 34 v. I. Corfus, *art. cit.*, în *loc. cit.*, p. 57, 63; *Analele parlamentare ale României*, IX—1, p. 1167.

[20] Ț.G.V.I.A. Moscova, fond 438, dos. 544/1833. Arh. St. București, Col. Microfilme U.R.S.S., rola 4, c. 544—819.

[21] Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanați, dosar 1790/1832, 38—39.

www.dacoromanica.ro

Referitor la creşterea porcilor, statisticile de animale consemnau în 1832 un număr de 42631 porci în Mehedinţi [22], 33848 porci în Vîlcea [23], 33840 porci în Dolj [24]. Catagrafia din 1838 înscria 206432 porci în toate judeţele Olteniei (dintre care 71070 în Mehedinţi, 41807 în Gorj, 32737 în Romanaţi, 29070 în Vîlcea şi 31748 în Dolj) [25]. Unii crescători şi comercianţi de animale, cum ar fi Tache Filişanu şi Dumitrache C. Filişanu, manifestau interes pentru îmbunătăţirea rasei, aducînd în acest scop scroafe şi vieri din Serbia [26].

Vorbind despre creşterea vitelor, nu trebuie scăpat din vedere faptul că, pe lîngă oprelişte pusă de prevederile Regulamentului organic, această ramură a economiei agrare a avut mult de suferit şi de pe urma numeroaselor boli care atacau animalele, provocate de lipsa de asitenţă sanitar-veterinară, de lipsa de furaj, îndeosebi pe timpul iernii, de căldurile excesive ale verii în regiunea de cîmpie etc. Bolile secerau mii de capete de vite anual *, mai ales oi şi capre, măsurile luate de Comitetul Carantinelor neavînd o eficacitate prea mare. Numai în judeţul Dolj au murit, în primele trei luni ale anului 1838, 100 boi, 301 vaci, 15 cai, 3000 oi şi 2864 capre [27].

În perioada regulamentară, Oltenia deţinea o proporţie însemnată din efectivul de vite mari şi mici care se creştea în Ţara Românească. La nivelul anului 1838, în procente, situaţia se prezintă astfel : [28]

Boi	Vaci	Bivoli	Cai	Oi	Capre	Porci	Măgari	Cattri
34,9%	37,5%	33,7%	29,9%	29,3%	46,8%	44,5%	7,2%	17%

Documentele vremii atestă că vitele în majoritatea lor zdrobitoare se aflau în posesia ţărănimii, fiind crescute pentru muncă, întreţinerea casei şi negoţ. Creşterea vitelor pentru o necesitate sau alta depindea de puterea economică a fiecărei gospodării ţărăneşti. Proprietarii şi arendaşii nu se ocupau de creşterea vitelor decît sporadic. În general, ei le achiziţionau de la ţărani, fie din sate, fie din bîlciuri şi tîrguri, parte pentru a fi tăiate la zalhanalele din Oltenia, în vederea comercializării pe piaţa internă şi externă a produselor animale rezultate, parte pentru a fi exportate. Numărul negustorilor, atît autohtoni [29], cît şi străini [30], care se ocupau

[22] I. Corfus, art. cit., în *loc. cit.*, p. 64.
[23] Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura jud. Vîlcea, dosar 66/1832, f. 45—46.
[24] Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 2/1832, f. 191, 210.
[25] *Analele parlamentare ale României*, IX—1, p. 1167.
[26] I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 860, 924.
* Mortalitatea ridicată a vitelor crea fluctuaţii de la un an la altul.
[27] Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 79/1831, f. 441.
[28] Vezi pentru numărul de vite din întreaga ţară *Analele parlamentare ale României*, IX—1, p. 1167.
[29] Iată cîteva nume: Dincă Crăciun Roşu, Tănase Gheorghe, Niţă Săpunaru, Niţă Braşoveanu, Pană Pavel, Enache Cojocaru, Elencu Braşoveanu, Constantin Chipa, Anastasie Chintescu, Şt. Pleşa, Hagi Ştefan, Gh. Popa toţi din Craiova; Mihail ot Rojişte, Iacov zet Blagoe ót Obedin, Mihail ot Seaca şi alţi negustori din Dolj (Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 73/1831, f. 116—129).
[30] În 1832 se înregistrau în Dolj 53 de negustori turci, iar în Vîlcea 10; în 1834 s-au eliberat bilete la peste 40 de negustori turci ca să facă negoţ în Mehedinţi. Negustori turci se întîlnesc în toate judeţele Olteniei. (Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar. 59/1831, Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura jud. Vîlcea, dosar 97/1832).

www.dacoromanica.ro

de asemenea afaceri este destul de mare. Achiziționarea și întreținerea vitelor la suhaturi, unde erau puse la îngrășat pînă la tăierea la zalhanale sau vînzarea la momentul potrivit, necesita însă mari sume de bani. De aceea, cei mai mulți negustori achiziționau îndeosebi vite mici, oi și capre, care erau plătite la prețuri mai mici și mai ușor de întreținut. Edificatoare în acest sens sînt tabelele alcătuite de ocîrmuirile județelor din Oltenia, în care sînt înregistrate cheltuielile făcute de diferiți negustori, originari din această provincie, precum și străini, pentru cumpărarea și întreținerea vitelor la suhaturi, din tabelul întocmit de Ocîrmuirea județului Dolj, la 17 august 1836, rezultă că un număr de circa 80 de negustori au cheltuit pentru 6272 boi, 2280 vaci și 25458 capre (plata vitelor, a ciobanilor, a hranei vitelor etc.) circa 1.192.926 lei [31]. De altfel, datorită restrîngerii suprafețelor de fîneață și pășune, prețul întreținerii animalelor va crește substanțial.

Cu toate că vitele, în imensa lor majoritate, se aflau în posesia țărănimii, un număr mare de gospodării țărănești nu dețineau efectivul de animale necesar pentru muncă, întreținerea casei și negoț. În primul rînd, în perioada la care ne referim, un plug nu putea fi utilizat decît cu două-trei perechi de boi și nu toți țăranii aveau numărul suficient de vite pentru a-și înjgheba singuri un plug. În al doilea rînd, țăranii săraci, pălmașii n-aveau vite deloc, cel mult o vacă sau cîteva oi sau capre; în județul Dolj, pălmașii dețineau peste 50% din numărul familiilor birnice [32].

Creșterea vitelor pentru comerț o făcea numai o parte a țărănimii și anume cea înstărită, care poate fi considerată componentă a burgheziei românești în formare. Catagrafia județului Romanați din 1838 consemnează mai mulți țărani înstăriți avînd un efectiv de animale demn de remarcat, după cum urmează[33]:

Numele țăranilor	Satul	Cai	Boi	Vaci	Bivoli	Oi	Capre	Porci
Matei sin Ion	Fărcașul de Jos	26	4	19	—	34	19	2
Costache Fărcășanu	"	47	6	12	3	10	20	25
Tudoraș Năvală	Fărcașul de Mijloc	8	2	9	—	29	—	—
Nanu Simioncea	Stoenești	26	6	53	125	100	—	120
Simion Vilcu	"	8	—	10	6	60	—	4
Nicolae sin Simion	"	15	2	20	10	130	—	70
Neacșu sin Ilie	Fîntînele	10	12	16	—	60	—	70
Stan sin Ștefan	Gostavăț	10	2	10	5	30	3	4
Nițu Negrilă	Băbiciu	20	2	9	8	50	3	3
Meteisin Ion	Rusănești de Mijloc	10	2	3	—	40	1	1
Marin sin Nicula	Rusănești de Sus	16	2	8	3	8	—	4

În circuitul comercial intrau însă și vite ale altor categorii de țărani. Unele gospodării țărănești, chiar dacă nu creșteau vite pentru comerț, sub regimul regulamentar, erau nevoite a-și vinde vitele crescute pentru întreținerea casei sau chiar vitele de muncă. În acest sens, remarcăm plîngerea a 14 clăcași din satul Cerătu, județul Dolj, care la 1 martie 1835 arătau ocîrmuirii locale că „au rămas săraci cu totul, căci de am avut

[31] În tabel se indică suma de 401741 lei, însă calculul este eronat (Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 73/1831, f. 126—129).

[32] Arh. St. Craiova, Manuscrise, nr. 118.

[33] Arh. St. București, Catagrafii Țara Românească, Jud. Romanați, dosar 29/1838.

www.dacoromanica.ro

cîte o vită siliţi am fost de le-am vîndut în plata datoriilor moşii, rămînînd numai cu trupurile" [34].

Raportînd efectivul de animale existente în Oltenia la începutul perioadei regulamentare la numărul familiilor care locuiau în satele acestei provincii în acel timp, se observă că unei familii de ţărani îi revenea, în medie, următoarea producţie [35]:

Judeţul	Boi	Vaci	Cai	Oi	Capre	Porci
Romanaţi	1,2	1,2	0,8	6,5	1,3	1,1
Dolj	1,6	1,3	0,6	4	0,7	1,3
Mehedinţi	0,7	0,7	0,2	2,8	1,2	1,1
Vîlcea	1,1	0,8	0,4	1,3	0,8	1,1
Gorj	0,8	0,8	0,4	2,3	1,3	1,1

Deşi, după cum s-a arătat, efectivul de animale a crescut în perioada dinaintea anului 1848, producţia revenită unei gospodării ţărăneşti n-a urmat acelaşi curs, întrucît, pe de o parte, în acest timp şi numărul populaţiei a înregistrat o însemnată creştere, iar pe de alta, creşterea vitelor a fost frînată de factorii amintiţi mai înainte. De fapt, în condiţiile social-economice create de regimul regulamentar, numărul vitelor din gospodăria ţărănească este chiar în scădere. Totodată, trebuie să mai ţinem seama şi de faptul că ţăranii români, indiferent de categorie, practicau plugăria, adică erau agricultori, nu crescători de vite, căci se ştie că producţia de cereale din această perioadă a fost „în imensa ei majoritate producţia micii gospodării ţărăneşti" şi că ea avea un caracter „predominant comercial" [36]. În concluzie, se poate deci afirma că, în perioada Regulamentului organic, în Oltenia, creşterea vitelor a constituit o anexă a economiei agrare, rolul principal avîndu-l cultivarea cerealelor, ramura care a stat la baza gospodăriei ţărăneşti. Situaţia este valabilă şi pentru celelalte regiuni ale Ţării Româneşti.

Datele din tabelul care urmează au fost extrase din: Arh. St. Slatina, Prefectura jud. Romanaţi, dosar 1790/1833, f. 38v — 39, 1849/1834, f. 42v, 1456 1835, f. 10, 655/1836, f. 29v; Arh. St. Rm. Vîlcea, Prefectura jud. Vîlcea, dosar 71 1832, f. 34v; 125/1834, f. 38; 72/1838, f. 5, 9, 11, 16, 19, 21, 23, 25; 7/1839, f. 2, 4, 10, 15, 17, 19, 21, 23; 20/1840, f. 2; 1/1841, f. 7, 8, 11, 16, 19, 27; 19/1842, f. 99; Arh. St. Drobeta-Tr. Severin, Prefectura jud. Mehedinţi, dosar 2791/1832, f. 16; 1213/1834, f. 80; 349/1836, f. 45; 2443/1837, f. 47; 2244/1838, f. 42; Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dosar 31832, f. 199—200; 39/1832, f. 373; 23/1843, f. 197; 240v, 244v—255; 37/1847, f. 18, 59—60; Arh. St. Tg. Jiu, Prefectura jud. Gorj, dosar 71/1832, f. 70—71; 37/1834, f. 31; 137/1835, f. 7—9, 11, 15, 22, 25; *Analele parlamentare ale României*, IX—1, p. 1167.

Aducem şi pe această cale mulţumirile noastre arhiviştilor de la Filialele Arhivelor Statului din Drobeta-Tr. Severin, Rm. Vîlcea şi Tg. Jiu care ne-au ajutat în depistarea informaţiilor.

[34] Arh. St. Craiova, Prefectura jud. Dolj, dos. 28/1835, f. 81.

[35] Catagrafia din 1831 înscria în satele din Oltenia 125725 familii: 16635 în Romanaţi, 21884 în Vîlcea, 21160 în Dolj, 22650 în Gorj, 38396 în Mehedinţi (Analele parlamentare ale României, tom. II, Bucureşti, 1892, p. 538).

[36] I. Corfus *op. cit.*, p. 297—298.

www.dacoromanica.ro

ANEXĂ

Tabel de cornutele mari crescute în județele Olteniei în timpul regimului regulamentar

Județul Romanați

Anii	Total mari	cornute	Pentru muncă și lapte		Pentru consum		Prisos pentru comerț în alte județe sau peste graniță	
	Boi	Vaci	Boi	Vaci	Boi	Vaci	Boi	Vaci
1834	20683	19388	17646	14537	—	—	3037*	4851*
1835	21045	17179	17537	14919	—	—	3140	2991
1836	19995	17297	16508	13510	835	297	3256	2800
1837	21052	17162	17750	12953	86	189	3239	3997
1839	28025	27959	24581	23810	457	592	2987	3557

Județul Vîlcea

1833	43813	(și vaci)	18445	19950	—	—	51418	(și vaci)
1835	24106	19211	20762	19932	—	—	3344	3278
1838	23224	17931	17631	13223	3079	2709	2514	1999
1839	22970	18366	17029	13360	2632	2463	3309	2543
1840	24878	19855	18725	14581	2787	2714	3266	2700
1841	27268	20801	21317	10586	2939	7264	3012	2951
1842	27139	19267	20839	11063	2945	4114	3355	4090
1843	23158	18838	18271	11515	2808	5244	2079	2079

Județul Mehedinți

1832	23365	27523	—	—	—	—	—	—
1834	33930	29233	23064	18078	6175	4778	4691	6367
1836	40919	36515	24274	22161	8338	5391	8490	11359
1837	37457	33420	30155	25247	4368	4137	2934	4036
1838	36735	32315	29365	24351	3339	3728	4009	4236
1839	42691	38912	34728	31095	3074	2682	4889	5135

Județul Dolj

1833	3568	27803	—	—	—	—	—	—
1836	34991	28513	26448	20352	4652	4019	3819	4192
1839	40236	35139	30869	23662	3758	3757	5609	7720
1843	41969	40876	29988	27940	7260	7628	4721	5308
1846	60197	59092	50717	48569	4779	4718	4701	6405
1847	58723	60057	50137	51516	5392	4541	3194	4000

Județul Gorj

1832	18564	17558	—	—	—	—	—	—
1833	19501	21424	15061	16466	300	—	4140	4958
1834	16908	17058	15119	14448	—	—	1687	2712
1835	21291	20886	15753	14390	2186	1456	3244	5150
1839	20361	22918	14041	16358	2574	2704	3746	5856

* În suma respectivă sînt incluse și vitele repartizate consumului.

www.dacoromanica.ro

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ „250 DE ANI DE LA NAŞTEREA LUI HOREA — CONDUCĂTORUL RĂSCOALEI DE LA 1784"

În cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea personalităţii uneia din figurile luminoase ale istoriei noastre naţionale, în ziua de 11 octombrie 1980 la Alba Iulia s-au desfăşurat lucrările unei sesiuni de comunicări cu tema „250 de ani de la naşterea lui Horea — conducătorul răscoalei de la 1784".

La manifestare, desfăşurată sub auspiciile Academiei Republicii Socialiste România, Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi Comitetului judeţean Alba al P.C.R. au participat oameni ai muncii, activişti de partid şi de stat, oameni de artă şi cultură, un numeros public.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. univ. dr. docent Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi politice. În continuare au fost susţinute comunicările: *Horea în conştiinţa istorică a poporului român*, de acad. prof. Ştefan Pascu, preşedintele secţiei de ştiinţe istorice a Academiei R.S. România; *Răscoala condusă de Horea — pagină glorioasă în lupta ţăranilor români împotriva ornduirii feudale şi asupririi naţionale*, de conf. univ. dr. Nicolae Edroi i Universitatea Babeş-Bolyai — Cluj-Napoca; *Locul şi semnificaţia răscoalei de la 1784 în co t xt internaţional*, de prof. univ. dr. Camil Mureşan, Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca; *1784 — moment important în tradiţia luptei comune a ţăranilor români şi maghiari împotriva asupririi sociale, pentru dreptate şi o viaţă mai bună*, de prof. univ. dr. Iosif Kovacs, prorector al Universităţii Babeş-Bolyai Cluj-Napoca; *Istoriografia răscoalei condusă de Horea* de prof univ. dr. Pompiliu Teodor, Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca; *Căpitanii răscoalei de la 1784 — 85 de la Alba Iulia*, de dr. Gheorghe Anghel, director al Muzeului Unirii — Alba Iulia; *Imaginea lui Horea în creaţia populară şi cultă*, de prof. dr. Maria Platon, Universitatea „Al. I. Cuza" — Iaşi. În încheierea lucrărilor, Nicolae Hurbean, prim secretar al Comitetului judeţean Alba al P.C.R. a prezentat comunicarea intitulată *Urmaşii lui Horea — făuritori de viaţă nouă socialistă.*

Prin bogatul conţinut ştiinţific al referatelor prezentate, prin marea lor varietate informaţională şi spiritul militant patriotic pe care l-au reliefat dezbaterile sale, sesiunea ştiinţifică de la Alba Iulia se înscrie ca un vibrant omagiu adus de istoricii României socialiste, de întregul nostru popor, marelui erou al luptei pentru dreptate socială şi libertate naţională de la finele secolului al XVIII-lea, Horea din Albac.

ŞEDINŢĂ PUBLICĂ DE COMUNICĂRI A SECŢIEI DE ŞTIINŢE ISTORICE A ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA CONSACRATĂ CENTENARULUI NAŞTERII LUI IOAN LUPAŞ

Secţia de ştiinţe istorice a Academiei R.S. România a organizat la 26 septembrie 1980 o şedinţă publică consacrată împlinirii a 100 de ani de la naşterea lui Ioan Lupaş, fost membru titular al Academiei Române, reprezentant de seamă al şcolii istorice româneşti.

În cadrul şedinţei comemorative prezidate de prof. Ştefan Ştefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga", s-au prezentat două comunicări: acad. Ştefan Pascu, preşedintele Secţiei de ştiinţe istorice a Academiei R.S. România, a prezentat comunicarea *Ioan Lupaş — omul şi opera*, iar dr. Lucian Boia de la Universitatea din Bucureşti, şi-a intitulat evocarea sa *Ioan Lupaş — istoric al unităţii naţionale.*

www.dacoromanica.ro

Creionînd portretul fizic și moral al fostului său dascăl, prof. Ștefan Pascu s-a referit și la o seamă de alte ilustre personalități ce au adus strălucire școlii universitare clujene: Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Nicolae Bănescu, Constantin Marinescu, Dimitrie Teodoru ș.a., arătînd că prețuindu-i și cinstindu-i pe toți pentru calitățile lor morale și științifice, s-a atașat cel mai mult de prof. Ioan Lupaș. Pentru ce a făcut această alegere? Conferențiarul ne-a lămurit prin cîteva întrebări și un singur răspuns: „Pentru știința sa savantă, sigură și cuprinzătoare? Pentru talentul său retoric și verbul său cald? Pentru specialitatea sa predilectă *Istoria Transilvaniei?* Pentru omenia dovedită în relațiile cu studenții, mai ales la preseminariile în care se descifrau documente medievale, latinești și româno-slave, și la lucrările începătoare de interpretare a vreunui izvor diplomatic sau narativ, un prilej de emulație pentru cei 27 de colegi? Pentru fiecare din aceste daruri și haruri, și pentru toate socotite împreună!"

Profesorul Ștefan Pascu i-a fost un atașat sincer și statornic, deoarece îi devine mai, tîrziu asistent, apoi șef de lucrări, iar, cînd Ioan Lupaș părăsește catedra cu statut de pensionar, în anul 1949, preia conducerea acestei catedre, continuîndu-l pe magistrul său.

Referindu-se la opera ilustrului cărturar care se cifrează la cca. 850 de studii și articole, profesorul Ștefan Pascu a subliniat diversitatea problematicii investigate cu competență și obiectivitate de Ioan Lupaș, studii care încep de la geneza poporului român și continuă pînă la Marea Unire din 1918; istorie politică, istorie culturală, istorie socială, istorie economică, istorie instituțională. Din bogata sa creație științifică s-au menționat: *Contribuții la istoria românilor ardeleni, 1780—1790, Contribuții la istoria ziaristicii românești, Epocile principale în istoria românilor, Începuturile neamului românesc, Istoria unirii românilor*, monografia *Mitropolitul Andrei Șaguna* — lucrare răsplătită cu premiul Academiei Române.

Ioan Lupaș, cel pe care Nicolae Iorga avea să-l caracterizeze „cel mai bun scriitor istoric din tînăra generație ardeleană", — va fi primit membru corespondent al Academiei Române în 1914 și numai după doi ani se va număra printre membrii titulari ai acestei instituții, cel mai înalt for de știință și cultură din țara noastră. Avea pe atunci 36 de ani.

Se poate spune pe drept cuvînt privind retrospectiv opera și activitatea lui Ioan Lupaș, că acesta s-a situat printre cei mai buni dintre cei mai talentați, dintre cei mai harnici istorici și luptători pentru emancipare națională și socială din perioada ce a premers Unirea cea Mare și după aceea.

În cea de-a doua evocare Lucian Boia a ținut să precizeze că nota dominantă a operei științifice a lui Ioan Lupaș, a concepției sale istorice și politice este ideea națională, ideea națională ce străbate întreaga istoriografie românească de la cronicari și pînă în prezent, flacăra ei fiind cu atît mai vie în Transilvania, cu cît condiții istorice obiective nu au lăsat aici nici un moment de răgaz luptei pentru redobîndirea sau apărarea drepturilor stramoșești. Ioan Lupaș a înțeles încă de la începutul activității sale că misiunea istoricului nu este aceea de a prezenta o înșiruire seacă de fapte din trecutul neamului din care se trage, ci, mai presus de orice *istoria* este chemată să justifice, documentat și fără putință de tăgadă, drepturile românești, atîta vreme negate și călcate în picioare, să dovedească continuitatea și unitatea poporului nostru. Această idee l-a călăuzit și a constituit o adevărată deviză a vieții și operei lui Ioan Lupaș.

În continuare conferențiarul s-a referit la încercarea lui Ioan Lupaș de a da o definiție cît mai cuprinzătoare ideii de națiune, precum și la preocuparea sa de periodizare a istoriei românilor, realizînd o periodizare diferită de cea propusă de A.D. Xenopol, N. Iorga și D. Onciul, o periodizare ce pornea de la „criteriul organic-național", căutînd o concordanță aproximativă cu fazele istoriei universale.

Un spațiu larg a acordat autorul evocării analizei conținutului de idei din lucrarea *Istoria unirii românilor* — studiu publicat de Ioan Lupaș în 1937; lucrarea începe prin a arăta că unirea românilor nu a răsărit din dărnicia vreunei puteri lumești, ci dintr-o tainică și îndelungată pregătire istorică. „Statul român — scria Ioan Lupaș — întregit în forma lui de astăzi, trebuie prețuit ca unul din cele mai statornice, avînd temeiuri adînci și nezguduite în alcătuirea geografică a pămîntului strămoșesc, în firea poporului român și în trăinicia lui nepilduită, în legăturile lui sufletești întărite prin unitatea acelaiași grai, aceleași credințe, acelorași datini și obiceiuri, în asemănarea nedesmințită a întocmirilor și a așezămintelor moștenite din bătrîni și, mai presus de toate, în puterea morală a conștiinței naționale, fără de care ar fi șubrede și nesigure toate celelalte temeiuri". Acestor temeiuri le consacră un întreg capitol în cartea sa; urmează capitolul „Celei dintîi unîri", unirea din 1600 o tratează pe larg în capitolul trei; „De a întîia pînă la a doua unire" este titlul capitolului patru, iar în capitolul cinci „A doua unire" se înfățișează evenimentele anilor 1822—1866; „Unirea a treia și cea din urmă" este ultimul capitol al lucrării și prezintă etapa istorică înscrisă între anii 1866—1918.

Analizată critic de pe pozițiile concepției științifice ale materialismului dialectic și istoric, lucrarea *Istoria unirii românilor* — alături de întreaga operă istorică a lui Ioan Lupaș, trebuie

www.dacoromanica.ro

întreprinsă nu în raport cu actualele exigențe, ci în contextul științific și politic al epocii sale, una din epocile crucie ale istoriei noastre. Epoca făuririi României Mari avea nevoie de o istorie care să explice în lumina prezentului, drumul parcurs. Ioan Lupaș ocupă un loc de frunte în efortul întreprins pentru cercetarea, scrierea și răspîndirea unei asemenea istorii. Ioan Lupaș va rămîne în panteonul istoriografiei românești un istoric profund național, un istoric al unității românești.

Constantin Damian

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „LOCUL ȘI ROLUL LUI IOAN LUPAȘ ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ"

În cadrul festivalului cultural-artistic „Cibinium 80", Comitetul județean de cultură și educație socialistă, catedra de istorie a Institutului de Învățămînt Superior și Societatea de Științe Istorice — Sibiu, a organizat în Sibiu (4 oct.) și Sălișle (5 oct.) sesiunea de comunicări științifice: „Locul și rolul lui Ioan Lupaș în cultura românească", cu ocazia aniversării a 100 de ani de la nașterea istoricului român.

În comunicarea *Ioan Lupaș — omul și opera*, acad. prof. univ. dr. Ștefan Pascu a reliefat contribuția celui sărbătorit la pregătirea științifică a multor generații de istorici, vasta sa operă publicată, însumînd peste 820 titluri, cît și la participarea sa la diferite manifestări științifice cu caracter internațional în domeniul istoriei. Au fost evidențiate înaltele trăsături morale-cetățenești patriotice ale sărbătoritului.

Prof. univ. dr. Pompiliu Teodor de la Universitatea din Cluj-Napoca, în comunicarea *Ioan Lupaș — profesorul* s-a referit la activitatea pedagogică și științifică desfășurată vreme de peste 30 de ani de cel sărbătorit, la catedra de istoria României de la Universitatea clujeană, timp în care a cultivat în rîndul generațiilor de studenți dragostea pentru studierea trecutului nostru istoric „de la șoaptele gliei, de la glasul șingelui pînă la permanențele îndemnuri ale sufletului".

Istoricul Ioan Lupaș — ca specialist al istoriei medii a României — prezentată de dr. Liviu Boroș, a evidențiat problemele care l-au preocupat pe istoricul sibian — justa apreciere a stăpînirii otomane asupra Țării Românești în sec. XVII-lea, perioada marilor domnitori — Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Matei Basarab și lupta lor pentru libertate națională.

Istoricul s-a preocupat de *epoca modernă a României* — așa cum sublinia comunicarea conf. univ. dr. Pavel Teodor din Sibiu — publicînd lucrări referitoare la formarea națiunii române, revoluția de la 1848, lupta pentru unitatea celor 3 țări române, răscoala din 1907 — ori studii despre unele personalități istorice: Gh. Magheru, A. Iancu, A. Mureșanu sau despre unele instituții culturale (Astra).

În activitatea sa, Ioan Lupaș nu a dat uitării istoria zonei Sibiului — lucru prezentat în comunicarea lect. univ. Cornel Lungu — din Sibiu — elaborînd studii despre Ioan Molnar Piuaru Gh. Barițiu, Vasile Moga, Gh. Lazăr — iar în altele scoate în evidență viața românilor din Ardeal și legăturile lor cu restul teritoriilor românești.

Lect. univ. Ion Șendrulescu — București, în comunicarea *Probleme școlare și metodica istoriei în opera lui Ioan Lupaș* — a sintetizat preocupările istoricului ca autor de manuale școlare pentru gimnazii și licee, ca redactor de culegeri de texte istorice pentru uzul elevilor cît și ca secretar la resortul Instrucție — Educație din Marele Sfat al Țării — creat în 1918.

Prof. Vasile Crișan, în comunicarea *Ioan Lupaș și Sălișlea Sibiului* a prezentat munca celui omagiat în cadrul ședințelor despărțămîntului „Astra", în calitate de inspector școlar în plasa Sălișle, cînd sprijină înființarea de diferite școli în comuna natală.

În încheierea sesiunii, Toma Lupaș — președintele Consiliului Popular Sălișle — a prezentat actuala dezvoltare economică culturală a comunei Sălișle, cît și perspectivele viitorului industrial-agricol, ce va așeza în viitorul cincinal această comună din Mărginimea Sibiului, în rîndul orașelor agroindustriale ale patriei noastre.

Sesiunea s-a încheiat cu vizitarea muzeului școlar și un bogat program artistic-cultural, prezentat de formațiile de artiști amatori pe scena căminului cultural.

Ioan Florea

www.dacoromanica.ro

CEL DE-AL XIV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE GENEALOGIE ȘI HERALDICĂ DE LA COPENHAGA

Între 25 și 29 august s-a desfășurat la Copenhaga cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică. Sub înaltul patronaj al reginei Ingrid a Danemarcei și prin grija societăților daneze de genealogie și „istorie personală" și heraldică, avîndu-l ca președinte pe dr. Vagn Dybdahl, ca vicepreședinte pe Sven Tito Achen și ca secretar general pe Nils G. Bartholdy, Congresul a avut loc în localul Universității capitalei daneze. Peste 230 de specialiști și-au anunțat participarea, ei reprezentînd un număr de 25 de țări: Anglia, Austria, Belgia, Canada, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Finlanda, Franța, Grecia, Irlanda, Italia, Luxemburg, Mexic, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, R.D.G., R.F.G., România, Spania, Suedia, Ungaria și S.U.A. Comunicări au fost prezentate de specialiști din următoarele țări: Anglia, Austria, Belgia, Danemarca, Franța, Grecia, Italia, Norvegia, R.F. Germania, România, Spania, Suedia, Ungaria și S.U.A.

Problemele abordate au fost variate, remarcîndu-se însă în mod firesc precumpănirea ce s-a dat zonei Europei de nord-vest. Heraldiștii și genealogii danezi, suedezi și norvegieni au introdus în dezbatere problematica specială a zonei lor geografice. Neamurile vikinge, armoariile regale daneze, legăturile dinastice europene, în special cu Germania, ale familiei regale a Danemarcii, o familie norvegiană descinzînd dintr-un fiu natural al lui Ludovic Filip de Orléans au fost unele din temele abordate. De un interes mai deosebit au fost o comunicare referitoare la reflectarea în heraldică a schimbărilor sociale din Danemarca și alta privind posibilitățile ce se oferă genealogilor din diferite țări europene de a studia problemele ce-i interesează în fondurile arhivistice din Danemarca. O comunicare intitulată *Genealogie teoretică* elaborată de un specialist din R.F.G., a supus această știință auxiliară a istoriei unei examinări metodologice, autorul ei sugerînd și o serie de perspective ce i se deschid în viitor. Două comunicări au fost consacrate originii armoariilor, autorii lor fiind Michel Pastourneau și Dan Cernovodeanu, în timp ce un specialist german, Otto Neubecker, a prezentat steagurile cruciaților. Într-o comunicare, Ivan Bertényi a abordat o tematică specială: heraldica mișcărilor antifeudale din Europa, iar Dan Berindei a urmărit mutațiile sociale ce au avut loc în sînul boierimii muntene și moldovene în pragul și timpul primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Cîteva comunicări au fost consacrate prezentării unor ordine: ordinul suedez Serafim, cel german al Vulturului negru, ori cel al Lînei de aur. Cercetările genealogice în Statele Unite, heraldica franceză contemporană, familiile corfiote, comiții palatini și heraldica, împărăteasa Eudoxia Comnen au mai fost, de asemenea, subiecte abordate în comunicările unor participanți.

Prezentarea contribuțiilor a fost urmată de dezbateri, uneori de un deosebit interes. În mod evident a reieșit încă o dată strînsa corelare dintre genealogie, heraldică și istorie și de asemenea utilitatea acestor științe auxiliare, concursul pe care ele îl pot da istoriei însăși în elucidarea unor aspecte ale ei. Deși heraldica și genealogia nobiliară a fost încă dominantă, s-au remarcat evidente străduințe pentru o extindere a cercetărilor și pentru o abordare mai largă de pe pozițiile istoriei și analizei sociale a fenomenelor studiate. Totodată, aceste cercetări au fost extinse și asupra altor categorii sociale în unele din contribuțiile prezentate Congresului.

În ziua de 26 august a avut loc ședința de lucru a Confederației Internaționale de Genealogie și Heraldică, la ședință luînd parte și Dan Berindei vicepreședintele Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga", reprezentant român în acest organism internațional. A fost decis ca viitorul congres să aibă loc la Madrid în anul 1982. De asemenea, a fost acceptată candidatura Societății grecești de genealogie, care a fost cooptată în sînul Confederației și s-a mai luat hotărîrea ca acest organism internațional să propună afilierea sa la Comitetul Internațional de Științe Istorice.

Cu prilejul Congresului a avut loc o recepție oferită de primăria orașului Copenhaga și de asemenea au fost inaugurate mai multe expoziții de heraldică și genealogie. Unii dintre participanții la cel de-al XIV-lea Congres internațional de Genealogie și Heraldică au luat parte la excursii organizate în apropiere de Copenhaga și au vizitat obiective istorice în apitala Danemarcei. Gazdele daneze au manifestat sentimente de prietenească ospitalitate față de participanții străini.

Dan Berindei

www.dacoromanica.ro

CRONICA

În ziua de 1 noiembrie 1980 la Cîmpulung Muscel în organizarea Comitetului pentru Cultură și Educație socialistă al județului Argeș și al Muzeului Cîmpulung Muscel, în cadrul Festivalului național „Cîntarea României" s-a desfășurat sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Cîmpulung Muscel, cu tema: „Istoria și cultura orașului Cîmpulung și a zonei sale înconjurătoare". În ședința Plenară de deschidere după cuvintele de salut adresate participanților de Ștefan Trîmbaciu, directorul Muzeului Cîmpulung Muscel și Manole Bivol, prim secretar al Comitetului orășenesc Cîmpulung al P.C.R., au prezentat comunicări: Prof. dr. Vasile V. Caramela — *Rădăcini geto-dacice ale obștei agrare în structura ei inițială la români — cercetări de sociologie istorică și de antropologie socială și culturală pe bază de texte și supraviețuiri din zona Muscelului și alte regiuni ale țării;* Prof. univ. dr. Gheorghe Pîrnuță — *Cărturari ardeleni pe plaiuri muscelene în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea;* Dr. Panait I. Panait, Muzeul municipiului București— *Preocupări pentru înființarea Muzeului din Cîmpulung în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.*

În continuare lucrările s-au desfășurat pe secțiuni. La Secția de arheologie și istorie au susținut comunicări: Băjan Andrei, muzeograf Muzeul Cîmpulung— *Unitatea și continuitatea civilizației geto-dacice reflectată în metalurgia fierului în Hallstatt.* Ioan I. Pop, muzeograf Muzeul județean Brașov — *Atestări recente ale unității Cohors II Flavia Bessorum la Cincșor* (jud. Brașov). Liviu Petculescu, muzeograf principal Muzeul Național de Istorie București — *Armamentul de paradă romană din Dacia;* Dr. Constantin C. Petolescu — cercetător Institutul de arheologie București — *Cu privire la cronologia castrelor din Oltenia și Muntenia;* Prof. Adrian Vătămanu, București — *Probleme controversate în legătură cu Cîmpulungul și ținuturile din jur în secolul XIII—XIV;* Ing. Șerbănescu Sorin, Rîmnicu Vîlcea — *Posada, actul de întemeiere al Țării Românești;* Dr. Gheorghe Cantacuzino, Muzeul Național de Istorie București — *Problemele cercetării arheologice în secolul XIV la Cîmpulung Muscel;* Prof. Mihai Oproiu, director, Muzeul județean Dîmbovița — *Reședința domnească de la Tîrgoviște — sec. XIV—XV;* Prof. Carmen Jinga Mariana, O.J.P.C.N., Argeș — *Considerații asupra genezei orașului medieval Cîmpulung;* Dalila Lucia Aramă, Biblioteca Academiei R.S.R. — *Mateiaș Năsturel — contribuții la biografia sa;* Dobrin Pîrvan, Constantin Condrea, Arhivele Statului Dîmbovița — *Documente inedite referitoare la situația social-economică a unor localități muscelene în sec. XVII—XVIII;* Prof. Minerva Nistor, muzeograf, Muzeul județean Brașov — *Privilegii ale brașovenilor în Țara Românească pe baza hrisoavelor domnești;* Prof. Luana Popa, prof. Mioara Voicu muzeografi, Muzeul județean Brașov — *Documente privind legăturile comerciale ale negustorului cîmpulungean Gh. Mîrzorici cu Brașovul;* Prof. Dorina Negulici, Prof. Mărluca Radu, muzeografi, Muzeul județean Brașov — *Comerțul Brașovului prin Cîmpulung cu Țara Românească în sec. al XVIII-lea;* Prof. Ștefan Trîmbaciu, directorul Muzeului Cîmpulung Muscel,— *Aspecte privind relațiile dintre Cîmpulung și Brașov la începutul secolului al XIX-lea;* Mircea Gîlcă, arhivist principal Arhivele Statului Filiala Argeș — *Cîteva documente privind obștea moșnenilor din Colești — Muscel;* Mircea Gîlcă, arhivist principal Arhivele Statului Filiala Argeș, Ștefan Trîmbaciu, directorul Muzeului Cîmpulung Muscel — *Orașul Cîmpulung oglindit în statistica de la 1832;* Teodor Mavrodin, directorul Arhivelor Statului, Filiala Argeș — *Cîmpulung oglindit în catagrafia din anul 1838;* Dr. col. Gheorghe Cristache — *Mișcările sociale înainte și în timpul revoluției de la 1848 în comuna Mihăiești-Muscel;* Rînziș Filofteia, Arhivele Statului Bucuresti — *Instituții administrative și judecătorești argeșene în sec. al XIX-lea reprezentate în motricele sigilare de la Arhivele Statului București;* Valeriu Alexiu, muzeograf, *Complexul muzeal Golești — Contribuții privind activitatea silvicultorului Vasile Golescu din Cîmpulung Muscel, la începutul secolului al XX-lea;* Dr. Mircea Constantinescu, Cîmpulung Muscel — *Începuturile de organizare sanitară la Cîmpulung Muscel;* Sebastian Tudor, muzeograf, Complexul muzeal Goleși — *Mișcări și frămîntări țărănești în fostul județ Muscel, în perioada 1864—1900;* Dan Pintilie, Arhivele Statului, Filiala Argeș, Cornel Tuca — *Gruparea de acoperire Bran, în perioada neutralității României din 1914 1916;* Prof. Ion Florea, Liceul „N. Bălcescu" Pitești — *Din istoricul fabricii de hîrtie din Cîmpulung Muscel.*

La secția de istoria civilizației și culturii au susținut comunicări: Flaminiu Martzu, S.S.I. Filiala Cîmpulung — *Problematica documentului din 1521, al lui Neacșu din Cîmpulung:* Aurel Smaranda, Societatea Numismatică din România — *Jus Monetae în țările române de la întemeierea lor pînă la 1867;* Silvestru Voinescu, Biblioteca municipiului Pitești — *Monografiile orașului Cîmpulung și cele ale instituțiilor sale;* Adamache Adrian, Arhivele Statului București — *Theodor Aman și restaurarea monumentelor istorice.* Lidia Mihăilescu, Arhivele Statului București *Dr. C.I. Parhon, om și patriot. Contribuții biografice;* Radu Ionescu, critic de artă București — *Cîmpulungul în scrierile lui Constantin Dobrogeanu-Gherea;* Ion Tamaș, Arhivele Statului,

www.dacoromanica.ro

Filiala Rîmnicu Vîlcea — *Un cîmpulungean patriot Grigore Procopiu*, Mircea Gherman, muzeograf, Muzeul județean Brașov — *Corespondenții din Cîmpulung ai „Gazetei Transilvaniei"*; Marian Stroia „Revista de istorie", Eugenia Stroia, I.M.F. București — *Activitatea social-politică a lui Aron Florian — expresie a conștiinței istorice a unității românești;* Flintea Crina, muzeograf Muzeul Cîmpulung Muscel — *Aspecte ale evoluției învățămîntului din comuna Cetățeni Argeș;* Onea Octavian, muzeograf, Muzeul Prahova, — *Un raport al lui Gr. G. Tocilescu privitor la înființarea muzeului din Cîmpulung;* Cicerone Mareș, Ion Ciurea, muzeografi Muzeul județean Dîmbovița — *Legăturile tradiționale dintre localitățile din N.V. jud. Dîmbovița și zona Muscelului;* Gheorghe Bulei, Cicerone Mareș, muzeografi, Muzeul județean Dîmbovița — *Aspecte tradiționale ale arhitecturii locuinței țărănești din zona subcarpatică a jud. Dîmbovița;* Bodea Octavian, muzeograf, Muzeul Cîmpulung Muscel — *Contribuții noi privind sculptura meșterilor pietrari din zona Muscel;* Ligia Fulga, muzeograf, Muzeul județean Brașov — *Considerații pe marginea unei orații de nuntă din zona Bran, transcrisă într-un miscelaneu din sec. al XVIII-lea;* Ing. Dumitru Nițu, Cîmpulung Muscel — *Tehnologia obținerii de rachiuri naturale de calitate superioară în zona pomicolă Cîmpulung Muscel.*

★

În ziua de 4 septembrie 1980, Dan Berindei, secretar al Comitetului Național al Istoricilor din Republica Socialistă România, a susținut la Universitatea din Köln comunicarea *Condiții și etape în procesul de formare a României moderne* în cadrul departamentului de cercetări condus de prof. Th. Schieder. Au asistat și au luat cuvîntul la dezbateri, între alții, prof. Th. Schieder, prof. Andreas Hillgruber și prof. Hans Lemberg.

★

La invitația Institutului Regional de Administrație din Metz, Dan Berindei, secretar al Comitetului Național al Istoricilor din Republica Socialistă România, a ținut conferința *Trăsături originale ale istoriei României* în fața unui auditoriu format din peste o sută de elevi ai acestei instituții postuniversitare franceze.

★

În ziua de 24 octombrie 1980 în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga" a avut loc susținerea publică a lucrării *Orașul Tîrgoviște și împrejurimile sale între 1600—1848* elaborată de *Mihai Oproiu.*

Lucrarea este compusă din următoarele capitole: Cap. I, „Dezvoltarea economică a orașului Tîrgoviște între 1600—1848"; Cap. II, „Situația politică a Tîrgoviștei între 1600—1848"; Cap. III, „Organizarea administrativă a Orașului"; Cap. IV, „Dezvoltarea edilitară urbanistică și demografică a orașului"; Cap. V, „Dezvoltarea culturală a Tîrgoviștei"; Cap. VI, „Împrejurimile orașului".

În afară de capitolele menționate lucrarea mai cuprinde „Introducere" și „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Aron Petric, director-adjunct al Institutului de istorie „N. Iorga" — președinte; prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie-filozofie a Universității București — conducător științific; dr. Paul Cernovodeanu, dr. Nicolae Stoicescu, dr. Panait I. Panait — membri.

În unanimitate comisia a hotărît să acorde lui *Mihai Oproiu* titlul științific de *doctor în istorie.*

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ A ROMÂNIEI vol. V, 1974—1979, Edit. Academiei R. S. România, București, 1980, 454 p.*

Salutată cu bucurie de toți istoricii (mai puțin cei care nu au găsit-o în librării din cauza tirajului extrem de mic fixat de rețeaua de difuzare), a apărut *Bibliografia istorică a României* care cuprinde producția istoriografică noastre din anii 1974—1979.

Parcurgînd această bibliografie poți înțelege ușor cît de mult se scrie în acest domeniu: *circa 10.000 de titluri în 5 ani!* Este, fără îndoială, o cifră impresionantă, chiar dacă ea include și numeroase articole din revistele cu alt profil decît cel istoric. Cifra este aproximativ egală cu a anilor 1969—1974[1] (9920). Nu putem să nu remarcăm însă de la început că, în domeniul istoriei universale, producția noastră este încă destul de săracă (560 de titluri, față de 710 în anii 1969—1974).

Bibliografia a fost alcătuită după metodologia obișnuită, care a mai fost prezentat cititorilor revistei, astfel încît nu mai considerăm necesar să ne oprim asupra ei.

Nu vom putea omite însă cuvîntul introductiv în care sînt subliniate realizările mai importante ale istoriografiei românești în anii 1974—1979, ca și momentele mari ale istoriei noastre comemorate în acești ani.

Ca cercetator cu vechi preocupari în domeniul bibliografiei (care m-a ajutat nespus de mult să-mi lărgesc informația), apreciez în mod deosebit *utilitatea acestei bibliografii* care nu ar trebui să lipsească nici unui istoric. În calitate de beneficiar al muncii colegilor de la Cluj-Napoca, nu pot să nu apreciez, de asemenea, *cantitatea enormă de muncă depusă cu strîngere, selectarea și înregistrarea pe domenii, epoci, rubrici etc. a imensului material bibliografic*, aceasta cu atît mai mult cu cît el se află tipărit în peste 500 de publicații și periodice[2], unele foarte greu accesibile, în afară de numeroasele cărți și broșuri, apărute în diverse localități din țară, dintre care unele trec aproape neobservate datorită modului defectuos în care sînt difuzate.

Ca și celelalte volume editate anterior, bibliografia este selectivă, astfel încît este de la început incompletă.

Chiar așa selectivă, *s-ar fi cuvenit ca bibliografia să fie ceva mai completă*. Lipsesc din ea numeroase lucrări, atît cărți, cît și mai ales articole apărute în revistele de specialitate. Pentru a nu lungi această lipsă, ne mulțumim cu cîteva exemple de cărți care trebuiau cuprinse în bibliografie: — Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Buc., 1979; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, 2 vol., Buc., 1974 (I — XXIX+338 p.; II—568 p. + 16 pl.); G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, 348 p. (foarte important pentru istoria limbii); A. Pănoiu, *Mobilierul vechi românesc*, Buc., 1975, 44 p. + 32 pl.; Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Cluj-Napoca, 1974, 229 p.; Paul Simionescu — Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureștilor*, Buc., 1976, 118 p.; Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, Buc., 1976, 238 p. (nu are același conținut cu cele două lucrări citate!); Gemil Tahsin, *Țările române în contextul politic internațional — 1621—1672*, Buc., 1979, 231 p. etc.

Cît privește articolele din revistele de specialitate (nu din cele de popularizare a cul-

---

* Autori: Ștefan Pascu, Gheorghe Hristodol, Marcel Stirban, Ludovic Bathory, Gheorghe Iancu, Nicolae Bocșan, Ioan Nistor.

[1] Menționăm că anul 1974 a fost împărțit între cele două volume: pînă în luna august la vol. 1969—1974, iar lunile sept.-dec. la volumul următor. *Am sugera autorilor ca pe viitor să renunțe la sistemul de a fragmenta primul și al cincilea an al bibliografiei în două părți.*

[2] Remarcăm lipsa din lista abrevierilor a unora dintre acestea: A M J S (probabil „Anuarul Muzeului județean Suceava"); M I (desigur „Magazin istoric"); R S (probabil „Revista de statistică") etc.

www.dacoromanica.ro

turii!) omise din bibliografie, acestea sînt foarte numeroase; iată doar cîteva exemple luate la întîmplare: Lia și Adrian Bătrîna, *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare: mănăstirea Probota* (S C I A, 24, 1977, p. 205—230); Pavel Chihaia, *Légende littéraire et histoire: Negru vodă* („Cahiers roumains d'études littéraires", 1977, nr. 3, p. 20—27); Georgeta Ene, *Romanian folklore about Vlad Țepeș* (R E S E E, 1976, nr. 4, p. 581—590); C.C. Giurescu *Continuitatea populației romanice în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și de artă creștină*, Galați. 1977, p. 9—15 (din acest volum lipsesc și alte studii); N. Gudea — I. Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din sec. IV descoperită la Gornea* („Banatica ", III, 1975, p. 99—121) (foarte important pentru procesul de romanizare); N. Stoicescu, *Istoricul Constantin Giurescu (100 de ani de la naștere)* (R. ist., 28, 1975, nr. 9, p. 1401—1412); Răzvan Theodorescu, *Despre ctitiva „oameni noi", ctitori medievali* (S C I A, 24, 1977, p. 67—124).

Apoi lucrarea de la nr. 5858 *(România și Tripla Alianță)* are doi autori, din care a fost omis S. Rădulescu-Zoner.

Mai multă atenție meritau apoi foștii noștri colegi, istoricii și arheologii care s-au stins din viață în anii 1974—1978 despre care s-au scris numeroase pagini frumoase în revistele de istorie, omise de autorii bibliografici; ne referim, de pildă, la necroloagele dedicate lui: Alex. Gonța, Traian Lungu, Corina Nicolescu, Andrei Oțetea. Constantin C. Giurescu, Mihai Berza, Emil Diaconescu, Nicolae Gostar apărute în „Anuarul Inst. de istorie", Iași, pe anii 1977—1978 (unii din acești istorici nici nu figurează la rubrica istoriografie a bibliografiei !).

Aș sugera apoi colectivului de autori de la Cluj-Napoca să se gîndească și la introducerea în bibliografie a rezumatelor tezelor de doctorat, care sînt foarte utile pînă la apariția tezelor respective (de îndată ce se trec lucrările realizate de cadrele Universității din Cluj-Napoca și multiplicate în cadrul acesteia — vezi nr. 239, 274, 345, 438 etc. — cred că pot fi incluse și aceste rezumate, a căror evidență se află la B.C.S.).

Chiar dacă — după cum se precizează în titlu — bibliografia este selectivă, *criteriile de selecție s-ar fi cuvenit să fie ceva mai obiective.* Nu cred că se pot pune pe seama „selecției" omisiunile de titluri de lucrări (cărți, articole din revistele de istorie), atîta vreme cît sînt înregistrate numeroase articole apărute îndeosebi în „Tribuna", „Orizont", „Vatra", „Contemporanul" etc., aproape toate sub semnătura istoricilor din Transilvania și Banat [3]. Apoi cum a funcționat spiritul de selecție cînd bibliografia include aberații de genul celor înregistrate la nr. 7252, după care Bucureștii ar fi străvechiul Helis, sau de la nr. 2595 despre limba daco-moesică „înrudită cu limba latină" [4]?

Deși s-au făcut progrese în eforturile de organizare a materialului bibliografic față de volumele trecute, remarcăm încă unele lipsuri în acest domeniu.

Numeroase studii și lucrări sînt înregistrate greșit la rubrici sau epoci cu care nu au legătură. Iată doar cîteva exemple: însemnările de pe cărți culese de I. Corfus nu constituie un izvor documentar (nr. 596); *Deliberatio* de la nr. 636 nu este nici el izvor documentar, ci narativ; *Fontes Historiae Dacoromanae*, vol. III (sec. X — mijlocul sec. XIV) nu este izvor general ci privește istoria medie; studiile despre cronici de la nr. 750 și urm. nu trebuiau trecute la izvoare, ci la istoria literaturii; ideea de independență de care e vorba la nr. 1172 nu ține de diplomatică, așa cum studiul despre izvoarele și datarea cronicii Anonimului brîncovenesc nu are nici o legătură cu cronologia (nr. 1175) ci cu istoria literaturii (menționăm de altfel că un studiu al aceluiași autor, Mircea Cociu, despre aceeași cronică este trecut la izvoare narative, nr. 767); studiile despre gîndirea și filozofia dacilor nu trebuiau trecute la cercetări arheologice (nr. 2007-2008); întrucît episcopul Ghenadie Enăceanu (nu Enăcescu) a trăit între 1837 1898 va fi găsit foarte greu la istoria bisericii în evul mediu unde e trecut (nr. 3382), înainte chiar de feudalismul timpuriu!; bazilicile creștine de la Axiopolis, Callatis și Tropaeum Traiani sînt construite în sec. IV—VI e.n., astfel încît nu au ce căuta la feudalismul timpuriu, sec. IX—XIII (nr. 3500); ele trebuiau trecute la sec. IV—VII (p. 126 și urm.); tot astfel, descoperirile de la Gherăseni nu se referă la

[3] Explicația dată la p. 12 că din lucrările apărute în revistele de difuzare a culturii sau de cultură generală s-au trecut în bibliografie numai acelea care aduc informații sau puncte noi de vedere cu privire la chestiunile tratate nu ni se pare prea întemeiată, deoarece e vorba în general de evocări destul de cuminți ale unor momente sau personalități din istoria noastră, unde nu se prea văd nici materiale nici — mai ales — puncte de vedere noi.

[4] Vezi Radu Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, care condamnă „halucinanta fantezie despre latinitatea înnăscută a geto-dacilor (independentă de romanizare), contrazisă categoric de toate datele și principiile lingvistice".

www.dacoromanica.ro

epoca sec. IX—XIII (nr. 3419) ci la continuitate, adică tot la sec. IV; studiul lui Val. Georgescu despre ordalii este încadrat şi el greşit la evul mediu timpuriu (nr. 3466), deşi ţine de organizarea statului; numeroasc alte studii despre Ioan vodă cel Cumplit, Movileşti sau chiar Şerban Cantacuzino (nr. 3603, 3658, 3684, 3685) depăşesc perioada în care sînt încadrate (sec. XIV — mijlocul sec. XVI); astfel încît trebuiau trecute la epoca următoare; în schimb, studiul despre cronologia primilor voievozi ai Moldovei (nr. 3798) este trecut la sec. XVI—XVIII! *(oare aşa puţină istorie să ştie cel care a trecut fişa aici?)*; studiul lui Paul Cernovodeanu despre schiţa cetăţii Petrovaradin făcută de stolnicul C. Cantacuzino, schiţă aflată în Anglia, nu priveşte în nici un caz situaţia internă (nr. 3786); grafitele din biserica Sf. Dumitru (nu ni se spune de unde) nu ţin de istoria modernă şi contemporană (nr. 4293), aşa cum circulaţia cărţilor bisericeşti în evul mediu nu are nici o legătură cu viaţa politică şi mişcarea muncitorească în epoca modernă (nr. 4626); cetatea Dîmboviţei (= Bucureşti) trebuia trecută la Bucureşti nu la judeţul Dîmboviţa (nr. 7324) *(este necesar ca bibliograful să ştie şi istorie!)*; lucrarea lui V. şi D. Mioc despre istoria evenimentelor astronomice nu merge la istoria cărţii (nr. 9004) ci la istoria ştiinţei; studiul lui Miron Constantinescu despre modul tributal nu se referă la istoria universală (nr. 9434), ci la cea românească; acelaşi este cazul şi cu nr. 9574, 9620, 9631, 9722, 9933 etc.

Mai remarcăm apoi că lucrările unor istorici (St. Imreh, M. Macrea, P.P. Panaitescu etc.) sînt înregistrate la biografiile acestora (nr. 275, 359, 423) nu la lucrările privind perioadele respective.

Autorii nu sînt prea consecvenţi cu plasarea fişelor bibliografice într-o rubrică sau alta, din care pricină titluri cu acelaşi conţinut sau cu unul asemănător sînt trecute la rubrici diferite, uneori chiar foarte diferite. De pildă, unele lucrări privind relaţiile externe ale ţărilor române sînt trecute la istoria României (nr. 3688, 3694, 3706, 3834 etc.), altele la istoria universală (nr. 9600, 9608, 9620, 9642 etc.).

Nu se face o demarcaţie prea clară între unele rubrici, de pildă între istoria artelor (p. 361 şi urm.) şi monumente (p. 339 şi urm.); numeroase monumente sînt trecute la istoria artelor (nr. 8684, 8741, 8748, 8780 etc.) deşi aici ar fi trebuit înregistrate numai lucrările cu caracter general. Uneori două lucrări cu acelaşi subiect sînt trecute una la monumente şi alta la istoria artei (de pildă lucrarea soţilor Lia şi Adrian Bătrîna despre biserica din Niculiţel, nr. 8134 şi 8684). Menţionăm, de asemenea, că numeroase alte monumente religioase sînt trecute la istoria bisericii (nr. 3374, 3390, 3404, 3407, 3417) etc.

Aceeaşi lipsă se remarcă şi la alte rubrici; de pildă, la istoria învăţămîntului (p. 383 şi urm.) unele lucrări de istorie şcolară locală sînt trecute la studii generale (nr. 9262, 9263, 9279), deşi există o rubrică separată pentru acestea. Unele lucrări privind istoria artelor sînt trecute la ştiinţă şi cultură (nr. 7926) etc.

De altfel, autorii nu au făcut o demarcaţie totdeauna clară între istoria propriu-zisă şi alte discipline de îndată ce au introdus în bibliografie şi lucrări de literatură (de pildă nr. 5568).

Din cauzele amintite mai sus, există *numeroase inconsecvenţe în plasarea titlurilor într-o rubrică sau alta:* foarte multe articole cu acelaşi conţinut sau relative la aceeaşi problemă (uneori scrise de acelaşi autor!) sînt trecute la rubrici diferite. Iată cîteva exemple: două studii despre casa dacică sînt trecute unul la etnografie şi folclor (nr. 1686) şi al doilea la daci (nr. 2587); deşi de obicei descoperirile arheologice sînt plasate la epoca respectivă (nu totdeauna respectată cu stricteţe!) se mai întîlnesc unele şi la istoria locală (nr. 7380); articolele lui V. Ciocîltan despre campania din 1438 figurează unul la lupta pentru apărarea independenţei (nr. 3648) şi al doilea la politica externă (nr. 3691) (cele două rubrici mergeau mult mai bine împreună, pentru că politica externă urmăreşte în primul rînd apărarea independenţei); două articole ale lui Ştefan Andreescu despre povestirile slavone cu privire la Vlad Ţepeş (Dracula) sînt trecute unul la probleme generale (nr. 45) şi altul la istoria literaturii (nr. 8648); tot astfel, unele studii despre mitropolitul Dosoftei sînt înregistrate la istoria bisericii (nr. 3346, 3360, 3689), dar cele mai multe figurează la istoria literaturii (nr. 7780 şi urm.); deşi există o singură formaţiune statală la Dunărea de Jos de care s-a ocupat Petre Diaconu, cele două articole ale sale sînt trecute la epoci diferite: unul la sec. IX—XIII (nr. 3455) şi al doilea la sec. XIV—XVI (nr. 3596); articolul lui Radu Constantinescu despre relaţiile lui Vlad Ţepeş cu Transilvania este trecut la politica internă (nr. 3590), în timp ce studiul lui C. Şerban despre aceeaşi temă figurează la politica externă (nr. 3720); deşi există o rubrică de izvoare (p. 39—42), izvoarele relative la epoca lui Mihai Viteazul sînt trecute şi la domnia acestuia (nr. 3873, 3879, 3894), dar şi la izvoare (nr. 605); două studii despre *Supplex* sînt trecute unul la situaţia economico-socială (nr. 4030) altul la situaţia politică (nr. 4111); două articole ale lui L. Báthory despre satul Gîrbou figurează unul la istorie modernă, epoca 1848—1875 (nr. 4530) şi altul (epoca 1820—1848) la istorie locală (nr. 7355); studiile despre oastea lui

www.dacoromanica.ro

Avram Iancu sînt trecute și la acesta (nr. 4375) și la organizarea militară (nr. 4875); în sfîrșit, unele articole despre acordul de la Țebea din 1935 figurează la viața politică (nr. 6347—6348), altele la mișcarea muncitorească (nr. 6500 etc.).

Toate aceste inconsecvențe dovedesc *lipsa unui criteriu ferm de împărțire a materialului bibliografic pe rubrici și epoci;* aceasta îngreunează mult utilizarea bibliografiei, silind pe cei care o consultă să caute la mai multe rubrici titlurile ce-i interesează. Această muncă ar fi fost mult ușurată dacă s-ar fi utilizat un sistem de trimiteri de la o rubrică la celelalte.

Tot în rîndul inconsecvențelor amintim și faptul că numeroase cărți nu au rezumat (nr. 457, 589, 674, 705, 803, 3176, 3209, 3832 etc.), în timp ce se rezumă unele mici articole (nr. 3838, 4114, 4115, 4200 etc.). Tot astfel, de regulă, lucrările sînt înregistrate o singură dată; sînt însă și unele care fac excepție, fiind trecute de cîte două ori (nr. 879 și 9651, 4542 și 4708, 4961 și 5035, 5195 și 5240 etc.; un sistem de trimiteri era mai eficient).

Semnalăm apoi *numeroase erori*, unele inexplicabile; de pildă, coautorul lucrării despre Tîrgoviște se numește Cristian Moisescu; el apare însă ca Iustin Moisescu atît în titlul de la nr. 8291, cît și în indice! La nr. 977 trebuia Apamias, nu Aparnias; ar fi fost bine ca lucrarea lui G. Cristea de la nr. 5034 să aibă 1999 p., dar ea este mult mai modestă (199 p.); nu poate fi un „combatant de mare unitate" (nr. 5456); este vorba probabil de comandant; Enăcescu de la nr. 3382 este, de fapt, Enăceanu; M. Luther devine Marin (!) Luther la nr. 9618 etc.

Nici indicele nu e ferit de greșeli. Astfel, unii autori sînt trecuți de două ori: Dobrin Pîrvan și Pîrvan Dobrin, Gemil Tahsin și Tahsin Gemil, Gonța Alexandru și Gonța Alexandru I. (!), Simionescu Ștefan (de fapt Ștefana!) și Simionescu-Dăscălescu Ștefana, Galbenu Doina și Petrișor-Galbenu Doina etc. Alți autori sînt trecuți chiar de trei ori: Gheorghe Petre, Govora Petre și Petre-Govora Gheorghe!

Alteori însă din doi autori se face unul singur; de pildă, studiile de istorie contemporană ale lui Alexandru D. Duțu (nr. 6688, 6766—6768, 7034) sînt trecute pe seama lui Alexandru Duțu, cunoscutul istoric al culturii medievale românești, despre care se știe că nu s-a ocupat niciodată de istoria contemporană.

Alfabetizarea indicelui este destul de aproximativă îndeosebi la numele care au a doua literă î, care sînt trecute cînd după ă, cînd după î; de pildă, numele de la Bildescu la Bîrzu sînt deplasate după Bătrîna, iar de la Bîlă la Bîrză după Bizărea (p. 417, col. 1 și 2); la fel se întîmplă la litera M, unde grupul de autori Miciu — Mîrza este trecut după Mărunțelu, iar grupul Mîndrea — Mîrțu după Miu (p. 430, col. 1 și 3); din această cauză unii autori ca Mîndrea Ion sînt trecuți de două ori (Mîndrea și Mîndrea).

Nu există un autor Argeșanu Florian T. (nr. 8113 bis și indice); este vorba evident de Florian Tuca ce și-a spus și Argeșanu după locul de naștere. Micu Ștefan de la nr. 1667 nu pare a fi același cu Milcu Ștefan de la indice (sau e greșala de tipar?) etc.

Toate aceste lipsuri, inconsecvențe și greșeli puteau fi evitate printr-o muncă mai atentă și mai bine organizată; desigur, unele dintre aceste lipsuri se datorează și grabei cu care s-a acționat pentru ca lucrarea să fie gata înainte de Congresul mondial al istoricilor. *Bibliografia este o muncă de mare migală și răbdare, iar bibliografului trebuie să știe și istorie.*

În încheiere, chiar cu aceste lipsuri, *bibliografia alcătuită de colectivul din Cluj-Napoca ne va fi folositoare tuturor în munca noastră*, motiv pentru care colectivul amintit merită gratitudinea tuturor acelora care vor fi beneficiarii acestei munci.

N. Stoicescu

STELIAN NEAGOE, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I și II, Edit. „Dacia", Cluj-Napoca, 1980, 656 p.

Ducînd mai departe cercetarea finalizată, într-o primă etapă, în 1977, prin publicarea în editura ieșană „Junimea" a volumului *Triumful rațiunii împotriva violenței. Viața universitară ieșeană interbelică*, volum asupra căruia noi înșine am stăruit într-unul dintre numerele „Revistei de istorie"[1], dr. Stelian Neagoe, unul dintre mai tinerii și, în același timp, unul dintre talentații noștri cercetători în domeniul istoriei, ne oferă acum spre lectură o nouă monografie, în două volume, destinată analizării vieții universitare clujene interbelice. Și de această dată, pe frontispiciul cărții se află înscris subtitlul *Triumful rațiunii împotriva violenței*, semn să autorul are, probabil, gîndul bun ca, începînd acest serial, să-l continue pînă la epuizarea centrelor

[1] Vezi „Revista de istorie", nr. 5/1978, p. 913—916.

www.dacoromanica.ro

universitare românești din anii interbelici, ceea ce i-am dori calduros, așteptările noastre fiind orientate, din motive lesne de înțeles, mai întîi de toate, către cel mai important centru universitar al țării de atunci, de totdeauna și pentru totdeauna — București.

Noua carte a lui Stelian Neagoe, consacrîndu-l — cred că o putem spune deschis de-acum drept unul dintre cei mai buni cunoscători și mai devotați cercetători ai problematicii universitare românești, se deschide cu o simbolică fixare în timp a *Ultimului dor al vieții lui Avram Iancu* — cum este intitulat primul capitol — „înființarea unei academii de drepturi, tare crezînd că luptătorii cu arma legii vor puté scoate drepturile națiunei mele" (text testamentar al lui Iancului datat la Cîmpeni în 20 decembrie 1850)[2].

În acest capitol al cărții se trec de fapt în revistă toate inițiativele, străduințile și sacrificiile care au condus, în cele din urmă, la împlinirea acestui vis de aur al atîtor și atîtor generații de luptători.

Capitolul al doilea a cărții este consacrat evenimentelor memorabile care au condus la inaugurarea Universității Daciei Superioare. Primului an universitar, 1919/1920, în cadrul acestui lăcaș de învățămînt, știință și cultură îi sînt închinate de autor pagini de neasemuită diversitate și frumusețe (pp. 110—154). Reținem din cuprinsul lor mărturisirea de credință a unuia dintre cei mai străluciți participanți la serbările ocazionate de inaugurarea în urmă cu șase decenii a Universității Daciei Superioare. Nicolae Iorga — căci la el ne referim — mărturisea atunci cu adînci semnificații: „Din serbările universitare de la Cluj se desface o notă de cultură națională, sigură de sine, dar recunoscînd dreptul la viață al oricărei alte culturi...

Niciodată nu s-a recunoscut mai deplin dreptul românesc asupra teritoriului național și valoarea culturală a ncamului nostru decît acolo, la Cluj. Cele mai bune perspective pentru viitor se desfac din ce au spus dl. Wopicka, deopotrivă cu d-nii Cambon, Franklin Martin și ceilalți. Dl. Basterra a calificat cultura noastră populară ca fiind *una din cele mai mari ale lumii*.

Un semn bun la începutul unui nou avînt al gîndului nostru. Fie el cît mai îndrăzneț, fiindcă aceste manifestații înseși au dovedit că pe această cale se cîștigă cetitoriile viitorului" (p. 155).

Capitolul al treilea al cărții este consacrat prezentării întîiului deceniu de activitate al Universității Daciei Superioare (p, 158—248). Ne aflăm în fața unei prezentări documentar-istorice extrem de cuprinzătoare a coordonatelor de bază pe care a evoluat viața universitară clujeană în acei ani, ne aflăm totodată în legătură cu activitatea unor personalități remarcabile care au ilustrat bunul renume al școlii, al științei și culturii românești, atunci și continuu după aceea. De fapt, sub acest aspect, întreaga lucrare face bune servicii popularizării numelor cele mai sonore de cadre didactice și studenți din istoria Universității clujene.

Cel de-al doilea volum al lucrării începe cu al patrulea capitol ce-și propune să analizeze *alți zece ani de viață universitară clujeană*. (vol. II, p. 6 — 138). Impresionantă ne apare și aici reușita lui Stelian Neagoe de a reda analitic procesele profunde care au asigurat Universității clujene posibilitatea și dreptul de a se înfățișa cu o carte de vizită acoperită de însemne de prestigiu în ansamblul vieții universitare, culturale și științifice a României acelor ani. Sub acest semn se impun — credem —, prin adînca lor pătrundere, pateticele cuvinte rostite, la 29 octombrie 1939, cu ocazia deschiderii inaugurale a noului an școlar 1939/1940, de Fl. Ștefănescu-Goangă, rectorul de atunci al prestigioasei instituții. Se scurseseră deja două decenii de viață a Universității Daciei Superioare. „Temelia pe care stă așezată Universitatea din Cluj — spunea el atunci — este foarte solidă, căci ea este făurită din dorința de a-și înălța un sanctuar al culturii sale naționale, în acest ținut al vechii Dacii..., și din dreptul cel mai firesc al națiunii române de a-și trăi viața ei, proprie, culturală, potrivită cu firea și geniul său pe pămîntul pe care locuiește de mai bine de două mii de ani.

Timp de douăzeci de ani, de cînd Universitatea noastră își desfășoară activitatea, fără nici o întrerupere, s-a putut face dovadă că organizarea ei este temeinică, că tradiția ce s-a înfiripat înlăuntrul zidurilor sale este dintre cele mai bune, iar opera înfăptuită, mai presus de cele mai optimiste așteptări. În această scurtă vreme, Universitatea a devenit, datorită muncii fără preget, plină de elan a dascălilor ei, și a bogatei lor activități didactice și științifice, un puternic focar de cultură, la care s-au adăpat tinerele generații din aceste ținuturi, fără deosebire de naționalitate și credință, pentru că Universitatea a primit și a tratat pe toți tinerii ce-au bătut la porțile ei, cu aceeași încredere și bunăvoință. Ea a făcut astfel dovada spiritului său de largă înțelegere și de părintească grijă, pentru toți acei ce-au venit să se împărtășească cu darurile dătătoare de viață ale unei culturi superioare. Opera pe care Universitatea a realizat-o a

[2] Stelian Neagoe: *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I, Edit. „Dacia", Cluj-Napoca, 1980, p 19. În continuare, trimiterile la această lucrare vor fi făcute în text.

www.dacoromanica.ro

fost elogiată atît înlăuntru, cît și în afara granițelor noastre" (p. 137—138).

Unul dintre cele mai interesante și mai substanțiale capitole ale cărții — cel de-al cincilea — este intitulat de autor *Împotriva pericolului fascist-revizionist, pentru salvgardarea ființei naționale a României* (p. 139—264).

Dezbaterea materialului documentar vast și deosebit de semnificativ depistat este începută aici de autor cu anul 1919, cînd, la Cluj, a luat ființă, activînd ilegal, „Uniunea socialistă a studenților" (p. 132); tot la Cluj, citim în lucrare, și-a ținut lucrările și primul congres național studențesc, între 11—14 septembrie 1920 (p. 143). Greutatea principală este așezată de autor însă pe perioada ce a început cu criza economică generală (1929—1933), ale cărei efecte — este lucru știut — au lovit grav și mediul universitar.

Cu ajutorul unor numeroase exemple, Stelian Neagoe prezintă în acest capitol confruntarea antifascismului universitar cu fascismul, surprinde dăruirea democratică a slujitorilor școlii superioare clujene, ni-i înfățișează pe studenții patrioți ai acelor ani de grele încercări. În context, se derulează cititorului — ca într-un imens laborator — ardenta activitate democratică, patriotică din Senatul Universității, ilustrat și în acei ani de nume cu prestigiu de excepție.

Parcurgînd acest masiv capitol, încerci — în mod justificat — încă odată, sentimentul că atunci cînd se va scrie marea carte a luptei antifasciste din România, Universitatea clujeană va trebui să participe cu multiplele ei acte de prezență activă în această luptă. Sensibilă la tot ce a fost înaintat în epocă. Universitatea clujeană a răspuns prezent la marile inițiative ale celor mai combative forțe politice ale vremii, în frunte cu Partidul Comunist Român.

Antrenanta prezentare făcută de Stelian Neagoe acestei problematici capătă dimensiuni tensionale remarcabile de acolo de unde îl întîlnim pe rectorul Universității, același Fl. Ștefănescu-Goangă, deschizînd ședința din 1 septembrie 1940 a Consiliului Universitar cu cuvintele: „O sentință a unui for internațional acceptată de guvernul țării ne obligă să părăsim Clujul, care a fost atribuit unui stat străin. Această nedreptate strigătoare poate fi acceptată de un guvern trecător, silit fiind de împrejurări politice internaționale foarte grele, dar ea nu va fi niciodată acceptată de neamul românesc, care a suferit în trecutul său multe nedreptăți, dar a avut totdeauna tăria sufletească să le înfrunte și să le înlăture, cînd ceasul destinului a sunat. N-avem nici cea mai mică îndoială că plecarea noastră e provizorie și că ne vom reîntoarce cît de curînd și pentru totdeauna. Părăsind Clujul, Universitatea își păstrează ființa ei și toate instituțiile ei" (p. 256—257).

În lucrare este înfățișat, în continuare, protestul adoptat de Consiliul universitar în acea ședință. Din textul său răscolitor desprindem în continuare cîteva rînduri: „Azi, 1 septembrie 1940, întrunită solemn în Aulă, Universitatea românească a Daciei Superioare, cu sediul la Cluj, protestează cu ultima energie, amărăciune și deznădejde împotriva mutilării nelegiuite a trupului Ardealului.

Dreptatea noastră milenară, sacrificiile a sute de generații, munca noastră cinstită și dîrză, zi cu zi, pentru înaintarea culturii și civilizației, sînt călcate în picioare...

Jurăm să ne facem datoria, la arme sau unde ni se va cere, pentru triumful dreptății noastre.

Iar dacă sîntem siliți să părăsim vremelnic leagănul științei și conștiinței naționale din ALMA MATER NAPOCENSIS, cerem să fim socotiți ca soldați mobilizați în Ardeal, într-un alt sediu al Universității Dacici Superioare, pentru răspîndirea marelui și nepieritorului adevăr al drepturilor și veciniciei noastre pe aceste meleaguri. Trăiască neamul românesc, unul și indivizibil! Trăiască în veci Ardealul Românesc!" (p. 258).

După cum este cunoscut, a urmat perioada sibiană a Universității clujene, perioadă pe care Stelian Neagoe ne-o înfățișează în capitolul intitulat *Universitatea Daciei Superioare la Sibiu* (p. 265—371).

Acest ultim capitol ne prilejuiește din nou agreabile întîlniri cu forța de sacrificiu și cu dăruirea universitarilor clujeni întru apărarea demnității lor și a bunului renume al școlii pe care o slujeau. În fața cititorului sînt derulate episoade răscolitoare, puternic încărcate cu tăria sentimentelor luptei patriotice, antifasciste, antihitleriste desfășurate — în variate modalități — în anii ce au urmat stabilirii provizorii la Sibiu, pînă în clipa fericită în care, odată cu eliberarea Clujului, Iuliu Hațieganu, pe atunci rector al Universității le-a adresat tuturor colaboratorilor săi, întregii suflări a Universității clujene apelul ce consemna cu litere de foc: „Ziua de 11 octombrie 1944 va fi pururea zi memorabilă în istoria zbuciumată a Transilvaniei" (p. 264).

Sărbătoarea evenimentului a luat proporții cu totul deosebite în cadrul unei manifestații la care, revărsată pe străzile Sibiului, s-a înfățișat întreaga populație.

În fața miilor de cetățeni ai Sibiului s-a dat citire, într-un final de apoteoză a manifestației, Moțiunii Senatului Universității Daciei Superioare, votată la 11 octombrie 1944: „Universitatea din Cluj—Sibiu, Universitatea Unirii, salută cu entuziasm eliberarea Clujului, cetatea suferințelor și bucuriei românești, vatră de știință și cultură românească.

www.dacoromanica.ro

Profesorii și studenții Daciei Superioare se înclină cu pietate în fața eroilor armatelor dezrobitoare românești căzuți pe cîmpul de onoare și aduc omagiul lor tuturor luptătorilor pentru restaurarea dreptății românești, pentru eliberarea Transilvaniei din jugul teroarei horthyste.

Prin eliberarea Clujului de către armatele române și rusești se pecetluiește cu sînge, din nou și definitiv, istoricul act al Unirii din 1 Decembrie 1918, cînd în cetatea Albei Iulia și-a dat impresionantă și unanimă expresie voința obștească a națiunii române de Unire pe veci a Transilvaniei cu Țara mamă!

Dînd interpretare acestui moment istoric — pe care în acest ceas îl trăiește cu înfrigurare întreaga comunitate *românească* —, Universitatea Daciei Superioare își afirmă mîndria ei de a fi crezut cu tărie de-a lungul anilor de pribegie, în restaurarea dreptății românești. Căci ea n-a încetat o clipă, în trecătorul ei refugiu de la Sibiu, de a-și pune toate puterile și străduințele ei pentru înfăptuirea cît mai grabnică a acestei restaurări. Pentru ea, ca și pentru adevărații români de pretutindeni, actul de la Viena, elaborat în taină de cîțiva indivizi străini de năzuințele sfinte și drepturile firești ale națiunii române, era dintru început socotit ca instituind doar o trecătoare stare de fapt și sortit apropiatei sale căderi în neființă.

În această luptă a ei, profesorii și studenții Universității Daciei Superioare au fost călăuziți de îndemnurile binefăcătoare ale solidarității, acest elementar și suprem comandament al tuturor vremurilor de încercare. Și ei cred cu tărie că răspunderile ceasului de față și idealurile zilei de mîine le poruncesc lor ca și tuturor conștiințelor românești aceeași unire în cuget și în simțire.

Ascultînd de acest comandament și luînd ca luminos întreptar aceste memorabile momente istorice: 1 Decembrie 1918 și 11 Octombrie 1944, Universitatea Transilvaniei — care pe lîngă misiunea sa primordială de cercetare nepărtinitoare a adevărului a stat totdeauna în serviciul marilor idealuri naționale și sociale — reîntorcîndu-se la Cluj va stărui pe linia acestor constante preocupări devenite tradiționale după un sfert de veac de activitate" (p. 366—367).

Sub acest semn fericit Stelian Neagoe își încheie valoroasa lui lucrare, nu înainte însă de a pronunța, cu deplină satisfacție — într-un ultim abzaț — că: „Viața universitară clujeană de după 23 August 1944 și pînă în anii certitudinilor noastre socialiste de astăzi este extrem de bogată în realizări pe toate planurile de activitate. Este deci de așteptat — spune Stelian Neagoe și subscriem și noi la acest bun gînd — să vină cronicarul acestor mărețe înfăptuiri — devenite de acum istorie — și să rostuiască cu trudă și în cinstire marea monografie a noii Universități. O impune extraordinara viață spirituală trăită de România în aceste ultime decenii. O recomandă tradiția de robustă factură progresistă și patriotică a Universității clujene" (p. 367).

*

La capătul lecturii acestei valoroasc lucrări — pe care o recomandăm cu căldură tuturor cititorilor „Revistei de istorie" —, felicitîndu-l pe autor pentru noua și marea sa reușită, exprimăm convingerea că în actuala etapă, în care ne punem problema necesității scrierii unei *Istorii a învățămîntului din România*, doar cu ajutorul unor asemenea izbutite monografii drumul ne va fi mai ușor. Exemplul de tenacitate întru cercetare profundă, serioasă, pe care ni-l oferă, pe un asemenea tărîm, pentru a doua oară, Stelian Neagoe poate mobiliza, în chip necesar, și pe alții, căci asemenea elaborate științifice se vor dovedi oricînd binevenite.

Apoi, această carte trebuie apreciată pentru că ea depășește cu mult cadrul problematic universitar, Stelian Neagoe aducîndu-ne în atenție aspecte esențiale ale vieții politice românești din perioada abordată. Pe acest fond se fac bune servicii frontului nostru istoriografic în privința mai bunei stăpîniri a datelor fundamentale ale activității forțelor revoluționare și democratice, antifasciste și antihitleriste, avînd continuu în frunte Partidul Comunist Român. Citind cu interes profesional cartea lui Stelian Neagoe, dorim să semnalăm — cu mare satisfacție — că ea contribuie eficient la prezentarea mișcării comuniste și antifasciste în universitatea clujeană. O contribuție reală ce se face cu forța de convingere a faptelor.

Editura clujeană „Dacia" — care ne-a obișnuit în ultimii ani cu multiplele sale acte științifice și de cultură — a făcut, tipărind această carte, foarte bune servici necesității unei mai bune cunoașteri a modului în care au încolțit și s-au manifestat ideile comuniste în mediul universitar în anii interbelici. Și, dorim s-o spunem, însemnătatea acestei realizări sporește cu mult dacă ținem cont de faptul că se înscrie în seria acțiunilor prin intermediul cărora omagiem, în aceste momente, cea de-a 60-a aniversare a creării — în memorabilul mai 1921 — a Partidului Comunist Român.

Gh. I. Ioniță

www.dacoromanica.ro

CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, *Intelectualii români din Principate și cultura greacă 1821—1859*, Edit. Eminescu, București 1979, 210 p.

Într-un format aparent modest, dar de o excepțională densitate de material documentar și de idei, a apărut la Editura Eminescu lucrarea cunoscutei specialiste în istoria sud-estului european, Cornelia Papacostea-Danielopolu, sub titlul: *Intelectualii români din Principate și cultura greacă. 1821—1859.* Motivația cărții este dată de la început printr-un motto sugestiv pe coperta interioară, luat dintr-o operă a lui Nicolae Iorga *Etudes roumaines:* „Dar scriitorul care se adapă la aceste izvoare, va fi cu atît mai mult el însuși omul neamului său, hrănit cu trecutul și cu sufletul popular, cu cît el va împrumuta mai mult spre a se defini mai bine".

În adevăr, un specialist în istoria României nu poate lăsa de o parte influența culturii grecești, începînd din epoca zisă „fanariotă" și pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, asupra mentalității societății românești asupra formării însăși a conștiinței naționale române. Cu atît mai mult, cu cît mentalul — una din componentele de bază ale formarii națiunii — s-a dovedit în spațiul sud-est european, mai mult ca oriunde, drept o componentă sine-qua-non. Dezvoltarea firească social-economică a popoarelor supuse Porții era blocată de stăpînirea administrativ-politică otomană.

Lucrarea de față este o continuare a tezei de doctorat a autoarei, a cercetărilor sale asupra culturii grecești și fenomenului de influență și răspîndire a ei în societatea românească între anii 1821—1859.

Contribuțiile autoarei sînt cu atît mai valoroase cu cît sînt prezentate într-un conținut foarte dens și privesc o epocă care a fost la noi mult timp obiect de dispută. Termenul de *grec* a fost la noi deseori sinonim cu *fanariot.* De la Zallony, în *Essai sur les Phanariotes*, Marseille, 1824, el a provocat o reacție negativă. Reacția era în majoritatea cazurilor îndreptățită, sistemul politic-administrativ fanariot, care a funcționat în Moldova între 1711—1822 și în Țara Românească, între 1714—1822, a fost unul din cele mai spolietoare și apăsătoare pentru poporul român. Nu se poate face însă abstracție de rolul culturii grecești din epoca fanariotă, care a pregătit și lărgit orizonturile spirituale ale societății românești. În acest context, autoarea reevaluează într-un mod nuanțat și obiectiv aportul culturii, cărții grecești la lărgirea ariei de informație a cărturarilor luminiști și revoluționarilor români din Principate, contactele dintre cele două culturi — sub acest aspect analizînd dezvoltarea sentimentului laic, spiritului critic și romantismului revoluționar românesc —, diversificarea preocupărilor; interesant pentru istoria ca disciplină aparte, pentru dezvoltarea învățămîntului și teatrului. Cu atît mai mult cu cît societatea românească nu a fost dominată de vreun curent de negare violentă, mergînd pînă la nihilismul extrem a altor valori străine, dimpotrivă este unani recunoscută capacitatea societății românești de a asimila și adapta după utilitățile momentului valorilor altor societăți. Cu o bună metodă de investigație în special bazată pe studierea manuscriselor de epocă de la Biblioteca Academiei Române coroborată cu vederea unor lucrări mai vechi, autoarea a reușit să reconstituie activitatea unor oameni de cultură greaca din țara noastra între 18_1—1859 și influența acestora asupra spiritualității românești.

Primul capitol, *Factori care au contribuit la menținerea unor forme de cultura greaca în Principate dupa 1821*, arată că însăși necesitățile multiple — politice, economice, culturale ale vremii i-au impus. În 1826 Turcia, în urma insistențelor rusești, revine asupra hotărîrii expulzarii egumenilor greci din Principatele Române, iar numeroși funcționari sînt întîlniți curînd după această dată în listele Divanului domnesc. Cităm astfel în categoria negustorilor și bancherilor pe Meitani, Ștefan Hagi Moscu, Baronul Sina, Sachelarie, Hagi Ianuș, Arsaki, iar pentru îngrijirea și administrarea carantinelor pe doctor Ștefan Hepites, Constantin Mestrotis, Gheorghe Philites. Și rațiunile diplomatice aduc în scenă personalități politice grecești cum sînt: Grigore Arsaki, care după pacea de la Adrianopol reușește prin relațiile sale personale să obțină de la Fevzi-pașa mult rîvnita taxă de 3% pentru comerțul Țarii Românești. În domeniul economiei se impune Nicolae Suțu.

Pe de altă parte, intelectualii greci mențin și întrețin vechi contacte cu intelectuali români care s-au remarcat în timpul revoluției de la 1848 și Unirii de la 1859. Fostul mitropolit Ignatie acordă burse și în urmă activitatea studenților români la Pisa. La Paris, Fournaraki găzduiește pe Nicolae Docan, Vasile Alecsandri, Alexandru I. Cuza, Panait Radu, Negulici. Constantin Aristia întreține relații amicale cu Ion Heliade Rădulescu punînd bazele unei școli de muzică și declamație.

www.dacoromanica.ro

Principatele române datorează intelectualilor greci prețioase jurisdicții: legiuirea Caragea și Condica civilă a lui Callimachi, care s-au tradus în limba română și au fost folosite pînă către sfîrșitul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

Școlile în limba greacă (Capitolul II) și-au continuat cursurile deși sînt, în epocă, în marea lor majoritate, întreținute de către particulari. Facultativ însă cursurile în limba greacă figurează și în școlile publice iar metodele noi de învățămînt — alilodidactică — inițiate de profesorii greci se răspîndesc în învățămîntul românesc la București, Craiova, Iași. Aceste metode sînt introduse și de către alți intelectuali din spațiul geografic sud-est european în școlile pe care aceștia le înființează. Spre exemplu bulgarii, la Tîrnovo, Gabrovo, Kot , Plovdiv. Limba greacă se predă îndeobște alături de alte limbi străine în învățămîntul secundar. Pe lîngă profesorii greci stabiliți nai de mult în Principate, sau profesori români care predau limba greacă, se remarcă în Principate o nouă elită educațională venită din Grecia, cum este cazul lui Petre Gheorghiadis care se stabilește în 57 la București.

După 1821 se înregistrează în Principate o intensă acțiune de traducere din limba greacă în limba română a unor opere istorice și literare atît de către greci cît și de către români, de întocmire de dicționare și texte paralele greco-române (conținutul Capitolelor III și IV). În 1830, doctorul Constantin Caracaș editează o *Topografie a Țarii Românești* care se traducea apoi din greacă în română de către G. Sion. În 1837 s-au tradus în românește *Vestit le vitejii ale lui Mihai Vodă* de T.M. Eliot. Egumenul Grigore de la Biserica Sf. Ioan din București a tradus și el din grecește în românește pentru uzul bisericii numeroase texte liturgice, dar și o interesantă *Istorie a Dacilor, avarilor, bulgarilor și sîrbilor*, în care a respins teoria abandonării în totalitate a Daciei de către romani.

Cercetările minuțioase ale Corneliei Papacostea-Danielopolu au scos la lumină o serie de manuscrise conținînd corespondență, condidici de socoteli, traduceri rămase nepublicate ale unor intelectuali greci și români, însemnări referitoare la evenimentele anului revoluționar 1821.

Capitolul V, intitulat *Traducerile și traducătorii* evidențiază fenomenul receptării culturii grecești de către intelectualii români și transmiterea ei publicului românesc. Se poate aplica acestei activități acea caracterizare făcută în Prefață fenomenului „elenism după elenism" parafrazîndu-l pe Nicolae Iorga. Unul din principalii sprijinitori morali și materiali ai acțiunii a fost Ion Heliade Rădulescu la a cărei tipografie se publicau în mod obișnuit traducerile.

Traducătorii fac parte, în marea lor majoritate, din generația pașoptistă, ducînd de cele mai multe ori și o activitate didactică sau publicistică prin care au contribuit la formarea literaturii românești moderne. Acțiunea lor în domeniul traducerilor reprezintă în acest cadru folosirea unei experiențe cîștigate și a unui material care circula deja prin eforturile lui Heliade Rădulescu. Cei care traduc în această vreme din greacă în românește — Dinicu Golescu Eufrosin Poteca, Grigore Pleșoianu, Costache Negruzzi, Gheorghe Sion sînt în același timp și *cei mai aprigi apărători ai limbii romne luptînd permanent pentru purificarea ei de neologisme, pentru îmbogățirea tiparului românesc.* Alături de ei, intelectuali de origine greacă sau balcanică — Constantin Aristia și Anton Pann — prin sentimentele lor de devotament față de noua patrie devin factori importanți ai vieții culturale românești.

Autorii de predilecție pentru traduceri au fost clasicii greci. Interesul pentru ei provenea pe de o parte din tradiția culturii fanariote a cursurilor Academiilor domnești care au funcționat în Principate, iar pe de alta, din conținutul militant, patriotic și democratic al acestei culturi.

Cataloagele de bibliotecă dintre 1821—1859, însemnările memorialiștilor, citatele și anunțurile de presă, programa analitică a școlilor românești reflectă interesul intelectualilor români pentru clasicii greci. Mergînd pe urmele învățatului grec Coraïs, întemeietorul „Bibliotecii elenice" — în care au apărut Isocrat, Plutarch, Estragon, Esop și Homer — oamenii de cultură din Principate scot importante ediții din scrierile lui Euripide, Eschil, Theocrit, Pindar, Homer, Aristotel și Tucidide. Pentru a-i încuraja pe elevi în studierea anticilor, se împărțeau între premii, alături de cărțile mai moderne ale lui Massillon, Bossuet, Fénélon și Marmontel, ediții de clasici greci.

Alți autori greci care s-au tradus în românește au fost scriitori și profesori greci sau de educație greacă, iluminiști cum au fost: Dimitrie Nicolae Darvari, Athanasie Hristopulos, Dimitrie Ghanis, Ioanis Kokonis, Mihail Cristaris. Dimitrie Darvari era un cunoscut autor aromân care publicase la Viena lucrări destinate „școlarilor greci și valahi" iar Atanasie Hristopulos activase peste zece ani ca om de cultură la Sibiu.

În intensa activitate de traduceri din mediile culturale românești este cuprinsă și o preocupare mai veche caracteristică perioadei fanariote, anume translația prin intermediar direct a autorilor occidentali și chiar a unor traducători greci din franceză și germană. Astfel, Ianake Papazoglu revede și editează în 1847 traducerea greacă a unor *Povestiri*

www.dacoromanica.ro

moralice aparținînd lui Marmotel după lucrarea lui Grigore Romanitis. Căminarul Manuil Serghiadis îl făcea și el cunoscut în limba greacă pe Le Sage cu o prefață în genul criticii literare. Gheorghe Asaki, Iancu Buznea (Iancu Nicolae sau Nicolae Moldoveanu) traduc din Bernardin de Saint Pierre. Vasile Virnav traduce opera lui Beccaria după versiunea lui Coraïs. Grigore Pleșoianu îl traduce din greacă în românește pe Voltaire. Alte lucrări ale lui Voltaire sînt puse la dispoziția publicului românesc de către Zaharia Mavrudis și Iacob C. Negruzzi. La Fontaine este cunoscut în românește în 1840 datorită lui Vasile Drăghici prin intermediul unui text grecesc. Piese de teatru, — ale lui Goldoni —, romane sentimentale ale vremii ale doamnei de Tencin — sînt puse în circulație în Țările Române prin traducere greacă sau prin traducere în limba română.

Capitolul VI *Lecturile grecești în Principate. Procurarea cărților* prezintă modul în care se făcea circulația cărții în limba greacă: fie pe baza *listelor cu prenumeranți*, a înscrierii la redacția gazetelor și a împrumuturilor, fie prin circulația chiar a unor manuscrise (*Hristoitia* a lui Naum Rîmniceanu).

În genere, toți oamenii de cultură care au ajutat la traducerea sau redactarea unor cărți în limba greacă sau de limba greacă în limba română au fost pătrunși de dorința de integrare a cunoștințelor și formelor de cultură greacă și universală în societatea românească în interesul dezvoltării ei cît mai complexe. Pe de altă parte, se observă între anii 1821—1859 fenomenul folosirii de către reprezentanții celor două intelectualități — greacă și română — a unui limbaj cultural comun a unui *utilaj-mental*, după expresia autoarei pus în slujba aceluiași ideal național de eliberare.

Încheiem această recenzie cu o vie satisfacție pentru lectura acestei cărți bine închegate, pentru aparatul său critic bogat relevînd metoda științifică utilizată de autoare în redactarea cărții.

Cornelia Papacostea-Danielopolu a întreprins o muncă extrem de anevoioasă, prin bogăția datelor — în majoritatea lor exhaustive — și spinoasă prin problemele complexe care i-au fost puse în cursul cercetărilor sale de către fenomenele paralelismului și interferenței culturii neoelene cu cea românească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Lucia Tafta

TAHSIN GEMIL, *Țările Române în contextul politic internațional 1621 1672*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 232 p.

Această ultimă apariție (nr. 52) din seria, destul de convențional constituită, a „Bibliotecii istorice", ce grupează majoritatea scrierilor de interpretare istorică publicate, de la întemeierea ei, de către Editura Academiei R.S.România., aparține unui cercetător specializat în studierea raporturilor româno-turce. Titlul cărții, menit să atragă, este însă înșelător. De fapt, este vorba aici mai cu seamă de raporturile dintre Hanatul Crimeei și vecinii săi, turc, moldovean, polonez și ucrainean. Bineînțeles, pe autor îl interesează cu precădere relațiile tătarilor cu Moldova și, prin acestea, caută să reconstituie niște raporturi mai largi, turco-polone, demers deosebit de util, de altfel, întrucît în perioada de pace dintre cele două puteri din răsăritul Europei (1621—1672), tocmai asemenea relații tătaro-moldovene au reprezentat exponentul cel mai sensibil al modificărilor de conjunctură diplomatică, militară și politică. Din acest punct de vedere, rezultatele cercetărilor lui T. Gemil devin un bun cîștigat mai cu seamă pentru o viitoare istorie a politicii otomane în Europa de la răsărit de Carpați. În domeniul relațiilor polono-turce cei ce l-au precedat pe autor sînt B. Baranowski (1948) pentru anii 1624—1629 și Zb. Wójcik (1966, 1969, 1976) pentru anii 1654—1681. Cît privește pe cazaci, autorul pășește pe urmele lui St. Przylecki (1842) și N. Kostomarov (1856—1857), nedepășiți încă nici astăzi, ci numai completați de A.F. Ermelenko (1954), D.M. Dragnev (1961) și L. Démeny-Meškova (1963) sau Ch. Lemercier-Quelquejay (1970), pentru a cita numai pe autorii folosiți de T. Gemil. În sfîrșit, pentru tătari el nu recunoaște decît un singur antecesor pe acest tărîm, V.D. Smirnov (1887).

Bibliografia cărții, chiar și cea românească, este destul de săracă, mai ales dacă ținem seama de faptul că nu toate lucrările citate au fost și folosite. Lucrul nu are de ce să ne mire, întrucît ea nu putea corespunde decît conținutului, iar nu titlului; or, problema este necercetată la noi în țară. Abilitățile lingvistice ale lui T. Gemil fiind practic reduse la limba turcă, principalele sale izvoare rămîn cele otomane, neglijîndu-se îndeobște cele italiene, germane, poloneze, rusești și maghiare, alcătuite în latinește sau limbile naționale moderne. Cartea în sine nu este o sinteză, ci o prezentare a unor amănunțite și impresionante cercetări de arhivă în depozitele

www.dacoromanica.ro

poloneze şi otomane, prezentare sistematică şi inteligentă, necontenit întemeiată pe referiri la situaţia internaţională a Moldovei. Fără doar şi poate, pentru acest efort plin de sîrguinţă, autorul merită toată lauda şi recunoştinţa noastră, cu atît mai mult cu cît izvoarele sale, în majoritatea lor inedite, sînt inaccesibile altor istorici, lipsiţi de temeinicele cunoştinţe de orientalist ale autorului.

Neîndoielnic, cu greu am putea crede că după 1621 ar fi existat o politică otomană, mai mult ori mai puţin consecventă, într-această parte a Europei, dincolo de efortul, de la sine înţeles, de menţinere a influenţei deja statornicite; aceasta întrucît înseşi condiţiile interne ale Imperiului, angajat în conflictul persan, nu-i îngăduiau o atare politică. Cu atît mai puţin am putea socoti că ar fi existat o politică oarecare a Hanatului Crimeei, formaţiune vasală atît de laxă, încît abia dacă am putea-o defini ca o entitate de sine stătătoare. Există, cu toate acestea, în cadrul epocii cercetate, de la o perioadă la alta, răsturnări atît de frecvente în acţiunile şi atitudinile politice sau militare ale tătarilor şi guvernămintelor otomane de frontieră, în raport cu Moldova şi Polonia, încît asemenea părere a autorului ar putea părea, la prima vedere, întemeiată. Bineînţeles, T. Gemil caută cauzele acestor modificări în schimbările suferite de politica moldoveană, ceea ce pare, aşijderea, logic. Cel puţin documentele căutate, selectate şi analizate de el confirmă îndreptăţirea acestui demers. Pînă aici cercetarea întreprinsă de T. Gemil se dovedeşte astfel utilă şi rodnică. Atunci însă cînd autorul caută, aşa cum e şi firesc, să explice modificările din politica moldoveană, pentru a îndreptăţi titlul cărţii, deşi, de data aceasta nu mai era nevoie nici pe departe de o investigaţie suplimentară, întrucît cele mai de seamă mărturii istorice sînt cunoscute şi interpretate de multă vreme, concluziile sale ies din sfera plauzibilului. Astfel, în loc să aflăm măcar aici, fie şi în linii mari, o evocare a profundelor şi rapidelor mutaţii din structura agricolă şi comercială moldoveană, ori cel puţin o schiţă a evoluţiilor şi conflictelor sociale ce au determinat răsturnările dramatice, la scurte intervale, din istoria politică a ţării, întîlnim comodele explicaţii tradiţionale, neacoperite prin argumente, care presupun fie o politică europeană a acestor domnitori, atît de subordonaţi Porţii totuşi, fie tendinţe de hegemonie, tendinţe care nu erau însă, de fapt, decît manifestarea concretă a modalităţii de neutralizare a unor pături militare, ba chiar neverosimile năzuinţe către independenţă şi felurite alte iluzii de acest gen. Sînt idei născute în istoriografia veacului trecut şi care, datorită lipsei unor cercetări moderne de ansamblu asupra secolului al XVII-lea, grevează şi studii altminteri temeinice şi oneste, de felul celui de faţă.

Ar fi fost, desigur, mai bine ca T. Gemil să-şi fi intitulat cartea pur şi simplu *Relaţiile moldo-tătare în epoca de echilibru turco-polon 1621—1672*. Aceasta întrucît, practic, el nu ne spune nimic despre celelalte două Ţări Române, scurtele paranteze privind cunoscutele campanii de peste Milcov sau de peste munte neputînd justifica, numai ele, un titlu atît de pretenţios ca cel pe care-l poartă cartea. Bineînţeles, dacă ţinem seama de faptul că puţinele lucrări închinate de specialiştii noştri istoriei politice a veacului al XVII-lea sînt, la urma urmei, monografii biografice închinate, pe un ton îndeobşte apologetic, unui domnitor sau altul, orizontul incontestabil mai larg al lucrării lui T. Gemil reprezintă un neîndoielnic progres. Pentru ca cercetarea noastră istorică într-acest domeniu să atingă însă nivelul celor întreprinse pentru aceeaşi epocă peste hotare de către vecinii noştri, este strict necesar, mai întîi, să se purceadă la o analiză multilaterală şi temeinică a evoluţiei economice, care, fie zis măcar în treacăt, a condiţionat în chip covîrşitor rivalitatea turco-polonă pentru linia Nistrului şi controlul comerţului moldovean, aspect vital pentru profitul polonez şi consumul otoman. Pasul următor ar trebui să-l constituie apoi o cercetare amănunţită a structurilor sociale ale Ţărilor Române, întrucît satul, slujitorul militar şi boierul moldovean ori muntean au evoluat hotărîtor într-acest secol ce desparte epoca lui Mihai Viteazul de fanarioţi. Abia după aceea s-ar putea întreprinde, cu sorţi de izbîndă, o analiză lucidă şi reală a politicii interne duse de către cei care s-au aflat la cîrma principatelor româneşti. Bineînţeles, politica lor externă rămîne, în această epocă, un şir de episoade ale politicii otomane sau poloneze, în funcţie de orientarea de moment a ţării, singura politică autonomă la noi fiind atunci cea dusă de Transilvania. Istoricii maghiari au putut astfel trasa încă din 1965 liniile directoare ale unei istorii sintetice a veacului al XVII-lea, iar în 1975 istoricii polonezi au procedat la fel, singuri istoricii turci şi români neglijînd încă asemenea epocă. De aceea, serioasa contribuţie a lui T. Gemil poate constitui, deocamdată, cel puţin parţial, un model pentru capitolul de politică externă generală al acestei viitoare sinteze, pe care sîntem îndreptăţiţi s-o aşteptăm din partea specialiştilor noştri cît de curînd.

Radu Constantinescu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

VASILE NETEA, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, București, 1980, VIII + 253 p.

Harnic cercetător al istoriei poporului român, participant activ la numeroase manifestări culturale și științifice centrale și regionale, autor a mai multor lucrări din domeniul istoriei moderne și contemporane, prof. dr. V. Netea este, din nou, prezent în librării cu un util și interesant volum. Apărută în colecția „Memoria pământului românesc" la editura Albatros (sub supravegherea Marictei Croicu), cartea *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român* face parte, după cum însuși autorul recunoaște, din categoria de lucrări necesare, vizînd mai ales educația patriotică a tineretului nostru. Acest gen de lucrări, de o reală valoare, cum este cazul contribuției lui V. Netea, își au rostul bine stabilit, alături de marile sinteze sau manuale universitare, dedicate istoriei naționale. Ele țin locul unor ample prelegeri despre istoria poporului nostru, și îndeplinesc, după cum se știe, un rol important în educația cetățenească și politică a tinerei generații.

„Cartea aceasta nu urmărește o înfățișare didactică a istoriei generale a românilor; ea nu este decît o expunere asupra milenarei vieți a dacilor, a romanizării Daciei, a formării conștiinței românești, asupra originii comune a transilvănenilor, muntenilor, oltenilor, moldovenilor, bucovinenilor, bănățenilor — a tuturor românilor cu alte cuvinte, de pe ambele versante ale Carpaților a solidarității și unității lor naționale, a dorinței și a luptei lor neîncetate în diverse moduri, cultural mai întîi, politic mai apoi, de a se aduna sub un singur drapel, sub o singură stăpînire, într-o singură Românie". *(Cuvînt înainte*, p. V).

Fragmentul reprodus mai sus ne edifică, în mod convingător, asupra scopului și structurii lucrării semnate de V. Netea. Încercînd, și reușind totodată, să surprindă conștiința originii comune a tuturor elementelor poporului român și a unității sale naționale, de la primele manifestări pînă la împlinirea visului de veacuri al românilor, unirea lor într-o singură țară, act consfințit prin Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, autorul trece în revistă principalele momente din „cartea neamului".

Tinerii cititori ai prezentei cărți vor lua contact cu diferite aspecte legate de Dacia, cucerirea romană, formarea poporului român și a limbii române, semnificația națională a cnezatelor și voievodatelor române, opiniile istoriografiei străine (sec. XIV—XVI) sau știri din operele cronicarilor români din secolul al XVII-lea despre originea poporului român, limba, unitatea și teritoriul său, modul cum se reflectă în opera lui D. Cantemir problema genezei, unității și continuității românilor în Dacia, cartea veche românească (sec. XVI—XVIII) — manifestare și mărturie permanentă a unității naționale românești, „Școala Ardeleană", problema conștiinței originii comune și a unității naționale la începutul secolului al XIX-lea, în timpul revoluției de la 1848 și în anii exilului (1849—1857), unitatea națională și politica statului român după unirea Principatelor în 1859, războiul de independență din 1877 ca un moment culminant al afirmării unității naționale, prezența unității naționale la începutul secolului nostru și în timpul primului război mondial și, în fine, edificarea statală a unității poporului român, concretizată prin hotărîrile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Desigur că profilul colecției „Memoria pământului românesc", în care a fost editată lucrarea, n-a permis autorului cercetarea și prezentarea în profunzime a diferitor momente de o importanță aparte în procesul istoric îndelungat, finalizat în edificarea statală a unității poporului român. De la data redactării volumului de către prof. dr. V. Netea, adică din 1976 (p. 143, nota 3) pînă la tipărirea ei propriu-zisă în 1980, deci în decurs de 4 ani, au apărut, în mod firesc, o serie de studii și lucrări asupra chestiunilor dezbătute. Cel puțin unele din aceste contribuții trebuiau după opinia noastră, valorificate. Ne vom referi, în contextul însemnărilor noastre, doar la două exemple.

www.dacoromanica.ro

La capitolul VI al lucrării, *Cartea — manifestare și mărturie permanentă a unității naționale românești (secolele XVI—XVIII)* (pp. 55—79), autorul ar fi putut întrebuința, cu folos opinăm noi, volumul lui Oct. Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 157 p. + (1) f.+ (5) h. De asemenea, cînd amintește despre discursul lui S. Bărnuțiu, din ajunul Adunării naționale de la Blaj din 3/15 mai 1848, (p. 143), V. Netea merita să citeze o recentă cercetare asupra acestui subiect: George Em. Marica, *Discursul lui Bărnuțiu de la 2/14 mai 1848*, în *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, pp. 121—136.

— Aceste completări și observații nu știrbesc cu nimic valoarea și utilitatea volumului prof. dr. V. Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*. Prin forma de redactare dar și prin conținutul său, contribuția mai sus prezentată se înscrie, în mod justificat, în rîndul lucrărilor de istorie de largă audiență, necesare pentru cultura generală și pentru educația patriotică a tinerei generații.

Iacob Mârza

Dr. MIRCEA MUȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român. Culegere de texte*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 158 p.

Într-un context foarte favorabil prilejuit de aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent și de desfășurarea la București a celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice, în Editura Academiei R.S.R. a văzut lumina tiparului antologia cu titlul de mai sus, asupra căruia dorim să ne oprim pe scurt în cele ce urmează.

În „Studiul introductiv" care precede culegerea propriu-zisă, autorul volumului accentuează asupra faptului că „Ideea fundamentală care se desprinde din aceste mărturii o constituie faptul că istoria strămoșilor noștri geto-daci este istoria unui popor plămădit unitar și statornic în una și aceeași vatră de viață, unde a locuit neîntrerupt, a zămislit valori materiale și spirituale de profundă originalitate și trăinicie, intrate de mult în patrimoniul culturii universale" (p. VIII).

În gruparea mărturiilor selecționate judicios de Mircea Mușat (secondat în această operație de Ana Maria Coman și Victoria Țăndăreanu), autorul a optat pentru o structură bazată pe opt mari capitole: I. „Teritoriul Daciei" (p. 1—9); II. „Poporul geto-dac" (p. 11—21); III. „Statul dac" (p. 23—59); IV. „Dezvoltarea economică" (p. 61—79); V. „Spiritualitatea geto-dacilor" (p. 81—95); VI. „Lupta pentru păstrarea independenței statului dac" (p. 97—113); VII. „Organizarea provinciei Dacia în urma cercetării unei părți a teritoriului dac" (p. 115—121); VIII. „Permanența de viață și civilizație geto-dacă" (p. 123—133).

În „Nota asupra ediției" colectivul ce a lucrat la realizarea antologiei ne previne asupra faptului că selecția efectuată s-a făcut din lucrările a 41 de autori antici, moderni și contemporani. Așa se face că alături de extrase din Strabon, Eutropius, Frontinus, Dio Cassio și alți autori antici, vom întîlni în paginile volumului și excerpte din Ubicini, Derjavin, F. Colson, I.A. Vaillant, I.F. Neigebaur, Th. Mommsen și alți istorici aparținînd ultimelor două secole.

Extrasele culese din operele autorilor mai sus amintiți sînt, credem, revelatoare în punerea în lumină a vechimii, ocupațiilor, precum și a continuității de viețuire post-aureliană a geto-dacilor, și ele sînt cu atît mai oportune de readus în circuitul științific în fața recrudescenței teoriilor pro și neorösleriene.

Volumul la care ne-am referit în cele de mai sus conține de asemenea și anexele necesitate de uzanțele științifice moderne: o bogată și variată ilustrație, indice de autori și lucrări, indice de nume de persoane și de nume geografice.

Culegerea de izvoare și mărturii străine a beneficiat — fapt lăudabil — și de 2 versiuni în limbi străine (franceză și engleză), ceea ce facilitează consultarea ei și de către specialiști din alte țări.

Se cuvine a aprecia totodată și efortul depus de Editura Academiei R.S.R. pentru a asigura excelente condiții grafice volumului menționat, ce se impune ca un instrument de lucru pe cît de util, pe atît de necesar tuturor celor preocupați de studiul istoriei vechi a patriei.

Nicolae N. Rădulescu

C. NEAGU, D. MARINESCU, *Fapte din umbră*, Edit. politică, București, 1980, 240 p.

Al treilea „episod" al serialului *Fapte din umbră* își fixează demersul reconstituirii istoriografice într-o mai limitată perioadă de timp — epoca interbelică a secolului XX—

www.dacoromanica.ro

ocupîndu-se cu prioritate de unul din personajele centrale ale României acelor ani — Carol de Hohenzollern.

Primele două volume * au vizat proiectul ambiţios de refacere istoriografică a tramei serviciilor secrete româneşti de-a lungul timpului. Astfel zis, modul în care arta de culegere, stocare, interpretare şi utilizare a informaţiilor a „îmbinat" segmentul de istorie românească cuprins între întemeierea Ţărilor Române şi declanşarea celui de-al doilea război mondial. Nu fără o preliminară punere în temă a cititorului cu evoluţia — preliminară însemnînd şi lacunar şi fragmentar — acestei activităţi de mare importanţă în spaţiul citorva mari puteri ale antichităţii sau timpuriului Ev Mediu. Baza reconstituirii a constituit-o investigarea atît a literaturii istoriografice de gen cît şi, mai ales, despuierea, uneori scrupuloasă, a arhivelor româneşti sau a fondurilor arhivistice străine achiziţionate de noi recent prin strădania meritorie a Arhivelor Generale ale Statului. Primele două volume au suscitat interesul unor categorii largi de cititori cărora prezentarea palpitantă a „influenţei spionajului şi contraspionajului asupra desfăşurării evenimentelor istorice din timpul domniei lui Mihai Viteazul", a cazului colonelului Alexandru Sturza în primul razboi mondial, a activităţii rezistentului Vasile Chilian în munţii Vrancei în 1917 — o admirabilă reţea de culegere de informaţii despre inamic şi o filieră eficientă de recuperare a evadaţilor din teritoriul ocupat a României —, a „preocupărilor inocente ale baroanei Edith von Köhler", spioană nazistă, a cnigmei doctorului Tester etc., le-a oferit posibilitatea „acomodării" cu această zonă de interes istoriografic şi cu acest gen de scriitură.

Cel de-al treilea volum îşi extrage substanţa din viaţa aventuroasă a celui care a condus, ca rege, destinele statului pe parcursul ultimului deceniu antebelic. Decuparea episoadelor vieţii acestuia este făcută pe potriva unei teze enunţate încă de la începutul cărţii: „Activităţile informative şi contrainformative asupra cărora ne-am oprit au fost generate de conduita unui personaj care din anul 1918 şi pînă în anul 1940 a adus ţării şi poporului român multe deziluzii şi suferinţe. Ne referim la conduita civică a lui Carol de Hohenzollern, cunoscut în perioada menţionată sub o întreită calitate: principe moştenitor al tronului regal pînă la 4 ianuarie 1926, simplu cetăţean ce a purtat numele de Carol Caraiman, de la 4 ianuarie 1926 pînă la 8 iunie 1930 şi Carol al II-lea, rege al României, de la 8 iunie 1930 pînă la 6 septembrie 1940"[1].

„Decupajele poartă subtitluri revelatoare: „Un principe şi un tron"; „Un tron ... pentru o femeie"; „Patima recidivată"; „Întoarcerea fiului rătăcitor"; „Scop nemărturisit: acumularea de averi"; „Divide et impera"; „Abolirea sistemului parlamentar"; „Abdicarea şi fuga"; „Despre sursele averilor lui Carol al II-lea"; „Favoruri pentru cadouri"; Venituri realizate prin abuzuri comise în dauna statului român"; „Furtul de tablouri" etc. Toate structurate în trei mari părţi: „Antecedente revelatoare"; „Sub domnia lui Carol al II-lea"; „Bunurile mobile şi imobile ale Casei Regale".

Lectura cărţii întipăreşte cititorului multiple faţete ale portretului celui care a fost Carol al II-lea. Pentru autori, fostul rege „era o perfectă întruchipare a păcatelor condamnate din cele mai vechi timpuri de toate sistemele de morală" (p. 20), fiecare dintre ele — „trufia ..., invidia bine disimulată, avariţia şi lăcomia ... desfrîul arhicunoscut, minia nestăvilită" (p. 20) — fiind susţinute de o argumentare faptică necesară.

Două evenimente aveau să guverneze traiectoria vieţii lui Carol al II-lea după episodul Zizi Lambrino din 1918—1920 care se vădeşte, retrospectiv, premonitoriu pentru conduita ulterioară a acestui personaj. Întîiul a fost întîlnirea cu Elena Lupescu, „fiica industriaşului Nühăm Grünberg, care ulterior şi-a schimbat numele în Wolf şi apoi în Nicolae Lupescu, şi a Elizei Falk" (p. 27), devenită în 1947 Elena de Hohenzollern (p. 235), iar secundul, revenirea lui frauduloasă — dar cu înalte complicităţi politice—în ţară, la 7 iunie 1930 după peste 4 ani de absenţă (la 4 ianuarie 1926 parlamentul român ratificase acceptarea renunţării la succesiunea tronului de către Carol şi adoptase legea pentru reglementarea succesiunii la tron, prin intermediul regenţei, în timpul minoratului lui Mihai, fiul lui Carol din căsătoria cu principesa Elena a Greciei). A doua zi, 8 iunie 1930, Carol a fost proclamat rege. Despre acest al doilea eveniment din viaţa lui Carol, cu largi implicaţii în istoria contemporană a României, omul politic I. Gh. Duca declara la 8 iunie 1930: „Fapta de azi-noapte (sosirea în ţară a lui Carol Caraiman — n.n.) este cea mai primejdioasă aventură ce s-a putut face şi este tot ce poate aduce mai mult rău consolidării noastre naţionale şi situaţiunii ţării noastre în toate privinţele" (p. 72). Ceea ce

---

* C. Neagu, dr. D. Marinescu, *Fapte din umbră*, Edit. politică, Bucureşti, 1975, 285 p.; C. Neagu, D. Marinescu, R. Georgescu, *Fapte din umbră*, Edit. politică, Bucureşti, 1977, 264 p.

[1] C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, p. 5 (în continuare trimiterile vor fi făcute în text).

www.dacoromanica.ro

s-a întîmplat ulterior în viața internă românească pînă la abdicarea noului rege avcau să confirme, după opinia autorilor, evaluarea făcută „la cald" de șeful Partidului Liberal.

De mare interes, manipulînd date și fapte necunoscute marelui public, sînt capitolele intitulate „Venituri realizate prin abuzuri comise în dauna statului român" (p. 205—213) și „Furtul de tablouri" (p. 213—234). Prin încălcarea regimului valutar de către Carol al II-lea, așa cum se demonstrează în ultimul capitol, „valoarea prejudiciului cauzat statului român prin neplata primelor valutare și diferenței de curs la transferurile de devize aprobate Casei Regale de Banca Națională a României în perioada 1 septembrie 1935 — 6 septembrie 1940 a fost de 737 450 998,73 lei" (p. 212).

Contrar dispoziției testamentare a regelui Carol I — se demonstrează în secundul capitol — potrivit căreia „Galeria mea de tablouri, tocmai cum este descrisă în catalogul ilustrat al bibliotecarului meu Bachelin, va rămîne pentru totdeauna și în întregul său în țară, ca proprietate a Coroanei României", Carol al II-lea a sustras și scos ilicit din țară 41 de tablouri, descrise conform catalogului și reproduse (p. 217—232). Autorii arată că „unele au apărut în circuitul internațional de tablouri" iar relativ la celelalte „există elemente care ne permit să afirmăm că sînt ascunse de către Ernest Urdăreanu și soția sa, Monique Urdăreanu, care locuiesc la Estoril, în Portugalia" (p. 233).

În ansamblul lui, cel de al treile volum constituie o lectură incitantă.

Mihail E. Ionescu

ISTORIA UNIVERSALĂ

JULIO LE RIVEREND, *Breve historia de Cuba*, La Habana, 1978, 152 p.

Scurtă istorie a Cubei reprezintă îmbinarea spiritului enciclopedic și a capacității de sinteză proprii operei istoricului Julio Le Riverend (n. 1912). Specialist în istoria economiei cubaneze — domeniu în care lucrările sale sînt fundamentale [1] istoricul cubanez se bucură de o reală apreciere pe plan internațional, atît prin activitatea sa științifică, cît și politică [2]. Alături de istorici prestigioși, precum Julio Antonio Mella — inițiatorul istoriografiei marxiste în Cuba [3], Blas Roca, Fernando Ortiz, istoricul Julio Le Riverend, reprezintă esența caracteristicilor definitorii ale istoriografiei marxiste cubaneze.

Lucrarea este structurată pe 6 capitole, care la rîndul lor conțin subcapitole axate pe variate probleme; la finalul celor 6 capitole se găsește un rezumat statistic (p. 141—146) și o bibliografie selectivă (p. 147—152).

O dificultate a lucrării reprezintă nediferențierea din text a problemelor de periodizare care ar facilita înțelegerea proceselor istorice din imperiul colonial spaniol, dintr-o perspectivă marxistă. Desigur, trecerea de la perioada preistorică la cea colonială este clară, în schimb angajarea societății cubaneze pe drumul dezvoltării capitaliste se poate plasa cu aproximație la mijlocul secolului al XIX-lea. Apelul la periodizarea istoriei Spaniei apare neadecvat, în cazul în care s ar cuprinde în cadrul ei și cea a istorici Cubei.[4]

Perioada precolonială (Columb debarcă în Cuba la 22 octombrie 1492, în provincia Oriente) se caracterizează prin existența pe teritoriul Cubei a mai multe sute de nii de indieni divizați în 3 grupuri etnice: primul constituit din indieni taino — cei mai avansați, al doilea format din indieni subtaino și în fine al treilea — indienii guanajatabey, are dezvoltaseră o civilizație de peșteră.

Indigenii n-au putut rezista conchistadorilor care la sfîrșitul anului 1509, sub conducerea lui Diego Velásquez, au debarcat pe insulă.[5]

---

[1] *Los origines de la economia cubana* (1946) — *Historia economica de Cuba* (1962).

[2] În anii 1974—1977 a îndeplinit funcția de reprezentant al Cubei la U.N.E.S.C.O.

[3] Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979, p. 276.

[4] José Repollés Aquilar, *Historia de Espana*, Barcelona, 1972 2 vol. Periodizarea propusă de acesta reține atenția prin următoarele: epoca medievală începe odată cu intrarea vizigoților în Spania în timpul lui Ataulf (414—416) epoca modernă începe din perioada Unificării din 1474—1475, iar epoca contemporană debutează cu războiul de independență declanșuit la 2 mai 1808.

[5] cf. *Historia de Cuba*, La Habaña. 1971, p. 23—25. Primul pas a fost facut de Sebastian Ocampo care a circumnavigat Cuba pent u a vedea dacă este insula sau continent. La jumătatea anului 1509 Diego Colón ajunse la Espanola cu indicațiile regelui de a verifica dacă în Cuba există aur. Diego Colon fiind numit guvernator al Indiilor Orientale, ca satisfacție la comportarea injustă față de tatăl său Cristobal Colón, l-a desemnat pe Diego Velásquez sa cucerească insula. Acesta debarcă cu aproximativ 300 oameni la Puerto de Palmas, aproape de Maisi, probabil în 1511. Diego Velásquez a fost primul guvernator al Cubei.

www.dacoromanica.ro

Spaniolii au organizat rapid insula: conducerea era încredințată guvernatorului numit de regele Spaniei și asistat de consilii municipale (cabildos) care se ocupau de administrația locală.

Producția în marile plantații a fost asigurată la început de indienii apoi, odată cu decimarea acestora de sclavii negrii care vor constitui un specific al dezvoltării sociale a Cubei. Creșterea vitelor (ganaderia) aduse de spanioli, cultura trestiei de zahăr și cea de tutun erau principalele sectoare ale economiei coloniale care se vor perpetua, ușor modificate pînă în perioada actuală. Dezvoltarea unui comerț deosebit de activ între Cuba și metropolă, dar și legile vexatorii spaniole privind limitarea relațiilor comerciale atrag spre Cuba corsari și pirați englezi, francezi și olandezi. Primele conflicte sociale se originează în uzurparea de către latifundiari a terenurilor folosite pînă atunci pentru creșterea vitelor, afectat acum cultivării tutunului (p. 22).

În capitolul II, dedicat de autor secolului al XVIII-lea se acreditează ideea potrivit căreia războaiele din Europa epocii lui Ludovic al XIV-lea ar fi fost o luptă pentru dominație în Europa, America, Asia, Africa (p. 30). Acum tranzacțiile comerciale cunosc o amploare deosebită, dar legile protecționiste din jurul anului 1720, blochează acest înfloritor comerț. Datorită acelorași legi arbitrare, cultivatorii de tutun mici proprietari (vegueros) declanșează o puternica revoltă 1717. Disputele coloniale anglo-spaniole din secolul al XVIII-lea se repercutează și în Cuba cînd în 1762 englezii cuceresc pentru un an La Habana. Autorul scoate în evidență poziția strategică a Cubei situată pe drumul ce leaga Mexic de Spania.

Istoria Cubei în secolul XIX, cu mult mai complexă, este expusă în următoarele două capitole. Situația socială din Cuba este pregnant influențată de prima revoluție americană, cît și de revoluția din Haiti, ceea ce determină guvernul spaniol să trimită în Cuba — pentru atenuarea contradicțiilor — guvernatori apropiați de spiritul reformismului iluminist.

Cu apariția spiritului de opoziție între burghezia cubaneză și cea spaniolă, în timpul razboiului de eliberare a Americii Latine din 1810—1826, formarea națiunii cubaneze intră într-o epocă decisivă. Continuarea negoțului clandestin cu sclavi negri punea alternativa menținerii sclavajului în Cuba sau abolirii lui, ultima cerință începînd să apară în programele cercurilor progresiste cubaneze. Mecanizarea timidă în regiunile La Habana și Matanzas este sorgintea divizării insulei în două: o parte înapoiată economic în Oriente și alta „industrializată" în La Habana.

Comerțul masiv al S.U.A. cu insula cît și interesele pe care le favorizează doctrina Monroe dădu naștere curentului ideologic al anexionismului care eșuă odată cu războiul civil din 1861—1865. Proprietarii funciari cît și burghezia au abandonat anexionismul, organizînd o nouă mișcare politică — reformismul — care urmărea obținerea de la guvernul Spaniei a unor măsuri care să favorizeze clasele dominante din Cuba. O mare influență ideologică în epoca premergătoare revoluției din 1868, o exercită reformatorul Felix Varela, care propunea abolirea sclaviei încă din 1823.

Revoluția din 1868 — cunoscută și ca războiul de 10 ani — readuce în discuție problemele legate de formarea națiunii cubaneze. În concepția autorului, elementele constitutive s-au dezvoltat lent între 1760—1799 dar chiar în anii 1850—1860 ele nu erau viguroase.

În condițiile eșuării reformismului în provinciile Oriente, Las Villas, Camagüey se organizează lupta eliberatoare, între liderii acesteia numărîndu-se Carlos Manuel de Céspedes, care declară la Demajagua la 10 octombrie 1868 - independența Cubei. Un rol important în războiul de 10 ani îndeplinesc: I. Agramonte, A. Maceo, M. Gómez, iar în 1869 în cursul confruntărilor din La Habana, apare viitorul erou național al Cubei, J. Martí.

Deoarece partea „industrializată" a țării (provinciile La Habana, Matanzas, Pinar del Rio) n-au aderat masiv la revoluție, în 1878 o parte din șefii militari cubanezi semnează Pactul de la Zanjón. Pe lîngă abolirea sclaviei negrilor, ca o consecință de maximă importanță este condensarea claselor sociale, ele căpătînd configurația specifică orînduirii capitaliste (p. 73).

Înființarea de către José Martí a Partidului Revoluționar Cubanez (1892) marchează o nouă fază în lupta pentru independența insulei. Julio Le Riverend este de părere că J. Martí a conceput o democrație burgheză radicală și populară.

Spre deosebire de războiul din 1868—1878, cel din 1895—1898, s-a generalizat la nivelul întregii insule, inclusiv în provincia La Habana. Metodele teroriste ale guvernatorului spaniol V. Weyler cît și simularea acordării unei autonomii Cubei s-au dovedit a fi măsuri anacronice pentru salvarea unei situații condamnate de istorie. Războiul hispano-american dezlănțuit în martie 1898 a dus la colaborarea trupelor nord-americane cu cele cubaneze, colaborare ce a facilitat înfrîngerea Spaniei. Cuba însă s-a văzut de facto ocupată de trupele S.U.A. și comandantul lor era realul deținător al puterii politice.

Penultimul capitol este consacrat primei jumătăți a secolului al XX-lea și evidențiază relațiile de obediență a guvernelor cubaneze față de S.U.A.. Amendamentul Plett (1901)

www.dacoromanica.ro

anulează practic independența Cubei, iar primul președinte al Republicii Cuba a fost Tomas Estrada Palmas, leal americanilor. Intervențiile trupelor S.U.A. din 1906—1909, 1912, 1917—1920, 1933—1934, au traumatizat poporul cubanez stimulindu-i lupta contra guvernelor pro-americane. Guvernele președinților I. M. Gómez, Supranumit Tiburón (rechinul) și M. G. Menocal denumit el Mayoral (surugiul) s-au distins prin demagogie și corupție. Perioada primului război mondial datorită comerțului și creșterii prețului zahărului s-a numit perioada „dansului milioanelor".

După 1920—1921 prețul zahărului scăzu inaugurînd perioada „vacilor slabe" (p. 97) ceea ce subliniază încă o dată dependența Cubei față de o economie unilaterală.

Tot acum liderii marxiști Julio Antonio Mella și Carlos Baliño pun bazele Partidului Comunist Cubanez în 1925.

Dictatura președintelui Gerardo Machado — care în mod demagogic afișase un program de „regenerare" (p. 99) amorsează în întreaga țară lupte pentru răsturnarea regimului său ceea ce se întîmplă în 1933. În timpul primului mandat al președintelui Ramon Grau San Martin, se consolidează poziția armatei condusă de Batista fost membru al organizației fasciste ABC. Datorită tendinței generale de întărire a forțelor democratice, în 1940 are loc promulgarea unei Constituții cu caracter democratic dar avînd rol de paleativ. Guvernele din 1940—1952 conduse de președinții F. Batista, R. Grau San Martin și Carlos Prio se definesc prin represiune, corupție și dictatură, Speculînd criza în care se găsea Cuba prin scăderea prețului zahărului la sfîrșitul anului 1951, Batista va da o lovitură de stat la 12 martie 1952.

Pe plan cultural, creatorii spiritualității cubaneze s-au manifestat ostili metodelor de guvernare antidemocratice și a intervenției americane. Istorici ca: F. Ortiz, Ramiro Guerra și Emilio Roig de Leuchsenring au popularizat în mase lupta pentru libertate din veacul precedent.

Ultimul capitol al lucrării se ocupă de perioada 1953 1976 analizînd evenimentele cruciale care stau la baza societății socialiste de astăzi.[6] Lupta revoluționară, proces detonat la 26 iulie 1953 prin atacul cazărmii Moncada din Santiago de Cuba se continuă cu debarcarea la 2 decembrie 1956 a unui grup de luptători conduși de Fidel Castro în Colorados.

Alături de Fidel Castro au acționat comandanții: Rául Castro, Camilo Cienfuegos, Ernesto Che Quevara reușind la 1 ianuarie 1959 distrugerea regimului singeros al lui Batiste. Revoluția s-a aflat în pericol din partea agresiunilor contra-revoluției imperialiste de aceea spune autorul, cu accente întrucîtva polemice, că fiecărei agresiuni i se răspundea cu o măsură mai radicală (p. 124). Anul 1961 a constituit momentul evenimentelor ce au consolidat revoluția: retragerea ambasadorului S.U.A., invazia terminată printr-o catastrofă la Playa Giron și totodată în planul făuririi măsurilor propuse de revoluție, anul eradicării analfabetismului. Problema agrară este rezolvată prin două reforme: în 1959 și 1963, ultima cea mai radicală, prin care se despăgubeau cu bani terenurile expropriate. Lucrările primului Congres al Partidului Comunist Cubanez din 1975, începerea ședințelor Adunării Naționale și trasarea primului cincinal (1976—1980) traduc orientările care stau la baza democratizării aparatului de stat și a construirii socialismului.

Absența indicelui și cele cîteva inadvertențe datorate greșelilor de tipar (cum ar fi scrierea greșită a numelui orașului Manzanillo) nu diminuează calitățile acestei lucrări, care oferă o viziune globală a istoriei Cubei, raportată la concepția și pregătirea științifică a unuia din marii istorici cubanezi în viață.

Ovidiu Bozgan

MIHAIL GUBOGLU. *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei Orientale și Centrale* (1263—1683), București, 1978, 900 p.

Fapte, răspunsuri, sensuri de preț, dorm metamorfozate în elegantele tulpini ale scrierii osmane. Această pajiște magică ne devine familiară numai sub bagheta specialistului orientalist: o lume pînă atunci tăcută și ascunsă, se clintește, vorbește. Martori noi, așteaptă disciplinați la bară acuitatea vreunui avocat inspirat.

Din păcate însă, aceste remarcabile surse rămîn închise pentru cei care nu le cunosc limba și scrierea. Lipsesc traducerile cuprinzătoare, măcar din istoriografii proeminenți, care ar aduce avantajul de a expune întreaga „suprafață" a datelor de care dispunem, unei acțiuni de cercetare multiplicate, pornind sub cît mai variate unghiuri de vedere.

Din această perspectivă, este de remarcat că preocupările cunoscutului orientalist Mihail Guboglu au urmat pe lîngă cercetarea istorică propriu-zisă a izvoarelor turcești sau alcătuirea unor instrumente necesare abordării lor (citățm cîteva: *Tabele sincronice*, Bucuresti, 1955, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958, *Catalogul documentelor turcești*, I—II, București, 1960—1965) și traduce-

[6] Aurel Pantea, *Cuba revoluționară și România*, Cluj-Napoca, 1979.

www.dacoromanica.ro

rea din cronicarii turci, nu integral, ci selecționînd fragmente ilustrative pentru anumite orizonturi geografice și spații cronologice.

Acestui gen de lucrări îi aparține cartea *Crestomație turcă, izvoare narative privind istoria Europei Orientale și Centrale, 1263—1683*, apărută în anul 1978 sub auspiciile Universității București. Ea a fost precedată, sub semnătura aceluiași autor, profesorul Guboglu, de volume intitulate *Cronici turcești privind țările române*, București, 1966 și 1974 (volumul I, în colaborare cu Mustafa Mehmet) și, completîndu-le, a strîns un mănunchi de texte utile înțelegerii istoriei noastre la confluența ei cu istoria imperiului otoman, în cadrul mai larg al istoriei Europei centrale și răsăritene, pe fundalul căreia și-a zugrăvit existența specifică.

Cititorului i se oferă un variat material, fiind ajutat în parcurgerea lui de schițe explicative și observații incluse într-un bogat aparat critic. Însoțirea, în numeroase cazuri, a traducerii românești, de transcrierea textului în limba turcă modernă, prilejuiește un bun exercițiu studentului sau oricărui doritor să deprindă descifrarea acestei limbi, exercițiu a cărui valoare ar fi sporit mult dacă ar fi fost posibilă și transcrierea paralelă a textului în alfabetul osman. Fiind vorba de impedimente tehnice care deocamdată nu pot fi depășite (lipsa din tipografie a caracterelor arabe) autorul a încercat să ofere o compensație prin intercalarea multor facsimile, care, dacă nu pot servi efectiv citirii comparate a textelor — cum ar fi fost de dorit — oferă cel puțin o imagine sugestivă marii majorități a celor care oricum s-ar fi slujit numai de tălmăcirea propusă.

Cartea încearcă astfel să răspundă variatelor interese ale unui număr cît mai mare de cititori într-o manieră totodată accesibilă și conformă exigențelor științifice.

Noua culegere din cronicarii turci reunește 20 de scrieri istorice din secolele XV—XVII, îmbrățișînd perioada cuprinsă între anii 1263 și 1683.

Mulți dintre autorii incluși în Crestomație au fost cuprinși și în volumele *Cronici turcești privind țările române* (de exemplu: Așikpașazade Ahmed, Enverî, Oruç Bin Adil, Kemalpașazade, Neșrî, Tursun Bey etc.), pentru acestia însă aducîndu-se pasaje noi, cum ar fi descrierea cuceririi Constantinopolului din cronica lui Neșrî sau relatarea bătăliei de la Nicopole din Tevarîh al-i Osman de Oruç Bin Adil sau fragmentele din Tursun Bey privind cucerirea Bosniei și a cetății Caffa.

Alți cronicari sînt editați pentru prima oară aici, alegîndu-se momente interesante privind: istoria Dobrogei în sec. XIII (Yazicioğlu Ali și Ebu'l-Hayr Rumî), expedițiile lui Baiazid II la Skodra în 1483 și împotriva Moldovei în 1484 (Kivamî), sau ampla traducere (cea mai întinsă din toată Crestomația: 254 de pagini) din Șarih-ül-Menârzade Ahmed, a părții privind perioada cuprinsă între 1574 și 1654 (cronica acestuia, copiată mai tîrziu de Na'ima și editată de Fraser în limba engleză fiind cea pe care Nicolae Bălcescu a folosit-o din plin pentru timpul domniei lui Mihai Viteazul).

Tot ca o noutate a Crestomației este și includerea unui fragment din acel gen de scrieri istorice cunoscute sub denumiri variate: Gazavat-name (Cronica de expediție), Fetih-name (carte sau cronică de cucerire), Cihad-name (Cronica războiului sfînt), Sefer-name (Cronica de campanie) etc., cronici minore, alcătuite cu prilejul expedițiilor otomane — îndeosebi cele victorioase. Obiceiul acesta este anterior întemeierii statului Otoman, îl găsim la gaznavizi, samanizi, selçukizi și chiar în califatul abasid. Interesantă, din perspectiva influențelor bizantine, deci și romane, asupra instituțiilor otomane, este observația lui Alfred Rambaud asupra similitudinii între acele „Litterae —laureatae" romano-bizantine și otomanicele „Fetih-name"-le, observație pe care o reliefează profesorul Guboglu în recenta recenzie [1] a Cronicii anonime privind campaniile lui Murad II (luptele de la Zlatița și Varna), editată la Halil Inalçik și Mevlût Oğuz (Ankara, 1978).

Lectura antologiei este captivantă prin senzația de „continuum" epic pe care o dă succesiunea cronologică a fragmentelor alese, prin personalitatea nu odată ieșită din comun a cronicarilor excerptați (fie că e vorba de oameni care sînt în măsură să observe desfășurările politice dintr-o poziție privilegiată, interesul pentru mărturia lor fiind cu atît mai mare, ca Lütfi paşa, mare vizir și cumnat al lui Süleyman I Magnificul, sau Yazicioğlu'Ali, secretarul cancelariei sultanilor Mehmed I Celebi și Murad II, fie de oameni cu o înzestrare spirituală multivalentă ca Seyyid Lokman, Evleya Çelebi etc.) și nu în ultimul rînd prin posibilele soluții pe care le sugerează într-una sau alta din problemele istorice insuficient clarificate în stadiul de acum al cercetării.

Cititorul e purtat în galeria de o cromatică mai aprinsă sau mai sobră, după cum e tonul general al personalității naratorului, a istoriei Imperiului Otoman, prin epocile de început a creșterii puterii osmanilor (Yazicioğlu Ali) și ale expansiunii în Europa (Aşikpaşazade Ahmed, Enverî, Oruç Bin Adil) în vremea marilor cuceriri din timpul sultanilor Murad II (1421—1444, 1446—1451), Mehmed II (1451—1481), Baiazid II (1481—1512), Soliman

[1] M. Guboglu, recenzie în „Revista de istorie", 32, 12/1979, p. 2300.

www.dacoromanica.ro

Magnificul (Kivami, expedițiile sultanului Baiazid II la Scodra 1483; Tursun Bey, cucerirea Bosniei și a Caffei; Neșir, cucerirea Constantinopolului, Kemalpașazade, lupta de la Mohács etc.) și pe panta ce coboară treptat pînă la retragerea nevictorioasă din fața Vienei în 1683 (Mehmed Halife, Defterdar Sari Mehmed Paşa, Kazazzade Ahmed etc.). Nu numai serii evenimențiale ci și aspecte economice (descrierea de către Evliya-Çelebi a organizării corporațiilor din Imperiul Otoman în sec. XVII, sau chiar istorie a mentalităților (Oruç Bin Adil, despre stricarea moravurilor otomanilor).

Pe scurt, un florilegiu substanțial de secvențe în care lumea europeană creștină în impactul ei cu puterea Semilunei se recompune într-o imagine caleidoscopică, sugestivă.

Dar nu numai satisfacții de natură literar-artistică oferă Crestomația aleasă de profesorul Guboglu. Citirea critică a versiunii propusă de cronicarii turci asupra faptelor descrise procură observații interesante și argumente noi pentru stabilirea împrejurărilor reale în care au avut loc. Iată cîteva dintre acestea:

În fragmentele reproduse din Gazavatname, între altele, se pomenește expediția în Kara Bogdan (Moldova) în 818 H, menționată într-un Fetih'name, manuscris persan din arhiva Topkapi Sarai, catalogat astfel de profesorul Uzunçarşili și socotit a fi relatarea expediției lui Mehmed I Çelebi (1413—1421) în țara zisă Kara Bogdan. Inițial Mihail Guboglu acceptase datarea, socotind că e vorba însă de o eroare: Kara Bogdan în loc de Kara Eflak (Țara Românească).

Cu amintita recenzie, profesorul Guboglu sugerează posibilitatea unei metateze la consemnarea datei: fiind vorba de fapt nu de 818 H (1416—1417) ci de 881 H (1476) și deci de expediția sultanului Mehmed II împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare. Noua explicație rezolvă și vechea controversă a datării expediției sultanului Mehmed I în Țara Românească, petrecută în 1420 [2].

Construirea cetății Giurgiu apare în versiunea lui Aşikpaşazade Ahmed ca fiind datorată sultanului Mehmed I, cu prilejul expediției acestuia în Țara Românească în 1420. Astfel, cronicarul scrie: „apoi i-a trimis pe akingii, iar dînsul (sultanul) a stat și a construit cetatea Giurgiu".

Comparînd cu Aurel Decei [3] în legătură cu același eveniment: „apoi a restaurat, fortificat și anexat cetatea Giurgiu cu hinterlandul ei" și luînd în considerație măcar două izvoare: Walerand de Wavrin, despre afirmația lui Vlad Dracul referitoare la construirea cetății Giurgiului de către Mircea cel Bătrîn, tatăl său, și Documentul din 23 septembrie 1403[4], emis de Mircea din cetatea de la Giurgiu, există cel puțin o nepotrivire de nuanță între toți aceștia și ceea ce s-ar putea deduce pe baza cronicii lui Aşikpaşazade. S-ar putea totuși să se refere la o altă etapă de construcție a cetății și deci, în această interpretare, relatarea să fie exactă.

În fragmentele din cronica lui Euveri prezentate în Crestomație, e cuprinsă, în grupajul de versuri 1210—1305 și expediția la Marea Neagră a lui Umur bey iar cu acest prilej, dărîmarea Chiliei (1337—1 38). În versul 1243 întîlnim formularea: , Ei 'eșira la Kilia de la marginea Valahiei (Eflak) ' știre interpretată de alcătuitorul Crestomației drept dovada întinderii Țării Românești n lui Basarab I pînă în aceste ținuturi de la Dunărea de Jos. În stadiul actual al cercetării însă, ținînd seama și de mai vechile rezerve ale lui Paul Lemerle, problema nu poate fi socotită clasata.

În sfîrșit, o interesantă mențiune în cronicile anonime continuate de Muhieddin al-Cemâli, pe temeiul căreia momentul încheierii păcii lui Ștefan cel Mare cu turcii poate fi plasat înainte de plecarea lui Davud paşa în campania din Arabia, expediție în h iată la Şevval 891 H (30 sept. 28 oct. 1486), odată cu revenirea comandantului o oman la Adrianopol [5]. Este o precizare demna de iat în seamă în stabilirea cronologiei marel n război pontic a lui Ștefan cel Mare, a carui încheiere e pusă de obicei în anul 1489, în leg tur mai ales cu armistițiul Poloniei cu Poar (Aurel Decei).

Fără îndoială, apelul atent la a este prețioase surse de informații oferite de Crestomație, poate aduce noi asemenea exemp e, puncte de sprijin pe dificilul traseu de restabilire a realității istorice.

Și prin aceasta, contribuția cartii în cadrul circuitului general al cercet rii este demonstrată.

Anca Radu

---

[2] V. mai nou, Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca, XIX, 1976, p. 55—79.

[3] *Istoria Imperiului Otoman*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.

[4] Hurmuzaki/Densușianu, 1² p. 8_4: document dat „u naşem gorode n Djurgeve ' ceea ce dovedește existența cetății în ccal' atea dunăreană.

[5] „Pornindu-se cu tot felul de ar ie în țara arăbească, a venit apoi solul Moldovei care a plecat după ce s-a încheiat pacea. Davud paşa a mers cu mareție în țara arăbească" *(Cronici turcești...)*.

„Davud paşa se întoarce (din Arabia) la Adrianopol în luna Şevval 891/30 sept. — 20 oct. 1486)" — *Crestomație*, rezumat Mihail Guboglu.

www.dacoromanica.ro

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂȚI

* * * *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, prefață de Alexandru Duțu, Edit. Minerva, București, 1980, 432 p.

* * * *Armata și societatea românească*, coordonator științific col. dr. A. Gh. Savu, Edit. militară, București, 1980, 429 p.

BECLEANU IANCU, ADELA, *Spiritualitatea românească. Permanență, devenire*, Edit. politică, București, 1980, 213 p.

* * * *Catalogul incunabulelor, Biblioteca centrală universitară Cluj-Napoca*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 118 p.

* * * *Catalogul manuscriselor și scrisorilor din biblioteca „V.A. Urechia"*, întocmit de Paul Păltănea, Galați, 1979, 324 p.

CEAUȘESCU, general-maior dr. ILIE, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Edit. militară, București, 1980, 533 p.

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Pentru unitatea forțelor democratice, progresiste, revoluționare de pretutindeni*, Edit. politică, București, 1980, 199 p.

CRISTIAN, VASILE, *Istoriografie generală*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979, 311 p.

CUCU, VASILE, MARIAN ȘTEFAN, *România. Ghid atlas al monumentelor istorice*, Edit. sport-turism, București, 1979, 499 p.

DINU, CONSTANTIN, REA SILVIA BĂRBULEANU, *Formarea sistemului de noțiuni la istorie*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1979, 202 p.

* * * *Discursuri de recepție la Academia Română*, ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, Edit. Albatros, București, 1980, 397 p.

* * * *Documente străine despre români*, coordonator Ionel Gal, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1979, 339 p. + il.

IRIBAGIAKOV, NIKOLAI, *Clio în fața judecății filozofiei burgheze. Contribuții la critica filozofiei idealiste contemporane a istoriei*. Traducere din lb. bulgară, Edit. politică, București, 1980, 404 p.

* * * *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Edit. Academiei R.S.România, București, 1980, 664 p.

* * * *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Edit. Junimea, Iași, 1980, 668 p. + 103 il.

* * * *Ioria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, Edit. militară, București, 1979, 566 p.

MALTESE, CORRADO, *Ghid pentru studiul istoriei artei*, Edit. Meridiane, București, 1979, 223 p.

MATEESCU, TUDOR, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, Direcția generală a arhivelor statului, București, 1979, 124 p.

MORON, GUILLERMO, *Istoria Venezuelei*, cuvînt înainte de Mihnea Gheorghiu, Scrisul românesc, Craiova, 1980, 242 p.

MUCICA, TEODOR, MINODORA, PETROVICI, IOAN CERGHIT, *Mijloace audio-vizuale în studiul istoriei*, Edit. didactică și pedagogică, București 1979, 280 p.

MUȘAT MIRCEA, *Sources et témoignages étrangers sur les ancêtres du peuple roumain*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 154 p.

NETEA VASILE, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Edit. Albatros, 1980, 253 p.

PĂCURARIU, MIRCEA, *Istoria bisericii ortodoxe române*, ed. a II-a, Sibiu, 1978, 476 p.

POPESCU-BOTENI, STELIAN, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 228 p.

ROMAN, VALTER, *Fenomenul militar în istoria societății*, Edit. militară, București, 1980, 364 p.

www.dacoromanica.ro

STOICESCU, NICOLAE, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 245 p.

* * * *Studii de istorie și teorie militară (Retrospective istorice, analize contemporane)*, Edit. militară, București, 1980, 223 p.

TĂNASE, ALEXANDRU, VICTOR ISAC, *Realitate și cunoaștere în istorie*, Edit. politică București, 1980, 275 p.

* * * *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine (1965—1979)*, Bibliographie sélective annotée, Bibliothèque centrale Universitaire de Bucarest, Bucarest, 1980, 134 p.

* * * *Vechimea, permanența și unitatea poporului român în scrierile socialiștilor. Texte ale socialiștilor români scrise între anii 1872—1919*, Edit. politică, București, 1980, 292 p.

II. ISTORIE VECHE

* * * *Actes du II-e Congrès international de thracologie*, vol. I—II, Histoire et archéologie editées par les soins de Radu Vulpe, président du Congrès, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 470 + 462 p.

BÂRZU, LIGIA, *Continuity of the Romanian people's material and spiritual production in the territory of former Dacia*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 104 p.

BERCIU, DUMITRU, *De la Burebista la Decebal*, ed. a II-a revăzută și completată, Edit. politică, București, 1980, 107 p.

BRANGA, NICOLAE, *Urbanismul Daciei romane*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 210 p.

BRILLIANT, RICHARD, *Arta romană de la republică la Constantin*, Edit. Meridiane, București, 1979, 262 p.

CIZEK, EUGEN, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 488 p.

COMAN, GHENUȚĂ, *Stolnicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Edit. Litera, București, 1980, 394 p.

DANIEL, CONSTANTIN, *Arta egipteană și civilizațiile mediteraneene*, Edit. Meridiane, București, 1980, 266 p.

DONOIU, ION, *Monede daco-getice și efigii romane*, Edit. militară, București, 1980 203 p.

HOMORODEAN, MIRCEA, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 262 p.

MATEI, HORIA C., *Civilizația Romei antice*, Edit. Eminescu, București, 1980, 398 p.

MĂRGHITAN, LIVIU, *Banatul în lumina arheologiei*, II, *Epocile daco-romana și romano-bizantină*. Edit. Facla, Timișoara, 1980, 219 p.

POPILIAN, G., *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1980, 169 p. + LIV pl.

PREDA, CONSTANTIN, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1980, 224 p.

PROTASE, D., *Autohtonii în Dacia*, vol. I, Dacia romană, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 309 p.

STAHL, HENRI H., *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 193 p.

* * * *Strămoșii poporului român geto-dacii și epoca lor*, Edit. politică, București, 1980 340 p.

VRACIU, ARITON, *Limba daco-geților*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 218 p.

* * * *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor*, Universitatea din București, Facultatea de istorie-filozofie, București, 1980, 213 p.

III. ISTORIE MEDIE

ANDREESCU, ȘTEFAN, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)* Edit. Albatros, București, 1980, 235 p.

ARMBRUSTER, ADOLF, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 491 p.

BERCIU-DRĂGHICESCU, ADINA, *O domnie umanistă în Moldova. Despot Vodă*, Edit. Albatros, București, 1980, 148 p.

CARTIANU, VIRGINIA, VIORICA DENE, *Miniatura medievală în Anglia*, Edit. Meridiane, București, 1980, 61 p. + 64 reproduceri.

www.dacoromanica.ro

CÂNDEA, VIRGIL, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc.* Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 381 p.

CIOBANU, RADU ŞTEFAN, *Pe urmele lui Vlad Ţepeş*, Edit. sport-turism, Bucureşti, 1979, 316 p.

CIOBANU, VENIAMIN, *Jurnal ieşean la sfîrşit de veac (1775—1800)*. Edit. Junimea, Iaşi, 1980, 175 p. + 8 p. il.

GEMIL, TAHSIN, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1979, 231 p.

GEORGESCU, VALENTIN, AL., *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1980, 295 p.

GOLIMAS, AUREL, H., *Un domnitor — o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, Edit. sport-turism, Bucureşti, 1980, 269 p.

* * * *Istoria medie universală*, coordonator prof. dr. Radu Manolescu, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1980, 566 p.

* * * *Izvoare ale muzicii româneşti*, vol. III, documenta, „Şcoala muzicală de la Putna", manuscrisul nr. 56f544f576 I de la mănăstirea Putna, ediţie îngrijită, prefaţată şi adnotată de Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu şi Titus Moisescu, Edit. muzicală, Bucureşti, 1980, 446 p.

OŢETEA, ANDREI, *Scrieri istorice alese*, prefaţa de acad. David Prodan, ediţie şi studiu introductiv de Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 274 p.

IV. ISTORIE MODERNĂ

* * * *Alexandru Ioan Cuza şi Costache Negri. Corespondenţă*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1980, 569 p.

* * * *Assertion of Unitary Independent National States in Central and Southeast Europe (1821—1923)*, edited by Viorica Moisiuc and Ion Calafeteanu, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1980, 365 p.

BĂRBUŢĂ, N., N. BOCŞAN, *Independenţa României în opinia belgiană*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 323 p.

BOTORAN, CONSTANTIN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 333 p.

CIPĂIANU, GEORGE, *Vicenţiu Babeş*, Edit. Facla, Timişoara, 1980, 233 p.

* * * *Enlightenment and Romanian Society*, edited by Pompiliu Teodor, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 280 p.

* * * *Gheorghe Lazăr 1779—1823, Biobliografie*, Biblioteca Centrală Universitară, Bucureşti, 1979, 352 p.

* * * *The Independence of Romania. Selected Bibliography*, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1980, 130 p.

LEED, ERIC J., *No man's Land. Combat and Identity in World War I*, Cambridge University Press, 1979, 257 p.

PASCU, ŞTEFAN, C. GH. MARINESCU, *Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 434 p.

PETROVIĆ, NIKOLA, *Plovidba i privreda srednjeg podunavlja u doba mercantilizma*, Beograd, 1978, 483 p.

PLATON, GH., *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, 1980, 303 p.

* * * *Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. R.S. România, Bucureşti, 1980, 495 p.

ŞORA, GHEORGHE, *Vasile Goldiş, militant pentru desăvîrşirea idealului naţional, 1 decembrie 1918*, Edit. Facla, Timişoara, 1980, 273 p.

* * * *Ştefan Gheorghiu. Publicistică militară (1906—1913)*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 205 p.

ŞTEFAN, I.M., *Ceasuri de răscruce. Din cronica dramatică a unor momente hotărîtoare pentru Unirea Principatelor*, Edit. Eminescu, Bucureşti, 1980, 290 p.

VRANOUSSIS, L., *Rigas, un patriot grec din Principate*, Edit. Eminescu, Bucureşti, 1980, 334 p.

ZANE, G., *Studii*, studiu introductiv de Costin Murgescu, Edit. Eminescu, Bucureşti, 1980, 590 p.

www.dacoromanica.ro

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

BADEA, MARIN, *Germani împotriva lui Hitler*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 260 p.

CAMPUS, ELIZA, *Din politica externă a României 1913—1947*. Edit. politică, Bucureşti, 1980, 635 p.

* * * *Contribuţia esenţială a tovarăşului Nicolae Ceauşescu la reorganizarea U.T.C., la unirea mişcării tineretului în lupta împotriva fascismului, la asigurarea unei dezvoltări noi, socialiste a patriei*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 135 p.

* * * *Contribuţii la studierea istoriei contemporane a României*, coordonatori Nicolae Petreanu, Ştefan Lache, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 366 p.

* * * *Culegere de documente şi materiale privind istoria României (1929—1933)*, coordonator Doina Smârcea, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 1980, 473 p.

* * * *File din istoria U.T.C.*, coordonator Constantin Petculescu, ed. a II-a, revăzută şi completată, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 553 p.

GRECESCU, ION, *Nicolae Titulescu. Gîndire şi acţiune*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 263 p.

* * * *Istorija Germanskoj Demokraticeskoj Respubliki, 1949—1979*, Izd. „Nauka', Moskva, 1979, 534 p.

PETSALIS—DIOMIDIS, N., *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1978, 399 p.

* * * *Relaţii internaţionale în perioada interbelică. Studii*, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 338 p.

* * * *România în anii socialismului. 1948—1978*, coordonator Gheorghe Surpat, Edit. politică, Bucureşti, 1980, 466 p.

SCURTU IOAN, IULIAN CÂRŢÂNĂ, *Curs de istoria contemporană a României. Dictatura regală (1938—1940)*, Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 1980, 119 p.

Gelu Apostol

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71 261.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

DAN BERINDEI, Epoca Unirii, 1979, 272 p., 16 lei.

DUMITRU VITCU, Diplomaţii Unirii, 1979, 186 p., 24 lei.

ILIE CORFUS, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea, 1979, 448 p., 29 lei.

* * * Independenţa României. Bibliografie, 1979, 307 p., 31 lei.

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, Premise economice ale formării statului naţional unitar român, 1979, 322 p., 27 lei.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Depozitele de bronzuri din România, 1978, 390 p., 51 lei.

ION BARNEA şi colab., Tropaeum Traiani, I, Cetatea, 1979, 258 p., 38 lei.

LIGIA BÂRZU, Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii, 1979, 138 p., 10 lei.

RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÎRSTOIU, Mărturii de civilizaţie medievală românească, 1979, 162 p., 28 lei.

* * * Documente privind revoluţia de la 1848 în ţările române. C. Transilvania, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.

ION I. RUSSU, Daco-geţii în Imperiul Roman, 1980, 115 p., 8,75 lei.

MIRCEA MUŞAT, Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român, 1980, 158 p., 11 lei.

MUSTAFA A MEHMET, Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase III, Sfîrşitul sec. XVI—Începutul sec. XIX, 1980, 444 p., 37 lei.

VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, La monnaie romaine chez les Daces orientaux, 1980, 312 p., 19,50 lei.

* * * Nouvelles études d'histoire, VI/1 + VI/2, 1980, 326 + 340 p. 26 + 28 lei.

* * * Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe, 1980, 496 p., 32 lei.

* * * Inscripţiile Daciei Romane, III/2, 1980, 484 p., 34 lei.

* * * Inscripţiile din Scythia Minor, vol. V, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.

CONSTANTIN PREDA, Callatis. Necropola romano-bizantină, 224 p., 36 lei.

VALENTIN AL. GEORGESCU, Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, 1980, 296 p., 22,50 lei.

RM ISSN CO-3870

www.dacoromanica.ro

I. P. Informaţia c. 2704

43 856

Lei 10